ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD
Sekce ekonomie, práva a filosofie

ÚSTAV PRÁVA
ODDĚLENÍ (KABINET) DĚJIN STÁTU A PRÁVA V ČSR

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

VI

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědečtí redaktoři:
dr. Jaroslav Houser a dr. Jiří Kejř
Recensoval:
doktor právních věd univ. prof. dr. Václav Vaněček,
člen-korespondent ČSAV
Článek Karla Svobody
recensoval akademik Vladimír Procházka
Článek prof. dr. Radima Foustky
recensoval dr. Karel Litsch
Článek prof. dr. Václava Vaněčka
recensoval kandidát právních věd dr. Jiří Klabouch

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

VI

PRAHA 1960
NAKLADATELSTVÍ
ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Knihovna právnická fakulty
University Karlovy
Znač.: 7812/d
Inv. č.: 4294/75

© by Nakladatelství Československé akademie věd 1960

Ke.8.Ti Academia fo5.2154 23,20

PRAMENY STARÉHO ČÍNSKÉHO PRÁVA

Timoteus Pokora

Pokoušíme-li se zjistit, jaké byly prameny starého čínského práva, musíme si nejprve uvědomit základní představy o poslání práva, které vznikly historicky po sobě a později se vždy vzájemně prolínaly. Je to v podstatě problém vztahu zákonů přírodních k zákonům právním nebo jinými slovy vztah mezi prastarou myšlenkou o universální magické spojitosti všech věcí pozemských s životem lidí a pozdější představou o všemocnosti vyhlášeného zákona.

První představa je svou podstatou universalistická, platná pro celý tehdy známý svět, tj. pro Čínu a kmeny na jejím pomezí. Podle ní není možné chápat žádný lidský čin samostatně, „o sobě", nýbrž jen v jeho spojitosti nebo v jeho rozporu s žádoucí světovou harmonií. Bylo to tedy především morální hodnocení činů jednotlivců, které si nevyžadovalo a někdy naopak se ani nechtělo opírat o psané právní formy. Tato universalistická představa byla zprvu ovládána magicko-náboženským chápáním vztahů lidí k panovníkovi a panovníka vůči nebi, později pak pod vlivem upevňující se konfuciánské ideologie se stala základem v podstatě feudální a značně ostře formulované třídní morálky.

Proti ní stojí zcela odlišný názor školy právníků (fa-tia), tak jak se začal formulovat v 4.—3. st. př. n. l. především ve státě Čchin v severozápadní Číně. Právníci tvrdili, že každý stát musí mít své psané zákony, známé všemu obyvatelstvu. Zákony musí přísně trestat všechny činy odporující státním zájmům a naopak zase prospěšné činy musí být odměněny. Zákony pak musí být závazné pro všechny bez výjimky, protože jen takové právo může přispět k vnitřnímu sjednocení a dát státu potřebnou vojenskou sílu. Právníkům ve státě Čchin se již nejednalo o harmonii se světovým řádem, nýbrž o politickou zbraň vládnoucí třídy proti lidu na straně jedné a o nástroj boje proti ostatním státům na straně druhé.

Proto na rozdíl od „morálního" pojetí prvního názoru se právo státu Čchin nesnažilo skrývat svou drastickou krutost, ale naopak ji zdůrazňovalo jako prostředek trestní prevence. Je nepochybné, že společenský řád podepřený tímto právem měl důležitou úlohu při úspěšných vojenských výbojích státu Čchin, které nakonec vedly k sjednocení Číny roku 221

př. n. l. a ke vzniku dynastie Čchin jako vládkyně celé Číny. První reformy ve státě Čchin jsou spjaty s kancléřem Šang Jangem, jehož učitelem byl Li Kchuej, žijící pravděpodobně ve 4. st. př. n. l.

Sjednocení Číny pod dynastií Čchin však nemělo dlouhé trvání. Již po patnácti letech byla dynastie svržena rolnickým povstáním a je pochopitelné, že panovníci nové dynastie Chan nemohli dost dobře používat značně diskreditované teorie právnické školy. Stále více se dostávalo do popředí konfuciánství, které se pak v 1. st. př. n. l. stalo oficiální státní ideologií. Za nějakou dobu nezůstalo po učení právníků téměř ani stopy. Nicméně je zajímavé pozorovat, jak se v politické praxi chanského státu mísí tradiční pojetí světové harmonie a morálního pojetí práva s praktickými právními opatřeními v denní praxi. Nedbajíce nebezpečí určitého přílišného zjednodušení, mohli bychom říci, že v právní teorii se uplatňovala spíše stránka morální, zatímco právní praxe byla stejně krutá jako za rozkvětu školy právníků o několik století dříve.

Právo neodvozovalo svou platnost přímo z předpokládaných zásad světové harmonie, protože bylo jen jednou z řady součástí svérázného konglomerátu norem společenského styku. Překládáme tento pojem obvykle slovem rity (li). Rity se vyvíjely značně dlouhou dobu a k jejich upevnění přispěly rituální sbírky *Li-ťi* a *I-li*, jejichž stáří není přesně známo. I když některé části mohou být mnohem starší, je nepochybné, že řada kapitol pochází až z počátku doby Chan (206 př. n. l. — 220 n. l.). Slovem rity označujeme nejen různé kulturní a společenské obřady, ale spadá sem i vojenská příprava v různých oborech, ceremoniální hudba, předpisy o způsobu jednání v rodině i s lidmi různých společenských kategorií a konečně — což nás zvláště zajímá — i právo.

Pod právem máme na mysli ovšem jen právo trestní, protože většina ostatních oblastí práva byla vyhrazena rozhodování hlavy rodiny, místním zvykům apod. Právě spojení s rity poskytuje právu jeho třídní platnost v konfuciánském pojetí. Rity jsou závazné jen pro vyšší společenské třídy (v teorii pro „dokonalé lidi", tzv. ťün-c'), nikoli pro všechny obyčejné lidi, kteří musí být spravováni trestním právem. Je přirozené, že jednotliví příslušníci vládnoucí třídy byli také někdy postiženi stejnými trestními sankcemi, jako ostatní lid, ale pak muselo jít téměř výhradně o zločiny politické, u kterých přirozeně se panovník nemohl spoléhat jen na morální donucení. Každý takový čin proti zájmům vládce byl pochopitelně porušením ritů, porušením jednoho z pěti základních vztahů mezi vládcem a poddaným a proto se pak i trestní právo stávalo součástí ritů.

Ať již tedy teorie o přednosti ritů byla jakkoli zdůrazňována, mělo přece trestní právo velký význam již od nejstarších dob. Teorie se s touto historickou skutečností vypořádala poměrně snadno proslulým tvrzením, že „tresty se ukládají, aby bylo možno vyhnout se dalším trestům". Tato kon-

cepce se objevuje již v nejstarší písemné právní památce, zachované v kapitole o trestním právu (Lü sing) Knihy dokumentů (Šu fing). Tvrdí se v ní, že pojem „práva, zákona" (fa) pochází nikoli od Číňanů samých, ale od barbarských kmenů Miao, žijících v jižní Číně. Slovo „fa"' bylo pro ně označením pěti krutých trestů.

Tyto zprávy jsou sice zajímavé, lze však těžko říci, do jaké míry jsou spolehlivé. Z doby pozdější se dovídáme, že 536 př. n. l. sestavil C'Čchan trestní zákoník pro stát Čeng, 513 vytvořil Čao Jang podobný ve státě Ťin a konečně v roce 501 měl Teng Si-c' napsat zákoník na bambusových destičkách pro stát Čeng. Ze všech těchto zákoníků se zachovaly jen tituly a nemůžeme o nich říci nic bližšího. Moderní historická díla se proto o nich prakticky nezmiňují.

Daleko podrobnější zprávy máme však o dalším zákoníku Kniha Zákonů (Fa fing) od již zmíněného Li Kchueje. Všichni pozdější badatelé o obecných dějinách i o dějinách práva zdůrazňují jeho veliký význam jak pro rozvoj dalšího čínského zákonodárství, tak i pro tehdejší dějiny Číny. Jako příklad stačí uvést názor Kuo Mo-žův, který téměř doslovně opakuje i známý specialista na dějiny Válčících států (403—221 př. n. l.) Jang Kchuan.[1]) V knize Doba otrokářství Kuo Mo-žo praví: „Můžeme vidět, že Li Kchuejova Kniha zákonů není jen velkou sbírkou práva všech států za období Válčících států, ale že je také základem všech zákonů po době Čchin a Chan. Máme zde před sebou zárodek ducha státní mašinérie bránící soukromé vlastnictví v období feudalismu."[2]

Podobně se vyslovuje i evropský badatel v oboru čínského práva Jean Escarra: „Li Kchuej ... je autorem významného zákoníka, prvního základu všeho čínského říšského zákonodárství."[3] O pozdějším vývoji práva za dynastie Chan říká: „... obsahovalo téměř všechny prvky, které byly později obsahem dynastických zákoníků od doby Tchang, protože Li Kchuejem vypracovaný základ zůstal zachován bez znatelných změn."[4]

Nejstarší zpráva o Li Kchuejově Knize zákonů pochází z právní kapitoly oficiálních dějin dynastie Ťin (Ťin šu, Sing-fa č'). Dynastické dějiny Ťin šu byly dokončeny roku 644[5] a jejich právní kapitola je druhou svého druhu. První právní kapitola vůbec je součástí dějin dynastie Předních Chan (Chan šu), které byly napsány koncem 1. st. n. l. Dozvídáme se z ní však více o filosofických názorech jejího autora Pan

---

[1] Jang Kchuan, Šang Jangovy reformy (Šang Jang pien-fa), Šanghaj 1957, str. 37, pozn. 5; Čchin Š'Chuang, Šanghaj 1956, str. 72 a 85; Dějiny válčících států (Čan-kuo š'), Šanghaj 1955, str. 90—92 a str. 102, pozn. 3.

[2] Nu-li-č' š'-taj, Peking 1954, str. 32.

[3] Le droit chinois, Pékin-Paris 1936, str. 33.

[4] Tamtéž, str. 95.

[5] Je ovšem možné, že právní kapitola přijala své informace z obdobného díla Sing-te č' od Cang Jung-sů z let 479—468.

Kua (32—92) než o skutečném vývoji práva. V právní kapitole Ťin šu nacházíme poměrně podrobný výklad o Li Kchuejově zákoníku: „Li Kchuej shromáždil a uspořádal zákony všech států a napsal Knihu zákonů. Domnívaje se, že pro vládu králů nebylo žádného naléhavějšího problému než lupiči a bandité, začínaly jeho zákony ustanoveními o „Lupičích" a „Banditech". Protože lupiči a bandité musí být obviněni a zatýkáni, napsal dva svazky „Chytání jako do sítí" a „Zatýkání". Jeden svazek věnoval různým ustanovením, zabývajícím se „Pohrdavým a úskočným překračováním městských hradeb", „karbaněním", „nepoctivostí při vypůjčování a půjčování", a „hrubým porušováním nařízení krajní rozmařilostí". V jednom ustanovení vytvořil pravidla pro zvyšování nebo snižování trestu. Napsal tedy jen šest svazků, ale všechna tato nařízení se zabývala pojmenováním zločinů".[6]

Tento údaj se pak stává základem všech pozdějších zpráv v právnické literatuře doby Tchang (618—906) i dob pozdějších. Mnohem podrobnější rozvedení tohoto citátu nacházíme pak u plodného autora Tung Jüe (1620—1686), žijícího v bouřlivé době na rozmezí dynastie Ming a Čching. V první polovině svého života, než se stal buddhistickým mnichem, napsal naprostou většinu svých 112 prací. Již v letech 1641—1642, kdy mu bylo teprve 22 let, sestavil rozsáhlou historickou příručku Studie o sedmi státech, která byla velmi užívána jak pro důležitost svého tématu, tak i pro přehledné zpracování. Formou citátů ze starých i nových knih shrnul Tung Jüe údaje o státní organisaci a administrativě nejdůležitějších sedmi států období Válčících států. Text Li Kchuejovy Knihy zákonů tehdy již neexistoval a tak Tung Jüe přejal své údaje z Nových zkoumání (Sin lun) významného filosofa Chuan Tchana (asi 43 př. n. l. — 28. n. l.) z doby Chan.

Za poslední mandžuské dynastie Čching (1644—1911) se velmi rozvinuly metody historické a filosofické kritiky. Zájem na dokonalejším poznání minulosti vedl k tomu, že četní učenci se pokoušeli rekonstruovat staré ztracené spisy na základě dílčích fragmentů, zachovaných jako citáty ve starých encyklopediích nebo jiných publikacích. Např. proslulý učenec Jen Kche-fün sestavil monumentální sbírku dostupných fragmentů 3495 autorů od nejstarších dob do 6. st. n. l.[7] Jinou sbírku[8] sestavil asi v 19. století Chuang Š', o němž není jinak téměř nic známo. Tam je rekonstruována i Li Kchuejova Kniha zákonů celkem na 77 čínských dvoustranách, což představuje vlastně 154 malých stran textu. Je však pozoruhodné, že tento rozsáhlý text neobsahuje vůbec obsažný a dlouhý citát o Li Kchuejo-

---

[6] Ťin šu 30, 5a.

[7] Čchüan šang-ku San taj Čchin Chan San kuo Liou čchao wen, uveřejněna 1815.

[8] Chan-süe tchang cchung-šu, uveřejněna asi až 1925.

vi z Chuan Tchana, jak jsem jej zčásti citoval z Tung Jüeovy Studie o sedmi státech.

Spolu s jinými nám také tato okolnost naznačuje, že zde není něco v pořádku buď s Chuang Š'ovou rekonstrukcí nebo i s Li Kchuejovou Knihou zákonů. U značného počtu starých čínských textů můžeme obvykle pozorovat opačný postup: nejstarší bibliografické kapitoly dynastických dějin nebo jiné prameny citují obvykle mnohem větší počet kapitol těchto děl a podávají o nich podrobnější zprávy než prameny pozdější. To je ovšem zcela pochopitelné. Naproti tomu situace s Li Kchuejovým zákoníkem je zcela odlišná. Nejstarším pramenem, zmiňujícím se o Li Kchuejovi jsou Historické zápisky (Š' ťi) nejvýznamnějšího čínského historika S'-ma Čchiena,[9] dokončené pravděpodobně koncem 1. stol. př. n. l. Ty se zmiňují o Li Kchuejovi několikrát, ale vždy jen jako o významném národohospodáři, zabývajícím se naukou o výnosu půdy. Naproti tomu neuvádějí zcela nic o Knize zákonů a dokonce ani ne o nějakých právních zájmech Li Kchuejových. Zcela podobná je situace u druhého starého pramene, zmíněných dynastických dějin Chan šu. Dalo by se logicky předpokládat, že jejich právní kapitola — vůbec první v dynastických dějinách — by se rozhodně měla o Li Kchuejovi zmínit již proto, že Pan Ku se v ní pokoušel podat stručný a svérázný nástin dějin čínského práva od nestarších dob. Opět ani v Chan šu nenacházíme však ani slovo o Li Kchuejově Knize zákonů.

Určitou narážku, která by se mohla vztahovat na Li Kchueje, nacházíme až v dějinách dynastie Wej, které v roce 553 sestavil Wej Šou. Zmiňuje se v nich, že Šang Jang (Li Kchuejův žák) přišel do státu Čchin s Knihou zákonů o šesti svazcích.[10] Není vyloučeno — jak na to poukázal již Ogawa Tatsuki[11] — že oba texty v Ťin šu a Wej šu přejímají z Úvodu k zákonům státu Ťin od Čang Pcheje z konce 3. stol. n. l.[12] Kdybychom uznali tuto teorii, zmenšila by se časová mezera mezi předpokládaným napsáním Li Kchuejovy Knihy zákonů (asi 400 př. n. l.) a první delší zmínkou v Ťin šu (644 n. l.) asi o 350 let z původních více než tisíce let. Právě tato ohromná časová mezera mezi údajnou existencí Knihy zákonů a první zmínkou o ní činí celou její existenci velmi pochybnou.

Musíme však odlišit dvě různé otázky: zda Kniha zákonů od Li Kchueje vůbec existovala a za druhé, je-li spolehlivý její nynější text.

---

[9] S'-ma Čchien žil pravděpodobně v letech 145—86 př. n. l., ale datum jeho smrti je značně sporné. Někdy se uvádí datum 93 př. n. l.

[10] Wej šu 111. 2a.

[11] V japonském článku On Li K'ue-i' s Fa-ching v Tójó gakuhó, Kjóto 4, 1933, str. 282.

[12] Fragment tohoto úvodu se zachoval v tchangské encyklopedii I-wen lej-tu 54. 20a, kterou její autor Ou-jang Sün předložil císaři v roce 624.

Holandský sinolog A. F. P. Hulsewé považuje text za padělek a domnívá se, že by stálo za to prozkoumat jeho původ.[13] Toto mínění převládá buď výslovně[14] nebo zejména mlčky v tom, že se tohoto textu prakticky neužívá. Někteří badatelé (Franke, Pelliot) se však spokojili zjištěním, že nynější text je nespolehlivý, jiní (Ogawa, Hulsewé) vůbec nevěří v existenci Knihy zákonů. Opírají se při tom především o argumentum ex silentio, předpokládajíce, že není možné, aby tak významný zákoník nebyl vůbec zmíněn po tak dlouhou dobu.

Můžeme tedy zatím soudit, že současně existující text Knihy zákonů je pozdní falsum, kterému nelze přisuzovat žádné hodnověrnosti. Uvědomíme-li si však, že máme ještě k disposici rozsáhlý citát o Li Kchuejově Knize zákonů od Chuan Tchana, který žil v 1. st. př. n. l. a v 1. st. n. l., zdá se, že by tím mohl být vyřazen argument Ogawy a Hulsewé. Lze přirozeně předpokládat, že Chuan Tchan — žijící asi o 400 let později než Li Kchuej — mohl mít ještě k disposici některé spolehlivé prameny, jež zmizely později v některé z četných katastrof, které pravidelně decimovaly čínské knižní fondy.[15]

Téměř všichni současní čínští vědci citují bez jakýchkoliv pochybností údaje Tín šu nebo jiných tchangských pramenů, aniž by je znepokojovala otázka nápadně dlouhého období téměř tisíce let, kdy nebylo o Knize zákonů nic známo a aniž by na druhé straně znali citáty z Chuan Tchana v té podobě, jak je uvádí Tung Jüe. Jestliže se ovšem nepokusili ujasnit pramennou hodnotu tohoto údaje, pak se tím do značné míry podlamuje důvěryhodnost jejich dalekosáhlých závěrů jak pro dějiny období Válčících států, tak pro dějiny starého práva.

Jedinou výjimkou je citovaný badatel Jang Kchuan, který ve své největší knize plně využívá Chuan Tchanova citátu.[16] Není však možné spokojit se pouze konstatováním, že Chuan Tchan byl dobře informován o Li Kchuejovi a popřít takto názory Ogawy a Hulsewého. Musíme naopak prozkoumat podrobně, odkud mohl v 17. století Tung Jüe tento Chuan Tchanův citát převzít. Je totiž opět na první pohled značně podezřelé, že žádný z tchangských komentátorů Historických zápisků a

[13] Remnants of Han law, Leiden 1955, str. 30.

[14] Sun Sing-jen (1753—1818) se zmínil, že text obsahuje buddhistické termíny, což je naprostý anachronismus, protože buddhismus přišel do Číny až v 1. st. n. l. a jeho rozkvět spadá až do doby o několik set let pozdější. Podobného argumentu použil později P. Pelliot, Notes de bibliographie chinoise. Le droit chinois. Bulletin de l'École française d'Extrême Orient 9, 1909, str. 124. Podobně se vyjadřuje i Otto Franke Studien zur Geschichte des konfuzianischen Dogmas und der chinesischen Staatsreligion, Hamburg, 1920, str. 120 a japonští sinologové Asai Torao, Higašikawa Tokudži a Niida Noboru (Hulsewé, Remnants, str. 65—66).

[15] Např. v letech 191, 311 a 314. Viz Bielenstein, The Restoration of Han Dynasty, Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquitites 28, 1954, str. 9.

[16] Dějiny Válčících států, str. 102.

Chan šu se o tomto Chuan Tchanově citátu nezmiňuje, ačkoli museli mít ještě k disposici jeho dílo Nová zkoumání. Podle množství údajů, které tito komentátoři sebrali v nejrůznějších pramenech je naopak zřejmé, že měli velmi živý zájem o Li Kchueje, který se po prvé vůbec pokusil odhadnout výnosnost půdy a důsledky, které z toho plynuly pro životní úděl rolníků. Kromě toho je ještě známo, že někdy po době Tchang nebo v době Sung (960—1279) se Chuan Tchanovo dílo ztratilo, takže je otázka odkud mohl Tung Jüe čerpat svůj údaj. Tung Jüe mohl mít stěží k disposici více fragmentů než máme dnes my[17] a je proto velmi pozoruhodné, že žádný z těchto fragmentů se o Li Kchuejovi vůbec nezmiňuje a tím méně obsahuje celý rozsáhlý citát. Jang Kchuan tvrdí, že Tung Jüe mohl tento údaj převzít nikoliv přímo z Chuan Tchanova díla, ale nepřímo prostřednictvím některé pozdější práce. Tato hypotéza nám stěží pomůže, protože nevíme o žádném podobném díle a údaje Tung Jüeovy jsou zcela ojedinělé.

Jang Kchuan ovšem rovněž nevyjádřil žádné pochybnosti o věrohodnosti tradice o existenci Knihy zákonů[18] a z tohoto hlediska tedy otázka věrohodnosti Tung Jüeovy nabývá zvláštního významu. Přijdeme-li k závěru, že údajný Chuan Tchanův výrok je autentický, nebudeme mít celkem důvodu pochybovat o existenci Knihy zákonů. Jestliže se naopak přesvědčíme, že i zde jde o podvrh, pak bychom měli před sebou pozoruhodný případ trojí falsifikace téhož textu: po prvé v 7. st., po druhé v 17. st. a po třetí v 19. stol. Jelikož se touto otázkou dosud nikdo nezabýval, musíme ji podrobit podrobnějšímu zkoumání.[19] Konečné závěry pak budou mít širší platnost než jen pro posouzení této speciální otázky.

Chuan Tchan byl skutečně velmi všestranný autor, který nám i v poměrně málo zachovaných zlomcích svého díla zanechal důkaz svých encyklopedických zájmů. Z některých jeho výroků vysvítá, že měl skutečně zájem o právo, ale nikde nemáme nejmenší zmínky o Li Kchuejovi. Jelikož se jeho dílo nezachovalo, nemůžeme přirozeně podat konečný důkaz, o čem se v něm psalo a o čem nikoli. Můžeme se však pokusit podat alespoň nepřímé důkazy. Zmínil jsem se již, že Chuan Tchanovo dílo se ztratilo nejméně pět set let před dobou Tung Jüeova života. Datum nelze pochopitelně určit, ale nejspíše k tomu došlo ve velkých zmatcích na konci dy-

---

[17] Máme dvě rekonstrukce Chuan Tchanova díla. První, kterou pořídil 1802 Sun Feng-i, je velmi neúplná a naprosto nespolehlivá. Daleko lepší je rekonstrukce Jen Kche-fůna z roku 1815, ale ani ta není úplná. Kromě toho Jen Kche-fün nalezené fragmenty někdy upravoval, takže musíme vždy srovnat jeho údaje s původními prameny.

[18] Jang Kchuan se nezmiňuje nikde o Ogawově článku z roku 1934 a pravděpodobně jej nezná.

[19] Pro detaily odkazuji na svou práci The Canon of Laws by Li K'uei — A Double Falsification?, Archiv Orientální 27, 1959, 1, str. 96—121. Stručně jsem se problémem Li Kchuejova zákoníka zabýval i v Právněhistorických studiích V, 1959, str. 324.

nastie Tchang, počátkem 10. století. Za následující dynastie Sung vznikají znovu rozsáhlé kompilace nejrůznějších citátů ze starších i novějších knih. Na rozdíl od tchangských encyklopedií však žádná z nich necituje Chuan Tchanův údaj o Li Kchuejovi, ačkoli první údaje o jeho Knize zákonů pocházejí ze 7. st., jak jsme viděli. Jediný citát z Chuan Tchana, který nacházíme v díle Cheng-chuang Sin lun od Kchung Pching-čunga (asi 1040—1015) pochází z doby Sung, všechny ostatní citáty z této doby jsou přebírány z dřívějších knih, které nyní máme k disposici.

Jen Kche-fün pocházel ze stejného města Wu-čcheng v provincii Čeťiang a dobře znal Tung Jüeovo dílo. Jestliže nezahrnul Chuan Tchanův citát o Li Kchuejovi pod jednoho ani pod druhého ve své kompilaci, pak jej zřejmě nepokládal za věrohodný. Tung Jüe cituje Chuan Tchana ne jednou, ale celkem patnáctkrát, avšak nikoliv jednotně, nýbrž čtyřmi různými způsoby. Jen dva citáty známe odjinud, všechny ostatní podává toliko Tung Jüe. Znovu se objevuje otázka, odkud je mohl vzít.

Každá kapitola Tung Jüeova díla obsahuje řadu citátů, doprovázených případně i jeho vlastními úvahami. Je velmi nápadné, že kapitola o trestním právu ve státě Wej neobsahuje nic jiného než rozsáhlý Chuan Tchanův citát a ještě rozsáhlejší Tung Jüeovy komentáře a vysvětlivky. Bez tohoto citátu by Tung Jüe neměl naprosto co říci o právu Wej.

Koncem 18. století nařídil císař Čchien-lung sestavení ohromné sbírky knih Úplná sbírka knih čtyř oddílů (S'-kchu čchüan-šu). Z velmi četných prací Tung Jüe sem byla zahrnuta jen Studie o sedmi státech, zatímco čtyři jiná díla byla jen zachycena v příslušném katalogu z r. 1782. Tento katalog podává podrobný posudek o Studii o sedmi státech, v němž Tung Jüeovi vytýká především značnou nedbalost při citování. Tung Jüe často cituje z jedné knihy, ale uvádí jinou, s oblibou cituje z dřívějších knih pro posouzení událostí, které se staly později nebo naopak zase cituje z knih příliš pozdních, když máme ještě k disposici zprávy starší a původnější. Někdy dokonce cituje údaje, které však v citované knize nejsou. Celkem tedy katalog vytýká Tung Jüeovi nedbalost a nekritické používání pramenů, neuvádí však žádný případ přímého zfalšování.

Nečiní tak ani někteří jiní kritici, zejména vydavatel jeho knihy Čchien Si-cuo (asi 1801—1844). Právě tak se žádný z nich nezmiňuje o citátu z Chuan Tchana. To však lze snadno vysvětlit tím, že jim buď nebyla ještě přístupna žádná rekonstrukce Chuan Tchanova díla nebo že si byli vědomi jejich neúplnosti a nespolehlivosti. Při kritice Tung Jüeova díla si proto raději vybírali práce, které byly přístupny v úplnosti, aby mohli posouzení provést daleko lépe.

Tung Jüe napsal Studii o sedmi státech v pouhých 22 letech,

ale přesto ji nedokončil, jak na to poukazuje Čchien Si-cuo. Autor Tung Jüeova životopisu Liou Fu (1889—1934)[20] ukazuje na nevyrovnanost jeho povahy, která jej často vedla k přerušování prací nebo jejich pálení. Tung Jüe měl sice od mládí dokonalé klasické vzdělání, ale přece jen nemohl mít v tak mladém věku dosti zkušeností a obezřetnosti, aby mohl sestavit zcela spolehlivé dílo. Poté co Čína byla obsazena mandžuskými vojsky, odešel Liou Fu v 36 letech do kláštera a věnoval se již jen téměř výhradně buddhistickým studiím.

Jak jsem již řekl, nemůžeme nijak dokázat, že Tung Jüe skutečně vědomě falšoval Chuan Tchanův citát. Je však zcela zřejmé, že onen rozsáhlý citát nemůže pocházet z Chuan Tchanova díla z četných uvedených důvodů. V Tung Jüeho době se stejně jako dnes uznávala existence Li Kchuejovy Knihy zákonů. Je to pravděpodobné, že Tung Jüe znal citát z právní kapitoly Dějin Ťin (Ťin šu) a že se mu — stejně jako nám — zdála velmi podivnou dlouhá časová mezera mezi údajným sepsáním Knihy zákonů a první zmínkou o ní. Právě tak znal z Chuan Tchanovy biografie v Dějinách Pozdních Chan (Chou Chan šu) Chuan Tchanův zájem o právo a s určitou dávkou „logiky" usoudil, že by tento citát mohl pocházet od něho.

Poněkud odlišný názor zastává nově profesor Jang Kchuan.[21] Domnívá se, že jde o vědomý padělek ze strany Tung Jüeho, který se navíc pokusil zamaskovat dlouhými komentáři. Takovýto padělek nelze ovšem přísně hodnotit z hlediska dnešních zásad textové kritiky. V době Ming se podobné zásahy do původních děl prováděly dosti často a Tung Jüe nijak zvlášť nevybočil z tohoto špatného, ale běžného zvyku.

Můžeme se nyní pokusit vyjasnit některé okolnosti, které vedly k trojímu podvrhu u jediné knihy a zároveň také důvody, proč si těchto podvrhů až do nejnovější doby téměř nikdo nepovšiml, ale naopak, pouhá zmínka o tomto díle se stávala základem nejdalekosáhlejších závěrů.

Základní odůvodnění musíme hledat v síle čínské tradice, která velmi důkladně ovlivňovala pozdější teorii i praxi. Každé zjištění, že některá instituce existovala v dávné minulosti, jí dávalo oprávnění k existenci i mnoho set let později. K odůvodnění některých opatření nestačilo dokázat, že nový systém je lepší, ale daleko účinnější bylo dokázat, že má dlouhou tradici. Je to poněkud paradoxní, ale tímto způsobem by snad bylo možno odůvodnit i mlčení pramenů z doby Chan o existenci Li Kchuejovy Knihy zákonů. V úvodu jsem se zmínil o naprosto rozdílném chápání práva konfuciánci a školou právníků. Živým příkladem školy práv-

[20] Životopis se nazývá Si-jou pu cuo-čuo Tung Žuo-jü čuan a je připojen k řadě vydání Tung Jüeova románu Si-jou pu (Pokračování Putování na západ). Poslední vydání vyšlo 1955 v Pekingu a životopis má 62 stran.

[21] Vyjádřil jej v dopise, v němž zaujímal stanovisko ke konceptu mého článku, uveřejněného v Archivu Orientálním.

níků byla praxe státu Čchin, poraženého v roce 211 př. n. l. a nahraženého dynastií Chan. S postupujícím upevňováním konfuciánství jako oficiální státní ideologie v 2. a zejména 1. století př. n. l. musel vliv teorií právnické školy nejen slábnout, ale přímo být potlačován. Jestliže chanští panovníci chtěli dokázat převahu konfuciánského světového názoru a právního pojetí, pak přirozeně nemohli zdůrazňovat úlohu právního kodexu Li Kchuejova, který by představoval nejtypičtější produkt školy právníků.

Někteří čínští badatelé používají této úvahy, aby vyvrátili citovaný argument ex silentio, který sám o sobě nebývá obvykle příliš přesvědčivý. Dovozují pak, že právě proto se první zachované zprávy o Knize zákonů objevují až na počátku dynastie Tchang, která brzy po svém založení stála před naléhavými problémy kodifikace. Vytvoření četných zákonů i zákoníku volalo přímo po tom, aby se jejich tvůrci seznámili se starými právními tradicemi. Mohli pak k tomu použít některých pramenů, které již dlouhou dobu existovaly, ale nebyly z pochopitelných důvodů užívány a které nám nyní již nejsou k disposici.

Argumenty těchto vědců jsou do jisté míry správné, ale přece jen je stěží možné zcela je uznat. Je pochopitelné, že konfuciánci za doby Chan neměli žádného důvodu propagovat nauky školy právníků, ale nelze předpokládat, že by se v ostrých polemikách nikdy nezmínili o Li Kchuejově Knize zákonů, kdyby ta skutečně existovala. Známe např. knihu Rozhovory o soli a železe (Jen-tchie lun),[22] kde se představitelé konfuciánské státní moci velmi jedovatě vypořádávají s argumenty právníků a sahají při tom často k příkladům z historie.

Naopak můžeme uznat a použít tu část argumentů, která zdůrazňuje, že kompilátorům za doby Tchang přišla vhod každá zmínka o prvotních zákonících starého práva. Jak se nyní obecně uznává, dochází za doby Tchang k přelomu ve vývoji čínského práva nebo — lépe řečeno — začíná jeho nová etapa. Jestliže předtím byl právní řád představován pestrou směsí císařských nařízení, které byly vydávány při různých příležitostech, netvořily jednotný celek a vzájemně si i někdy odporovaly, vzniká na začátku Tchangů po prvé uspořádaný právní systém, zachycený v zákoníku Tchang lü su i (Výklad a komentáře k tchangským zákonům). Konfuciánská teorie práva existovala sice i nadále, ale praxe byla již zcela ovládnuta praktickými právními opatřeními, které se v podstatě nijak zvlášť nelišily od systému názorů a praxe staré školy právníků. Nauka právníků nemohla se již mocnému konfuciánství stát nijak nebezpečnou a naopak nebylo již důvodu k popírání zřejmých souvislostí. Navíc ještě velmi působila zmíněná síla tradice, která poskytovala novému tchangskému zákoníku historické odůvodnění.

---

[22] V této knize jsou zachyceny názory vyslovené v diskusi o významu státní monopolisace v roce 81 př. n. l.

Zmínil jsem se však i o jiných zákonících, které existovaly v některých částech Číny již dlouho před Li Kchuejovou Knihou zákonů. Proč nebyl vzat za vzor žádný z nich? Věhlasný politik Wej Čeng (581—643) a jeho právní poradci byli při kompilaci Ťin šu nepochybně daleko více přitahováni ucelenou a v praxi vyzkoušenou naukou právníků než stručnými, málo říkajícími záznamy o předcházejících zákonících a jejich autorech. Pan Ku (32—92), autor Dějin Předních Chan (Chan šu), se nezmiňuje o žádné Li Kchuejově Knize zákonů, ačkoliv uvádí dílo mistra Li (Li-c') o dvaceti kapitolách. Zařadil však přesto Li Kchueje jako prvního ze školy právníků v bibliografické kapitole Chan šu (30. kap.), protože Li Kchuej byl ministrem vévody Wena ze státu Wej a tudíž nejstarším představitelem celé školy právníků, ačkoli jeho osobní zájmy platily spíše národnímu hospodářství. Byl však učitelem Šang Janga, tvůrce krutých zákonů státu Čchin, a musel proto platit za prvního ze školy právníků. Když pak tvůrcové tchangského zákoníku hledali staré tradice na podepření současného práva, museli ovšem určit jako autora nejstaršího zákoníku přirozeně osobu, která byla v bibliografické kapitole Chan šu uvedena jako první z právníků.[23]

Jak jsem se již zmínil, vedly podobné „logické" úvahy pravděpodobně i Tung Jüeho, když poněkud pozměněný a rozšířený citát z právní kapitoly Dějin Ťin (Ťin šu) vložil do pera Chuan Tchanova, aby tak poskytl ještě důkladnější historický základ staré tradici. Je však pozoruhodné, že tato síla staré tradice působí ještě i nyní, celé čtvrtstoletí po Ogawově článku, s nímž se podle mých znalostí žádný z čínských historiků nevypořádal. Není přirozeně nutné, aby s ním souhlasili ve všech jeho závěrech, ale i mnou provedený důkaz nevěrohodnosti Tung Jüeova citátu svědčí ještě jednou přinejmenším o tom, že při jakékoli zmínce o Li Kchuejově Knize zákonů a jejím významu je nutné důrazně upozornit na její velmi spornou hodnotu. Jen tak bude možné získat si nezkreslený obraz vývoje starého čínského právního řádu.

[23] Toto vysvětlení podal již Ogawa na str. 309 citovaného článku.

DIE QUELLEN DES ALTCHINESISCHEN RECHTES

Timoteus Pokora

Das altchinesische Recht wurde durch zwei verschiedene Anschauungen beherrscht. Die erste, universalistische, war auf eine moralische Bewertung der Handlungen der Menschen gestützt, die mit der universalistischen Ordnung der Welt und des Weltalls in keinem Widerspruch stehen sollten, Diese Anschauung hatte eine scharfe moralische Klassenunterscheidung zum Grunde und war darum nur für die höheren Klassen verbindlich. Später hat sie sich zu einer konfuzianischen Rechtstheorie entwickelt, die immer die moralische Seite betonte.

Die andere Anschauung, die der Rechtsschule (fa-chia), entstand später im 4.—3. Jhdr. v. u. Z. und sprach sich nachdrücklich für eine allgemeine Geltung sehr straffen Rechtes aus, das die Interessen eines starken Staates schützen und fördern sollte. Auch in der Theorie ist hier das Recht zu einer Waffe des Klassenstaates geworden: Die universalistische Theorie musste jedoch auf konkreter Justizpraxis basiert werden, die natürlich praktisch viel näher den strengen Lehren der Rechtsschule als ihrer eigenen moralischen Theorie stand.

F a - c h i n g (Der Klassiker des Rechtes), einer der ältesten Rechtskodexe, wird einem gewissen Li K'uei (4. Jhdr. v. u. Z.) zugeschrieben, allerdings erst in der G e s c h i c h t e d e r C h i n - D y n a s t i e (C h i n s h u), die im 7. Jhdr. entstanden ist. Die Lücke von ungefähr 1000 Jahren macht diese Information sehr verdächtig. nichtdestoweniger wird sie fast allgemein als sehr wichtig betrachtet, da dieser Kodex als das erste Bindeglied der späteren Entwicklung angesehen wird. Schon in 1933 hat der Japaner Ogawa wichtige Argumente gegen die Existenz von Fa-ching ausgesprochen, von denen aber leider nicht gesprochen wird. Der heute erhaltene Text des Fa-ching in Huang Shih's H a n - h s ü e h - f a n g t s ' u n g - s h u stellt offensichtlich eine Fälschung dar.

Es existieren aber auch wichtige Zitationen aus dem F a - c h i n g bei Tung Yüeh (1620—1686) in seinem Buch C h ' i - k u o k ' a o (S t u d i e ü b e r d i e S i e b e n S t a a t e n), das in 1641—1642 geschrieben wurde. Als Quelle wird hier H s i n l u n (N e u e E r ö r t e r u n g e n) von Huan T'an (ca. 43 v. u. Z.-28 u. Z.) zitiert, das dem angeblichen F a - c h i n g zeitlich viel näher ist. Wenn diese Zitationen authentisch wären, dann würde die Frage zugunsten der Existenz des F a - c h i n g entschieden. Dies ist aber nicht der Fall, weil diese Zitate ebenso wenig verlässlich sind, als alle anderen Informationen und es handelt sich in aller Wahrscheinlichkeit um eine dreifache Fälschung: die erste Nachricht über F a - c h i n g im 7. Jhdr., die Zitate im 17. Jhdr. und der „vollständige" Text im 20. Jhdr. — das alles wurde gefälscht.

Ein Grund für diese Fälschungen ist wohl in der grossen Ehrfurcht vor alten Traditionen in China zu suchen. Was im Altertum gegolten hatte, das musste seine Gültigkeit auch später behalten. Wollte man also im 7. Jhdr. im neu vereinigten Reiche der T'ang die Verbindlichkeit des neuen Kodexes begründen, dann war es nötig diesem Kodex einen Vorfahren aufzusuchen (den F a - c h i n g von Li K'uei), selbst wenn dieser nie existierte. Eine eingehende Besprechung dieser Probleme wurde vom Autor unter dem Titel T h e C a n o n o f L a w s b y L i K ' u e i — A D o u b l e F a l s i f i c a t i o n in Archiv Orientální 27, 1959, 1, Ss. 96—121 veröffentlicht.

BARTOLOVSKÁ POVĚST V ČECHÁCH*

Václav Vaněček

Velké postavy světových dějin — a k těm na poli práva nesporně patří Bartolus ze Sassoferrata, k jehož jubileu byla tato studie napsána, — mají život, který nijak není omezen na jejich fysickou existenci. Ba naopak: velmi často vyrůstá obraz takovéto osobnosti teprve dodatečně do obrysů do té doby netušených, a ve formě legendy, pověsti či mythu jsou pak se jménem historické osoby spojovány události, skutečnosti, děje a osudy, jež jsou na vlastním jejím díle a zásluhách do značné míry nezávislé.

V právnickém světě, jak by se mohlo zdát na první pohled, jsou pro vytváření legend minimální předpoklady. Avšak není tomu tak. Je známa celá řada případů, kdy o osobách, spisech a institucích z oblasti dějin státu a práva vznikly pozoruhodné báje a legendy, jež pak měly svůj samostatný — a někdy velmi kuriosní — život. Pokud jde o historické osobnosti, vznikly ve slovanském světě, a to v době poměrně moderní, na rozhraní 15.—16. století, zejména legenda justiniánská a legenda bartolovská.

O císaři Justiniánovi začíná se tehdy tradovat, že byl slovanského původu (uvádělo se jeho domnělé původní slovanské jméno Upravda a znala se i slovanská jména jeho otce a matky) a část vědecké literatury přijímá tuto pověst bez námitek až do dnešního dne.[1] O Bartolovi ze Sassoferrata

---

* Na dny 1.—5. dubna 1959 byl do starobylého italského universitního města Perugie svolán sjezd právních historiků z celého světa k uctění památky nejslavnějšího právníka středověku, Bartola ze Sassoferrata, který zde r. 1357 jako 44letý profesor práv předčasně zemřel. Na vědecké konferenci při této příležitosti konané (viz o tom blíže ve Věstníku ČSAV, roč. 1959, str. 411, článek „Právněhistorický kongres v Perugii k 600. výročí smrti Bartola ze Sassoferrata“: dále v časopise „Universita Karlova“, roč. V., č. 17—18, květen 1959, str. 5, článek „Záběry z cesty do Italie“) přednesl dne 5. dubna 1959 autor této studie v italském jazyce referát s názvem „Bartolus — legendární postava dějin práva v Československu“, jenž se stal jádrem tohoto českého pojednání. Italský referát vyjde ve sborníku, který připravuje k tisku universita v Perugii.

[1] Riegrův Slovník Naučný I, 1860, str. 1019; Děržavin, Istorija Bolgarii I, 1945, str. 69; Encyclopaedia Britannica, sv. 13, 1946, str. 209. — Ke kritice této legendy viz zejména: Archiv für slavische Philologie XI, 1888 (V. Jagić); Glas srpske kralj. Akademije, sv. 184, Beograd 1340, str. 170—248 (N. Radojčić); Zgodovinski Časopis, roč. VI-VIII, Ljubljana 1952—1953, str. 110—115 (G. Čremošnik).

se vytvořila v naší vlasti v téže době legenda, která tu žila a rozvíjela se po více než dvě století a sehrála určitou významnou roli v dějinách práva a právnictví v Čechách,[2] ač Bartolus za svého života do této země nikdy nevkročil.

V době, kdy byla poprvé kriticky zkoumána historie na základě pramenů, bývaly takovéto legendy prostě odvrhovány jako cosi, co se nesrovnává se skutečností a čemu věda nemusí proto již věnovat další pozornost. Avšak, jak nejlépe uvidíme na legendě bartolovské v Čechách, toto stanovisko nebylo úplně správné, neboť tu šlo ve skutečnosti téměř vždy o něco mnohem významnějšího než o pouhý historický omyl.

Základní historická data, na která začala o dvě stě let později bartolovská legenda v Čechách navazovat, jsou nám celkem známa. V říjnu r. 1354 český král Karel, který již řadu let před tím byl zvolen římským králem, vypravil se do Itálie, aby tu přijal císařskou korunu. Dne 6. ledna 1355 byl v Miláně korunován železnou korunou lombardskou a na velikonoční Boží hod 5. dubna téhož roku dal se v basilice sv. Petra v Římě korunovat za římského císaře.[3] Na zpáteční cestě — poznamenejme, že rychlý odchod císařův byl velkým zklamáním pro mnohé italské vlastence v čele s Petrarcou[4] — zdržel se Karel krátký čas v Pise. Těsně po tom, co zmařil spiknutí a potlačil revoltu, která jej zde ohrožovala, přijal Karel poselstvo města Perugie, jedné z nejvýznamnějších komun, jež mu trvale prokazovaly plnou věrnost.[5] V tomto poselstvu nacházel se i Bartolus, přední tehdy už profesor na právnické fakultě perugijské university.

Po několika dnech dalo se poselstvo na zpáteční cestu. Vracelo se domů s úspěchem. Císař nejen že potvrdil a rozmnožil výsady města Perugie, jeho biskupství a jeho „generálního studia“,[6] nýbrž i vyznamenal zvláštními poctami jednoho z členů poselstva — Bartola.

Hned na tomto místě jest, myslím, třeba zeslabit pochybnosti[7] o tom,

---

[2] Stručný přehled (značně nepřesný) o bartolovské pověsti v Čechách má E. Ott, Beiträge zur Receptionsgeschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern, Leipzig 1879, str. 184. O něco více zachytil — bohužel ještě méně přesně — H. Jireček, Život právnický v Čechách a na Moravě, Praha-Brno 1903, zvl. str. 511—513. K 600. výročí narození Bartolova v r. 1913 psal o věci Ivo Pfaff, jehož článek však vyšel až r. 1917 (tehdy byl Pfaff profesorem ve Štýrském Hradci) v „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ s názvem „Kaiser Karl IV. und Bartolus“ (také separát Praha 1917, str. 1—8). — Až dosud nejlépe psal o tomto thematu, ač se značnými mezerami v novější literatuře, J. Klabouch, Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958, zvl. str. 92—95. U Klaboucha jest již podán velmi výstižný výklad pověsti.

[3] J. Šusta, Karel IV., 1948, České dějiny II/4 (Laichter), str. 366—367 (o korunovaci v Miláně), str. 379 (o korunovaci v Římě).

[4] Šusta, tamtéž, str. 390—391.

[5] Srov. J. Jireček, Časopis Českého Musea (dále jen ČČM), roč. 57, 1883, str. 435.

[6] Viz o tom nyní Guiseppe Ermini, Storia della Università di Perugia, Bologna 1947, str. 16; J. L. J. Van de Kamp, Bartolo da Sassoferrato, Urbino 1935 (separát ze „Studi Urbinati“ IX, jiné vydání nebylo mi přístupno), str. 85.

[7] Van de Kamp, l. c., str. 84.

zdali Karel IV. kdy předtím něco o Bartolovi slyšel. Tento velmi vzdělaný panovník, který sedm let předtím založil v Praze universitu o všech čtyřech fakultách, měl totiž zcela mimořádný zájem o právo, o jurisprudenci a o zákonodárství. Vyznamenával rád učené právníky[8] a osobně se zabýval projekty velkých kodifikací.[9] Pocty, Bartolovi prokázané, zcela určitě nebyly náhodné a i když byly snad improvisovány, jak mnohé tomu nasvědčuje, v poslední chvíli, přece stál za nimi patrně hlubší zájem císaře i jeho nejvlivnějších dvořanů.

Je ovšem pravda, že pro císaře Karla, jehož život byl bohatý na významná setkání a styky i na poli kulturním, bylo setkání s Bartolem jen málo důležitou episodou, jakou někteří historikové ani nezaznamenávají.[10] Naproti tomu pro Bartola znamenal projev císařské přízně vrcholné vyznamenání a nejvyšší uznání, jakého se mu za jeho života dostalo, tím více, že se tak stalo pouhé dva roky před jeho předčasnou smrtí.

O obsahu Karlových výsad pro Bartola byla v odborné literatuře již častěji řeč.[11] Jak velice si na nich Bartolus sám zakládal, o tom svědčí mnoho míst v jeho pozdějších spisech, kde se o nich zmiňuje.[12]

Karel jako římský císař jmenoval Bartola především svým radou, dvořanem a společníkem svého stolu. Příslušný passus v listině o tom vydané zní takto: „Te ... in consiliarium et familiarem domesticum commensalem nostrum assumimus et consiliariorum et familiarium nostrorum domesticorum commensalium cetui et numero praesentibus aggregamus."[13]

Nadto udělil Karel Bartolovi a jeho potomkům — doktorům práv komplex oprávnění tvořících podle pozdější nauky tzv. malou komitivu, ovšem s určitým omezením: předmětem jednoho z těchto oprávnění, jak byla Bartolovi dána, mohli být jen posluchači práv, a to ovšem vlastní (z vlastního auditoria), nikoli z jiných universit. V druhé listině, která je adresována Bartolovi, čteme o tom tato slova:

a) „ut minoribus 25 annis ... servata forma ipsis legibus praefinita ... aetatis veniam concedere valeatis ..." (bez omezení na osoby z university);

---

[8] H. Friedjung, Kaiser Karl IV. und sein Antheil am geistigen Leben seiner Zeit, 1876, str. 283—284.

[9] Friedjung, tamtéž, str. 83—95.

[10] Např. Šusta, l. c., (1948).

[11] Van de Kamp, l. c., str. 84—87; Ermini, l. c., str. 120, F. Calasso, Il medioevo del diritto, I, 1954, str. 573.

[12] Podrobně o tom Savigny, Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter VI., 1850, str. 150. — Van de Kamp, l. c., str. 44, 45, 47. — Viz např. Tract. super Constitutione extravaganti „Ad reprimendum" (Opera omnia sv. V, t. 10, str. 281), kde Bartolus připomíná, že konstituci vydal děd Karla IV., „imperatoris nunc regnantis, cui debito fidelitatis adstringor: quoniam me suorum consiliariorum et domesticorum numero aggregavit et me meosque posteros, quos legum doctores esse contingeret, legitimationis et concessionis veniae aetatis aliisque privilegiis et gratiis decoravit".

[13] Cesare Bernabei, Bartolo da Sassoferrato e la scienza delle leggi, Torino — Roma — Firenze 1881, příloha č. 4, str. 166—167. (Srov. také pozn. č. 17 níže.)

b) „dantes . . . potestatem scolares seu studentes studii Perusini, qui de tuo vel ipsorum dumtaxat auditorio fuerint, videlicet bastardos, spurios, manzeres, seu notos, seu quocumque depravato coitu procreatos, filiis illustrium, spectabilium et procerum dumtaxat exceptis, legitimandi . . .“[14]

Avšak Bartolus dostal při této příležitosti od Karla IV. ještě další vyznamenání. Byl to dědičný erb, který byl velmi podobný erbu českých králů — pouze v jiných barvách. Bartolus sám píše o tom takto:

„Quaedam sunt insignia seu arma privatorum hominum, seu nobilium vel popularium. De istis quidam reperiuntur, qui habent arma et insignia quae portant ex concessione Imperatoris vel alterius domini: ut vidi concedi multis a serenissimo principe Carolo IIII., Rom. Imperatore, necnon rege Bohemiae. Et mihi, tunc consiliario eius, concessit inter cetera, ut ego et ceteri de agnatione mea leonem rubeum cum caudis duabus in campo aureo portaremus.“[15]

Ač nešlo přesně o heraldického lva českého, neboť tím jest stříbrný lev v červeném poli, přece je nutno zdůraznit, že jeden z hlavních prvků starého erbu českých králů, a to podrobnost zvláště charakteristická, totiž „leo cum caudis duabus“ (dvouocasý lev, bez ohledu na barvy), byl zde zřejmě převzat. Není pochyby, že je třeba v tom vidět projev zvláštní přízně Karla IV. také jako českého krále.[16]

Tím nápadnější zajisté je, že listinný doklad na udělení tohoto erbu nám chybí, ledaže bychom se spokojili s domněnkou, že erb byl Bartolovi udělen nebo potvrzen jen ústně, bez písemné formy.

Věc souvisí se skutečností, že nemáme plnou jistotu o tom, kolik listin Bartolus v Pise vlastně od Karla IV. dostal a v kterých přesně dnech byly vydány. J. P. Lancelottus, který je tu dnes naším jediným původním pramenem,[17] má jen dvě listiny, a to s datem 19. května 1355. Van de Kamp[18] pokusil se opraviti datum jedné z nich na 18. května, avšak — jak mám za to — zbytečně. Naproti tomu nabízí se domněnka, že zde původně byla listina třetí, na niž by se celkem hodilo datum 18. května pro jednu

[14] Tamtéž, příloha č. 5, str. 167—168. — O výsadách tohoto rázu viz Julius Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens, II, Innsbruck 1869, str. 110, 103.

[15] Tractatus de insigniis et armis, in: Bartoli a Saxoferrato consilia, quaestiones et tractatus, Opera omnia X (sv. V), Basilej 1588, str. 341.

[16] Tolik k výkladu Savignyho (VI, 1850, str. 150), v této věci snad příliš střízlivému. O jiných výkladech tohoto znaku tamtéž, str. 150, pozn. g. — Van de Kamp (l. c., str. 86) ostatně sám připouští, že tímto znakem císař Bartolovi patrně vyslovil „una simpatia speciale“.

[17] Vita Bartoli iureconsulti etc., Joanne Paulo Lancelotto i. c. autore, Perusiae 1576, 100 str. + index. Karlovy listiny pro Bartola jsou zde otištěny na str. 30—32, a 32—35. Srovnání s texty, jež má Bernabei (viz výše pozn. 13) ukázalo správnost přepisu Bernabeiho.

[18] Van de Kamp, l. c., str. 84—85, zvl. pozn. 745. Srov také A. Huber, Die Regesten des Kaiserreichs unter Karl IV. 1344—1378, 1877 (= J. Fr. Böhmer, Regesta imperii VIII.) str. 172, č. 2029, 2030; týž, Additamentum primum ad. J. Fr. Böhmer, Reg. imp. VIII., 1889, str. 716, č. 6819.

z listin Van de Kampem předpokládané. Byla by to právě listina udělující Bartolovi erb českého lva, o němž sice bezpečně víme, že jej Bartolus dostal, ale o němž není nejmenší zmínky v žádné z obou listin nám alespoň co do textu plně zachovaných. Nikterak ovšem nelze vyloučit ani domněnku, že Bartolus znak českého lva dostal až ve dnech po 19. V. 1355, po svém jmenování *radou*. Oporu pro to poskytovala by doslovná interpretace Bartolova výroku: „. . . et mihi, *tunc* consiliario eius, . . .“

Listina udělující Bartolovi erb nebyla zřejmě známa už ani v polovině 16. stol., kdy jiné dokumenty, Bartola se týkající, otiskl právě Lancelottus. Mluví pro to i okolnost, že Lancelottus jinak má i nejstarší mně známé vyobrazení Bartolova erbu[19] a podává také jeho slovní popis.[20]

Taková jsou podle současného stavu našich vědomostí historická fakta o setkání Bartola s Karlem IV. Jak uvidíme, po dvou, třech stoletích na to stačila tato fakta k tomu, aby na nich byla vybudována fantastická pověst o tom, že Bartolus byl v době Karla IV. profesorem pražské university a že zde pronikavým způsobem zreformoval české právo, pověst, jež Bartola co nejúže spínala s Čechami, s pražskou universitou a s právními dějinami naší vlasti.

Dosti pravděpodobné ovšem je, že na pražské universitě založené r. 1348 a zejména na její právnické fakultě, z níž se r. 1372 stala samostatná „universitas iuristarum“, Bartolus a jeho spisy byly hned od počátku dobře známy. Přímých důkazů ze 14. století o tom zatím nemáme, avšak z 15. stol. chovají se do dnešního dne v pražských knihovnách dva rukopisy[21] právě onoho traktátu „De insigniis et armis“, z jehož předmluvy jsme citovali passus o Bartolově erbu, a mimo to jeden rukopis Bartolových „Quaestiones“.[22] Jiné rukopisy jsou známy z někdejší olomoucké kapitulní knihovny, dnes ve Státním archivu v Olomouci.[23] Ze 16. století je v Praze značné množství tisků Bartolových spisů, nejstarší z let 1516 (universitní knihovna) a 1518 (knihovna kláštera na Strahově).

Pravděpodobné je také, že přímo nebo nepřímo byly Bartolem a jeho spisem „Quaestio inter virginem Mariam et diabolum“ ovlivněny české

---

[19] Lancelottus, str. 36 „Insignia Bartolo et eius posteris a Carolo IV. Imperatore concessa“ — perokresba dvouocasého lva hledícího vpravo, bez udání pramene.

[20] Popis erbu je na str. 30 „leonem rubeum duas gerentem caudas in campo aurei sive crocei coloris“.

[21] V knihovně pražské Karlovy university (dnes Národní a universitní knihovna), sign. III B 21 (Truhlář, č. 430), ff. 159a—161b; v knihovně pražské kapituly sign. I XXIX (Podlaha, č. 1131), ff. 281a—284a.

[22] V knihovně pražské kapituly, sign. I XXIX (Podlaha, č. 1131), ff. 267b—278b.

[23] M. Boháček, Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny v Olomouci Rozpravy ČSAV, 1960, (v tisku). Je zde jednak „Tractatus minoricarum“, codex č. 428, fol. 208b—235b; jednak Quaestio „Quidam Gundus“, codex č. 442, fol. 421a—422a. Z olomoucké universitní knihovny zaznamenal týž autor dva rukopisy Bartolových prací. Oba jsou v kodexu M-I-184, a to „Tractatus minoricarum“ na ff. 241a—272b a „Tractatus de duobus fratribus“ na ff. 290a—303b (podle předběžného sdělení).

satanské procesy z 15.—16. století, zvláště Belial a dále Solfernus, a po případě také — ještě četnější — tzv. literární *sváry*, jako Tkadleček asi z r. 1407, Hádání se Prahy s Kutnou Horou, Hádání pravdy a lži atd. Otevřenou otázkou zůstává, zdali staročeský „Súd Astarotóv" je opravdu zpracováním dílka Bartolova.[24]

V každém případě ona základní data o setkání Bartola s českým králem byla v Čechách už v této době známa, a to především v té versi, jak o věci píše Bartolus sám, což spolehlivě dosvědčují latinské i české historické spisy Prokopa Lupáče[25] z r. 1584. Ovšem v této době začala už v Čechách v *právnických* kruzích růst o Bartolovi legenda, která šla daleko nad tyto skutečnosti.

Nejstarší doklad o tom je v dedikačním listu českému králi a římskému císaři Rudolfovi II., jímž r. 1579 rada Starého města pražského doprovodila v témže roce vydaný nový zákoník pro česká královská města, tzv. zákoník Koldínův.[26] Zde se píše — bez jakéhokoli odkazu, jako by šlo o věc všeobecně známou — že Karel IV. „otec vlasti řečený, mnohá dobrá i chvalitebná právní nařízení v tomto království Českém ... ustanovil, kteráž s obecními a římskými právy se srovnávají" a zdůrazňuje se, že Karel tak učinil „s radou" Bartolovou. Vysoko se zde vyzvedá, že Karel IV. „míval a užíval v radách svých onoho osvíceného muže a vtipu velmi ostrého i v právích zběhlého, jenž nemalou chválu mimo jiné iurisconsultos obdržel, že více o právích nežli kteří jiní psal ..."

Máme zde první stopu toho, že lavina bartolovské legendy v Čechách dala se do pohybu, a to — srovnáme-li věc se zprávou historika Lupáče, o 5 let mladší, — nezávisle na stavu současného historického bádání o Karlovi IV. Po stránce formy charakterisuje tuto první zprávu o vznikající legendě naprostý nedostatek jakýchkoli odkazů na prameny či na literaturu. Po stránce obsahové je charakteristická neurčitost údajů, které jsou zcela povšechné; tendence vyzdvihnout právo římské, projevující se thesí, že již za Karla IV. bylo domácí právo „s právem římským srovnáváno", tj. přizpůsobováno mu; a konečně tvrzení, které vyplývá z celého kontextu a tvoří, abychom tak řekli, hlavní linii této dedikace, že stav učených právníků je ve státě nutný a je nejlepší oporou panovníků.

---

[24] Šimek, Listy filologické 1938, 157 (zde též cenné příspěvky k soupisu bartolovských inkunabulí a jiných tisků v Čechách), 1942, 147; Vilikovský, Naše věda 1941, 27 (s důležitým odkazem na Burdacha). Srov. k tomu Vlček, Dějiny I—1, 203 a d.; Jakubec, Dějiny I, 540; Hanuš in: Ottův Slovník Naučný III, 674—675; Ott, Beiträge, 110—111 (s řadou omylů a nepřesností); Boháček in: Všehrd 1941, str. 105—106; H. Jireček, Život, 204 (s omyly). — Savigny VI., 1850, 180; Van de Kamp, l. c., str. 49.

[25] Historya o cýsaři Karlovi, f K IV, slova: „....o čemž i sám Bartholus v svých knihách pro dokázání vděčnosti k svému dobrodinci připomínaje zmínku činí"; týž autor, Ephemeris sive Kalendarium historicum, k datu 13. července. Zvláště se tu upozorňuje na Bartolův erb dvouocasého lva.

[26] Viz J. Jireček, Práva městská království Českého, Praha 1876 (Codex iuris Bohemici IV—3), str. 470. — H. Jireček, Život, str. 129.

Z oficiálních vědeckých kruhů pražských dostalo se Bartolovské legendě prvního upevnění r. 1611. Nebyl to nikdo menší než tehdejší rektor pražské university Martin Bacháček - Bachaclus, proslulý matematik a astronom, kdo zde zasáhl, netuše v nejmenším, že to, co propaguje, je pouhá fantasie. Bacháček používá příležitosti, kterou mu poskytuje povinnost pozvati akademickou veřejnost k obvyklému výročnímu čtení universitních předpisů (statut) při konfirmaci rektora na počátku školního roku a ve své rektorské řeči upozorňuje na význam práva a zákonů vůbec a na velkou roli, kterou právo a zákony měly a mají v českém státě.[27] Nebyla to jistě náhoda. Vzpomeneme si, že se v této době vážně jednalo o to, obnovit na pražské universitě právnickou fakultu. (Ostatně hned v roce následujícím, na počátku r. 1612, profesor Jan Matyáš ze Sudet již zve na úvodní přednášku o právech.)

Rektor Bacháček navázal ve své řeči na současné polemiky o charakteru českého práva, o nichž ještě později uslyšíme v tomto článku, a postavil thesi, že to byl už Karel IV., kdo české právo definitivně očistil od zbytků pohanství: „Is enim, quod ante ipsum Venceslaus, eo nomine rex secundus, frustra molitus est, leges a Premislao Agricola latas a paganismo *opera Bartoli* vindicavit et ut postea christianismum saperent, imperavit".[28] Bartolus je zde sice uveden jen jaksi mimochodem jako pomocník Karla IV. v jeho reformátorské zákonodárné činnosti v Čechách,[29] bez jakýchkoli bližších podrobností, ale — a to bylo nejdůležitější — pověst o něm jako o spoluzakladateli moderního (tj. moderního tehdy, na počátku 17. stol. platného) českého práva došla zde potvrzení z úst nejpovolanější autority, slovy rektora pražské university, pronesenými při oficiální universitní slavnosti.

Ani v nejmenším nemohly lavině bartolovské pověsti čeliti střízlivé výklady některých současných českých historiků, tím méně, že se tito spisovatelé spokojovali prostě tím, že o Bartolovi nemluvili. Platí to zejména o Pavlu Ješínovi, který, vydávaje r. 1617 tiskem osnovu zákoníka Karla IV. pro království České, měl zajisté nejlepší příležitost na

---

[27] Programy pražské university z let 1610—1615 (Programmatum Academiae Pragensis.... fasciculus), ed. B. M. Jičínský, Praha 1616, ff D 4, E.

[28] Toto je autentické (v edici Jičínského f E) znění výroku Bacháčkova. V novější literatuře obíhá znění obsahově značně odlišné, a to nesprávné. Uvidíme níže, že toto nesprávné znění je dílem B. Balbína, od něhož je převzal — veden, jak mám za to, literárními údaji E. Otta, v detailech ne vždy spolehlivými — zejména H. Jireček, Život, str. 128. V tomto směru je třeba opraviti i to, co o Bacháčkovi v souvislosti s bartolovskou pověstí má Klabouch, str. 94 (zvl. slova: „že Bartolus byl profesorem pražské university").

[29] Při vší konfusnosti Bacháčkových historických údajů je zde přece jen v jednotlivých bodech zdravé jádro, např. povědomí o kodifikačních pokusech Václava II. a o snahách Karla IV. vymýtit definitivně ordály. Jinak se ovšem zdá, že Bacháček vycházel z onoho dedikačního přípisu Staroměstských z r. 1579, o němž jsme podali výklad výše.

bartolovskou pověst reagovat, ale neučinil tak.[30] Platí to právě tak o Pavlu Stránském, horlivém zastánci domácích tradic politických, právních a vůbec kulturních, který ve svém známém díle Respublica Bojema vyšlém r. 1634 v Leydenu nejen (kap. XII) nic v tomto směru nezaznamenává, nýbrž naopak píše tak, že pro vsunutí bartolovské pověsti do souvislého vývoje českého práva není u něho vlastně ani místo. Je hrdý na starou, do třicetileté války nepřerušenou tradici domácího práva, jehož zásady jsou mu ovšem zároveň plně ve shodě se zásadami práva obecného.[31]

Vznik a první literární zachycení bartolovské pověsti v Čechách ukazují dobře ideovou nejednotnost českého kulturního života na rozhraní 16.—17. století, těsně před katastrofou českého státu. Bartolovská legenda vzniká mezi právníky a z nich vychází dále. Historikové lpící na starých i novějších husitských tradicích ji nepřijímají. Nicméně mlčení těch, kdož bartolovské pověsti nebyli příznivě nakloněni, nezměnilo již nic na tom, že pověst rostla zcela v duchu starého přísloví „fama crescit eundo". Jsme prostě v době, která takovouto legendu z mnoha důvodů — budeme o nich mluvit později — potřebovala, což bylo vlastní příčinou jejího živelného růstu.

Po třicetileté válce, která přinesla hluboké přervání husitských tradic v českém kulturním životě, došlo vskutku přímo k rozbujení bartolovské pověsti v Čechách. Hlavní zásluhu, jak dnes jasně vidíme, měl o to Bohuslav Balbín z Vorličné, člen řádu jezuitského a nejvlivnější český historik této doby. Jsou nám dnes těžko pochopitelné cesty, jimiž tento vlastenecký kněz dospěl k obrazu, jaký podával o Bartolově působení v Čechách, avšak je jisté, že právě tento obraz vyhovoval plně jeho době a byl po více než 120 let nato bezvýhradně tradován veškerou historickou i právnickou literaturou v Čechách. Snad tu hrálo úlohu to, čemu se někdy říká „pia fraus" (motivy opět poznáme později), avšak v každém případě

---

[30] Paulus Geschinius, Maiestas Carolina sive Constitutiones Caroli IV, Rom. imperatoris, quibus ille regnum Bohemiae formandum ornandumque censuit, Hanoviae 1617. — Ani ve věnování (Dedicatio) ani v předmluvě (Ad lectorem) není zmínky o tom, že by snad Karlovi byl pomáhal či jinak se na tomto zákonodárném díle účastnil kterýkoli právník. Jméno Bartolus se zde k našemu největšímu podivu vůbec nevyskytuje. Stejně je nápadné, že ani nejmenší narážky na Bartola není v „Oratio de iuris studio" Johannis Mathiae a Sudetis, Praha 1612. Není tu ani obvyklého tehdy reagování na pomlouvače české právní kultury (viz níže), ač jde o dílko, kterým Matyáš ze Sudet započal svou sérii právnických výkladů, disputací a diskusí na nejrůznější themata (zejména také z práva lenního, manželského, z teorie práva, o výsadách škol a studentů atd.) a obnovil tak studium práva na pražské universitě. Viz také téhož autora disputaci „De nuptiis" (1613), v níž se hojně používá i domácího práva, např. se citují sněmovní usnesení. O Matyáši ze Sudet viz J. Volf, Jan Matyáš ze Sudetu, Památky archeologické a místopisné, 1907, seš. 7—8 (srov. ČČM 1908, str. 278—9)

[31] V tom smyslu jest třeba opraviti, co má E. Ott, l. c., str. 164, pozn. 2. Ve skutečnosti u Balbína, Bohemia docta II. (ed. Ungar 1778, str. 336, pozn. 337, text na str. 336—344), jde o to, že Stránský použil Bacháčkem r. 1618 vydaného seznamu pražských doktorů a rozdělil tyto učené lidi na základě Bacháčkových údajů do jednotlivých českých měst. Není tu vůbec žádná souvislost s Bartolem a jeho otázkou.

bylo tu použito více fantasie než je u vědecké práce přípustné.[32] Není sice zcela vyloučeno, že Balbín spolehl se zde na jakési další literární prameny, které neuvedl a které nám jsou zatím neznámé, avšak je to málo pravděpodobné.

Naše cesta vede především k Balbínovu spisu Vita Arnesti, který vyšel v Praze r. 1664. Už v jeho indexu osob najdeme jméno Bartolus, a to s následující charakteristikou: „Bartolus, Bohemiae civis, condit iura Bohemiae". A skutečně: v textu se vykládá (str. 60), že Bartolus byl přítelem prvního pražského arcibiskupa Arnošta; že to byl Arnošt, kdo císaři Karlovi poradil, aby Bartola pozval do Prahy; že Bartolus „regni Bohemiae constitutiones in ordinem redegit" (str. 165); že „totam denique ordinavit iustitiam" (str. 160); a konečně že Bartolus „Arnesto agente in Regni publicis comitiis Bohemiae civis publice nominatus est" (str. 60).

Tehdejší učená veřejnost s radostným úžasem toto vypravování přijímala. O 8 let později vydala pražská universita — plně se tehdy nacházející v rukách jezuitů — vědecko-propagační spis „Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis",[33] ve kterém se legenda o Bartolovi v Čechách rozvinula snad vůbec v nejskvělejších barvách. Píše se zde o všech učencích, kteří kdy proslavili pražskou universitu a mezi právníky vyzdvihuje se Bartolus, který prý byl Karlem IV. povolán do Prahy, aby zde založil — rozumím-li dobře textu — právnickou fakultu.[34] Kniha obsahuje zvláštní „Elogium Bartholi de Saxo-Ferrato" jakožto spolupracovníka také pražské university, ve kterém s odvoláním na známý nám už text z r. 1579,

---

[32] Mimo to je třeba upozornit na to, že Balbín (tak jako valná část následující literatury o této věci) používal starších spisů způsobem, který dnes v nás budí přímo hrůzu. To, co psali kdysi Lupáč, Bacháček a dokonce i Stránský, se zde libovolně přeměňuje a někdy obrací přímo ve svůj opak. Jak jsme viděli výše (pozn. 22), převzal H. Jireček (Život, 128) od Balbína domnělý citát z Bacháčka, aniž udal svůj pramen. Ve skutečnosti citoval jen volnou a velmi nepřesnou Balbínovu parafrázi slov Bacháčkových. To je řešení rozporu, který badatel shledá, konfrontuje-li v tomto bodě: a) H. Jirečka s Bacháčkem; b) Balbína s Bacháčkem; c) Balbína s H. Jirečkem a přihlédne-li k údajům F. Otta, Beiträge, 164. — Balbín, Bohemia docta, opus posthumum, ed. R. Ungar, II., Praha 1778, str. 209, pozn. 204, píše: „Martinus Bachaczek in programmate anni 1611 dicit eum (Bartolum) in Universitate Pragensi Professorem iuris fuisse & leges Bohemas a Przemislao agricola Stadicensi latas in hodiernam iuris formam pro municipiis Bohemis concinnasse." Celá pasáž od „& leges" až ke „concinnasse" je tištěna u Balbína kursivou, což zřejmě zmýlilo některé právní historiky (Otta a hlavně Jirečka) a vedlo k tomu, že to považovali za citát, zatím co je to jen zdůrazněná pasáž (snad dokonce jen Ungarem) z Balbínovy málo přesné reprodukce Bacháčkových slov. — V Balbínově duchu zcela neoprávněně argumentují pak Lupáčem např. Volckman-Weiss (viz níže, další poznámka).

[33] M. X. Volckman (dissertant) — G. Weiss (professor-praeses), Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis etc., Praha 1672 (vročení u Klaboucha, l. c., str. 74). O autorství této knihy viz u J. Pfaffa, l. c., str. 2.

[34] „Hos inter eminet Bartolus de Saxo Ferrato, ob raram iuris-prudentiam Lucerna iuris dictus, qua non modo Italiae Gymnasia universa, verum et Bohemiam totam illustravit, legumque illarum, quibus hodieque Vetero-Praga utitur, Conditor extitit. A Carolo IV. pro erigendo Consultissimorum collegio, iurisque vigore Pragam advocatus..." (str. 82).

avšak zároveň také s neoprávněným odvoláním na Prokopa Lupáče[35] se čte: „Perusio a Carolo Caesare sapientissimo Pragam ad condenda iura Bohemiae evocatus adfuit. Legesque illas, quibus hodiedum Urbs Antiqua regitur, condidit, tanta prudentia, ut meritus sit *civitate et Bohemico leone*, purpureo tamen, in aureo campo donari".[36]

Od této chvíle nebylo už o věci žádných pochybností. Nejen pro celý zbytek 17. století, nýbrž i po většinu 18. století stal se Bartolus — ať tak díme — jakýmsi obecně přijímaným druhým patronem českých právníků, hned za svatým Ivonem,[37] jehož úcta — díky kanonizaci — byla ovšem ještě daleko větší. V kruzích učených právníků, historiků i literátů byla bartolovská pověst běžně přijímána jako pravda, kterou není třeba zvláště dokládat. Stala se zejména pravidelnou součástí nárysu české právní historie traktované obyčejně v úvodu ke každému právnickému dílu, jež si činilo nárok na to, být považováno za dílo vědecké. Bývala to ostatně kapitola s dosti stereotypní náplní, obyčejně s označením „De origine iuris (Bohemici)" nebo podobně. Někteří autoři se přitom odvolávají na předchozí literaturu, avšak zřejmě jen „pro forma", neboť jinak vesměs v podrobnostech volně fabulují. Jedni přičítají Bartolovi zásluhu o všeobecnou reformu českého práva, druzí mluví o jeho pomoci při Karlově kodifikaci práva šlechtického (ius terrae), třetí vyzvedávají, že postavil na nový základ právo městské (ius municipale), při čemž v jednotlivostech je skoro u každého věc formulována jinak.

Slovutný civilista pražský Schamboge n vyzdvihoval zásluhy Bartolovy o české právo městské[38] a v jeho stopách šel autor anonymní

---

[35] M. Lupáč-Lupacius ve své „Vita Caroli" (tj. Historya o Cýsaři Karlovi, vyšla česky 1584) zaznamenává něco podstatně odlišného, než co tvrdí Volckman-Weiss. Píše jen (na listě K IV), že za života Karla IV. „Ve Vlaších mezi jinými a mnohými i tito muži učení byli jsou vzati na slovo: Bartholus de Saxoferrato ... cýsaře Karla radda ... atd., Francyscus Petrarcha, poeta et historicus etc ...". — Není tu ani slovo o povolání Bartola do Prahy, tím méně o tom, že by snad byl profesorem pražské university nebo že by byl sepsal české zákony. Srov. také výše pozn. 25.

[36] Viz více z textu tohoto „elogia" otištěno u Pfaffa, l. c., (výše pozn. 2), str. 7—8.

[37] Byl to sv. Ivo Trecorensis, vlastním jménem Yves Heloris, národností Bretoněc, oficiál biskupa v Tréguier, kanonisovaný 1347, „advokát chudých" (nikoli tedy, jak se často má za to, sv. Ivo ze Chartres, který žil v letech 1040—1116 a byl biskupem v Chartres a známým církevním spisovatelem). — V den zasvěcený tomuto jménu bývalo na pražské právnické fakultě prázdno (o slavnostech sv. Ivona na pražské právnické fakultě viz v Archivu Karlovy university A 32, II, pag. 31). Socha tohoto sv. Ivona postavená fakultou stojí dodnes na Karlově mostě v Praze (k tomu, viz Novotný-Poche, Karlův most 7.). K této úctě sv. Ivona na právnické fakultě pražské university viz také zprávy u M. Kaliny z Jätensteina, Nachrichten über böhmische Schriftsteller u. Gelehrte, III, 1827, str. 50, 55. Také ale na druhé straně českého kulturního světa, v protestantském táboře české emigrace, je v této době Bartolus vedle Balda považován za představitele světové jurisprudence (srov. J. Á. Komenský, Labyrint, kap. X/11.

[38] J. Chr. Schamboge n, Praelectiones publicae in D. Justin. Instit. iuris 4 libros ..., Praha 1687, str. 12 (předmluva): „Libet etiam nunc aliquid de iure Bohemico adiungere. Consistit hoc in iure municipali, cuius conditor extitit Bartolus de Saxo Ferrato a Carolo IV. Pragam vocatus, quod statui civico pro norma et regula propositum. Item in iure provinciali ..."

„Manuductio“, jehož historická informovanost byla ovšem zřejmě obzvláště konfusní, ukazujíc jako na svůj základ daleko spíše na tradici a pověst než na prameny a literaturu. Zde[39] se nejen opakuje, že Bartolus byl povolán Karlem IV. za profesora práv z Itálie do Prahy („professor iuris regius et ordinarius“), nýbrž ví se i, že Bartolus dal základ k městskému právu českému, jak v definitivní podobě bylo vytištěno v r. 1579 (Koldínův zákoník).

Naproti tomu Debra a Neumann o něco později[40] zdůrazňují spíše Bartolovu zásluhu o kodifikaci práva zemského a pochybují o tom, že by byl nějak zasáhl do práva městského, neboť prý „ius municipale potius a populo conceptum fuerit.“[41] Ježto jde o případ zvláště typický, je záhodno ocitovat hlavní pasáž z tohoto jinak výtečného spisu: „Occasione novae Academiae evocatus ex Italia iurisconsultorum avus a professura Perusina ad Pragensem Bartolus ... iurisconsultorum suo aevo facile princeps. Admotus a Carolo consilio Imperatoris aulico adfuit Caesaritum in componenda aurea Bulla imperii ... tum praeprimis in emendandis Bohemiae legibus. Primus ille constitutiones regni redegisse in ordinem traditur, quae dein titulo Maiestatis Carolinae insignitae prodierunt ...“[42]

Karlova známá osnova zákoníka pro České království nazývá se v tomto spise přímo „Codex Maiestatis Carolinae Bartolinus“ a je jí zde věnována veliká pozornost. Zaznamenejme hned, že na rozhraní 17.—18. století nabyla Maiestas Carolina pro domnělé autorství Bartolovo znovu nebývalé vážnosti. Dokonce byl opatřen zvláštní opis[43] jejího textu pro kodifikační komisi zřízenou r. 1709.

Je jen přirozené, že v téže době rostla v Čechách i váha vlastních spisů Bartolových. Dílo Bartolovo je doporučováno v Praze ke studiu universitními učiteli, jejichž metoda stále ještě — přesněji snad: znovu — v některých směrech přímo navazovala na Bartola.[44]

Když r. 1773 dva významní čeští historikové přikročili k vydání velkého díla o dějinách vědy a umění v Čechách,[45] byl sem Bartolus ovšem také pojat, a to na velmi čelném místě. Hned v úvodu k tomuto dílu píše A. Voigt, že Karel IV. „ad reformandam regni huius πολιτείαν (politeian) Bartolum a Saxoferrato summi nominis ea aetate iuris interpretem ex

---

[39] Manuductio ad praxim iuridicam ... in regno Bohemiae, Praha 1729, str. 6. K tomu Klabouch, l. c., str. 94.

[40] O těchto autorech výstižně Klabouch, l. c., str. 130 a d. Zde uvádíme spis Debra (dissertant) - Neumann (professor-praeses), De commissionibus, 1739, kde je vložen trojdílný výklad označený jako „Episodion historicum iurium Bohemicorum originem et progressum exponens“.

[41] L. c., str. 77.

[42] L. c., str. 76.

[43] Podle sdělení dr. V. Urfusa z Kabinetu dějin státu a práva v ČSR.

[44] Srov. Klabouch, l. c., str. 159.

[45] F. M. Pelzel-A. Voigt, Effigies virorum eruditorum = Abbildungen der böhmischen und mährischen Gelehrten und Künstler, I, Praha 1773.

Italia excivit, aut potius legatione Perusiniorum apud se fungentem Pragae detinuit, ut leges Przemislaeas ac statuta illa vetera ad sui aevi consuetudinem refingeret ac nova pro rebus natis adjungeret.[46]

Vlastní pojednání o Bartolovi v tomto díle[47] je uvedeno portrétem, který nakreslil r. 1772 I. Kleinhard a vyryl I. Baltzer. Vykládá se zde, že Bartolus byl v Praze pozdržen Karlem, když zde byl s poselstvím, a že zde „Caroli rogatu leges Bohemorum sparsas antehac et perturbatas[48] in ordinem formamque meliorem redegit, nonnullas regia auctoritate antiquavit, aliquas correxit". Tato domnělá činnost Bartolova vztahuje se výslovně pravděpodobně (verisimilius) na tzv. Maiestas Carolina. Naproti tomu spolupráce Bartola na Zlaté Bulle Karlově se uvádí jako pochybná, i když s falešnou argumentací.

Všeobecně je možno říci, že v 70. letech 18. století dosahuje růst bartolovské pověsti v Čechách — těsně před svým pádem — nového vrcholu. U F. J. Grossa[49] se znovu soustřeďuje pozornost k bartolovským (domněle) počátkům českého městského práva. Formulace, jíž je zde užito, vzbuzuje podezření, že Gross — tak jako snad už i někteří autoři před ním — pomýšlel ňa to, připsat Bartolovi autorství latinské právní knihy brněnské čili Schöppenbuchu. U F. W. Stephana z Kronenfelsu vyzvedává se zase spíše Bartolova domnělá reforma práva zemského.[50] Ještě r. 1782 převzal informace z oněch „Effigies-Abbildungen" o Bartolově spolupráci s Karlem IV. v plném rozsahu Faustin Procházka do svého jinak znamenitého kompendia o dějinách české kultury.[51]

Poslední doznívání bartolovské legendy v Čechách, nepočítáme-li posmrtně vydané spisy Balbínovy,[52] můžeme zaznamenat ve spise, který někdy bývá považován za první moderní pokus o dějiny českého práva. Je to kniha Mikuláše Adaucta Voigta z r. 1788, jejíž název a zčásti

---

[46] L. c., I, 1773, f b2 (Effigies); str. XVIII (Abbildungen). Výklad pokračuje pak takto: „At caruit successu consilium. Quum enim homo Italus consuetudinum Bohemicarum penitus ignarus ac iuri Romano duntaxat innutritus, omnia ad huius apices exigeret, minime probari optuerunt Regni Statibus, quas consarcinaverat, constitutiones; ideoque singulari Caroli decreto abrogatae sunt."

[47] Effigies I, str. 29—30 = Abbildungen I, str. 31—35.

[48] Toto místo je ozvukem z původní předmluvy k Maiestas Carolina.

[49] Einleitung zu den praktischen Vorlesungen, Praha 1777, str. 26.

[50] F. W. Stephan (ed. A. Ebenfeld), Adnotationes... ad Joannis Ortwini Westenbergii principia iuris I, Praha 1778, str. 11. „Occassione novae Academiae Pragensis evocatus ex Italia famosus Iurisconsultus Bartolus de Saxoferrato et admotus Consilio Imperatoris Aulico, adfuit Caesarito praecipue in emendandis Bohemiae legibus".

[51] Faustin Prochaska, De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius, 1782, str. 155 (odvolávaje se výslovně na Effigies I, 77 a d.).

[52] Např. ještě Boh. Balbini Miscellaneorum... Liber curialis seu de magistratibus etc., ed. J. A. Rieger, Praha 1733, str. 33, kde se praví lakonicky: „Bartolus Iuris Consultus clarissimus constitutiones regni Bohemiae redegit in ordinem." Je otázka, do jaké míry zde zasáhli snad do původního Balbínova textu editoři. V díle „Bohemia docta" (ed. Ungar 1778) sice Balbín zkresluje text Bacháčkův (viz výše pozn. 32), ale současně se odmítá domněnka, že by byl Bartolus sepsal české právo městské (str. 209) a nalézáme tu i upozornění: „Bartolum... Bohemiae imputare non possum."

i obsah[53] vykazuje vliv slavného díla Montesquieuova (kniha se jmenuje „Ueber den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern"). Zde se ještě tvrdí, že obyvatelé města Perugie „hatten den Bartolus in wichtigen Angelegenheiten an den kaiserlichen Hof nach Prag geschickt, wo er sich eine geraume Zeit aufhielt".[54] Zaznamenává se, že mnozí mají za to, že Bartolus pro Karla vyhotovil osnovu zákoníka pro království České[55] a připouští se alespoň, že (citujeme doslova): „... freylich mag sich Karl in seinem beinahe täglichen Umgange mit dem Bartolus über verschiedene Gegenstände seines vorhabenden Gesetzbuchs im allgemeinen besprochen haben."[56] These o přímém Bartolově autorství Karlova kodexu nebo jiných českých zákonů tedy se již opouští, ale jinak na úzké spolupráci Bartolově s Karlem, a to v Praze, se i v této knize — hodně proniknuté duchem osvícenství — trvá.

Byl to však skutečně již poslední pokus legendu bartolovskou držet. Sedm let před tím totiž sám někdejší spolupracovník Voigtův na díle „Effigies-Abbildungen" F. M. Pelcl, když nově kriticky zkoumal prameny k životopisu Karla IV., byl nucen vyjádřiti výsledek svého zkoumání těmito lapidárními slovy: „Ob dieser Rechtsgelehrte (sc. Bartolus) jemals an der Verfertigung der böhmischen Rechte oder der goldenen Bulle Theil gehabt, habe ich nirgends ausfindig machen können."[57] A během dalších několika desetiletí tento kritický názor — ku podivu vůbec bez jakýchkolí polemik — plně se v české historiografii uplatnil. Např. Josef Veith „Statistische Uebersicht der böhmischen Staatsverfassung und Landeskultur von den ältesten Zeiten bis auf Ferdinand den II." (Praha 179) už legendu nemá. Největší z českých novodobých historiků, František Palacký, konstatuje r. 1844: „Pověst, že by slavný věku onoho právník Bartolus de Saxoferrato byl k sepsání (Karlových zákonů) do Čech přišel, nijakého nemá důvodu."[58] Soudobý německý právní historik k tomu dodal: „Hiemit fällt also des Bartolus Name aus der böhmischen Rechtgeschichte für immer weg",[59] při čemž se už také odvolával na klasické vylíčení věci u Savignyho, které je všeobecně známé.

Dnes, po dalších více než 100 letech, vidíme, že prorocká poznámka slovutného Legise Glückseliga byla předčasná. Bartolus z dějin čes-

---

[53] K tomu viz Machovec, Filosofický časopis, 1955, str. 379—380.
[54] M. A. Voigt, Ueber den Geist, str. 149.
[55] Tamtéž, str. 140.
[56] Tamtéž, str. 149.
[57] F. M. Pelzel, Kaiser Karl der Vierte, II, 1781, str. 463.
[58] Palacký, Archiv český III, 1844, str. 66. Ještě r. 1841 opakoval pověst o povolání Bartola Karlem IV. do Čech A. Beck ve své recensi Hankova vydání Všehrdových Knih devaterých, Zeitschrift f. österreichische Rechtsgelehrsamkeit u. politische Gesetzkunde (Wagners Zeitschrift), Vídeň, 1841, sv. III, str. 295
[59] Legis Glückselig, Geschichte des böhmischen Staats- und Privatrechts, 1847, str. 44. Srov. také článek J. Jiřečka v ČČM, roč. 57, 1883, str. 433—436, vycházející z recense známého spisu C. Bernabei (1881) o Bartolovi.

kého práva nezmizel zcela, neboť pověst o něm jako historický jev do těchto dějin neodlučitelně náleží. Jde tu o historickou skutečnost svého druhu, která měla své příčiny a své následky. Jde tu o skutečnost, jež v době, kdy trvala, měla svou společenskou funkci, svůj smysl, své poslání. Stojíme dnes před úkolem, vše to historicky uspokojivě analysovati.

Pokud jde o *vznik* pověsti, je nutno začíti, jak mám za to, u Bartola samého. Už jsme měli příležitost pozorovat, že Bartolus na těch místech svých spisů, jež se k této věci vztahují, mluví o svých stycích s císařem a jeho dvorem — a ovšem i o své funkci císařského consiliaria — způsobem, který čtenáře 15. a 16. stol. snadno mohl uvést na scestí. Z mnohovýznamných slov prooemia k traktátu „De insignis et armis", který v Čechách byl záhy znám,[60] vznikal nezbytně v čtenáři dojem, že Bartolův styk s dvorem císařským byl daleko intensivnější než jak k tomu ve skutečnosti dal příležitost onen kratičký, sotva několikadenní, pobyt Bartolův při Karlově dvoře v Pise. To, že viděl — i když jen po několik málo hodin — císařský majestát *skutečně fungovat,* znamenalo zřejmě pro Bartola, právě jako juristu, zážitek zcela mimořádný.

Čeští právníci 16. století, v situaci jaká v jejich vlasti tehdy byla, prostě už četbou těchto pasáží samých[61] byli sváděni k tomu, aby v Bartolovi viděli Karlova spolupracovníka v jeho činnosti legislativní. Český lev v Bartolově erbu jim tento výklad jen potvrzoval. Vždyť víme, jak fantastické pověsti vznikaly tehdy kolem erbů všeobecně — tzv. pověsti heraldické.

Svou úlohu sehrály při tom zajisté v Čechách i reminiscence na jiné italské právníky, o nichž dobře bylo známo, že v Čechách působili. Zůstane-li stranou Joannes Andreae,[62] pak to byli zejména Jindřich z Isernie a Jindřich Vlach, Gozzius (Gozzo) z Orvieta a Hieronymus Balbus z Forli (Foroliviensis). Henricus Italicus (řeč. Vlach) působil v Čechách zvl. mezi léty 1270—1280. Ač nemáme výslovně dosvědčeno, že měl právnické hodnosti, je jisté, že patří mezi zakladatele slavných tradic české královské kanceláře a že zanechal hlubokou stopu i v administrativě města Prahy.[63] „Gozzius de Urbe Veteri, utriusque iuris, tam civilis quam canonici . . . professor" byl poslán asi r. 1294 do Prahy ke králi Václavovi II. od kardinála Matteo Orsiniho, aby zde podle králova přání sestavil zákoník. Všeobecně se má za to, že se stal autorem slavného „Ius regale

---

[60] Viz výše na str. 21, pozn. 21. Viděli jsme přímý ozvuk těchto slov např. ve spisu Volckmanově z r. 1672.

[61] V tomto bodě rozcházím se tedy s Klabouchem, který klade hlavní důraz na přenesení pověsti z Německa českými právníky, kteří tam studovali. Není sice nijak vyloučeno, že i toto mělo jistou úlohu, ale přece jen se zdá, že v Čechách byly Bartolovy zmínky o stycích s Karlem studovány a vykládány samostatně.

[62] Monse a Luksche považovali jej za autora brněnské právní knihy. Viz o tom Legis Glückselig, l. c., 1847, str. 44.

[63] Jireček, Život, str. 50 a 510; Vojtíšek, Výbor rozprav, 1953, 231.

montanorum seu Constitutiones iuris metallici".[64] Třetí, Lamberto (Uberto) da Lampugnano, pobyl v Praze dvakráte, v letech 1380—1385, v různých diplomatických posláních a po obakráte vystoupil na pražské právnické fakultě s pozoruhodnými thesemi a přednáškami.[65] Hieronymus Balbus, „professor artium et iuris", přišel do Prahy na rozhraní 15. a 16. století (po předchozím pobytu ve Vídni a v Paříži) a učil zde nějaký čas — nepříliš slavně — právům, snad dokonce v jakémsi volném vztahu k pražské universitě, jež ho ovšem jako katolíka nemohla tehdy za plnoprávného člena přijmout.[66]

Je jasné, že v těchto souvislostech nejevil se ani Bartolův příchod do Prahy ničím udivujícím, neboť případy italských právníků, kodifikátorů a učitelů byly už v Čechách známy.

K tomu přistupovalo, že v 16. stol. zapouštěla kořeny také u sousedů na západ od Čech pověst o tom, že Bartolus žil při dvoře Karla IV. v Německu, kde prý sestavil Zlatou Bullu, základní zákon říše.[67]

Co bylo ovšem konec konců rozhodující, bylo *prostředí,* v němž v Čechách bartolovská pověst vznikala. Je třeba položiti důraz na to, že druhá polovina 16. století je u nás opět jednou dobou, kdy ve formě nejrůznějších ideologií vyrážejí na povrch hmotné zájmy nových společenských složek, především měšťanstva, a současně se projevují mnohé společenské protiklady a konflikty, jinak skryté. Počátek bartolovské pověsti patří svou historickou podstatou k oné kapitole našich právních dějin, kterou poprvé vědecky zpracoval E. Ott a označil jako „Beförderung des fremden Rechts (in Böhmen) durch den Humanismus".[68]

V 16. století je prostě bartolovská pověst v Čechách součástí ideologické přípravy na recepci římského práva, která v této zemi jinak narážela na značné překážky, zejména u šlechty. A současně je tato pověst účinným nástrojem snah, aby ve službách krále, stavů a měst uplatnili se více než dosud doktoři práv místo praktiků bez vyššího vzdělání, kteří zde zatím měli rozhodnou převahu. Správně byla nedávno věc formulována tak, že šlo jednak o to, „zjednat právnickému stavu v Čechách historické tradice", jednak o to, dokázat „společný původ českého a obecného práva v umění Bartolově".[69] Ruku v ruce s úsilím o prosazení řím-

---

[64] Tadra, tamtéž, str. 349; Ott, Beiträge, str. 163; Bulín in: Právněhistorické studie II, 1956, str. 91. — Debra-Neumann, Episodion historicum (in: De commissionibus, 1739, str. 26) mají zprávu o něm z Eneáše Sylvia a z Dubravia.

[65] H. Jireček, Život právnický, str. 165—166; E. Ott, Das Eindringen des röm. kan. Processes in den böhm. Ländern (separát), str. 95.

[66] H. Jireček, Život, str. 307—308; Ott, Beiträge, str. 235, zvl. pozn. 19. O doktoru Jeronýmu Balbovi má nejvíce J. Truhlář, Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II., 1894, str. 91—98, zvl. 92 a 37.

[67] Teprve H. Ch. Senkenberg (1756), J. D. Olenschlager (1766) a J. S. Pütter otřásli důvěrou v ni (Klabouch, l. c., str. 93).

[68] Viz E. Ott, Beiträge, kap. XI, str. 228—259.

[69] Klabouch, l. c., str. 54, 95.

ského práva šel zde boj učených právníků s domácí — v jádře protiřímskou — tradicí právní.

České právo, které se vyvíjelo už po nejméně 6—7 století z domácích slovanských základů, bylo v 2. pol. 16. století nesporně v určité krizi způsobené rychlým hospodářským rozvojem měst i venkova. Bylo strnulé a plné přežitků z předchozích období. Vládla v něm teorie, že pochází od prvních mythických knížat dynastie Přemyslovců a tím samým že je posvátné a nedotknutelné. Jeho aplikace byla v rukou domácích znalců práva z kruhů konservativní šlechty. Bartolovská pověst přinášela náhle nový pohled na toto právo. Tento pohled uvolňoval cestu k reformě práva, kterou si přály méně konservativní společenské složky spjaté s peněžním hospodářstvím.

Co vlastně říkali čeští právníci tím, že hlásali, že Bartolus v polovině 14. století působil v Čechách a že byl autorem určité části platných českých zákonů? Netvrdili nic menšího než že není zásadního rozporu mezi českým právem a právem obecným v té jeho podobě, jak vyšlo z rukou italských komentátorů. Popírali, že by mezi právem domácím a právem římským byla ona propast, na kterou poukazovala konservativní šlechta. Vyvraceli tvrzení, že učení právníci jsou zlem, jehož je třeba se báti. Zajisté nebylo náhodou, že bartolovská pověst ozvala se v oficiálním projevu poprvé v souvislosti s novým zákoníkem pro česká města z r. 1579, kde tvůrčím způsobem spojovala se domácí tradice s římským právem. Bartolovská pověst podstatně modifikovala teorii o tom, že české právo pochází od mythického knížete Přemysla. Poukazovala na to, že čisté právo přemyslovské šlo nejvýše jen ke Karlovi IV., neboť za tohoto krále byl to nejvýznačnější učený právník oné doby, kdo je postavil na novou basi. Úkolem doby je — říkali nepřímo hlasatelé pověsti — navazovati nikoli na Přemysla, nýbrž na Bartola. Nijak této zásadní konstrukci nebylo na překážku to, že v oné době bartolovský „mos Italicus" také v Čechách v kruzích učených právníků byl kritisován (Kocín) a že jej zde začal nahražovati modernější „mos Gallicus".

Avšak bartolovská legenda měla v Čechách od svého vzniku ještě další funkci, neméně významnou. Po celou dobu svého trvání byla mimořádně pádným argumentem v boji proti pomluvám, které o poměrech v Čechách a zvláště o politickém a právním životě v této zemi rozšiřovala — vědomě i nevědomě — část učených humanistů zaměřená nepřátelsky proti husitskému revolučnímu hnutí a jeho výsledkům. Byli to zejména benátský autor Marcus Antonius Sabellicus Coccius[70] a bavorský autor Joannes

[70] Příslušná místa, na něž poprvé upozornil patrně hned V. Písecký, když r. 1510 studoval v Bologni, jsou ve spise Rhapsodiae historiarum Enneades (I—II, 1498—1504), který se v Praze nenachází. Jinak viz H. Jireček, Život, str. 309.

Boëmus Aubanus,[71] s kým čeští právníci a historikové této doby vždy znovu a znovu v této věci polemisují. Rektor Bacháček v projevu z roku 1611, který jsme citovali výše, zmiňuje se o Bartolovi právě v této souvislosti.[72] Proti pomluvě, že v Čechách odedávna vládne jakýsi barbarský stav bez práva, bylo možno poukázati na samého Bartola, který už v době Karla IV. a spolu s tímto velkým císařem, byl otcem českých zákonů. Je jasné, že v této své funkci patří bartolovská pověst jako organický článek do oné velké série *obran* českého práva a vůbec české kultury, kterou české dějiny vykazují.[73]

Po třicetileté válce se funkce bartolovské pověsti v Čechách přizpůsobila novým poměrům. Ujali se jí ideologové protireformace, kteří jí — jak jsme viděli — dali jaksi *nová křídla*. Bartolovská pověst výtečně se hodila k tomu, aby byla podepřena stará tradice české právní kultury bez jakéhokoliv kompromitování s tradicí husitskou, pro dobu 17.—18. století nepřijatelnou. Odtud nový růst pověsti u Balbína a ostatních spisovatelů této doby.

Habsburskou centralisací byl za absolutistické monarchie ohrožován jak český stát, tak právo v něm platné. Bartolus stal se přitom do jisté míry štítem, jímž se české právo chránilo před útoky vídeňské vlády.

V této době také přivalila se nová vlna recepce římského práva. Bartolovská pověst vycházela jí vstříc, při čemž nebezpečí odtud starému právu plynoucí zmenšovalo se na minimum. Je-li české právo dílem slavného Bartola, pak symbiosa římského a českého práva má v zemích České koruny staré kořeny a je čímsi zcela samozřejmým. Nebylo nikterak náhodou, že v druhé polovici 17. století patriotický právník Proškovský bere české právo v ochranu proti právům jiným právě thesí — kterou dokazuje s velikou učeností v několika spisech[74] — že již dávno není velkých a zásadních rozdílů mezi právem českým a právem římským.

Avšak v době protireformace dostala bartolovská pověst v Čechách ještě

---

[71] Joannes Bočmus Aubanus, sacerdos Teutonicae militiae, „Omnium gentium mores, leges et ritus etc.", Augšpurk (Aug. Vind.), 1520 liber III, c. XI (fol. 51—52) kapitola „De Boemia et moribus Boemorum." Zde mezi jinými hnusnými pomluvami o Češích píše také (fol. 51): „Nullae genti leges sunt, nulla sanctiora instituta, quodlibet licet, quippe Christianae fidei non solum non cultus etc."

[72] Bacháček (srov. výše v pozn. 27—28) navazuje na spis Vita Ophthalmia Strakonického (Vitus Ophthalmius Strakonicenus) nazvaný „Processus iuris municipalis Pragensis", Praha 1585, Jena 1608. Ophthalmius zde pranýřuje v předmluvě „špatnost pomlouvačů českého národa" (inquitatem calumniantium gentem Bohemam), zejména Antonia Coccia Sabellica a Johanna Aubana Teutobohema, kteří prý jednak různě Čechy napadají, jednak zvláště utrhačně píší o českých zákonech a obyčejích, „quod sint barbarae, feroces, inhumanae et ab omni ratione ac aequitate alienae". Opak toho má dokázati kniha Ophthalmiova. Proto ji také napsal latinsky. České zákony se buď vůbec neliší od obecného práva, nebo jen málo! — Bacháček sám (l. c., fol. D 4) připouští, že staré české právo bylo primitivní: „negari tamen non potest veterum Boemorum iura si non barbariem, certe paganismum oluisse et aluisse." Avšak to vše skončilo prý již za Karla IV.

[73] Poukázal na to výtečně Klabouch, l. c., str. 126—128.

[74] Viz blíže tamtéž, str. 36—37.

jinou funkci. Na pražské universitě byla obnovena — po přestávce 200 let — právnická fakulta. Co mohlo lépe povznést slávu této fakulty a upevnit její prestiž než jméno Bartola, spojené s ní hned od založení pražské university jako jednoho z jejích prvních profesorů? Zejména ve spise Volckmanově z r. 1672 vystupovala tato tendence velmi výrazně.

Když na konci 18. století ostré světlo historické kritiky ukázalo neudržitelnost bartolovské legendy, vyřídila se věc, jak jsme viděli, poměrně hladce. Nebylo tu polemik s pokusy legendu udržet. I to nám dokazuje, že to byla především určitá společenská funkce, co pověst neslo v době, kdy byla všeobecně přijímána. Na rozhraní 18. a 19. století nebylo již českého práva, jemuž pověst kdysi sloužila. Toto právo zmizelo v záplavě nového rakouského zákonodárství. V této době nebylo ani národní české jurisprudence. Ta zanikla v přívalu germanisace. Právníci stali se už dávno nezbytnou složkou byrokratického státního aparátu v pozdně feudálním absolutistickém státě. Římské právo bylo přijato za základ nového rakouského práva občanského. A pražská universita se svou právnickou fakultou byla opět již tak pevná, že se nepotřebovala zdobit falešnou slávou.

Bartolovská pověst v Čechách ztratila prostě i jinak „raison d'être", bez ohledu na to, že pro ni nebylo v pramenech dokladů. Zmizely zájmy, které byly v této věci tak důležité: zájmy, v jejichž službách od poslední čtvrtiny 16. století bartolovská pověst v Čechách stála a působila a jejichž velmi složitým odrazem byla.

Přes domněnky Voigtovy z konce století 18., o nichž jsme mluvili výše a přes dohady Čelakovského a Tadry z konce století 19., na něž ostatně zatím ve 20. století nikdo dále nenavázal, můžeme říci, že z obsahu této legendy nelze dnes, kdy ji znovu podrobujeme zkoumání, zachrániti opravdu nic. Je nutno se spokojiti s tím, že jsme pro ni mohli nalézti vysvětlení z historie společenských a kulturních, zvláště vědeckých, poměrů země, kde vznikla.

Nemohli jsme potvrditi ani domněnku, kterou před 70 lety vyslovil J. Čelakovský, že totiž „Bartolus pravděpodobně sepsal některé spisy k vyzvání Karla IV".[75] Čelakovský konkrétně poukazoval jednak na „posud netištěný traktát *De electione imperatoris* v rukopise dvorní bibliotéky ve Vídni, č. 5045", jednak na známý traktát „Qui sint rebelles". V souhlasu s tím Tadra[76] měl za to, že „Bartolus k vyzvání císařovu napsal některé spisy, jejichž obsah souvisí s tehdejšími kodifikačními snahami císaře", avšak blíže toto mínění nerozvedl.

Ačkoli, pokud je mi známo, ve věci onoho spisku „De electione imperatoris" Čelakovskému dosud nikdo neodpověděl, přece jen mám za to, že

[75] Ottův Slovník naučný III, 1890, str. 389.
[76] Tadra, Kulturní styky, str. 227.

stále ještě ve všech těchto otázkách je na místě ona skepse, kterou klasicky projevil Savigny,[77] a to zejména pokud jde o dotek Bartolův speciálně s právní problematikou českou. Jestliže část literatury tradičně opakuje, že traktát „Qui sint rebelles" a v souvislosti s tím snad i traktát o konstituci císaře Jindřicha VII. z r. 1312 „Ad reprimendum" byly napsány „im Auftrage Karls IV.",[78] je třeba k tomu především upozornit, že v těchto spisech byly komentovány zákony říšské a nikoli české. Ve výkladu o konstituci „Ad reprimendum"[79] připomíná sice Bartolus Karla IV., avšak jednak zcela pochopitelně jako právě vládnoucího císaře, jednak osobně jako svého příznivce, jemuž vděčí za udělení výsady. O tom, že by spis byl napsán snad z podnětu či dokonce na přání Karlovo, není tu nejmenší zmínky, ač právě takovouto okolnost by Bartolus sotva byl zamlčel.

Co se týče spisku „Qui sint rebelles",[80] nelze ani z textu samého ani z jiných souvislostí domněnku Čelakovského ani potvrdit ani vyvrátit. V osnově Karlova zákoníku sice byly zjištěny drobné souvislosti např. se starými Sicilskými konstitucemi císaře Bedřicha II.,[81] avšak pátrání po souvislostech s díly Bartolovými ukázalo zatím výsledek záporný. V době, kdy se Karel s Bartolem setkal, byl ostatně „Codex Carolinus" čili „Maiestas Carolina" v osnově nám zachované asi již dávno hotov, neboť o 4 měsíce později byl již českým panstvem na sněmu zamítnut. Při císařově dvoře byla, jak je nám známo, i v Itálii řada velkých feudálů z Čech, církevních i světských, kteří mohli s Bartolem o královských zákonodárných projektech hovořit, avšak nezachovala se nám po tom ani nejmenší historická stopa.

*

K bartolovské legendě v Čechách vrátili jsme se po dlouhé době jako k pamětihodné a mezinárodní vědecké veřejnosti neznámé kapitolce z právních dějin Československa; jako ke kapitolce, jež nejen charakteristicky ukazuje složité souvislosti právních dějin naší vlasti, nýbrž také více a lépe než cokoli jiného svědčí o pronikavém působení muže, jemuž po 600 letech téměř celý svět vzdával hold na místech, kde tvořil svá pozoruhodná díla.

I když pobyt Bartolův v Praze a jeho autorství českých zákonů jsou pou-

---

[77] VI., 1850, str. 177.
[78] J. M. Ritter, Verrat und Untreue an Volk, Reich und Staat, 1942, str. 138.
[79] Super Constitutione extravaganti „Ad reprimendum", vyd. cit. výše v pozn. 15, str. 281—284.
[80] Tamtéž, str. 285—291.
[81] Vaněček, Prameny k dějinám státu a práva v ČSR I., 1957, str. 183, 185, 186, 189.

hou legendou, je i tato legenda svým způsobem významná. Je jednak svědectvím vážnosti, které Bartolus u nás po staletí požíval, jednak důkazem velikosti Bartolovy osobnosti i Bartolova vědeckého odkazu.

Koho dnes vidíme v Bartolovi, jestliže se díváme jako kritičtí právní historikové — marxisté? Vidíme v něm odvážného autora nových myšlenek a směrů při výkladu práva. Vidíme v něm interpreta živého práva pro člověka jeho doby. Vidíme v něm juristu, který svým zájmem o reálnou současnost dovedl v kritické době 14. století vdechnout nový život do starého práva, přejímaného ze zcela jiného světa antiky. Vidíme v něm příklad právníka, který ve své době dovedl nacházet nejcitlivější body společenské problematiky, originálně je transponovat do sféry práva a odvážně je řešit tak, aby výsledky této práce byly použitelné v lidské společnosti ještě v daleké budoucnosti.[82]

Oslavy 600. výročí Bartolovy smrti staly se v roce 1959 příležitostí k výměně národních kulturních hodnot na poli dějin státu a práva a k upevnění mezinárodní mírové spolupráce. Staly se i příležitostí k tomu, aby právě na problému Bartola a bartolismu jasně se prokázaly přednosti metody historického materialismu při řešení nejsložitějších otázek obecných (světových) právních dějin.

---

[82] Nejnovější analysu metod a názorů Bartolových viz v práci J. Baszkiewicze „Dominium mundi w poglądach Bartolusa", Czasopismo Prawno-historyczne X/2, 1958, str. 133, kde je uvedena i veškerá světová literatura do poslední doby k otázkám bartolovským. V této práci ovšem, jak mám za to, je význam Bartolův poněkud podceněn. Jakkoli Bartolus — přirozeně — nedokázal se ještě oprostit od teorie universální říše, universální moci a universálně platného práva, přece jen je jasné, že tato teorie je u něho již „v úplném rozkladu", je-li nám dovoleno užít slov napsaných o této věci českým badatelem právě před půl stoletím (Jan Krčmář, Základy Bartolovy a Baldovy theorie mezinárodního práva soukromého, Praha 1910). Co je důležité, je to, že Bartolus nejen neuzavíral oči před existencí samostatných států de facto, nýbrž že přicházel už i ke koncepci, že existují „civitates, quae de iure non recongnoscunt superiorem" (Krčmář, l. c., str. 155, pozn. 24, kde jsou doklady). Správně konstatoval Krčmář, že „obraz říše postglossátory nakreslený jest obrazem celku juristicky skoro bezvýznamného, skládajícího se z řady států" (Krčmář, l. c., str. 162, doklady tamtéž, v pozn. 15). Pro zrození politické struktury Evropy tak, jak je známa z nejnovější doby, byla ve spisech Bartolových podána velká pomoc. Tím větší, že šlo o autora, jehož odborná autorita v následujících stoletích stále více rostla. Jinak viz i řadu příspěvků ve sborníku z bartolovské konference konané v Perugii 1959, který je v tisku.

DIE BARTOLUS-LEGENDE IN BÖHMEN

(Bartolus von Sassoferrato — eine legendäre Gestalt der Staats- und Rechtsgeschichte in Böhmen)

Václav Vaněček

In der Fachliteratur sind sehr gut die Vorrechte bekannt, welche im Jahre 1355 während seines Aufenthaltes in Pisa der römische Kaiser und böhmische König Karl IV. an Bartolus von Sassoferrato verliehen hat. Schon weniger bekannt ist die Legende, welche sich im Zusammenhang mit diesen Vorrechten in Böhmen seit dem letzten Viertel des 16. Jahrhunderts zu entwickeln begann und deren Hauptinhalt die Behauptung war, dass Bartolus auf Einladung Karls IV. nach Prag gekommen und Professor an der juristischen Fakultät der Prager Universität (gegründet im Jahre 1348) geworden sei; dass er mit Karl IV. am Projekt des Gesetzbuches für das Königreich Böhmen, das allgemein unter dem Titel Maiestas Carolina bekannt ist, mitgearbeitet habe; dass er der Autor von Rechtshandbüchern, welche in den Ämtern der Städte Prag und Brünn verwendet wurden, gewesen und endlich, dass er wegen seiner Verdienste um das böhmische Recht in den böhmischen Adelsstand erhoben worden sei.

Die ersten historischen Spuren dieser Sage erscheinen in Böhmen im Jahre 1579. Zu Beginn des 17. Jahrhunderts sind schon alle ihre wesentlichen Elemente ausgearbeitet. In der Zeit nach dem Dreissigjährigen Kriege, als in Böhmen die Gegenreformation herrschte, erreicht diese Bartolus-„Tradition" ihren Höhepunkt. Sie gelangte da als vermeintlich unbestrittene historische Tatsache in alle bedeutenden historischen Veröffentlichungen über die böhmische Kultur, über die Geschichte des böhmischen Rechtes und insbesondere über die Geschichte der Prager Universität. Noch im 18. Jahrhundert enthalten Werke, die sich mit der Geschichte der Wissenschaften und Künste in Böhmen befassen, stets eine Abhandlung über Bartolus als einen der böhmischen Gelehrten.

Aber dann verzeichnet die neue, kritische, durch die Aufklärung herbeigeführte Geschichtsschreibung, zunächst Zweifel an dem Aufenthalt von Bartolus in Böhmen und verwirft dann einfach die ganze Legende. Die historische und rechtshistorische Literatur des 19. Jahrhunderts (Fr. Palacký, J. Jireček, E. Ott, J. Čelakovský und andere) verzeichnen die Sache nur als kuriose Erfindung der älteren Autoren.

Anlass zur Entstehung der Bartolus-Legende wurde wahrscheinlich die überaus freie, ja phantastische Interpretierung einiger Absätze aus den Schriften von Bartolus, in welchen Bartolus selbst an die Vorrechte erinnert, welche ihm Karl IV. erteilt hat, und namentlich auch hervorhebt, dass er den zweischwänzigen Löwen als Wappen erhalten habe. Dieser Löwe war nämlich vom 13. Jahrhundert an ein wesentlicher Bestandteil des Wappens der böhmischen Könige (befindet sich bis zum heutigen Tag im Staatswappen der Tschechoslowakei). Seine Verleihung an Bartolus wurde in Böhmen als ein unzweifelhafter Beweis für die enge Beziehung ausgelegt, welche angeblich Bartolus zum Königreich Böhmen, zu dem in diesem Königreiche geltenden Rechte und persönlich zu Karl IV. gehabt habe.

Dass die Bartolus-Legende in Böhmen so tiefe Wurzeln gefasst hat und hier so lange fortbestand, lässt sich durch einige Umstände erklären. Man muss von der Tatsache ausgehen, dass die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts in Böhmen wieder einmal ein Zeitabschnitt ist, da in der Form der verschiedensten Ideologien materielle Interessen der *neuen* Gesellschaftsschichten, vor allem der Bürgerschaft, an die Oberfläche treten und sich gleichzeitig manche gesellschaftliche Widersprüche, die sonst verborgen bleiben, kundtun.

Im 16. Jahrhundert ist die Bartolus-Sage in Böhmen ein Bestandteil der ideologischen Vorbereitung für die Rezeption des römischen Rechtes, welche sonst in diesem Lande, namentlich beim Adel, auf bedeutende Hindernisse stiess. Und gleichzeitig ist diese

Sage ein wirksames Instrument der Bestrebungen, im Dienst des Königs, der Stände und Städte mehr als bisher Doktoren der Rechte, anstatt der Praktiker ohne höhere Bildung, die bis zu dieser Zeit das entscheidende Übergewicht hatten, zur Geltung kommen zu lassen.

Gelehrte, welche verkündeten, dass Bartolus in der Mitte des 14. Jahrhunderts in Böhmen gewirkt habe und der Autor eines Teiles der geltenden böhmischen Gesetze gewesen sei, behaupteten eigentlich, dass kein grundsätzlicher Widerspruch zwischen dem böhmischen Recht und dem gemeinen (römischen) Recht bestünde. Sie bestritten, dass zwischen dem heimischen und dem römischen Recht jene Kluft bestehe, auf welche der konservative Adel hinwies, und stellten die Behauptung in Abrede, die gelehrten Juristen seien ein Übel, das man fürchten müsse.

Aber die Bartolus-Legende hatte in Böhmen von ihrer Entstehung an noch eine weitere Funktion, die nicht minder bedeutungsvoll war. Während der ganzen Zeit ihres Bestehens stellte sie ein ausserordentlich gewichtiges Argument im Kampfe gegen die üblen Nachreden dar, welche manche gegen die hussitische revolutionäre Bewegung und ihre Folgen feindlich eingestellte gelehrte Humanisten über die Verhältnisse in Böhmen und besonders über das politische und juristische Leben in diesem Lande verbreiteten. Gegen die Verleumdung, in Böhmen herrsche eine Art barbarischen rechtlosen Zustandes, war es möglich, auf Bartolus selbst hinzuweisen, der zur Zeit Karls IV. der Vater neuer böhmischer Gesetze gewesen sei.

Nach dem Dreissigjährigen Krieg nahmen sich der Bartolus-Sage in Böhmen die Jesuiten an, die Ideologen der Gegenreformation, welche ihr gewissermassen *neue Flügel* gaben. Die Bartolus-Sage liess sich ausgezeichnet dazu verwenden, die alte Tradition der böhmischen Rechtskultur zu stützen, und zwar ohne die Kompromittierung durch die hussitische Tradition, die für die Zeit des 17.—18. Jahrhunderts in Böhmen unannehmbar war. Daher das neue Aufleben der Sage bei Balbin und den anderen Schriftstellern dieser Zeit.

Zur Zeit der Gegenreformation wurde ausserdem die Bartolus-Sage in Böhmen auch für die Prager Universität sehr nützlich. Nach einer Unterbrechung von zweihundert Jahren wurde hier nämlich wieder die juristische Fakultät errichtet. Was konnte mehr den Ruhm dieser Fakultät heben und ihr Ansehen festigen, als der mit ihr gleich von der Gründung der Prager Universität verbundene Name Bartolus als eines ihrer ersten Professoren?

Wenn wir heute die Sage von Bartolus in Böhmen anlässlich des 600. Jahrestages seines Todes* einer neuen Forschung unterziehen, können wir zu keinem anderen Schluss kommen, als zu dem, dass von ihrem Inhalt nichts als historische Wahrheit zu retten ist. Man kann nichteinmal die Vermutung bestätigen, dass Bartolus vielleicht einige Schriften auf Anlass Karls IV. verfasst habe. Wenn ein Teil der Literatur traditionsgemäss wiederholt, dass das Traktat „Qui sint rebelles" und im Zusammenhang damit vielleicht auch das Traktat über die Konstitution des Kaisers Heinrichs VII. aus dem Jahre 1312 „Ad reprimendum" auf Wunsch Karls IV. geschrieben wurden, so muss vor allem darauf aufmerksam gemacht werden, dass in diesen Schriften Reichsgesetze, nicht aber böhmische Gesetze kommentiert wurden. In den böhmischen Rechtsquellen aus dem 14.—15. Jahrhundert wurde bisher keine Spur eines Zusammenhanges mit den Schriften von Bartolus festgestellt.

---

* Wesentliche Punkte aus dieser Arbeit trug der Autor am 5. April 1959 in Perugia auf dem rechtshistorischen Kongress vor, welcher hier anlässlich des 600. Todestages des Bartolus von Sassoferrato stattgefunden hat. In italienischer Version erscheint diese Arbeit gleichzeitig in dem Sammelband, der die auf diesem Kongress gehaltenen Vorträge enthält.

K CECHOVNÍ POLITICE V ČECHÁCH NA PŘELOMU 17. A 18. STOLETÍ A K JEJÍM IDEOVÝM ZDROJŮM

Valentin Urfus

Řemeslná výroba a její organisační formy, zvláště ve své cechovní podobě, se zdaleka dosud netěšily v historické literatuře takovému zájmu, jakého by si ve skutečnosti zasluhovaly. Proto také stále ještě kromě několika obrysovitých poznatků nedovedeme dát spolehlivou a vyčerpávající odpověď na řadu otázek týkajících se vývoje řemeslné výroby a živnostenského podnikání. Platí to mimo jiné i o cechovních formách organisace řemeslné výroby a živnostenského podnikání, a to jak v době vlastního rozkvětu cechovní soustavy, tak i v době jejího rozpadu. K takovýmto otázkám náleží i sledování cechovní politiky absolutistického státu posledních Habsburků úzce souvisící s problematikou počátků kapitalistických výrobních vztahů v okruhu řemeslné a vznikající průmyslové výroby. Takovýto rámec dodává pak zmíněné problematice ovšem značný, ne-li přímo klíčový význam.

Na přelomu 17. a 18. stol. docházelo v zemích ovládaných habsburskou dynastií k prvým vážnějším a soustavnějším pokusům o úpravu některých ekonomických poměrů státem. Mezi jiným dostávala se na přetřes také otázka cechovní organisace řemeslné výroby. Výsledek, v jaký nakonec všechna jednání vyústila, ovlivnil pak podstatným směrem další hospodářský vývoj zemí habsburské monarchie. Odtud také vyplývala řada zvláštností hospodářské politiky a právní organisace průmyslového i řemeslného a živnostenského podnikání, která vyznačovala soubor habsburských zemí ještě v 19. stol. zvláště systémem dosti důsledné státní reglementace hospodářského života. V jistém směru je tedy možno říci, že na přelomu 17. a v prvých desetiletích 18. stol. se rozhodovalo o celé řadě podstatných rysů ekonomického vývoje habsburských zemí, což platí povýtce i o zemích bývalé České koruny. V naznačené době řešil a také vyřešil absolutistický stát svůj zásadní poměr z hlediska hospodářsko-politického k ekonomické oblasti živnostenského a řemeslného podnikání vůbec a k jeho cechovním formám zvláště.

Nemůže být jistě pochyby o tom, že na sklonku 17. stol. byly řemeslnické a živnostenské cechy institucí v mnohém se již přežívající. I když konkrétní rysy procesu rozkladu cechovní výroby v našich zemích ještě

do podrobností neznáme, přece je možno míti celkem spolehlivě za to, že řemeslná výroba v českých městech opustila v 16. stol. již definitivně dobu své prosperity a počala stále více a více stagnovat, přičemž ruku v ruce s tím se brzdou dalšího vývoje počaly stávat i cechy.[1]

Při práci s konkrétním materiálem ovšem nebude možno zapomínat na to, že právě dotčený závěr je především jen synthetisujícím vystižením celkového směru vývoje. Proto je možno jistě v rámci takto vymezeného celkového směru počítat i s řadou výchylek místních a dočasných, zvláště s přechodnými a regionálními prosperitami. Stejně tak nesmí ani překvapovati udílení nových cechovních výsad a privilegií v druhé polovině 17. stol. i zřizování nových cechovních organisací mnohde na venkově.

V těchto souvislostech se však již ocitáme na půdě další problematiky, od jejíhož vyřešení lze teprve očekávati definitivní odpověď na všechny otázky spojené s rozpadem cechovní soustavy a vývojem řemeslného a živnostenského podnikání u nás v předvečer kapitalistické epochy. Z komplexu otázek tvořících tuto problematiku je třeba uvést především otázku ekonomické situace královských a poddanských měst po třicetileté válce, problém mimocechovního podnikání ve městech a na venkově aj. Tuto pestrou mosaiku otázek tvořících sociálně ekonomický rámec vývoje řemeslného podnikání v našich zemích v daném období doplňuje pak ještě vznikání zárodků nových kapitalistických vztahů na venkově ve stadiu tzv. rozptýlené manufaktury a nákladnického systému. Konečně, pokud běží vysloveně o problematiku cechovní organisace, nelze ani zapomínat na to, že soudobá cechovní politika habsburská se neuskutečňovala jen v hospodářskopolitických aktech vztahujících se k tzv. „dědičným", tj. tedy i českým zemím, nýbrž také v rámci „Svaté říše římské", kde právě v současné době, počínaje sedmdesátými, popř. již šedesátými léty probíhaly na říšském sněmu velmi obšírné diskuse o reformě cechovních forem řemeslné výroby.[2] Hospodářská politika absolutistického státu, do jejíhož okruhu spadaly i otázky cechovní organisace řemeslné výroby, náleží k velmi typickým a charakteristickým projevům absolutistického státu, v němž se velmi jasně odhaluje sama jeho třídní podstata. Není proto divu, že souhrn tak charakteristických rysů feudálně absolutistického státu bývá a musí také být posuzován jako samostatný dějinný zjev, čehož obvyklým výrazem je označení merkantilismus, popř. ve vztahu k habsburskému soustátí rakouský merkantilismus.

Významným pro rakouský merkantilismus je především okolnost, že vznikal za velmi plodného a významného působení představitelů počí-

---

[1] K této thesi, která zobecněla v naší historické literatuře teprve od nedávna, srv. souhrnně nejnověji „Přehled československých dějin", díl I., Praha 1958 (Maketa), str. 340.

[2] M. Adler, Die Anfänge der merkantilistischen Gewerbepolitik in Oesterreich, Vídeň-Lipsko 1903, Wiener Staatswissenschaftliche Studien, Bd. IV., str. 107 a n.

nající ekonomické vědy. Tato účast a vliv teoreticky činných jednotlivců v hospodářské politice habsburského státu druhé poloviny 17. stol. je do určité míry — možno říci — přímo zvláštností rakouského merkantilismu, který jej vyznačuje např. od Francie, kde soudobý colbertismus nevycházel tolik z teoretických abstrakcí jako daleko spíše z praktických zásad svého tvůrce o ekonomickém hospodaření.[3] Tento charakteristický rys rakouského merkantilismu, spočívající v převaze jeho teoretické složky nad praktickou, souvisí ovšem i přímo s daleko menší mírou, ve které byla jednotlivá merkantilismem inspirovaná hospodářskopolitická opatření systematicky uskutečňována. Proto také je pro rakouský merkantilismus vcelku typickým teoretisování, ať již v naučných spisech či v podobě záplavy úředních dobrozdání, projektů, diskusí a polemik uvnitř byrokratického aparátu.

Hned u samotné kolébky merkantilistické politiky habsburkého státu[4] stál, jak známo, muž vskutku mimořádných schopností a myslitel značné pronikavosti a původnosti, jakým byl Johann Joachim B e c h e r. Jeho zjev upoutává pozornost z celé řady hledisek, neboť tento učenec a politik, přírodovědec a ekonom, filosof a alchymista, spojoval v sobě ještě mnohé z profilu starého humanistického polyhistora s prvky vyznačujícími již vědce specialistu, jak jej přinesl rozvoj věd, počínaje 18. stol. Becher byl však, jak vyplývá především z jeho ekonomické a státovědecké nauky, i velmi typickým představitelem spojenectví měšťanského živlu s feudálně absolutistickým státem. Byl nepochybně nejvýznamnějším představitelem ekonomické teorie merkatilismu nejen v oblasti habsburských zemí, nýbrž ve své době nepochybně v měřítku téměř evropském.

Jeho další dva druhové — Wilhelm v. S c h r ö d e r a Philip Wilhelm v. H ö r n i g k — jejichž jména bývají spolu se jménem Becherovým uváděna ve spojitost s počátky merkantilisticky orientované hospodářské politiky v habsburských zemích, byly osobnostmi významu poněkud omezenějšího. Od Bechera se však mimo jiné lišili i tím, že každý z nich před-

---

[3] E. F. H e c k s c h e r, Der Merkantilismus (ze švéd. originálu přel. O. Mackenroth), Jena 1932, díl II., str. 240 — ukazuje na to, že během 17. stol. bylo ve Francii literární řešení hospodářských otázek velmi řídkým zjevem a pokud snad přicházelo, omezovalo se prý jen na pamětní spisy o jednotlivých problémech. Daleko větší význam však měly prý „Äusserungen der Staatsmänner". Teprve sklonek vlády Ludvíka XIV. přináší pak prvé pozoruhodné ekonomické spisy, jako např. známý spis maršála Vaubana.

[4] Ekonomickými názory vůdčích představitelů merkantilistické teorie v Rakousku se nejdůkladněji zabývala L. S o m m e r o v á, Die oesterreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung, díl I.—II., Vídeň 1920—25, Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte, Hft. XII.—XIII. — Z ostatní literatury srv. např. K. Z i e l e n z i g e r, Die alten deutschen Kameralisten, Jena 1914, Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie, vyd. K. Diehlem; z monografických studií k jednotlivým rakouským merkantilistům srv. R. v. E r d b e r g - K r c z e n c i e w s k i, J. J. Becher, Jena 1896, H. v. S r b i k, Wilhelm v. Schröder, Sitzungsberichte der Akad. der Wiss. in Wien, Phil.-hist. Kl., CLXIV., 1., 1910 a H. G e r s t e n b e r g, Philip Wilhelm v. Hörnigk, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 133, III. Folge Bd. 78, 1930.

stavuje jinou složku tehdejších hlasatelů merkantilistických zásad. Tak především Schröder, do jisté míry spolupracovník a pokračovatel Becherův, je výrazným představitelem spíše merkantilisticky orientované byrokracie než původním teoretikem. Třetí pak z trojice slavných jmen rakouského merkantilismu, Hörnigk, stojí poněkud stranou, neboť vyšel přímo z okruhu německé politické publicistiky a letákové a pamfletické literatury druhé poloviny 17. stol., zahrocené především protifrancouzsky v době největšího rozmachu moci Ludvíka XIV. Ač myslitelsky nepochybně méně původní, spojuje jej s Becherem především to, že vyjadřuje ve svém proslulém letákovém spisku o hospodářských možnostech habsburského soustátí zájem německého měšťanstva na vytvoření silného německého absolutistického státu. V tomto smyslu je jeho spis s okřídleným programatickým názvem „Oesterreich über alles, wenn es nur will" (1684), přímo i jakousi pobídkou adresovanou habsburské dynastii, aby svůj absolutistický režim opřela o měšťanstvo.

Otázka cechů hrála v merkantilistické teorii značnou roli. S problémem cechů a cechovní reformy setkáváme se u všech právě jmenovaných autorů, ba lze dokonce říci, že otázky cechovní a živnostenské politiky tvoří jednu ze základních složek Becherova systému politické ekonomie.

Základem Becherova učení, pokud běží o problematiku cechovní organisace řemeslné výroby a živnostenského podnikání, tvoří trojice pojmů, náležející k úhelným kamenům jeho ekonomiky — totiž pojmy: monopol, propol a polypol. Tyto pojmy, které snad s výjimkou prvého, dnešnímu čtenáři již mnoho nepovědí, byly však pro Bechera jedním z hlavních východisek v jeho teoretických názorech a současně i jedním z nejdůležitějších hledisek, ze kterých kvalifikoval ekonomickou skutečnost. Učení o monopolech, jak lze vcelku označiti souhrn Becherových názorů o právě zmíněných pojmech, nebylo však ve své podstatě u Bechera zdaleka originální. Původnost Becherova při tvoření takovýchto základních kategorií jeho ekonomické teorie, spočívala daleko spíše v tom, jak dovedl využíti a formulovati pro nové potřeby staré myšlenkové dědictví.

*

Becherovo učení o monopolech je ve skutečnosti vyústěním a samostatným zpracováním prastarých monopolistických nebo přesněji snad vzato antimonopolistických nauk, jejichž genesi na pozadí střídajících se ekonomických poměrů a třídních interesů bychom mohli sledovat až hluboko do antiky.[5] Odkaz na antiku by však představoval i zde jako v řadě

[5] Přehledně pro antiku o monopolech srv. F. Heichelheim v Pauly-Wissowa Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft, kde je však převážně pozornost věnována antickým státním monopolům. Srv. i A. Andréadès, Byzance, paradis du monopol et du privilège, Byzantion, sv. 9, Brusel 1934 a tam uvedenou literaturu.

jiných podobných otázek jen ilustrační citaci, nebýt toho, že byzantský stát vřadil do justiniánské kodifikace zmínku týkající se monopolů. Justiniánský Codex, který zmíněná ustanovení obsahoval, tvoří tak tedy jakousi spojnici mezi antickým vývojem učení o monopolech, který jinak představoval zcela ucelený a uzavřený celek, a mezi dalším středověkým vývojem, významným pak zvláště od konce středověku pro ekonomické teorie nastupujícího kapitalismu.

Justiniánský Codex[6] — možno zhruba říci — obsahoval ve svých ustanoveních tři hlavní zásady. Především to byl velmi striktní a přísný zákaz monopolů, aniž bylo však výslovně uvedeno, co nutno monopolem rozuměti. Na podkladě celkového smyslu příslušné partie Codexu s přihlédnutím k předchozímu i následujícímu vývoji je možno říci, že monopolem se zde v podstatě rozumělo ovládnutí trhu jedním ekonomickým činitelem v nejširším slova smyslu, přičemž lhostejným bylo, zda tohoto činitele representoval jednotlivec či celá podnikatelská skupina. Šlo tedy o monopol cenový a nikoli výrobní.

Z takto velmi přísně pojatého i sankcionovaného zákazu byla připuštěna výjimka ve prospěch císařské výsady, takže i taková činnost, která ve skutečnosti byla monopolem, pokud byla privilegována císařem, se považovala za dovolenou a nemohla být hodnocena jako monopol. Konečně zmíněná část Codexu obsahovala ještě další zákaz rozličných úmluv, z nichž některé bezpochyby typické případy byly uvedeny. V těchto uvedených příkladech šlo v podstatě o dvojí druh úmluv. Především byly zakázány vzájemné dohody o udržování určité cenové hladiny určitého druhu zboží, což byla zřejmě jen další specifikace zákazu monopolů, neboť takováto úmluva patřila nepochybně k nejtypičtějším případům, jak monopol vznikal. V dalším šlo pak o formu jakéhosi zastřeného monopolu, a to zvláště v okruhu takové činnosti, kterou bychom, mluveno dnešními pojmy, nazvali asi výkonem služeb či uměleckých úkonů. Běželo o úmluvy, ve kterých si příslušníci takovýchto povolání slibovali navzájem, že nebudou jeden po druhém dohotovovat nedodělanou práci apod.

Není zajisté možno zkoumat v rámci drobného článku složité a proměnlivé příčiny, jejichž odrazem byla starověká učení o monopolech, jakož i podmínky, které vedly k vydání legislativních aktů byzantských panovníků, z nichž fragmenty byly zařazeny do justiniánského Codexu. Postačí jistě omeziti se na zjištění, že zlomkovitý a místy těžko srozumitelný obsah této části justiniánského Codexu se stal v podstatě východiskem pozdější církevně scholastické doktríny o monopolech, která náležela k nejvýznamnějším článkům scholastického učení o ekonomických poměrech. Církevní doktrína se ztotožnila s protimonopolistickým stanoviskem v rozsahu, jak je vyjadřoval justiniánský Codex, což také odpovídalo právě pro převážně

[6] Srv. L. un. Cod. de monop. 4, 59.

cenový a spekulační ráz monopolistických úmluv církevnímu učení o spravedlivé ceně (justum pretium).[7]

Naším úkolem není jistě ani sledovat zde všechny proměny a modifikace, kterými snad u jednotlivých autorů morálně theologických děl v průběhu dalšího vývoje monopolistická nauka procházela. Pro naše účely plně postačí ukázat jen na některé typické rysy. Ty je snad možno nejlépe z hlediska ideových zdrojů cechovní politiky habsburského absolutismu demonstrovat na příkladu dvou autorů, kteří náležejí tzv. pozdní nebo také španělské scholastice. Výběr je tu dán několika okolnostmi. Především tzv. pozdní scholastika ve Španělsku se velmi podrobně zabývala morálními problémy spojenými z církevního hlediska s výkonem obchodního povolání a provozem řemeslnické výroby. V tomto směru je možno říci, že tato škola ještě dále a pečlivěji propracovala kasuistickou metodu vrcholné scholastiky středověku. Její značný zájem o otázky obchodu, peněžního styku a výroby vyplýval pak bezpochyby přímo z ekonomické situace soudobého Španělska, jehož zámořské impérium stálo tehdy v zenitu své moci. Španělská scholastika je však významnou pro naše otázky i proto, že působila rovněž na počátky světské literatury o technice a právní úpravě obchodního styku v Itálii. Její ideje a názory dostávaly odtud vskutku evropský význam a byly pak spolu s působením nové literatury o obchodním a platebním styku hojně aplikovány i na poměry v Německu, počínaje 17. stol. Učení španělských scholastických theologů o monopolech v 16. stol. se tak stalo přímým předchůdcem zmíněného již vyústění monopolistických nauk do světské literatury, počínaje 16. stol. a konče posléze dílem J. J. Bechera.

Z autorů, na jejichž díle je možno ukázati hlavní rysy scholastické theologie 16. stol. v otázce monopolů, lze uvésti především dva. Jsou to Juan de Medina a Domingo de Soto.[8] Oba vycházejí zásadně z myš-

[7] W. Endemann ve svých „Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre", díl I., Berlin 1874, uvádí (str. 295, pozn. č. 3), že monopoly byly zakázány i kanonickým právem a svůj názor dokládá místem c. 9. C. 14. q. 8. Citované místo však Corpus neobsahuje. Že by snad šlo o tiskovou chybu či přehlédnutí, tomu nenasvědčuje především skutečnost, že Corpus neobsahuje, pokud se nám podařilo zjistit, žádných výslovných monopolistických zákazů. Jinak ovšem je Endemannovo tvrzení správné, neboť dovolenosti monopolu odporovalo již kanonické učení o spravedlivé ceně („justum pretium").

[8] Z jejich děl srv. Joannis Medinae, Tractatus utilissimi de rerum dominio, earum restitutione et reliquis contractibus...", Kolín n. Rýnem 1607, zvl. str. 187 an. (q. 31), fratris Dominici SOTO, Libri decem de iustitia et iure, Lyon 1569, zvl. f. 190 (lib. 6., q. 2). — Juan de Medina byl františkánem a žil asi v l. 1490—1546; byl profesorem teologie v Alcalá; Domingo de Soto (1494—1560) byl dominikánem a působil rovněž v Alcalá a zvl. pak v Salamance; krátký čas byl i zpovědníkem Karla V., v kteréžto funkci vystřídal svého proslulejšího jmenovce a řádového bratra Pedra de Soto (srv. M. Buchberger-K. Hofmann, Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg i. B. 1930—38). Pokud běží o bližší osvětlení místa Dominga de Soto ve vývoji právního myšlení, srv. nejnověji H. Thieme, Natürliches Privatrecht und Spätscholastik. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., Bd. 60 (1953), str. 230 a n. K podrobnému rozboru soudobých morálně ekonomických názorů

lenky o nedovolenosti monopolů, jimiž rozumějí rovněž především úmluvy o cenách za účelem výlučného ovládnutí nabídky či poptávky na trhu. Jejich protimonopolistická orientace je u obou velmi ostrá; tak např. Medina výslovně vytýká, že monopolista hřeší smrtelně. Jak se však zdá, existoval přes tyto shodné rysy mezi oběma i určitý rozdíl, který může zřejmě sloužit jako jeden z příkladů rozličného pojímání hlavní problematiky dané rámcem církevní doktríny o nedovolenosti monopolu. Příznačné je bezpochyby, že tyto rozdíly se týkají právě otázky dovolenosti monopolu založeného panovnickým privilegiem, které se od 16. stol. stává významným nástrojem panovnické hospodářské a živnostenské politiky, jak toho využil později zvláště feudální absolutismus. Jak se zdá, představuje Medina liberálnější pojímání daných otázek, neboť připouští v širší míře udílení monopolního oprávnění státem, i když s určitými výhradami, zatím co Soto o této možnosti neuvažuje. Za dovolenou však považuje obranu monopolem proti monopolu.

Ptáme-li se po vlastní úloze a společenské funkci scholastické doktríny o monopolech, musíme odpověď na tuto otázku hledat nepochybně především ve skutečnosti, jaký význam měla protimonopolistická nauka v poměru ke stávající organisaci řemeslné výroby, tedy jinými slovy v poměru k cechům. V tomto směru lze protimonopolistické nauky označiti za jednu z nejtypičtějších apologií cechovní soustavy a cechovního způsobu řemeslné výroby. Vše to, co bývá prohlašováno za ideové principy středověkých ekonomických názorů, jasně proniká antimonopolistickým učením scholastiků. Je to především idea středního užitku a myšlenka stavu přiměřené obživy. Naopak je potíráno vše, co by porušovalo „rovnováhu" danou cechovní soustavou. Monopolem tedy nebylo nic jiného než každá akce podnikavého individua, která nebrala zřetel na cechovní soustavu a snažila se v honbě za zbohatnutím dosíci maximálního výnosu svého řemeslného či obchodního podnikání. Těmito několika slovy je možno v hlavních rysech charakterisovat smysl protimonopolistických nauk ve vztahu k soudobému hospodářskému životu a jeho problémům.

Staré myšlenkové bohatství scholastiky počalo však přibližně již průběhem 16. stol. dostávat nový smysl. Těmto názorovým změnám, které byly odrazem hlubokých hospodářských přeměn v 16. stol., předcházelo především posvětštění monopolistických nauk. Protimonopolistická učení přestávala být výlučně traktována jen jako církevní doktrína a počala se dostávat do světské literatury a světského politického života.

---

srv. novější práci Jos. H ö f f n e r a, Wirtschaftsethik und Monopole im 15. und. 16. Jahrhundert, Jena 1941, Freiburger Staatswissenschaftliche Schriften, č. 2, kde je mnoho i o učení jednoho z nejvýznamnějších zástupců španěl. scholastiky Ludvíka Moliny. Z ostatní literatury srv. dále ještě J. S t i e d e r, Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, Monopole, Kartelle und Aktiengesellschaften im Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit, Mnichov—Lipsko 1925.

Pokud běží o charakter této světské literatury, která převzala ze scholastiky dědictví monopolistických nauk, je možno rozeznávati několik jejích druhů. Náleží sem zvláště od 16. stol. vznikající literatura o technice a právní úpravě obchodního a platebního styku čili — možno říci — literatura směnečného a vznikajícího obchodního práva. Z jejích representantů si zasluhuje zmínky především jeden z autorů, jímž bývá přičítána přímo zásluha o vznik tohoto druhu juristicko-ekonomické literatury. Je jím Sigismund Scaccia, původem Říman, jehož dílo „Tractatus de commerciis et cambio" se záhy rozšířilo do celé Evropy a značně ovlivnilo i německou vědu 17. stol.[9]

Scaccia přejal scholastické dědictví v podstatě beze změny. Jeho úvahy se pohybovaly ve vyježděných kolejích daných především zmíněnými již autory španělské scholastiky, z nichž také na mnoha místech svého výkladu čerpal. I pro něho je příznačné, jakož i pro dobu vzniku jeho díla, že podrobně uvažoval o dovolenosti monopolu založeného státním privilegiem.

Poněkud jinak se však k monopolistickým naukám v té podobě, jakou jim dala scholastická věda, zachoval soudobý politický život a zvláště rovněž od 16. stol. vznikající politická publicistika. Jednotlivci, reagující tu na nejrůznější společenské a politické problémy, počali velmi záhy užívat pojmů převzatých ze starého monopolistického učení. Platí to jmenovitě o anglické politické literatuře a německé politické a reformační literatuře počínaje 16. stol. Pojem monopolu stával se brzo tu nebo onde téměř heslem denní potřeby a vhodným argumentem k dokazování skutečností dokonce si i odporujících. Jeho časté rozporné užívání, se kterým se setkáváme zvláště průběhem 17. stol., nebylo však jen důsledkem určité desorientace a zatemnění pojmu, vzniklého snad jeho rychlým rozšířením a zobecněním. Naznačený vývoj byl ve skutečnosti projevem proměn daleko hlubších a podstatnějších. Jeho skutečnou příčinou byly naopak hluboké hospodářské a je doprovázející ideologické změny, které posléze zcela přetvořily smysl a společenskou funkci antimonopolistického učení. Tento vývoj je možno vcelku dobře sledovat ve velkých evropských národních státech té doby. Počátkem nové cesty, která počala měniti úlohu antimonopolistického učení, byla především pojmová diferenciace uvnitř staré nauky.

Již v podobě, jak ji obsahovaly justiniánské fragmenty, chápalo monopolistické učení pojem monopolu nikoliv jen jako zjev nutně spojený s činností jediné fysické osoby, nýbrž od počátku se přímo předpokládalo, že monopol může být vytvořen i několika individui nebo celou skupinou

[9] S. Scaccia, Tractatus de commerciis et cambio, Frankfurt n. Moh. 1648, § 1, q. VII., lim X.; Scaccia sám, jako jeden ze zakladatelů směnečněprávní a obchodněprávní literatury, je běžně uváděn v komercialistické literatuře.

fysických osob. Ukazují na to mimo jiné velmi jasně právě ta ustanovení, která zakazovala rozličné úmluvy, jejichž cílem bylo výlučné ovládnutí trhu.

Tato složka monopolistického učení nabývala pak důležitosti zvláště v názorovém vývoji, které monopolistické učení počalo prodělávat v anglickém politickém životě a v anglické politické literatuře od 16. stol. Projevem toho bylo mimo jiné užívání zvláštního pojmu — rovněž z řečtiny odvozeného — oligopol, jímž byla vystihována právě situace, kdy monopolní účinky vykazovala hospodářská činnost několika jednotlivců.[10]

Pojmová diferenciace podnítila téměř vzápětí úvahy o tom, jak velký má být vlastně počet osob zabývajících se řemeslným a živnostenským podnikáním a dodávajících na trh. Takovéto úvahy se pak staly úhelným kamenem počínající změny smyslu monopolistického učení a podnítily novou vlnu kritického využití monopolistického učení. Monopolistické učení a ideje z něho převzaté počaly být během 16. stol. obraceny proti velkým obchodním společnostem, pomocí jichž významné a proslulé obchodní domy ovládaly trh značného již rozsahu.

Tato kritika, s níž se setkáváme jak v Anglii, tak v reformačním Německu a která na podkladě ještě tradičních východisek užívala monopolistického učení proti organisačním formám obchodního kapitálu povětšině alespoň polokapitalistického charakteru, měla však ještě svou druhou stránku spočívající v tom, že nesla s sebou i vznik některých pozoruhodných idejí hospodářského liberalismu, uplatnivších se zvláště v Anglii.[11] Odtud však byl již jen krůček k tomu, aby monopolistické učení počalo být užíváno i ke kritice takových sociálních a ekonomických jevů, které jednoznačně souvisely se samotnou podstatou feudalismu. To platí především od 17. stol., zvláště od jeho druhé poloviny, o aplikaci monopolistického učení na cechy, popř. i na rozličná jiná v samé podstatě feudalismu hluboko kotvící privilegia s účinky ekonomickosociálními.

Rovněž soudobé právní vědě připadl od 17. stol. významný podíl při

---

[10] Za patrně nejvýstižnější definici je možno považovat dobový citát, který z původního latinského vydání Morovy Utopie uvádí Heckscher (op. cit., I., str. 254, pozn. 55): „Quod si maxime increscat ovium numerus, precio nihil decrescit tamen; quod earum, si monopolium appelari non potest, quod non unus vendit, certe oligopolium est." K pojmu „oligopol" srv. i u Höffnera, op. cit., str. 12.

[11] K celkovému směru tohoto vývoje srv. Heckscher, op. cit., I., str. 250 a n., zvl. str. 253—5. V podrobnostech jmenovitě pro Anglii srv. F. Raffel, Englische Freihändler vor Adam Smith, Tübingen 1905, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Ergänzungsheft XVIII.

V Německu srv. k naznačenému vývoji např. A. Kluckholm, Zur Geschichte der Handelsgesellschaften und Monopole im Zeitalter der Reformation, Historische Aufsätze dem Andenken an G. Waitz gewidmet, Hannover 1886, str. 666 a n.; s podobnými tendencemi se setkáváme i u Komenského v jeho „Všenápravě", kde čteme: „Také monopoly a oligopoly buďtež odstraněny po celém světě. Osvícenému věku má být cizí tato hanba století, že několik lidí zřídí si po městech a říších monopoly a tím vytlačují jiné z obchodu chtějíce jim chleba vyrvat z úst." — srov. k tomu J. Polišenský, Komenský a jeho doba, Sborník historický, I., Praha 1953, str. 221.

aplikaci některých pojmů a idejí monopolistického učení na cechovní problematiku. Platí to zvláště o některých představitelích tzv. usu modernu, kteří přímo užili odkazů z římského práva a jím zachyceného monopolistického učení ke kritice cechovní soustavy.[12]

Staré v antice zakotvené a scholastickou vědou dále rozvinuté monopolistické učení tu tedy prodělalo vývoj ne nepodobný osudu řady jiných ekonomických, sociálních a právních nauk, využitých a využívaných s postupujícím rozkladem feudalismu nově nastupujícím měšťanstvem.

V právě vylíčené podobě vyúsťovalo staré učení o monopolech v době kolem poloviny 17. stol. Do této doby spadá i myslitelská a publikační činnost J. J. Bechera. Základem Becherova pojetí monopolistické nauky byla trojice pojmů odvozených rovněž z původně jednotného pojmu monopolu. Byly to pojmy: monopol, polypol a propol. Učení o této pojmové trojici náleželo pak vskutku k úhelným kamenům Becherova systému. Zmíněné pojmy kryly v Becherově pojetí — možno říci — tři nejtypičtější případy patologických zjevů v hospodářském a společenském zřízení určitého státního útvaru. Becher jim proto přisuzoval obzvláštní význam a vybudoval na jejich základě jakousi jednoduchou krizovou teorii. Adresoval jim také ve svém výkladu velmi ostrá slova odsouzení a neváhal je poněkud patheticky označovat za nejhorší a nejškodlivější nepřátele lidské společnosti, blahobytu a prosperity. Značný význam, který Becher této části svého učení připisoval, je dobře patrný i z jednoduchých a lapidárních definic, jimiž vystihoval jednotlivé pojmy dotčené trojice.[13] Tak především k monopolu dochází prý tehdy, má-li jediná osoba v rukách takový ekonomický potenciál, jenž by mohl jinak skýtat prostředky obživy celé řadě osob. Opakem monopolu v tomto smyslu byl becherovský pojem polypolu. O polypolu je prý možno hovořit opět tenkrát, nastane-li taková situace, že prostředky obživy, jež by mohly skýtat řádnou obživu jen určitému omezenému počtu osob, jsou v rukou počtu prakticky neomezeného, jež jimi volně disponuje. V důsledku toho ovšem není možno takto neomezenému množství osob zajistit uspokojivý životní standard. Poněkud uměle byl konstruován třetí z těchto základních pojmů becherovské ekonomické teorie, pojem propolu. Becher jím v podstatě rozuměl zvláštní případ monopolu vznikajícího tím, že některý jedinec získává ať již fakticky či právně výhody, které jsou zpravidla obsahem velmi širokého práva předkupního, čímž prakticky ovládne trh.

---

[12] Srv. A. Bruder, Die Behandlung der Handwerker-Corporation durch die Juristen des XVII. und XVIII. Jahrhunderts, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Bd. 36, Tübingen 1880, str. 498.

[13] O tom, jaký význam zmíněným pojmům Becher přisuzoval, svědčí snad nejlépe okolnost, že zmínku o nich zařadil přímo i do podtitulu svého hlavního díla „Politische Discurs", který zněl: „Item von dem Monopolio, Polypolio und Propolio ..." — K definicím i k celé další problematice, jak je podána níže v textu, srv. Becherovo cit. dílo, Frankfurt 1673, díl II., kap. II., str. 110 a n.

Pro otázku cechovní politiky měla z tří právě vyložených kategorií Becherovy ekonomiky význam především kategorie polypolu. Již sám termín, kterým byl tento pojem označen a který je očividně řeckého původu, připomíná na prvý pohled pojem, o němž byla řeč výše, totiž pojem oligopolu. Myšlenková východiska obou pojmů byla však do jisté míry protichůdná. Zatím co u oligopolu šlo v podstatě o monopol náležející určité skupině na rozdíl od ostatní masy konsumentů a producentů, šlo u polypolu o něco jiného. Východiskem zde byla naopak situace — možno říci — až absolutně nemonopolistická, či jinými slovy obraz v podstatě již liberalisticky pojímané konkurence vzájemně na sobě nezávisiých výrobců. Rozhodujícím podle Bechera bylo, že skutečné ekonomické možnosti dané země nebyly s takovouto situací v souladu, takže podle jeho názoru prý svobodná konkurence vedla ke konservování jakéhosi ekonomicky bezvýchodného stavu, který nedovoloval řemeslným výrobcům například se povznést a nutil je k tomu, aby stále žili ve stísněných poměrech nemajících daleko ke skutečné bídě. Právě v této bezvýchodnosti naznačené situace tkvěla podstata polypolu. Svůj výklad o tomto předmětu demonstroval Becher velmi sugestivně na příkladu kapitalisticky vyvinutého Holandska, jež v jeho době dosáhlo zenit svého hospodářského vývoje.

Pro naše zkoumání je však rozhodující, že Becher považoval za jeden z prostředků, jak nalézti rovnováhu v hospodářském životě a vyloučiti účinky monopolu, polypolu či propolu cechy. Již ze samotného pojmu polypolu, jak jej Becher vykládal, vyplývá celkem jasně, že nebyl stoupencem liberalistických idejí v okruhu řemeslné výroby, ba naopak, že stál celkem jednoznačně na požadavku reglementace hospodářského života.

Cechy hodnotil Becher poměrně vysoko. Prohlašoval o nich přímo, že byly prý zavedeny od „starých vrchností", aby byla zjednána a zachovávána rovnováha uvnitř ekonomických vztahů.[14] Zároveň však Becher nikterak nezavíral oči před současnou skutečností a nepochyboval o tom, že se cechy v jeho době již od svého původního poslání uchýlily. Uváděl také celou řadu skutečností, které prý deformují tuto funkci cechů a které ji převracejí v její opak. Takovéto zlořády v cechovní soustavě prý působí, že cechy se mnohde přeměnily ve skryté monopoly.

V Becherově pojetí stála tedy hospodářská politika jeho doby programově před dilematem vyznačeným na jedné straně přeměnou cechů v monopoly a na druhé straně hrozícím polypolem v případě, že by došlo

[14] Srv. Tamtéž, „... Ein Mittel derhalben zu finden, dass, so das Monopolium, als Polypolium aus der Gemeinde gewiesen werden, haben die alten Obrigkeiten die Zünffte oder Gülten erfunden, wodurch jeder Stand und Handwerck in eine solche Zahl reducirt wird, das es der Horizont oder Nahrung selbiges Orts leidet, damit so das Monopolium als Polypolium verhütet werde ...".

k odstranění cechovní soustavy. Becherovy názory o ceších, monopolu a polypolu vyznívaly tak v podstatě ve velkoryse načrtnutý program reformy cechovního zřízení, ovšem za současného zachování cechů. Východiskem bylo zachování cechů spojené s přísnou reglementací, která by odstranila všechny zlořády a zrušila autonomii cechů.[15]

Nikoliv však jen v ceších viděl Becher prostředek, jak se vyhnout škodlivým účinkům monopolu či polypolu. Becher velmi důrazně a obšírně doporučoval státní politice ještě jeden prostředek, který se mu zdál být stejně vhodný, ne-li dokonce vhodnější a prospěšnější k dosažení hospodářské prosperity a blahobytu. Považoval za něj velké obchodní společnosti, které prý vhodně využívají podnikavosti řady jednotlivců.[16] Becherovo učení o společnostech jako prostředku k dosažení optimálního ekonomického stavu je třeba počítat nepochybně rovněž k výrazným rysům jeho hospodářské teorie. Svědčí pro to především skutečnost, že Becher, který v podstatě stál na stanovisku monopolistických nauk, i když je zpracovával novým způsobem, v ničem nenásledoval některých starších tendencí využívajících právě monopolistických nauk ke kritice velkých obchodních společností.

Lze-li v jejich shrnutí charakterisovat Becherovy myšlenky o otázkách živnostenské a cechovní politiky jako program rozsáhlých reforem za současného zachování základů cechovního zřízení, pak dlužno dodat i to, že Becher nás nenechává na pochybách o tom, komu má takovéto reformní dílo být svěřeno a kdo je má provést. V jiné souvislosti tam, kde vysloužuje své názory na uspořádání státní administrativy, navrhuje Becher zřízení zvláštních státních orgánů kolegiátního typu tzv. kolegií, kterých mělo být pět a jímž mělo připadnout rozsáhlé normování a reglementování života státních poddaných. Jedním z těchto pěti kolegií mělo být i „collegium civile", jemuž mimo jiné měl připadnout úkol odstraňovat monopoly, polypoly a propoly.[17] O tom, že Becher zde pomýšlel přímo

---

[15] Tamtéž, str. 115 „...das ist, ein Monopolium oder Polypolium verhütet wird... das bisshero bekanteste und nechste Mittel aber ist, ein wachendes Aug auff die Handlung, Bauerstandt, und Zünffte der Handwercksleute zuhaben, wie nemblich solche Stände gegeneinander, und unter sich selbst stehen, insonderheit dass den Zünften nicht in allem ihr Will und zugelassen werde, die Handwerck und Meister, in eine ihnen beliebige Zahl zu reduciren und die Meisterstück ihrem Belieben nach zu beschweren, und mit allerhand Narretheyen zu überhäuffen, und difficil zu machen...".

[16] Srv. k tomu již nadpis citované kap. II., kde se výmluvně praví „Von den drey Hindernissen und Haupt-Feinden voriger dreyer Stände, nemblich von dem Monopolio, Polypolio, und Propolio, samt remediis vor die zwey erste, nemlich von den Zünfften und Kauffmanns Compagnien." — V podrobnostech srv. pak zvl. výklad obsažený v následující kap. III. Z ní možno uvésti „...Wie nun bey den Handwerckleuten das Mono- und Polypolium zu verhüten, die Zünffte angestellt seyn, also hat man mit den Kauff und Handelsleuten, welche sich schwerlich in solche Zünffte restrigiren lassen, ein ander Experienz gefunden, nemlich man hat Compagnien, oder Mascopien gemacht, welche von solcher Anzahl Menschen und Gliedern bestehen, als eben selber Handel erleiden kan, damit er in kein Monopolium noch Polypolium declinire...".

[17] Srv. tamtéž, díl I., kap. III., 47 a n. — Státní administrativu mělo podle Bechera obstarávat pět kolegií, a to: 1. spirituale (náboženské záležitosti), 2. morale (mravy

na absolutistický stát, jehož administrativně politických problémů se svými výklady o pěti kolegiích přímo dotkl, není ovšem třeba pochybovat.

Becher, jak patrno, využil monopolistického učení velmi samorostle. Argumentací o ně opřenou kritisoval na jedné straně cechy a stávající cechovní soustavu, na druhé straně však myšlenky odvozené z téhož učení použil jako podkladu odmítání úplného zrušení cechovní soustavy. V tomto smyslu tedy vyústilo monopolistické učení v postulát cechovní reformy. Becherovo učení představuje tak v otázce cechů opravdu svérázný myšlenkový celek, jehož jádrem je kompromis, který překlenuje rozpor mezi současnou kritikou a apologií cechů. Objektivně vyjadřuje Becherovo učení alianci měšťanstva a panovnického absolutismu. Jen málokterý ze soudobých dokladů odráží tuto stránku třídní podstaty feudálního absolutismu tak jasně a dokonale jako právě Becherovo učení, a to jak v jednotlivostech, tak zvláště v celkovém svém systému, který spojuje hlediska ekonomická a populacionistická s fiskálními a kamerálními.

Stanovisko zbývajících dvou členů trojice nejvýznačnějších rakouských merkantilistů — Hörnigka a Schrödera — nebylo zdaleka tak ujasněné a cílevědomé, ač na prvý pohled se zdá být tomu poněkud jinak. Dojem, jenž nejprve vyvolá v Hörnigkových a Schröderových spisech zpracování cechovní problematiky ukazuje zdánlivě na daleko větší rozhodnost, energii a radikálnost v pojetí těchto otázek, než je tomu u Bechera. Oba dva také — zvláště Schröder — nešetřili silnými slovy na adresu cechů. Přesto však při podrobnějším zkoumání myšlének jak Hörnigkových, tak Schröderových mizí prvý dojem a pozornější čtenář jejich spisů si učiní zcela jiný úsudek o skutečném jejich stanovisku.

Předně Hörnigk i Schröder postrádali myšlenkové hloubky a vskutku filosofického přístupu, jaký vyznačoval Bechera. Žádný z nich nebyl rovněž tak dokonalým systematikem. Proto se také Hörnigk a zvláště pak Schröder zastavili ve svých myšlenkách v polovině cesty, neboť jeden ani druhý si nepoložil konečnou otázku o tom, jaká má být celková a vůdčí linie merkantilistické živnostenské politiky.

Tak oba útočí sice velmi důrazně na cechy, jejich ostrá a zvláště u Schrödera místy opravdu nehledaná slova se však konec konců odrážejí od cechovní soustavy a vyznívají naprázdno. Krátce řečeno Hörnigk ani Schöder v otázce cechovní politiky si neuvědomili v celé šíři a hloubce podstatu problému a ulpěli vlastně jen na povrchu. Přitom Hörnigka v takovémto hodnocení nutno ocenit ještě o něco výše než Schrödera, jehož útoky na cechy ve srovnání s celkovým rázem opatření, která navrhuje, vyznívají poněkud demagogicky.

O Hörnigkově stanovisku lze vcelku říci, že bylo rovněž ve své pod-

---

obyvatelstva v nejširším slova smyslu), 3. doctrinale (záležitosti vědy a školství), 4. civile (vlastní správa a policejní dozor), 5. vitale (záležitosti zdravotní).

statě cechovně reformistické, přičemž významným jeho rysem bylo otevřené doznání potlačovatelské úlohy cechů vůči tovaryšům a námezdním řemeslnickým pracovníkům. Odkrytí této funkce cechů a jistý důraz, který je na ni položen, jsou u Hörnigka spojeny s doporučením reglementace živnostenského podnikání, kterou si patrně bez cechů nelze představit.[18]

Shodují-li se jeho úvahy ve svém výsledku, zvláště pokud jde o doporučení cechy zachovat a je reformovat, s hlavními myšlenkami Becherovými, postrádal přece jen Hörnigk oné jasné perspektivy, která vyznačovala živnostenskopolitický program jeho švagra. Hörnigk nedovedl tak zvláště odpovědět na otázku, proč cechy nutno považovat za určitých podmínek za vhodnou formu organisace řemeslné výroby. Jeho výklad rovněž postrádal podrobné argumentace ekonomickými důvody. Ovšem přes tyto nedostatky vděčíme Hörnigkovi právě za otevřenost, se kterou poukázal na represivní stránky sociální funkce cechů.

V daleko větší míře než Hörnigkovi lze podobné nedostatky vytýkati Schrödrovi při jeho řešení cechovní problematiky. Stejně jako Hörnigk i Schröder označuje cechy za „mor" a neváhá užít ještě šťavnatějších a silnějších výrazů, posílaje doslova cechy „k čertu a jeho babičce". Schröderovi náleží především zásluha za velmi plastické a podrobné vylíčení všech cechovních zlořádů. Resultát, ke kterému takto dospívá a který je mu současně i východiskem dalších jeho úvah, vyúsťuje ve zjištění, že hlavní překážkou rozvoje průmyslové a ovšem i řemeslné výroby v německých zemích je existence uzavřených cechů. Jasnost výkladu se však Schröderovi v dalším jaksi láme a řešení jím navrhovaná ostře kontrastují se siláckými výrazy, o kterých byla již zmínka.

Všeobecně Schröder navrhuje, aby „bláznovská ustanovení" cechovních statut („närrische Handwerks-ordnungen") byla reformována a korigována. Významným je pak zvláště, že se při této příležitosti obrací snad ještě důrazněji, než to činili ostatní jeho merkantilističtí druhové, k absolustickému státu. Schröder na tomto místě vystupuje jako horlivý podporovatel absolutní moci jednotlivých zeměpánů na jejich teritoriu, dovolávaje se např. známé soudobé paremie srovnávající postavení zeměpánovo vůči poddaným s postavením císařovým.

Jakmile se však Schröder dostává k jádru celé věci, totiž k otázce,

---

[18] Ph. W. v. Hörnigk, Oesterreich über alles, wenn es nur will, Řezno 1708, srv. kap. XXVIII. „Von dem Reglement der Zünfften, gutem Tractament...", str. 152 a n. V cit. kapitole je obsažena podstatná část Hörnigkova stanoviska k cechovní problematice, takže zmíněnou kapitolu je možno uvést jako dokladový materiál k celému předchozímu výkladu v hlavním textu. Jako nejcharakterističtější místo lze připomenout: „Doch muss ich unerinnert nicht lassen (praví Hörnigk), dass indem ich die Zünffte missrathe, ich darum die gute Ordnungen, ohne welche keine Sache bestehen kan, nicht wolle verworffen haben; Und ist insonderheit denen Verlegern und Meistern die Hand zu halten, damit die Gesellen und Arbeiter ihnen den überschwenglichen Lohn nicht abtrutzen...".

co nutno rozuměti onou korekturou bláznovských a pošetilých cechovních statutů, setkáváme se u něho s podivnou a poněkud až naivně působící thesí, spočívající v tvrzení, že není vlastně vůbec třeba měniti a rušiti cechovní privilegia, jimiž prý se cechy zpravidla brání zásahům státu do jejich autonomie, nýbrž že stačí vhodná interpretace těchto privilegií k dosažení požadované nápravy v cechovním systému řemeslnické výroby. Sled Schröderovy argumentace lze shrnouti asi tak, že cechovní privilegia byla původně propůjčována k podpoře rozvoje výroby, z čehož pak vyplývá jako samozřejmý závěr, že je vlastně absurdní, aby táž privilegia působila opačně a postačí proto je vrátiti jejich původnímu poslání správnou a jejich vlastnímu smyslu odpovídající interpretací.[19]

Svoje myšlenky ilustruje pak Schröder živě podanou příhodou, mající sloužiti jako podobenství, kterou lokalisuje do Londýna a o níž tvrdí, že ji sám zažil. Dotčený příběh ztělesňuje opravdu výstižně hlavní Schröderovy závěry a není proto na škodu reprodukovati jeho hlavní obsah. Moudrý londýnský lord-mayor v této příhodě rozhodne o žalobě londýnských zlatníků proti cizinci, zhotovujícímu šperky natolik dovedně, že se s ním žádný z londýnských nemůže měřiti, tak, že požádá cizince, aby se v Londýně usadil a zde provozoval svoje umění na prospěch městu i zlatnickému řemeslu. Na námitky zlatníků dovolávajících se svých privilegií odpovídá pak, že jeho rozhodnutí není prý s nimi v rozporu, neboť táž privilegia byla udělena ku podpoře a k rozvoji zlatnického umění. Příhoda o londýnském primátorovi kromě toho, že osvětluje obecné závěry Schröderovy, ukazuje zároveň i jak bezvýhradně spoléhal Schröder na spolupůsobení státu při rozvoji nových výrobních sil.

Schröder si však byl zřejmě i do určité míry vědom slabin své hlavní these o tom, že předpisy upravující řemeslnou výrobu je nutno vrátiti jejich skutečnému duchu. Vyplývá to především z té části jeho úvah, ve které navrhuje systém konkrétních opatření k rozvoji průmyslové a řemeslné výroby. Za nejúčinnější prostředek v tomto směru považuje udílení individuálních výsad a živnostenských privilegií eximujících jednotlivce z cechovní soustavy. Okruh činitelů k tomu zmocněných panovníkem měl být podle Schröderova záměru značně široký. Významnou úlohu měli v udílení živnostenských privilegií hráti tzv. dvorští falckrabí čili hrabata s velkým nebo malým palatinátem, jímž v Říši připadal již od časů Karla IV. výkon některých reservátních práv, jako legitimace ne-

---

[19] W. Freiherr v. Schröder, Fürstliche Schatz- und Rent-Kammer, Lipsko 1704, k Schrödrovu stanovisku srv. zvl. výklad na str. 356 a n., 382 a n. a 409 a n. — K zásadním rysům Schrödrova mínění lze citovat pro ilustraci: (str. 384) „... Welches exempel ich als ein exempel einer proportion hier mit angeführet, dass es nichts neues sey, solche handwercks-ordnungen zu corrigiren. Mens enim, non verba legis consideranda sunt, man mus die gesetze in ihrem eigentlichen verstande nasehen, und in den worten kein unnöthiges scrupuliren machen ...".

manželských potomků, ustanovování notářů, nobilitace apod. V tomto bodě se shodoval v podstatě i se stanoviskem Becherovým, který podobný cíl vložil do vínku tzv. vídeňskému manufakturnímu domu, jehož úkolem měla být mimo jiné výchova kvalifikovaných řemeslných a technických kádrů mimo cechovní řemeslo. Schröder tu pokračoval v intencích Becherových i osobně, neboť po Becherovi převzal skutečně také vedení manufakturního domu.[20] Vcelku však, jak se zdá, akcentoval Schröder udílení živnostenských privilegií daleko více než Becher.

Z právě podaného obrazu Schröderových myšlenek o cechovní a živnostenské politice vyplývá, že jeho radikalismus je opravdu jen radikalismem na prvý pohled, že naopak rychle v dalším sledu myšlenek ztrácí své ostří a vyúsťuje v reformistický program, v některých rysech snad ještě méně jasný než tomu bylo u Hörnigka. Podobně jako Hörnigk ani Schröder neuvažoval o živnostenské politice v její plné šíři. Proto také celkem slepě útočil proti cechům nebo snad přesněji řečeno proti jejich zlořádům, aniž současně odpovídal na to, čím mají být cechy nahrazeny a zda mají být vůbec odstraněny. S Hörnigkem jej dále spojuje i to, že oba uvažují jen o rozvoji průmyslové, přesněji manufakturní výroby a jen z tohoto hlediska také potírají cechovní zlořády, ponechávajíce stranou zásadní zřetele živnostenskopolitické. Naproti tomu Becher, jak jsme měli příležitost již několikráte zdůrazniti, uvažoval nebo alespoň snažil se uvažovati o ekonomických problémech pozdně feudální společnosti jako o celku. V této souvislosti je třeba zvláště poukázat na významnou roli, kterou v jeho názorech sehrály monopolistické nauky, neboť i v tomto bodě se liší jeho myšlenky od idejí Schrödra a Hörnigka, kteří ideových podnětů vzatých z monopolistického učení neužili. Možno tedy říci, že monopolistické nauky v pojetí, jak je užil Becher, znamenají v počínajícím ekonomickém myšlení habsburských zemí na přelomu 17. a 18. stol. významnou složku, kterou jistě nelze v žádném směru přehlížeti.

•

I v *českých zemích,* obrátíme-li sem svou pozornost, lze si ověřiti v celku i v podrobnostech závěry, které v hrubých rysech, zvláště pokud běží o monopolistické nauky a jejich ideové využití rakouským merkantilismem, byly nastíněny výše. Ideje a pojmy převzaté z těchto zdrojů byly zde stejně jako jinde využívány k nejrozličnější argumentaci v obecných hospodářskopolitických otázkách i v individuálních sporech a konfliktech, ovšem v míře nepoměrně omezenější než v jiných hospodářsky tehdy pokročilejších evropských zemích.

[20] H. J. Hatschek, Das Manufakturhaus auf dem Tabor in Wien, Lipsko 1886, Schmoller's staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen, Bd. VI., str. 50 a n.

Tak na příklad v známém návrhu, který podal ve čtyřicátých letech 17. stol. císařský komisař z Vestfálska Johann Vogler[21] na zřízení velkého tržiště v Praze nadaného rozsáhlými tržními a obchodními svobodami v konečných důsledcích s cílem ne menším, než ohrozit upevňování námořní velmoci anglické, byl mimo jiné přesně specifikován seznam osob, které měly být vyloučeny z možnosti podílet se na výhodách privilegovaného pražského tržiště. Mezi jinými skupinami, z nichž lze např. uvésti bankrotáře a rozličné „partity", měly být takto vyloučeni i „monopolisté". Koho tímto výrazem autor návrhu Vogler mínil, o tom v návrhu sám nic nepraví. Z celkového smyslu je však možno míti za to, že „monopolisté" Voglerova návrhu měly být především takové osoby, které byly vybaveny zvláštními obchodními privilegii, přičemž lze se domnívati, že mělo jíti především o takové osoby, jejichž výsady byly natolik rozsáhlé, že by byly mohly ohrožovati svobodu obchodu a privilegia, která měla být udělena pražskému emporiu. Pro tento výklad svědčí i okolnost, že Voglerovy návrhy byly zahrnuty v podstatě do širšího plánu na splavnění toku Vltavy a Labe, o kterém bylo současně rovněž velmi intensivně uvažováno a se kterým byl spojen i ostrý postup proti starým obchodním výsadám některých měst, zvl. proti tzv. „jus stapulae" Magdeburku.[22]

Jiným, tentokráte ještě výraznějším příkladem toho, jak monopolistické ideje byly v soudobých Čechách využívány i v ryze vnitřních otázkách a záležitostech, je aféra známého zbohatlíka z doby po třicetileté válce Serváce Engela z Engelflussu a sněmovní usnesení českého sněmu z r. 1654, které ve svém výsledku mělo znamenati velmi radikální pokus o omezení individuální podnikavosti iniciativních jednotlivců nejrůznějšího druhu.

Zmíněný Engel rychle zbohatl vydělávaním koží a výrobou podrážkové kůže pomocí výrobních postupů dotud v Čechách neznámých. Rychlý vzestup jeho bohatství mu vynesl jistě i řadu nepřátel, z nichž jeden se pokusil zničiti Engela udáním u komory, obviňujícím jej z toho, že svojí činností zkracuje panovnický fiskus. Věc projednávala posléze zvláštní komise, které Engel nabídl, že bude platiti napříště ze své činnosti určité poplatky ve prospěch panovnické pokladny, a žádal v odměnu za to udělení monopolního privilegia.[23]

Ve stejné době pak a ve zřejmé souvislosti s tím se usnesl český sněm na jakési žádosti k císaři, jejímž konečným cílem byl v podstatě požada-

---

[21] O Voglerově návrhu srv. zvl. C. Straka, Svatojánské proudy a zplavnění horní Vltavy, Praha 1924; z archiv. dokladů srv. např. Stát. ústřed. archiv, ČDK (čes. dvor. kancelář) V. G 15 konvolut nadepsaný „Beylagen zu dem ... Gutachten d. d. Prag den 29. XII. 1705" uložený pod touto signaturou.

[22] ČDK, tamtéž, partie o jednání císař. vyslance Synoldta v Sasku, srv. i k tomu i „Zdomácnění směnečného práva v českých zemích ...", Praha 1959, od autora této studie.

[23] A. Rezek, Dějiny Čech a Moravy nové doby, díl I., Praha 1892, str. 454 a n.

vek, aby řemeslníkům a obchodníkům nebyla vůbec udílena privilegia opravňující je k zmonopolisování jejich obchodní a řemeslné činnosti. V citovaném sněmovním usnesení tvrdil dokonce český sněm, že podobné výsady by odporovaly právům a svobodám království, z nichž byla uváděna především svatováclavská smlouva.[24]

O několik desetiletí později však panovníkovo právo udíleti monopolní privilegia hájil dosti rozhodně čelný představitel tehdejší universitní právní vědy J. Ch. Schambogen, ač jinak ovšem, monopoly, které ostatně chápal značně široce, považoval za zakázané.[25] Přes kladné stanovisko k panovnickým privilegiím je přece jen jeho dílo současně dokladem toho, jak málo Schambogen ještě počítal s tím, že by podobných privilegií mohlo být využito výrobně a obchodně k velkorysému podnikání. Dokladem toho je skutečnost, že jako příklad takovéhoto panovnického privilegia je u něho uváděno impressorské privilegium na vydávání určitého literárního díla, jež také skutečně patřilo k nejstaršímu a nejobvyklejšímu druhu živnostenských privilegií udílených jednotlivcům.

Zmínka o zakázaných monopolech kmitne se nám na příklad i v císařském rozhodnutí z 1. srpna 1662,[26] jímž vyhověl císař stížnosti hr. Maxmiliána z Lichtenštejna. Příčinou stížnosti byl odpor brněnských proti hraběcí podnikavosti spočívající v tom, že Lichtenštejn chtěl do Brna dovážet železo, jež produkoval na svých panstvích, čemuž se brněnští pochopitelně bránili. Stížnost vyřídil panovník ve prospěch hraběte, přičemž svoje rozhodnutí odůvodnil tím, že prý je spíše na místě rozmnožovati obchodní styky, než jim zabraňovati a nevyhýbati se tak škodlivým a zakázaným monopolům, jejichž vznik v takovém případě hrozí.

Všechny právě uvedené případy však přes nespornou svoji zajímavost, mají přece jen toliko episodický ráz a jejich význam by jistě nepřesáhl jen rámec pouhých, třebas přitažlivých ilustrací. Na jejich podkladě by bylo rovněž sotva možno učiniti obecnější závěr o tom, jak dalece snad monopolistické nauky ovlivnily ekonomické myšlení v Čechách na konci 17. stol. Že tomu tak není, za to vděčíme řadě dalších skutečností, ukazujících na daleko pronikavější vliv zmíněných idejí v hospodářskopolitickém životě tehdejších Čech. Obdobím, ke kterému se tento vliv soustře-

---

[24] Tamtéž; v originále srv. sněmov. usnesení v Stát. ústřed. archivu, DZ (7) a (14) (stavovské zem. desky, kvatern č. 7. a 14.), fol. E 4 a fol. B 5.

[25] J. Ch. Schambogen, Praelectiones publicae....., Praha 1676, str. 392 a n. — Schambogen opírá svůj výklad především o dílo holandského právníka Josse Damhoudera (1507—1581), jehož nejvýznamnější spis, ač D. byl katolíkem, byl zařazen na index zakázaných knih (R. Stintzig, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, I., Mnichov-Lipsko 1880, str. 604—6).

[26] Srv. Ch. d'Elvert, Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation, des dreissigjährigen Krieges und der Neugestaltung Mährens im siebzehnten Jahrhunderte, Brno 1867, str. 669. č. CCXXVIII.

ďoval, byl počátek 18. stol., přičemž nutno dodati, že monopolistické učení se tu uplatnilo v českých poměrech ve své velmi určité a výrazné formě, totiž v podobě, kterou mu dal J. J. Becher svojí ekonomickou teorií.

R. 1699 počala v českých zemích v řadě bodů velmi zajímavá jednání hospodářskopolitického rázu, jejichž celkový charakter byl již typicky merkantilistický. Jednání, jež se v přestávkách vlekla až do druhé čtvrti 18. stol., byla prostoupena pokusy o aplikaci celé řady hledisek náležejících merkantilistické kamerální teorii a lze je považovat vcelku za nejvýraznější projev iniciativy absolutistického státu v ekonomické oblasti vůči českým zemím. Z těchto i jiných důvodů došla také zasloužené pozornosti v historické literatuře starší i novější doby.[27]

Jak známo, již na samotném počátku porad byla mezi body, o nichž mělo být především jednáno, zařazena otázka cechů a cechovní politiky. Seznam hlavních námětů, k nimž se měla veškerá jednání soustředit a z nichž měla především vycházet, obsahoval dokonce velmi radikální formulaci cechovně politických otázek. Ve vídeňské proposici, s níž se dvůr obrátil r. 1699 do Čech, byla výslovně řeč o tom, že vedle všeobecného požadavku zkoumat otázky cechovní reformy má se uvažovat i o eventualitě, zda nemá snad být napříště počítáno s úplným zrušením cechů.[28]

Proč právě z Vídně byl v Čechách na samotném konci 17. stol. uplatňován tak radikální program, je těžko jednoznačně povědět. Obtíže působí zvláště okolnost, že v téže době, kdy do Čech byl z Vídně zasílán návrh na možné zrušení cechů, nehájila zdaleka již vídeňská vláda toto krajní stanovisko při poradách a otázkách cechovní politiky na půdě říšského sněmu.[29] Tento rozpor je možno překlenouti patrně jen tím, přihlédneme-li vskutku ke všem stránkám toho, jak se absolutistický stát prosazoval vždy v nových a nových odvětvích veřejného života. Zájem o české poměry byl ve Vídni tehdy nepochybně především fiskální a kamerální. Ovšem s fiskálními a kamerálními zájmy šla jistě i ruku v ruce jako tomu bývalo vždy při podobných příležitostech, třeba neuvědomělá snaha státu po absolutistické centralisaci všech záležitostí veřejného života u státních orgánů, prostřednictvím nichž měla pak být právě uplatňována státní reglementace. Takový význam měl asi vedle stránky ekonomicko-kamerální i návrh na zrušení cechů. Podobně jako v říšském měřítku byla jednání týkající se cechovních otázek nesena jmenovitě snahou uvolnit co nejvíce ruce jednotlivým knížatům a zeměpánům při úpravě

---

[27] Srv. A. F. Pribram, Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit, Praha 1898, Adler, op. cit., J. Klepl, Královská města česká počátkem 18. stol., ČČH, roč. XXXVIII.—XXXIX. a nejnověji i A. Klíma, Manufakturní období v Čechách, Praha 1954.

[28] Pribram, op. cit., str. 50.

[29] K této otázce i k celému dalšímu výkladu srv. Adler, op. cit., str. 107 a n.

ekonomických poměrů na jejich území, mělo jíti nepochybně i v Čechách o to, aby habsburský panovník jako vladař těchto zemí mohl ještě lépe upravovat hospodářský život než dosud, a to zvláště způsobem, jenž by hověl jeho fiskálním a kamerálním zájmům. Svědčí pro to i zřejmý původ tohoto návrhu z kruhů kolem dvorské komory, která byla v současné době jako orgán finanční správy nejblíže k aktuálním otázkám fiskální a kamerální politiky a jež byla osazena i cílevědomými jedinci mezi úřadující tam byrokracií.

Z činitelů přímo interesovaných, jakými byla především města, ozval se hlas žádající zachování cechů a vystupující na jejich obranu jednoznačně v pražských městech. Stanovisko pražských měst bylo rozličně zdůvodňováno, takže jeho apologie spočívala na významnějších i podřadnějších argumentech. Z nich možno uvésti především poukaz na důvody náboženské, spočívající v tom, že cechy prý pečují o společnou účast při náboženských slavnostech, jež pak zvyšuje lesk a nádheru obřadů. Závažnějším bylo však již tvrzení o tom, že cechy udržují tovaryše v kázni a poslušnosti, jehož bylo rovněž užito na obranu cechů a jež se nám v různých obměnách několikráte vrací v soudobých názorech na cechy. Jinak byla uváděna i péče cechů o tovaryše, o mistry, kteří nemohou vykonávat svoje řemeslo apod. Vedle těchto konkrétních připomínek, nechyběly však ani obranné důvody obecného rázu. Především bylo vyslovováno přesvědčení, že pokud snad existují některé zlořády v cechovním životě, zvláště pokud běží o nabývání mistrovského práva, bylo by možno je odstranit za současného zachování instituce jinak dobře prý fungující. Rovněž bylo poukazováno na to, že český stát byl v minulosti v hospodářském rozkvětu, ač cechovní soustava žila plným životem.[30]

Ojediněle se však objevilo i mínění opačné, jehož zastáncem byl hejtman Nového Města pražského hr. Ferdinand z Vrtby. Hrabě ve svém dobrozdání vystupuje jako rozhodný odpůrce cechů, o nichž praví, že jsou ve všech zemích s pokročilejším hospodářským životem a pokročilým průmyslem odstraněny. Mimo jiné do konce na vrub cechů svaluje vinu za to, že mnozí vynikající řemeslničtí odborníci odešli z Čech do ciziny. Stalo se tak prý jen z důvodů stávající organisace řemeslného a živnostenského podnikání.[31]

České místodržitelství, jež koncipovalo konečnou odpověď z Čech do Vídně, nemělo jistě situaci zcela lehkou. Nelze přehlížet skutečnost, že v osobě hr. Vrtby se proti cechům vyslovil příslušník jednoho z nejvlivnějších a nejmocnějších rodů v zemi. Že tomu tak skutečně bylo, zdá se

---

[30] B. Mendl, Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských, Praha 1947, str. 48—9.

[31] Tamtéž; k archivní dokumentaci kolem zprávy Vrtbovy (Stát, ústř. archiv SM-Stará manipulace C 65/1) i k několika dalším podrobnostem srv. J. Nožička, Snahy o zprůmyslnění Čech a Moravy a o zvýšení aktiva zahraničního obchodu v l. 1620—1740 (citováno z rukopisu — Nár. tech. museum, studij. a dokument. skupina, in. č. 1298).

nasvědčovati jaksi rozpačitý a místy až omluvný tón odpovědi českého místodržitelství. Odpověď se dovolává především celoříšské úpravy řemeslnického podnikání a dovozuje, že tak zásadní krok, jakým je zrušení cechů, nemohou v Čechách vykonat sami, neboť prý české cechy úzce souvisí s cechovní organisací v německých říšských zemích a zdejší řemeslná výroba s tamější. Proto prý je třeba v tomto směru vyčkati celoříšské úpravy. Je to jistě argument zajímavý i z hlediska státoprávního, ač nepochybně jeho hlavním smyslem bylo ukázat jen těsný styk řemeslných výrobců českých a německých. Děje se zde dále i zmínka o vandrovních tovaryších, jejichž právní postavení bylo by prý jednostranným zrušením cechů zvláště ohroženo. Celkový ráz odpovědi z Čech nedává však pochybovat o tom, že v Čechách tehdy cechy zrušiti nechtěli a že pokud snad se uvnitř vládnoucí feudality ozývaly i hlasy opačné, šlo přece jen o ojedinělé jedince, kteří se svým míněním zůstávali bezpochyby osamoceni. Konečně rozpačitý ráz české odpovědi dotvrzuje i obsáhlý dovětek věnovaný problému, jak zajistiti právní postavení cizích řemeslníků, pokud snad přijdou do Čech a zde se budou hodlat usadit. O skutečném smyslu odpovědi pak zvláště dobře přesvědčují ta místa, v nichž se o cechovních privilegiích, ač se jinak odpověď všeobecnému doznání cechovních nešvarů nevyhýbá, výslovně praví, že obsahují povětšině z hlediska administrativně policejního i náboženského vyhovující ustanovení.[32]

Poněkud rozhodněji a jasněji bylo pojato dobrozdání, jež ke stejným otázkám podal patrně ze soukromé iniciativy známý český merkantilista té doby J. K. B o ř e k. Bořek, jenž zvláště v dalším průběhu hospodářsko-politických jednání na počátku 18. stol. se stal jedním z nejvýznamnějších činitelů v nich a bezpochyby i hlavním formulátorem jejich výsledků, se v podstatě ztotožnil se zamítavým postojem českého místodržitelství, jak jsme se s ním seznámili v předchozím odstavci. Ač kritisoval po vzoru všech merkantilistických teoretiků cechy a cechovní zřízení velmi ostře z hlediska rozličných zlořádů cechovního života, přece se proti cechům zásadně nestavěl. Naopak z jeho myšlenek vyplývá, že podle jeho názoru mohou cechy fungovat po odstranění zlořádů dále. Jádrem Bořkova stanoviska byla však myšlenka, že cechy jsou výborným prostředkem k potlačování a reglementaci cechovních tovaryšů a dělníků.[33] Tímto

[32] P r i b r a m, op. cit., str. 50—1: zrušení cechů je prý považlivé „weilen dieselbe mit denen im römischen Reich stabilirten Zünften dermahlen eine unauflösliche Connexion haben, da entgegen, wann man solche in Er. M. Erbländern sine distinctione aufheben wollte, die von denen hereinkommenden und von hieraus dorthin zu besserer Begreif- und Uebung ihres erlernten Handwerks wanderde Gesellen nicht befördert, sondern für untüchtig möchten gehalten werden; sonsten auch der Zünften ihre von denen in der Regierung vorgehenden römischen Kaiser und Königen, je von Er. M. selbsten mehrertheils titulo oneroso erhaltene und respective confirmirte privilegia meistens auf die gute Ordnung und Polizei auch ad puritatem sanguinis et orthodoxae fidei eingerichtet seind ....“

[33] Tamtéž, str. 51—2.

odůvodněním hájil Bořek především užitečnost cechovního zřízení, přičemž zmíněný argument je u Bořka opravdu mimořádně tvrdě formulován. Bořkovo mínění nebylo však, jak jsme měli příležitost poznat na několika místech, tolik originální, jak by se snad zdálo.

Bořek, jako vzdělaný byrokrat své doby, jenž se živě zajímal o ekonomické otázky, znal jistě velmi dobře známé Hörnigkovo propagační dílko, jehož argumentace v otázkách cechovní politiky, jak jsme viděli, je velmi podobná Bořkově. Bořkova formulace je jen poněkud výraznější než styl známého německo-rakouského publicisty.[34] Bořkovo, popř. možno říci stejně i Hörnigkovo mínění vyjadřuje vskutku s pozoruhodnou otevřeností jeden z podstatných třídních a sociálních rysů cechovní soustavy v ekonomice feudální společnosti. O tom, jak vědomí této funkce cechů bylo u současníků bezpochyby živé, svědčí i odpovědi pražských měst, ve kterých jsou rovněž podobné zmínky,[35] přičemž jistě u Pražanů tak přímý vliv Hörnigkův jako u Bořka předpokládat nemůžeme. Bořkovo, popř. Hörnigkovo stanovisko nabývá však pro české poměry zvláštní důležitosti i proto, že omezení práv tovaryšů v cechovním životě bylo jednou z vůdčích tendencí zákonné úpravy cechovního zřízení provedené v Čechách patentem z r. 1731.

Bořkovo stanovisko z r. 1699 i odpověď českého místodržitelství z téhož roku hledala odůvodnění svého negativního postoje k plánu zrušení cechů spíše v argumentech konkrétní a příležitostné povahy, než ve snaze věc šířeji teoreticky rozvádět. Skutečnou snahu, jak systematicky a zároveň teoreticky odůvodnit svůj názor na tytéž otázky, vyvinula naopak stavovská komise z r. 1705, jež pokračovala v jednáních zahájených r. 1699. Stanovisko, jež komise ve svém dobrozdání zaujala, lze shrnouti asi tak, že cechy mohou dále dobře sloužit veřejnému blahu, budou-li odstraněny některé zlořády, jimiž tato instituce trpí. V odůvodnění, jímž se komise snažila obhájit a vysvětlit svoje stanovisko, byla beze zbytku obsažena a vyložena becherovská nauka o polypolu. Nejen monopol a propol jsou prý společensky škodlivými zjevy hospodářského života, nýbrž stejné nebezpečí hrozí blahobytu společnosti od polypolu. Na to nelze prý zapomínat především v otázce cechovní politiky. Zavedení živnostenské svobody mělo by nutně neblahé účinky, neboť takováto svoboda musila by vyústit ve stav, který by byl podle kvalifikace becherovské ekonomie ry-

---

[34] K Hörnigkovi srv. výše v textu; k Bořkovi srv. P r i b r a m, op. cit., str. 52: ..... so wurde dieses ohnedem insolente mechanische Gesindel mit ihren numerosen Gesellen und Lehrjungen — als gesetzt in denen Präger Städten die Melzer — unmöglich zu bändigen, sondern man immerfort exemplo Holl- und Engeland in nächster Gefahr eines motus universalis sein, wohingegen sie jetzo noch ziemlichen einzuhalten und bei ein oder des anderten Gesellens Excess demselben auch abwesender, soweit die Zunftscommunication reichet, beigekommen und er in seiner Profession gestecket werden kann....

[35] M e n d l, op. cit., str. 49 — posudek Starého města pražského.

zím polypolem. Jak patrno z těchto několika vět, užila komise becherovského učení opravdu v celé jeho šíři.[36]

Ozvalo-li se becherovské pojetí živnostenské politiky v Čechách zcela výrazně až v r. 1705, pak na Moravě se setkáváme s podobnou argumentací dokonce již v r. 1699 v prvé fázi hospodářskopolitických jednání. I zde vyvolala vídeňská proposice počítající eventuálně s možností odstranění cechů nesouhlas, jenž jak se zdá, byl dokonce ostřejší než souběžná reakce v Čechách. Největší moravská města, Olomouc a Brno, zaujala stanovisko podobné stanovisku pražských měst. Zásadně však i na Moravě byl vyslovován souhlas s reformou cechovního zřízení ve smyslu odstranění některých křiklavých nešvarů. Velmi rozhodně se proti odstranění cechů postavil i krajský hejtman brněnský hr. Kristián Roggendorf, jenž v tomto směru je jakýmsi antipodem hr. Vrtby v Čechách. Bořkovo vystoupení v r. 1699 připomíná na Moravě opět prokurátor král. komory Pavel Ferdinand Ihrmler, jenž se rovněž připojil k hlasům odmítajícím zrušení cechů, a to způsobem, jímž plně stanul na platformě pojmů becherovské teorie. Jádrem jeho argumentace bylo rovněž učení o polypolu a ve shodě s ním také Ihrmler viděl hlavní zábranu proti polypolu v ceších.[37]

Aplikace pojmů a idejí becherovské národohospodářské teorie na otázky cechovní politiky ukazuje jistě především na to, že názor na řešení této problematiky prodělal v l. 1699—1705 zřejmě další konsolidační proces a nepochybně se vyjasnil z hlediska cílů, jež měly být sledovány. Současně nutno upozornit i na to, že tato aplikace nebyla nikterak náhodnou v jednáních vedených kolem r. 1705. Naopak komise z r. 1705 provedla velmi zajímavý a pozoruhodný pokus, jak uplatnit v praktických hospodářskopolitických návrzích becherovské myšlenky a skutečně také celou řadu jevů hospodářského a sociálního života tehdejších Čech posuzovala z hlediska becherovských myšlenek, zvláště z hlediska učení o monopolu, propolu a polypolu. Zvláštního povšimnutí si zaslouží ve vztahu k cechovní problematice bezpochyby návrh, o němž bylo jednáno o dva roky později, v r. 1707. Šlo o zřízení speciálního státního orgánu, jehož úkolem měla být regulace cen základních životních potřeb. Kromě toho mu měla

[36] Dobrozdání z r. 1705 srv. ČDK V. G 15: „.... dass also diese Zünfften und Innungen in ihrer innerlichen Aigenschafft dem Publico gar nicht schädlich, wann nur deren abusus abgestellet, undt über deren gutte Ordnung Handt gehalten Wierdt, Gestalten Wie dass Mono- und Propolium einem Gemeinen-Weessen nachtheillig, alsso ist es nicht münder das Polypolium: dan namblichen Einem jeden frey stehet, was Vor eine Profession, wie Undt Wie Lang Ers Treiben Wolle, Sondern die Rechte coordination des Corporis Politici in deme, das jedte Arth Künstler in einer gerecht- Undt Proportionirten nicht aber übermässig anzahl Bey Einer Gemaind Bestehen, Undt eines dem andern in seiner nahrung nicht opprimiren möge....“

[37] Srv. státní archiv v Brně fond gubernia C 83, kde je veškerý spisový materiál o moravských jednáních z r. 1699; pokud je nám známo, užil tohoto materiálu zatím jediný Nožička ve zmíněné práci.

však připadnout i významná funkce při potírání monopolistických a propolistických zjevů v hospodářském a společenském životě.[38] I tento orgán byl bezpochyby projektován podle vzoru becherovského „civilního" kolegia, jež mělo mimo jiné pečovat rovněž o potírání monopolů, propolů a polypolů. Navrhovanému orgánu byla by bývala připadla asi i živnostenská a cechovní agenda, nebo alespoň některé její součásti. Z dochovaných výsledků jednání je však těžko možno určitěji usuzovat, jak dalece snad spolupůsobily tyto plány na vznik pozdějšího merkantilního a komerčního kolegia, jemuž také skutečně živnostenská a cechovní agenda, i když v poněkud jiném slova smyslu, připadla.

Odpovídalo-li tedy stanovisko oficiálních representantů tehdejší české pozdně feudální společnosti v otázce cechovní a živnostenské politiky hlavním hospodářskopolitickým zásadám, jak je formuloval Becher, natolik, že becherovské ideje byly v Čechách přímo využívány k argumentačním účelům, nelze ani u vídeňských centrálních úřadů předpokládat jiné mínění, třeba snad původně odtud vzešel návrh na zrušení cechů. Jistě toto stanovisko Vídně se upevňovalo zvláště spolu s tím, že v říšských jednáních o cechovní reformu byl již od sedmdesátých let 17. stol. nastoupen konservativní kurs shodný v podstatě s reformistickým programem merkantilistů („Maneat usus et tollit abusus"). Konservativní orientace pak v průběhu vleklých jednání říšských nabývala rovněž stále více a více vrchu až posléze jejím výsledkem bylo usnesení říšského sněmu z r. 1731, jehož obsah tento směr vývoje plně potvrzuje.[39]

Téměř současně vydal i Karel VI. zvláštní patent podobného obsahu a s podobným cílem, určený však jen pro české země. Tímto patentem, publikovaným pod datem 16. listopadu 1731, byla i v Čechách prakticky ukončena jednání o cechovní reformu. Český řemeslnický patent z r. 1731 náležel bezpochyby k nejvýznamnějším legislativním aktům našeho 18. stol. Jím byl v podstatě položen základ nového živnostenského a cechovního práva a na jeho podkladě byly vydány i známé generální cechovní artikule, které svým významem převyšoval.[40]

Způsob právní úpravy živnostenského a řemeslného podnikání, jak byl dán patentem z r. 1731, zůstal v platnosti v hlavních rysech — nehledíme-li ovšem k velkému množství pozdějších speciálních předpisů vztahujících se k jednotlivým řemeslným a živnostenským odvětvím, jakož

---

[38] ČDK V. G 15 výsledky jednání s císař. zmocněncem Max. Fr. z Deblina v r. 1707 — aby bylo dosaženo „wohlfeylkeit der Lebens-Mittel" měla být sestavena (srv. bod č. 7. v pořadu jednání) „Special-Commission", jejímž úkolem mělo být: „Vermittelst ernstlicher abwendung der Mono-und Propolien zu effectuiren haben".

[39] A d l e r, op. cit., str. 108, 115 a n.

[40] M e n d l, op. cit., str. 50, A d l e r, op. cit., str. 117, dále i Přehled československých dějin, I., Dd r. 1848 (Maketa), Praha 1958, str. 504. — Nejnověji srv. W. W e g e n e r, Der Reichsschluss von 1731 (Die sogen. Reichszunftordnung), Annales Universitatis Saraviensis, Iur. Fac. 1957, str. 36—47.

i k pozdějšímu rozdělení na policejní a komerční živnosti — až do konce feudalismu. Rozhodující význam však zmíněnému patentu dodává především okolnost, že zachoval a upevnil cechovní systém a položil tak základ k jeho poměrně dlouhodobému přežívání a vyžívání se charakteristickému pro ekonomický vývoj našich zemí na přelomu 18. a 19. stol. a v lecčems i později. Patent z r. 1731 současně sjednotil požadavek státní reglementace se soustavou dosud autonomních cechovních organisací natolik, že právě tato reglementace za současného zachování cechovní organisace se stala nadlouho charakteristickým znakem habsburské živnostenské legislativy.

Ač v textu patentu není výslovných narážek, přece svým obsahem se patent hlásí k merkantilistickým myšlenkám, takže jej lze v podstatě považovat za uskutečnění merkantilistického programu na poli cechovní a živnostenské politiky. Patent tento program splňoval, jak pokud běželo o hlavní postuláty — možno říci — „becherovské", tak i pokud běželo o myšlenky „hörnigkovské". V tendencích formulovaných Becherem snažil se řemeslnický patent z r. 1731 důsledně očistit cechovní zřízení ode všech škodlivých obyčejů, kterýžto pojem zahrnoval v podstatě vše, co bylo předmětem útoků merkantilistických ekonomů a co představovalo nejtypičtější projevy cechovní uzavřenosti, výlučnosti a cechovního monopolismu. Sem náležely především obyčeje znesnadňující dosažení mistrovského práva a přijetí do cechu a řada dalších podobných omezení. Hlavní zárukou v odstranění všech podobných zlořádů nalézala nová úprava ve značném, ne-li úplném potlačení cechovní autonomie a svobody. Ve shodě s tím, jak narýsoval svůj postoj k významu cechů Hörnigk, věnoval opět patent i velmi důraznou pozornost právnímu postavení tovaryšů a učňů uvnitř cechu. Zvláště pak podstatně omezil tovaryšská práva, přičemž způsob této úpravy znamenal v podstatě cestu, na které měly cechy sloužit opravdu jako zařízení držící na uzdě řemeslné a živnostenské dělníky.

Sledování hlavních idejí rakouského merkantilismu v oblasti cechovní a živnostenské politiky i jejich aplikace a využití v českých zemích nám rýsuje tak nejen nové a nepochybně pro hospodářské a právní dějiny našich zemí významné souvislosti, nýbrž nás současně i obohacuje v jiném ještě směru. Odhaluje nám totiž málo známou kapitolu z dějin ekonomického a politického myšlení, kapitolu o vývoji monopolistického učení, jehož prastaré ideje byly užity v posledních stoletích evropského feudalismu nejrůznějším způsobem nejrůznějšími třídními a sociálními činiteli, jednou ke kritice feudálních privilegií, jindy k odůvodnění liberalistického programu a jindy konečně — jako v Rakousku — k obhajobě cechovního systému a zvláště myšlenky reglementace hospodářského života státem.

ZUR ZUNFTSPOLITIK IN BÖHMEN AN DER WENDE DES 17. UND 18. JAHRHUNDERTS UND ZU IHREN IDEENQUELLEN

Valentin Urfus

Die entscheidende Bedeutung in der Schlussphase der Entwicklung des Zunftwesens in Mitteleuropa besassen die Leitgedanken der merkantilistischen Lehre, welche die Akten der Gewerbepolitik des feudalen Absolutismus inspirierten. Die Einstellung der Repräsentanten dieser Lehren dem Zunftwesen gegenüber war bei weitem nicht so negativ, wie man in der Regel annimmt. Wenn wir eingehend die Gedanken der führenden Repräsentanten des österreichischen Merkantilismus — *Becher, Hörningk* und *Schröder* — verfolgen,nehmen wir wahr, dass ihre Stellungnahme zu den Grundprinzipien des Zunftwesens nicht immer eindeutig ablehnend war und das ihre Kritik sich in erster Linie gegen die sog. Zunftmissstände richtete, nicht aber gegen das Wesen der Institution selbst. Eine bedeutende Rolle mit dem zusammen spielte in ihren Ansichten ebenfalls die Idee der Reglementierung der gewerblichen Produktion durch den Staat. Positiv werteten am Zunftwesen die österreichischen Merkantilisten einige seine organisatorischen und administrativ-polizeilichen Seiten. Am positivsten von den drei Angeführten war zum Zunftwesen Becher eingestellt; aber nichteinmal Hörningk — der verhältnismässig radikalste von ihnen — gelangte zu seiner völligen Negierung.

Eine bedeutsame Ideenkategorie, auf die sich besonders bei Becher die gedankliche Konstruktion seiner Einstellung zum Zunftwesen stützte, war der Begriff des Monopols, oder präziser, wie ja auch Becher selbst den Unterschied machte, drei Begriffe: Monopol, Polypol und Propol. Die angeführten Begriffe besassen bei Becher einen ökonomisch-populationistischen Inhalt und bildeten die Grundlage seiner einfachen Krisentheorie.

Bechers Lehre war aber nicht originell. Sie war in Wirklichkeit der Ausdruck uralter monopolistischer, bezw. antimonopolistischer Lehren, deren verschiedenartige Formen wir angefangen von den spätantiken Ansichten und dem Justinianischen Kodex verfolgen können. Es ging hier im wesentlichen um eine Lehre, die gegen jedwede ausschliessliche Marktbeherrschung durch einen einzigen Wirtschaftsfaktor gerichtet war.

Die antimonopolistischen Lehren des älteren Feudalismus unterstützten vor allem das Zunftsystem. Bei der Entwicklung dieser Lehren an der Schwelle der Neuzeit fiel eine bedeutende Rolle der sog. späten spanischen Scholastik *(Juan de Medina, Domingo de Soto)* und der entstehenden theoretischen Literatur des Handelsverkehrs und seiner Technik *(Scaccia)* zu. Im Verlaufe des 16. Jahrhunderts begann sich schon allmählich eine Änderung des Sinnes der ganzen Lehre anzubahnen. Unter der Devise der alten Lehre wurde noch in Deutschland der Reformationszeit der Kampf gegen die grossen Handelsgesellschaften von schon halbkapitalistischem Charakter geführt. Auf andere Weise wiederum wurden die monopolistischen Lehren in England geltend gemacht. In formaler Hinsicht kam es im Zusammenhang damit zu einer inneren Differenzierung der Lehre und zu ihrer weiteren Ausführung. Zur Grundlage der Änderung des Sinnes der ganzen Lehre wurde der Gedanke der Applizierung des Begriffes Monopol auf die Lösung der Frage, wie gross im wesentlichen die Zahl der Marktbelieferer sein sollte, damit es nicht zu verhängnisvollen Folgen von Monopolcharakter käme. Das war im grossen und ganzen das Stadium, welches der Ausgestaltung der monopolistischen Lehren bei Becher vorausging.

Wenn man auf dem Hintergrund dieser Betrachtungen die Akte der Wirtschafts- und besonders der Zunftpolitik in Böhmen an der Wende des 17. Jahrhunderts verfolgt, kann man ebenfalls konstatieren, dass sich hier die monopolistische Lehre

sowohl in ihrer vorbecherischen Gestalt geltend machte, als auch besonders in der Gestalt, die ihr Becher gab.

Der österreichische Merkantilismus erweist sich so durch seine Einstellung zum Zunftwesen als ideelle Begründung dessen, dass das Zunftsystem in den habsburgischen Ländern verhältnismässig von langer Lebensdauer war und häufig durch staatliche Normen geregelt wurde.

MANŽELSTVÍ VOJENSKÝCH OSOB V PRÁVU KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI NA ÚZEMÍ ČSR

Jiří Klabouch

Buržoasním státům poskytl prudký vzestup produktivity práce v kapitalistickém výrobním způsobu značné možnosti k rozšíření a posílení státního aparátu, v tom i stálých armád, které převzaly od absolutistických režimů. U nás byl již v roce 1773[1] při doplňování vojska opuštěn princip dobrovolnosti a armáda byla organisována na podkladě nucených odvodů podle zásady branné povinnosti, která nabývala stále všeobecnějšího a širšího charakteru. V druhé polovině 19. století existují již statisícové stálé armády s krátkodobou presenční službou, počítající nadto s masovým využitím vycvičených záloh v případě válečného konfliktu. Prakticky všechno mužské obyvatelstvo dostává se tak tím nebo oním způsobem do vztahu s vojenskými předpisy.

Poněvadž přímo (alespoň v určitém věku) postihují všechno mužské, a vzhledem k povaze manželství jako svazku mezi mužem a ženou nepřímo i ženské obyvatelstvo, nabývají mimořádné důležitosti zvláštní předpisy manželského práva, které obsahuje buržoasní právní řád pro vojenské osoby a příslušníky jiných ozbrojených útvarů. Odchylky jimi založené vytvářejí ve skutečnosti druhé manželské právo, které platí latentně vedle manželského práva obecného. Tyto odchylky týkají se především způsobilosti uzavřít manželský sňatek a založit rodinu, ale i osobních a majetkových vztahů jak mezi manžely navzájem, tak mezi manželem a jeho ostatními rodinnými příslušníky, modifikujíce v obojím směru někdy dosti značně ustanovení obecného manželského a rodinného práva. Konkrétní dosah těchto odchylek je různý v měnících se podmínkách, které pro vývoj manželského práva vytváří vývoj vojenské organisace a životní podmínky vojenských osob.

Přibližně během šedesátých let 19. století armáda s doživotní presenční službou nebo dlouholetou kapitulací, vytvořená ještě v době absolutistického feudálního státu, mění se v armádu založenou na široce aplikované všeobecné branné povinnosti s krátkou aktivní službou. Podle toho můžeme vývoj manželských předpisů pro vojenské osoby na našem území

[1] Srv. Archiv český XXV., č. 642; Krofta: Přehled dějin selského stavu, vyd. 1949, str. 403—4. Ke staršímu vojenství Pekař, České katastry vyd. 1932, str. 70—75.

(jde tu o jeden z oborů, které byly po celou dobu trvání kapitalismu jak v historických zemích, tak na Slovensku upraveny jednotně) rozdělit na dvě periody, které odpovídají dvěma hlavním vývojovým stupňům organisace armády buržoasního státu.

V periodě první postihují zvláštní předpisy pro vojenská manželství poměrně užší okruh osob než v periodě druhé, určují však v tomto směru jejich postavení prakticky na celý život. Habsburský stát, ačkoli ždímal z vojáků krev a pot až do poslední kapky, byl ochoten nést v nezbytné míře jen náklad na sustentaci jich samých, a jeho vděčnost nešla tak daleko, aby jim beze všeho poskytl možnost pečovat i o své rodinné příslušníky, jak k tomu byli podle ustanovení o. z. o. (§§ 91, 141) povinni.[2] Proto je pro zvláštní manželské právo vojenských osob v této době charakteristické především bezohledné omezení jejich způsobilosti uzavřít manželství překážkami, nepostihujícími osoby nevojenské, které měly zaručit, že vznikne co nejmenší počet vojenských rodin. Jen nepatrné kvótě vojáků (4 až 8 %) bylo povoleno uzavřít tzv. manželství první třídy, které se aspoň poněkud podobalo manželství podle představ o. z. o. Ostatní mohli, v nejlepším případě, dosáhnout v tzv. manželství druhé třídy jen chatrné náhražky, která vylučovala trvalé soužití rodiny a ve skutečnosti se instituci manželství podle občanského i církevního práva jen vzdáleně podobala, jak to i sama oficiosní vojenská literatura uznávala.[3] Vedl tedy právní režim vojenských manželství v této době k tomu, že byla větší část právě fysicky nejzdatnější složky obyvatelstva vyloučena prakticky na celý život z možnosti založit rodinu a vést spořádaný manželský život.

Zatím co pozůstalé rodinné příslušníky většiny poddůstojníků a mužstva odkazovaly vojenské předpisy výslovně na žebrotu, dbal habsburský stát o to, aby bylo alespoň u pozůstalých v rodinách důstojnických zachováno jisté dekorum. Jejich slušná životní úroveň neměla však být zajištěna na náklad státu, nýbrž na jejich vlastní útraty. To bylo účelem instituce tzv. důstojnických svatebních kaucí, jejichž zřízení bylo nezbytným předpokladem povolení sňatku s důstojníkem, a jejichž výnos sloužil

---

[2] Omezení vojenských sňatků jsou zpravidla v zákonných textech první poloviny 19. st. ospravedlňována vojenskými důvody. S upřímností lepší věci hodnou vyložil však skutečné důvody, které k tomu habsburský stát vedly, Tomáš Dolliner, polooficiální znalec manželského práva metternichovského Rakouska: „Ein Soldat mit Weib und Kindern geht ordentlicher Weise den Gefahren seines Standes nicht mit dem Mute entgegen, den Pflicht und Ehre von ihm fordern.... Die Besoldungen eines grossen Theiles der Militär-Personen reichen nicht hin, Weib und Kinder zu erhalten, und Pensionen noch weniger, Witwen und Waisen nach einem oft sehr frühzeitigen Tode des Mannes gegen Noth und Kummer zu sichern. Eine unbegränzte Freyheit der Militär-Personen, sich zu verehelichen, könnte also nicht nur den Kriegsgeist lähmen.... sondern auch dem Staate unerschwingliche Kosten zur Versorgung ihrer Witwen und Waisen aufbürden“ (Handbuch des in Oesterreich geltenden Eherechts I., Wien 1835, str. 120—121).

[3] Srv. I. F. Bergmayr, Das bürgerliche Recht der k. k. österreichischen Armee I. (Wien 1827), str. 178.

i za života manželova k doplnění jeho příjmů. Svatební kauce byla současně nástrojem druhé základní tendence manželského práva vojenských osob kapitalistického státu: omezení ve výběru nevěst jen na příslušnice nejmajetnějších vrstev, které z toho vyplývalo, zajišťovalo spojení důstojnického sboru s vládnoucí třídou osobními svazky a jeho materiální zainteresování na stabilitě existujících vlastnických poměrů.

V periodě druhé nastává podstatná změna v tom, že zkrácením služební doby omezení, znemožňující dříve vojákům uzavřít řádné manželství po celý život, stala se pouze dočasnými. Na druhé straně se značně rozšířil okruh osob, podřízených účinnosti zvláštních manželských předpisů, a to jednak rychlým početním vzrůstem armád, jednak rozšířením zvláštních manželských předpisů na všechny osoby i jen odvodem povinné (1858 až 1947), takže jimi bylo nyní dotčeno všechno mužské obyvatelstvo před dokončením presenční služby resp. před vystoupením z odvodního věku. Právní předpisy tu vedle ekonomických faktorů, existenční nejistoty a nízkého výdělku mladých lidí, přímo vynucovaly zvyšování průměrného věku uzavírání manželství, jež se stalo, přes čistě papírové ustanovení § 48 o. z. o., které je připouštělo od 14 let, nemožným ve věku, jenž byl k tomu nejvhodnějším.

Po celou dobu trvání kapitalistického společenského řádu nebylo u nás dosaženo toho, aby byly vyživovacími příspěvky existenčně zajištěny rodiny osob vykonávajících presenční vojenskou službu (jisté podpory dostalo se posléze jen rodinám mobilisovaných záložníků), ale buržoasní stát se v této periodě nemohl již vyhnout tomu, aby zajistil pensemi výživu pozůstalých rodinných příslušníků vojenských osob z povolání. Instituce důstojnických svatebních kaucí zůstala však zachována až do zániku rakousko-uherské monarchie, nabývajíc za těchto okolností ještě více významu kritéria pro usměrnění výběru nevěst. V předmnichovské republice byly sice důstojnické svatební kauce odstraněny, přece však se i nadále od důstojnických nevěst vyžadovaly určité vlastnosti, které determinovaly konec konců volbu důstojníků stejným směrem.

Bezohledné úsporné zřetele vojenského eráru a snaha připoutat velitelský sbor armády osobními i materiálními svazky co nejtěsněji k vládnoucí třídě byly tedy hlavními důvody toho, že byla v buržoasním právním řádu manželství vojenských osob podrobena zvláštním ustanovením. Jimi se stavělo buržoasní právo nejen v cestu životnímu štěstí řady poctivých lidí, ale přímo zabraňovalo společnosti v takovém jejím rozvoji a růstu, jaký umožňovaly objektivní podmínky.

Již v návrhu Codexu Theresianu (díl I., cap. 3, § 1, num. 41—2) bylo počítáno s tím, že manželství osob podléhajících vojenské jurisdikci budou podrobena zvláštním předpisům, a na stejném stanovisku stál i návrh Hortenův (I, 3, § 13), v němž bylo omezení způsobilosti vojen-

ských osob zahrnuto do obecného omezení způsobilosti uzavírat manželství politickými předpisy, na něž tehdy legislativa pod vlivem populacionistických nauk pomýšlela. Josefinský manželský patent č. 117 JGS z r. 1783 (§ 20) a podle něho i Josefinský občanský zákoník č. 591 JGS z r. 1786 (část III., § 24) uložily však znovu výslovně vojenským osobám předkládat písemné svolení vojenských představených k sňatku, prohlásily jejich manželství uzavřená bez takového svolení za neplatná a duchovní správce, kteří by obřad proti tomuto předpisu provedli, postihly trestem. Stejný požadavek opakoval pak první Martiniho návrh (I, 3, § 23) a § 79 I. dílu původního návrhu a Západohaličského zákoníka č. 337 JGS z roku 1797. Odtud přešla „překážka vojenského stavu" jako § 41 do I. dílu návrhu prvního čtení,[4] při jeho revisi[5] byl odmítnut požadavek dvorské válečné rady,[6] aby bylo v zákoníku podrobně stanoveno, které osoby jest rozuměti osobami vojenskými, a ustanovení návrhu prvního čtení přešlo bez dalších změn jako § 53 do revidovaného návrhu a odtud jen s nepatrnou změnou formulační jako § 54 do návrhu superrevidovaného a do Obecného občanského zákoníku č. 946 JGS z roku 1811. Paragraf 54 platil pak bez jakékoli změny až do r. 1949, ačkoli jeho obsah doznal cestou správní reglementace významné změny: § 20 patentu 117/1783, § 24 Josefinského obč. zákoníku i § 54 o. z. o. (a v souladu s nimi i § 41 vojenského předpisu o sňatcích z 10. června 1812)[7] vytvářejí z nedostatku svolení vojenských představených překážku manželství (Hindernis des Militärstandes), jejíž nedbání má za následek neplatnost manželství (řízení v tomto směru bylo upraveno nařízením dv. válečné rady z 30. srpna 1837 Bd. 65 PGS č. 167), jak věc správně vykládala i tehdejší literatura.[8] Vojenský předpis o sňatcích ze 14. září 1861,[9] jehož stanovisko potvrdily pak následující branné zákony, změnil však v § 1 překážku vojenského stavu v pouhou zápověď, jež sňatek proti požadavku § 54 o. z. o. nečinila přes jeho výslovnou textaci neplatným, majíc za následek pouze postižení zúčastněných trestními popř. disciplinárními sankcemi.[10] Byl to ústupek vojenské správy nazírání kanonického práva, které podle konkordátu nahradilo v l. 1856—1868 ustanovení II. hlavy

---

[4] Srv. J. Ofner, Der Ur-Entwurf und die Berathungsprotokolle des österr. Allg. bürgerl. Gesetzbuches I., Wien 1888, str. 96. (9. schůze dv. komise ve věcech zákonodárných dne 22. února 1802.)

[5] Ofner II., str. 341 (134. schůze dne 11. května 1807).

[6] Otištěn u Ofnera II., str. 336—7 v poznámce 2.

[7] Otištěn v Prov. GS. Böhmen XVIII., str. 694—717 jako příloha k č. 193, a v Gouttově pokračování Kropatschkovy sbírky sv. X., jako příloha II. k č. 52 na str. 130—159.

[8] Srv. Dolliner, Handbuch I., str. 120—121; Stubenrauch, Das ABGB, I., Wien 1854, str. 213.

[9] Publikován oběžníkem ministerstva války CK č. 3851. Komentované vydání od M Damianitsche, Wien 1864.

[10] Srv. k tomu E. Mayrhofer, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern V. (5. vyd., Wien 1901), str. 78 pozn. 3.

o. z. o., a které překážku vojenského stavu neuznávalo. V tomto smyslu platila pak zápověď vojenských manželství až do konce kapitalismu i potom, když byl konkordátní režim manželského práva odstraněn. Zmírnění, dosažené změnou z r. 1861, bylo pouze zdánlivé; přestoupení zápovědi mělo u osob, které si vojenskou službu vyvolily jako životní povolání, za následek ztrátu existence, u osob ostatních poměrně vysoké tresty na svobodě a na majetku.

Podmínky, za kterých bylo jednotlivým skupinám vojenských osob povolení k sňatku udělováno, však v předpisech o. z. o. nenalezneme; stanovily je vojenské předpisy, jejichž vývoj tvoří vlastní historii manželského práva této rozsáhlé a početně stále vzrůstající části obyvatelstva.

*

V době, kdy vzniklo rakouské státní manželské právo, upravoval manželské poměry vojenských osob patent z 29. září 1777 „Von den Heirats-Licenzen".[11] Po vydání o. z. o. ho nahradila „Vorschrift über die Heirathen in der k. k. Armee" z 10. června 1812, která byla vystřídána novou „Vorschrift über die Heiraten in der k. k. Landarmee" ze dne 14. září 1861. Všechny tyto předpisy se vztahují na celou armádu, tj. jak na rakouské, tak na uherské součásti, a jsou založeny v podstatě na stejných principech, takže jejich rozbor je možno podat pohromadě.

Písemné povolení k sňatku, požadované § 54 o. z. o., uděluje důstojníkům majitel, poddůstojníkům a mužstvu velitel pluku, kteří je ovšem smějí vydat jen po splnění určitých, přesně stanovených podmínek. Sňatky uzavřené bez povolení byly neplatné, a manželky měly být od svých manželů neprodleně odloučeny. Vojenské osoby trestány za účast při nepovoleném sňatku podle vojenského trestního práva, civilní účastníci podle sankcí civilních.

Základem manželského práva pro poddůstojníky a mužstvo se stalo rozdělení manželství na dvě třídy (§ 9 pat. z. r. 1777; §§ 33 a 35—36 předp. z r. 1812; § 25 předp. z r. 1861), které zůstalo jeho nejcharakterističtějším rysem až do konce staré monarchie.

Toliko v manželství první třídy byly podrobeny manželka a dítky vo-

---

[11] Otištěn v Gouttově pokračování Kropatschkovy sbírky sv. X., jako příloha I. k č. 52, str. 116—130; je totožný s nařízením dv. válečné rady z 20. října 1775 a nařízením vrchního velitelství vojska ze 7. října 1777 u Jakschе, Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache für das Kgr. Böhmen (Prag 1828—1830) sv. II., str. 52—4. Starší úpravu viz v nařízení dv. válečné rady ze 7. února 1750 (Jaksch II., str. 44) a v císařském reskriptu z 8. května 1756 (Jaksch II., str. 16—17), jimiž byla u důstojníků zavedena náležitost písemného svolení k sňatku, prohlášeny za neplatné všechny svatební smlouvy tomu se příčící a na duchovní, kteří by provedli oddavky bez takového povolení, uvaleny tresty.

jákovy vojenské jurisdikci,[12] směly se trvale zdržovat v kasárnách, stěhovaly se s útvarem při přesunech a následovaly ho do pole. Náleželo jim vojenské zaopatření, v případě nemoci ošetření ve vojenském špitále a po smrti živitele jisté odbytné. Avšak povolený počet manželství první třídy byl omezen přesnou kvótou, která byla mizivě nepatrná a nesměla být překročena. Podle § 9 patentu z r. 1777 bylo povoleno u pěchoty na jednu rotu 15, u jízdy na divisi (= eskadronu) 12, u vozatajstva 10 manželství první třídy a toliko u pomocných složek (vojenských pekařů apod.) 10 % stavu.[13] Podle § 32 předpisu z r. 1812 byly už kvóty stanoveny důsledně v procentech stavu: u pěchoty 8 %, u jízdy 4 %, u pekařů 10 % a toliko tzv. primaplanisté (písaři, zdravotníci, různí řemeslníci v poddůstojnických hodnostech apod.) a štábní personál neměli pevnou kvótu a povolení záleželo od rozhodnutí velitele pluku. Podle § 26 předpisu z r. 1861 byly tyto nepatrné kvóty ještě sníženy: u pěchoty, jízdy, myslivců a dělostřelectva bylo povoleno jen 4 %, u pomocných složek 6 % manželství první třídy z celkového stavu. Ostatním vojákům bylo možno povolit jen manželství druhé třídy.

Tato manželství druhé třídy byla vlastně jen ilusorní. Vojákova žena s dětmi podléhaly civilní jurisdikci a byly podřízeny všem povinnostem z poddanského svazku k vrchnosti, do jejíchž disposic se svou rodinou nesměl manžel zasahovat. Manželka nesměla bydlet se svým mužem ve vojenských ubikacích, ani sledovat jeho útvar do pole, ale byla povinna zdržovat se ve svém původním bydlišti a také při přeložení pluku do jiné posádky, byť sebe více vzdálené, měla setrvat ve své domovské obci a nesměla se přestěhovat za ním, ledaže by prokázala, že má v místě nové posádky zajištěno zaměstnání postačující k její výživě.

Vojákova rodina byla tak fakticky roztržena, a je pochopitelné, že se za těchto okolností obsah takového manželství musel podstatně lišit od účinků manželství jak je stanovily §§ 90—92 a 139—150 o. z. o. Manželka druhé třídy směla žít se svým mužem toliko tehdy, když obdržel dovolenou; poněvadž voják podle rakouských služebních předpisů nepobíral v takovém případě plný žold, znamenalo to prakticky, že ho žena musela po tuto dobu přiživovat z vlastní kapsy. Snad proto požadovaly vojenské předpisy, aby se sňatkem materiální postavení vojákovo zlepšilo.

V manželství druhé třídy všeobecně nebylo také možno mluvit o po-

---

[12] Rozdíl civilní a vojenské jurisdikce týkal se nejen jurisdikce světské, ale i duchovní, což bylo v manželských záležitostech praktické v době konkordátního režimu v l. 1857—1868. Hranice kompetence mezi civilní a vojenskou duchovní správou upravil dekret dv. kanceláře z 15. září 1808, Kankova sbírka IX., str. 199—205. Při výkladu různých nejasných termínů starého vojenství jsem zavázán za pomoc vynikajícímu znalci vojenské organisace příteli dr. Jiřímu Kudrnovi.

[13] Jestliže útvar táhl do pole, směly ho následovat u pěchoty na rotu 3, u jízdy na eskadronu 4 a u vozatajstva a pekařů na oddíl 3 rodiny. Ostatní zůstávaly v ubikacích (§ 9 patentu z r. 1777).

vinnosti manžela poskytovat manželce a dítkám slušnou výživu, jak to za normální pokládaly §§ 91 a 141 o. z. o. Manželka tu byla povinna sama živit sebe i vojákovy děti a neměla ani za života manželova, ani v případě jeho nemoci nebo úmrtí žádných nároků vůči vojenské správě. Proto musela již před povolením sňatku předložit potvrzení vrchnosti, že má majetek dostačující k obživě vlastní i budoucích dítek, nebo že je způsobilá uživit rodinu vlastní prací.[14] V případě, že by pro stáří neb úraz nemohla již vydělávat, „ist selbe in ihren Geburtsort zu schieben, und allda gleich andern Bettlern zu verpflegen".[15]

Je pochopitelné, že vyhlídky na takový manželský a rodinný život, který vlastně už ani manželstvím nebyl a vytvářel novou instituci sui generis, nebyly pro nikoho příliš přitažlivé. Nejspíše mohly zlákat dívky z nejubožejších částí poddanského obyvatelstva, sirotky, které neměly co ztratit a spatřovaly v jakémkoli sňatku jediné východisko.[16]

Při doživotním trvání vojenské služby (do r. 1802) a později při čtrnáctileté služební době (od r. 1811) s případným dalším prodlužováním o 6 let[17] je pochopitelné, že vojenská administrativa mohla počítat se zoufalou snahou vojáků dosáhnout povolení k sňatku první třídy nebo povýšení manželství druhé třídy do této kategorie. Vojenská správa se vší vypočítavostí se neostýchala využívat jejich nejsoukromějších citů k tomu, aby při povolování favorisovala své oblíbence a udržela lákavými sliby ve službě ty vysloužilce, na nichž měla zájem, nebo aby získala z ciziny dobrovolníky, kteří si povolení sňatku první třídy kladli jako podmínku kapitulace; v takových případech směla být dokonce dočasně překročena povolená kvóta manželství první třídy, arciže na úkor dalších čekatelů, domácích vojáků.[18] Za těchto okolností se ovšem manželství první třídy prostí vojáci po celý život nedočkali a těšili se z něho jen feldvéblové, kaprálové a jiní pomahači vojenské vrchnosti, kteří byli u představených dobře zapsáni. Vojákům židovského vyznání zakázal § 39 předpisu z r. 1812 dokonce uzavírat sňatky vůbec, a teprve dekret

---

[14] Podle dv. dekretu ze 14. října 1775 (Jaksch II., str. 52) pokládalo se za dostatečné, jestliže žena vydělávala nejméně 5 kr. denně. Podle nařízení českého gubernia z 9. června 1785 (Jaksch II., str. 55—56) měla vrchnost vydat potvrzení, že nevěsta má dostatečné jmění neb má naději takové získat, nebo že se živí poctivou prací a není prostitutkou.

[15] § 9 patentu z r. 1777 in fine; podobně již dv. dekret z 9. prosince 1775 u Jakscho II., str. 54.

[16] Snad proto upozorňují vojenské předpisy výslovně, že se nevěsta nesmí sňatkem s vojákem vymknout svým povinnostem k vrchnosti a zejména ne sirotčím létům (§ 10 patentu z r. 1777, § 31 předpisu z r. 1812). Podle nařízení vrchního velitelství vojska z 15. května 1781 (Jaksch II, str. 55) nesmí představený vydat vojákovi souhlas ani k manželství první třídy, jestliže se tento nevykáže písemným svolením k sňatku od vrchnosti nevěstiny.

[17] K délce trvání vojeňské služby podrobněji G. Klinger, Praktischer Rathgeber in Militair-Angelegenheiten und Judensachen I., Brünn 1828, str. 15—16. V letech 1802—1811 byla služební doba různá u různých zbraní a služeb od 10 do 14 let.

[18] § 13 patentu z r. 1777; §§ 34 a 40 předpisu z r. 1812.

dv. kanceláře ze 7. března 1815 je zase s křesťanskými zrovnoprávnil. Za to vše požívali vojáci jediné výhody v tom, že od nich nesměly být vybírány žádné svatební taxy (§ 14 pat. z r. 1777).

Tato omezovací ustanovení nevztahovala se však jen na pravidelné vojsko, ale ještě i na další rozsáhlý okruh osob, které byly podrobeny vojenské jurisdikci. Byli to zejména dlouhodobí vojenští dovolenci, kteří si museli k sňatku obstarat stejné povolení od svého pluku jako aktivní vojáci, a jejichž nevěsta musela nadto učinit výslovné prohlášení, že si nebude činit nárok na zajištění od vojenské správy ani následovat svého manžela, až bude zase k službě povolán.[19] Další sem spadající kategorií byli vojenští invalidé; pokud se nalézali v zaopatření vojenských invalidoven, směl jim být sňatek povolen jen tehdy, byl-li jejich zdravotní stav takový, že o sebe nemohli sami pečovat, tedy v době, kdy už rozhodně nebylo možno očekávat, že budou s to vést normální manželský život.[20] U invalidů propuštěných do soukromé péče se žádalo, aby sňatkem zlepšili své materiální postavení. V obojím případě musela však nevěsta vzít na vědomí, že ani ona, ani její děti nebudou mít žádných nároků vůči vojenskému eráru a musila prokázat, že je způsobilá uživit se sama. Stejná omezení vztahovala se také na civilní služebnictvo důstojníků, na zeměbrance, civilní zaměstnance institucí podřízených dv. válečné radě apod.[21] Příslušníkům policejního sboru a tzv. zemským dragounům u krajských úřadů povoloval sňatek jejich nadřízený úřad taktéž proti předložení reversu nevěsty, jímž se zříká všech nároků na vojenská beneficia (§ 3 předpisu z r. 1812). Nařízením dv. válečné rady z 20. září 1821 N 3026 byly předpisy normály z r. 1812 vztaženy i na četnictvo (pro poddůstojníky a mužstvo stanovena kvóta 6 % manželství první třídy), a to zůstalo v platnosti i po rozšíření četnictva do našich zemí cís. nařízením č. 272/1849 ř. z. a po reorganisaci četnictva organickým zákonem z 18. ledna 1850 č. 19 ř. z.[22]

U válečného námořnictva bylo povolování sňatků upraveno nařízením z 27. července 1821 M 1750 tak, že u mužstva bylo povoleno 8 % stavu manželství první třídy, zato kadetům zakázána ženitba vůbec.[23] Předpis o sňatcích u válečného námořnictva z 1. července 1863,[24] založený na stejných principech jako vojenský předpis z r. 1861, stanovil v § 26 kvótu manželství první třídy u námořníků na 6 %, u námořní pěchoty na 4 % systemisovaného stavu.

---

[19] Srv. Dolliner, Handbuch I., str. 127—8.
[20] § 11 patentu z r. 1777; § 37 předpisu z r. 1812.
[21] Dolliner, Handbuch I., str. 132—133; úprava oběžníkem dv. válečné rady z 25. listopadu 1826 N 3298 u Bergmayra I., str. 82—92.
[22] K tomu srv. Stubenrauch I., str. 214.
[23] Bergmayr I., str. 75 a 121.
[24] Otištěn u Damianitsche, Vorschrift über die Heiraten, str. 30—51.

Jestliže tedy při úpravě manželských předpisů pro poddůstojníky a mužstvo rakouské armády bylo směrodatné úsporné hledisko erární kasy, kterému byly bezohledně obětovány osobní vztahy většiny vojáků, uplatňuje se v analogických předpisech platných pro důstojníky vedle toho i tendence, připoutat důstojnický sbor, jako zvláště důležitou součást státního mechanismu způsobem života, osobními i majetkovými svazky, způsobem myšlení a předsudky k vládnoucí třídě.

„V zájmu služby" se sice ani u důstojníků nedoporučuje povolovat mnoho ženiteb (§ 2 pat. z r. 1777) a od r. 1812 je také pro ně stanovena přímo určitá kvóta manželství ($^1/_6$ celkového počtu u pluku),[25] neběží však o omezení tak kategorické jako u mužstva, neboť je povoleno kvótu překročit, jestliže sňatek slibuje přinést důstojníkovi mimořádné výhody (rozuměj: majetkové),[26] o které by ho zamítnutí žádosti připravilo. Povolení k sňatku je vedle toho podmíněno, na rozdíl od mužstva, ještě i určitými vlastnostmi nevěsty; tato musí pocházet z manželského lože a z takové rodiny, aby „unanständige Heirath" nesnížila vážnost vojenského stavu. Zejména však musí disponovat určitým jměním, z něhož má být po dobu manželství a potom v době jejího vdovství zaručen „der standesmässige Unterhalt" důstojníkovy rodiny.[27]

Vojenská správa sama uznávala, že z platů, které důstojníkům vyplácí, nelze žít příliš na vysoké noze; proto byla vojenskými manželskými předpisy zavedena instituce důstojnických svatebních kaucí, jejichž zřízení, přezkoumané a potvrzené dvorskou válečnou radou, bylo nezbytným předpokladem k povolení manželství. Zřízením kauce pozbývala ovšem nevěsta nároku na pensi.

Svatební kauce[28] záležela v deposici poměrně značného majetku (výše byla odstupňována podle ženichovy hodnosti),[29] z něhož plynoucí renta představovala onen vedlejší příjem důstojnických manželů, nutný podle

---

[25] § 5 předpisu z r. 1812; § 4 předpisu z r. 1861. Pomocným složkám a vojenskému úřednictvu byla podle § 6 předpisu z r. 1861 kvóta zvýšena na polovinu stavu. Pro výpočet kvóty vyšly instrukce nařízením dv. válečné rady z 24. ledna 1817 M 367, viz Bergmayr I., str. 95. U válečného loďstva podle § 4 normály z r. 1863 platily stejné předpisy.

[26] Nařízení dv. válečné rady z 28. května 1826 N 1519 vyložilo dokonce výslovně, že za takový mimořádný prospěch nelze považovat, jestliže z manželství slibují vzejít vedle důchodu z kauce jen takové příjmy, které sotva postačují ke krytí běžných potřeb, nebo jsou nestálé a nejisté, srv. Bergmayr I., str. 93—94.

[27] K tomu srv. § 2 patentu z r. 1777, § 5 předpisu z r. 1812 a § 3 předpisu z r. 1861.

[28] K tomu viz předpisy §§ 3—7 patentu z r. 1777 a §§ 6—29 normály z r. 1812. Nejstarší známý mi předpis, který vyžaduje důstojnické svatební kauce, je Militär-reglement z r. 1768, otištěný u Jaksche II., str. 47. Předpisy z padesátých let, citované v pozn. 11, zmínky o nich ještě nemají.

[29] § 3 patentu z r. 1777 vyměřuje kauci výškou částky, která musela být deponována, předpis z r. 1812 a ostatní následující až do r. 1907 pak přímo výší ročního důchodu, který musel z podstaty plynout. Podle toho byly rozlišovány čtyři třídy důstojnických manželství; novou výši důchodu v jednotkách konvenční měny stanovil potom oběžník z 8. února 1827 N 385 (Bergmayr I., str. 97—8):

zpátečnických představ rakouských vojenských hodnostářů k udržení vážnosti důstojnického sboru a jeho exklusivního společenského postavení. Renta měla plynout buď z dluhopisů veřejných či soukromých, hypotekárně zajištěných, nebo jako důchod z reality, zajištěný zápisem v pozemkových knihách podle 5% úrokové sazby.[30] Příslušné doklady byly deponovány u dvorské válečné rady. Jmění, z něhož byla kauce zřízena, nabývalo privilegovaného občanskoprávního postavení. Jeho výnos směl být postižen obstávkami jen do čtvrtiny, popř. třetiny výše, podstata směla být zatížena bez omezení, ovšem exekuce byla proveditelná teprve po vrácení kauce (proti ust. §§ 230 a 1374 o. z. o.). K tomu mohlo dojít jen tehdy, jestliže manžel opustil vojenskou službu, nebo když vdova zemřela, resp. znovu se provdala za civilní osobu. Sňatek uzavřený, aniž by byla kauce zřízena, měl vzápětí propuštění důstojníka z armády a disciplinární potrestání představeného, který povolení k sňatku udělil.

Předpis o vojenských sňatcích z r. 1861 přinesl vedle nové výměry výše kaucí[31] v § 6 významnou změnu v tom, že uložil důstojníkům mladším třiceti let zřizovat kauce ve dvojnásobné výši, než jaká odpovídala jejich hodnosti, čímž bylo ještě více ztíženo postavení právě mladých petentů.

*

Katastrofální porážky, které utrpěla císařská armáda v padesátých a šedesátých letech na italských a českých bojištích, donutily konečně rozhodující kruhy monarchie k provedení dalekosáhlé reorganisace, která měla pozdvihnout rakouskou armádu na úroveň armád ostatních vyspělých evropských států a znovu upevnit otřesené velmocenské postavení habsburské říše v evropské politice. Došlo sice k podstatnému zkrácení služební doby,[32] ale důslednou aplikací všeobecné branné povinnosti nabyla armáda masové podoby. Novou organisací, na jejíž utváření již působily také nové ústavněprávní poměry vzniklé rakousko-uherskými vy-

---

	1812 (víd. měna)	1827 (konv. měna)
1. třída — pensionovaní generálové (aktivní se směli ženit bez kaucí)	800 fl.	600 fl.
2. třída — vyšší důstojníci	600 fl.	500 fl.
3. třída — nižší důstojníci	400 fl.	500 fl.
4. třída — pomocné složky (lékaři, účetní ap.)	200 fl.	150 fl.

Pro důstojníky námořnictva byly kauce vyměřeny nařízením z 27. července 1821 M 1750 a z 8. února 1827 N 385, srv. Bergmayr I., 99.

[30] O zajištění kaucí a o druzích majetku k tomu způsobilých vyšla potom řada nařízení, která sepisuje Bergmayr I., str. 98—120.

[31] Pro pensionované generály a pro důstojníky zbraní předepsán roční důchod 600 zl. rakouské měny, pro důstojníky pomocných složek 400 zl., pro vojenské lékaře 300 zl., pro nižší zdravotnický personál 200 zl.

[32] U armády byla od r. 1845 služba osmiletá, od r. 1868 tříletá a od r. 1912 u některých zbraní dvouletá, u námořnictva tříletá později čtyřletá, u zeměbrany původně osminedělní, od r. 1893 dvouletá.

rovnáním z r. 1867, byla podstatně změněna tvářnost stálého vojska a jeho doplňování, což se nemohlo neprojevit také v provedení § 54 o. z. o. zvláštními předpisy pro vojenská manželství.

Pro vývoj manželského práva je především příznačné, že neobyčejně vzrostl sociální dosah zvláštních vojenských manželských předpisů. Již císařský patent o doplňování vojska ze dne 29. září 1858 č. 167 ř. z. zakázal v § 8 vstupovat bez zvláštního povolení do manželství všem, kdo jsou povinni brannou službou, pokud by neprošli dvěma odvody nebo nebyli k vojenské službě očividně neschopní. Císařské nařízení z 28. prosince 1866 č. 2 ř. z. ex 1867 rozšířilo v § 3 tento zákaz i na třetí věkový stupeň, což bylo potvrzeno čl. 5 zákona z 10. listopadu 1867 č. 133 ř. z. V souladu s tím vztahuje pak § 44 branného zákona č. 151/1868 ř. z. zápověď manželství bez zvláštního povolení na všechny osoby odvodem povinné až do vystoupení z tzv. třetí věkové třídy, tj. pokud nebyly u tří odvodů uznány za naprosto nezpůsobilé vojenské služby. Vzhledem k všeobecné branné povinnosti (§ 1 zák. 151/68) to znamenalo, že se žádný občan říše mužského pohlaví (vyjímaje toliko notorické mrzáky) neměl oženit do 22 (od r. 1889 do 23) let svého věku bez povolení, které udílelo ministerstvo zemébrany, jež k tomu mohlo delegovat zemský politický úřad.[33] Přestoupení tohoto zákazu od r. 1861 nečinilo sice už uzavřené manželství neplatným, ale pokutovalo se poměrně značnou částkou (do 1000 zl.) nebo vazbou do 6 měsíců (§ 45 zák. 151/68). Toto ustanovení převzala pak beze změn i novela k brannému zákonu č. 153/1882 ř. z. v §§ 44—5,[34] nový branný zákon č. 41/1889 ř. z. (podle § 50 činila pokuta obnos od 30 do 300 zl.),[35] i poslední rakouský branný zákon č. 128/1912 ř. z. v § 40 (pokuta za nedodržení činila podle § 70 obnos do 600 K).

Na odvedence, kteří si přáli uzavřít sňatek v době mezi odvodem a nastoupením vojenské služby, byla, pokud jde o povolení manželství, vztažena již ustanovení, platná podle předpisů z l. 1861 a 1863 pro osoby vojenské.[36]

Tyto předpisy bylo nutno vzhledem k nové organisaci armády doplnit analogickými předpisy pro zemébranu, nově vzniklou r. 1868. Stalo se tak na základě týchž principů, které byly základem předpisů pro společnou armádu a námořnictvo, a tendence poskytnout zemébrancům jisté úlevy, která se projevovala na počátku, byla brzy opuštěna. Souviselo to s celkovým vývojem zemébrany, zřízené původně jen jako pomocný miliční sbor, která byla během doby přizpůsobována pravidelné armádě až

[33] V Čechách se tak stalo zmocněním ministra zemébrany č. 68/1868 z. z.
[34] Prováděcí nařízení min. zemébrany č. 154/1882 ř. z. čl. XXIV.
[35] Provedení v § 19 I. dílu branných předpisů, k tomu viz Mayrhofer, Handbuch V. (vyd. Wien 1901) str. 7—9, a § 9 III. dílu br. předpisů nař. min. zemébrany č. 207/1890 ř. z.
[36] Srv. § 61 zákona 41/1889 ř. z. a § 52 zák. 128/1912 ř. z.

s ní prakticky splynula. Pro mužstvo zeměbrany bylo zavedeno oběžníkem min. zeměbrany z 10. února 1875[37] rozdělení manželství na dvě třídy podle předpisů vojenských. Manželství první třídy smělo být povoleno jen dvěma poddůstojníkům z povolání u praporu (přitom se mělo přihlížet k dobré pověsti nevěsty a jejímu majetku), pro ostatní poddůstojníky a mužstvo přicházelo v úvahu jen manželství třídy druhé.

Manželství důstojníků zeměbrany měla být původně (§ 52 br. zák. 151/1868) posuzována jako manželství civilních osob a neměla být tudíž podrobena zvláštním vojenským ustanovením. Novela k brannému zákonu č. 153/1882 ř. z. však tuto úlevu zrušila, a nařízením ministerstva zeměbrany z 8. listopadu 1882 č. 157 ř. z. byl vydán zvláštní předpis o sňatcích gážistů zeměbrany, kde byly podmínky povolení sňatku upraveny shodně s předpisem pro armádu z r. 1861 jak co se týče vlastností nevěsty (odst. 4), tak co se týče výše a způsobu zajištění kaucí (odst. 18). Předpisy z l. 1875 a 1882 zůstaly u zeměbrany v platnosti až do r. 1908, přestože se armádě a námořnictvu dostalo mezi tím předpisů poněkud modernějších.

Tatáž omezení, jakými postihovaly sňatky osob před odvodem a vojáků v aktivní službě branné zákony rakouské, uzákonily také branné zákony uherské, s rakouskými skoro doslova shodné,[38] vyhrazujíce agendu spojenou s povolováním sňatků uherskému ministrovi honvédů. Byly tedy poměry v tomto směru na celém dnešním území našeho státu upraveny i v periodě dualismu jednotně.

Po provedení reorganisace platily zvláštní předpisy pro povolení manželství osobám povinným odvodem, další pro odvedence, odlišné pro vojáky, námořníky a zeměbrance, jiné pro mužstvo a jiné pro důstojníky. Vznikl tím značný zmatek, který vedl k tomu, že se některá okresní hejtmanství (např. ve východních Čechách) obracela na konsistoře s neoprávněnými žádostmi, aby církevní orgány oddávaly mužské osoby mladší 36 let jen proti předložení potvrzení okresního hejtmanství, že proti sňatku není námitek z hlediska branného zákona.[39]

Dosah § 54 o. z. o. tedy provedením reorganisace velmi podstatně vzrostl; podle předpisů na konci šedesátých let se vytvořila ve skutečnosti situace, že nejen vojáci v aktivní službě, ale všechny mužské osoby v říši do stáří 22—23 let, odvedení pak podle okolností do 24—27 let, se směli oženit jen „výjimečně“ „z důvodů zvláštního zřetele hodných“ přesto, že § 48 o. z. o. povoloval uzavřít manželství všem osobám již od

---

[37] Presidiální číslo 4861/1874, Landwehrverordnungsblatt 1875, 5. St.

[38] Viz uherské branné zákony analogické rakouským v zák. čl. XL:1868, VI:1889 (§§ 50, 61), XXX:1912 (§§ 40, 52); zákony o uherské zeměbraně zák. čl. XLI:1868, V:1890, XXXI:1912. Srv. D. M á r k u s, Ungarisches Verwaltungsrecht, Tübingen 1912, str. 526—7, kde však není uvedeno, že omezením podléhaly vedle vojáků v aktivní službě podobně jako v Předlitavsku i všechny osoby odvodem povinné.

[39] Srv. M a y r h o f e r V., str. 8, pozn. 4.

14 let věku. S tím korespondovalo i zdvojnásobení svatebních kaucí u důstojníků mladších třiceti let předpisem z r. 1861, takže tendence udržet kádry, s nimiž se počítalo pro službu v linii, v nedobrovolném celibátu, byla v rakouské armádě očividná.

Zkrácení služební doby, které umožnilo zapojit do vojenské služby daleko širší okruh osob než dřívější systém dlouholetých kapitulací, vytvářelo však zcela novou problematiku pokud jde o úpravu vztahů vojáků k jejich rodinným příslušníkům mezi civilním obyvatelstvem.

Ještě císařský patent o doplňování vojska č. 167/1858 ř. z. (§§ 13—24) snažil se, podobně jako všechny starší rakouské předpisy, předejít katastrofálním následkům toho, že živitel rodiny odejde na vojnu, tím, že osvobozoval od vojenské služby otce rodin a samostatné hospodáře, živící rodiče; na vojnu byli odváděni většinou pouze svobodní, jimž manželský život a plnění alimentační povinnosti k rodinným příslušníkům svrchu vylíčenými předpisy znemožněny prakticky na celý život a osobní štěstí určitého počtu lidí bylo obětováno nedotknutelnosti již založených rodin a rodinných vztahů velké většiny ostatních.

V nové soustavě doplňování vojska, jak se vytvořila po branném zákonu 151/1868, však neměly mít již takovéto úlevy místa; živitelé rodin byli podrobeni branné povinnosti jako všichni ostatní. Pro jejich rodinné příslušníky nebylo však po celou dobu trvání monarchie zabezpečeno z veřejných prostředků žádné výživné, takže se tito museli nutně octnout v bídě a v existenční nejistotě. Aby bylo takových rodin co nejméně, tomu se snažily předpisy předejít právě vylíčeným novým režimem kontroly sňatků, počínaje už u osob odvodem povinných, který znemožňoval až do splnění služební povinnosti sňatek bez zvláštního svolení úřadů vůbec. Aby pak byly zmírněny sociální důsledky odchodu živitele do presenční služby v těch výjimečných případech, kdy rodiny před živitelovým nástupem vojenské služby přece jen vznikly, byli tito s ostatními osobami, majícími podle občanského práva alimentační povinnost k osobám jiným, zařazováni do tzv. náhradní zálohy s podstatně kratší služební dobou. Avšak ani v nedlouhé době, kdy se náhradní záložník nalézal na cvičení, nebyla jeho rodina materiálně zabezpečena nijak a teprve zákonem č. 141 ř. z. z r. 1908 byl v takových případech jistý vyživovací příspěvek poskytnut.

Snažilo se tedy zákonodárství řešit problematiku vyživování rodin při masovém zapojování mužského obyvatelstva do vojenské služby především znemožněním, resp. reglementací vzniku takových rodin. Zápovědi manželství, které se z toho podávaly, postihovaly nyní již nikoli přesně ohraničený okruh osob jako ve staré armádě s dlouholetou služební dobou, nýbrž všechno mužské obyvatelstvo do 23—27 let věku. Měly však pouze dočasný ráz, ztrácejíce účinnost po vykonání vojenské služby, a

záložníci mohli se pak již volně oženit podle předpisů civilních (§ 52 br. zák. 151/1868).

Proto tímto systémem zápovědí zůstala nevyřešena otázka materiálního zabezpečení rodinných příslušníků starších vojenských záložníků, jestliže byli v případě mobilisace znovu povoláni k vojenské službě, jak na tom předpokladu byla pro případ války nyní celá organisace armády založena. V takovém případě ocitalo se nevyhnutelně náhle bez živitele velké množství již existujících rodin a bylo nutno, aby se legislativa také s touto choulostivou situací, která mohla mít dalekosáhlé demoralisující účinky jak v armádě, tak v zázemí, nějak vyrovnala.

Stalo se tak teprve po dvanácti letech zákonem č. 70/1880 ř. z.,[40] jenž k zajištění výživy rodin mobilisovaných vojáků použil výnosu tzv. vojenské taxy. Platili ji podle § 55 br. zákona 151/1868 všichni, kdo podléhali branné povinnosti, ale nebyli k aktivní službě odvedeni. Vojenská taxa sloužila dříve k zajištění vojenských invalidů, nový zákon však §§ 17—24 použil výnosu taxovního fondu pro zaopatření rodin mobilisovaných záložníků. Vyživovací příspěvek, který podle tohoto zákona náležel, přestal být vyplácen šest měsíců poté, kdy živitel rodiny padl, a pozůstalí obdrželi pak jednou provždy jen jednorázovou podporu (§ 13). Stejný systém zůstal zachován i v novém zákoně o vyživovacích příspěvcích č. 237/1912 ř. z., jehož ustanovení se stala praktickými v době první světové války, i v nové úpravě již válečné, zákonem č. 313/1917 ř. z. a v jeho novele č. 126/1918 ř. z.

Vcelku tedy dlužno říci, že rakouské předpisy uspokojivou úpravu vztahů mezi příslušníky armády a jejich rodinami nepřinesly. Jediný drastický prostředek, jakým vyřešit tuto sociální otázku, nalezl tehdy buržoasní stát v systému zábran uzavření manželství, který ovšem musel zvyšovat průměrný věk vstupování do manželství a plně podepřít všechny stinné stránky tohoto zjevu.

Nová organisace armády přinesla ve svých důsledcích také důležité nové rozlišení mezi vojenskými osobami z povolání, které strávily ve svazku armády větší část svého života, a mezi hlavní masou vojáků, kteří byli ve službě pouze přechodně a odcházeli po kratší době zase do civilního života. Dosavadní předpisy o vojenských sňatcích, vydané před reorganisací, s tímto rozdílem ještě nepočítaly, a bylo nezbytné upravit dosavadní principy vojenského manželského práva se zřetelem k nové situaci a přizpůsobit je odlišným životním podmínkám rodin těchto dvou skupin vojenských osob.

Materiální zajištění pozůstalých rodinných příslušníků vojenských osob z povolání, odkázaných dříve jen na dávky z milosti a na výnos vlastní

[40] Prováděcí nařízení č. 86/1881 ř. z. Novela k taxovnímu zákonu č. 30/1907 ř. z. nepřinesla nic principiálně nového, leda úpravu výše vyplácených částek.

kauce, učinilo v této době jisté pokroky, třeba i velmi pomalé. Ještě zákon č. 158/1875 ř. z. o zaopatření vojenských osob[41] nepřiznává pozůstalým žádných nároků vyjímaje tříměsíční pensi, resp. nepatrné odbytné sirotkům (§§ 25—27 a 59—60). Zákon o vojenské taxe č. 70/1880 ř. z. zabezpečil již poněkud lépe ty, jejichž živitelé padli před nepřítelem (§ 13) a zákon č. 41/1887 ř. z. přiznal konečně pensi i pozůstalým vojenských osob z povolání, které zemřely v míru. To byla proti starším poměrům základní změna, která odlišila poměry důstojníků z povolání od poměrů důstojníků záložních.

V nových poměrech musel se dostat do krize také starý systém rozdělení manželství poddůstojníků a mužstva do dvou tříd, který vznikl v poměrech armády převážně profesionální. Při nové úpravě sňatkových ustanovení pro společné vojsko, provedené předpisem z 11. července 1887,[42] a analogické úpravě pro válečné námořnictvo z 30. září 1887,[43] bylo rozdělení manželství na dvě třídy zachováno (§ 38), ale manželství první třídy, stejně jako již ve starším předpise o sňatcích mužstva zeměbrany, stalo se dosažitelným pouze 10 % celkového stavu poddůstojníků z povolání u pluku (§§ 39 a 41). Podmínkou povolení byla nejméně tříletá aktivní služba a potvrzení o jmění neb věnu nevěsty, neb aspoň o tom, že je způsobilá k úhradě břemen manželství nějak přispěti. Jednoročním dobrovolníkům a žákům vojenských učilišť byla ženitba zakázána vůbec, a mužstvu základní služby, a také zbylým 90 % poddůstojníkům z povolání, pro které tak vytvořena velmi obtížná situace, která neodpovídala jejich skutečným životním podmínkám, povolovalo se jen manželství třídy druhé.

Rozdíl mezi manželstvím první a druhé třídy je však již značně setřen v poslední rakouské „Vorschrift über die Heiraten im k. u. k. Heere (A-36)" z roku 1907.[44] Spočívá již jen v tom, že manželce a dětem z rodiny první třídy náleží jisté zaopatření, rodinám druhé třídy nikoli (§ 30). Dřívější rozdíl, který se týkal účinků manželství, tj. možnosti neb nemožnosti společného bydlení a alimentační povinnosti manželovy, je už nyní odstraněn, takže obojí manželství dostalo u vojer.ských osob z povolání podobu stejnou, jakou měla manželství civilní. Manželství první třídy přicházelo v úvahu jen pro nepatrnou kvótu poddůstojníků z povolání v hodnosti nejméně četařské, kterou stanovilo nařizovací cestou ministerstvo války, po splnění jistých dalších podmínek (§§ 33—37). Faktické sblížení obou tříd vojenských manželství mělo za následek, že u poddůstojníků

---

[41] Prováděcí nařízení č. 2/1876 ř. z.

[42] Publikován oběžníkem ministerstva války pres. č. 3685, Beiblatt für Heer 1887, 22. Stück.

[43] Nařízení PK/MS č. 1851, Beiblatt für Kriegsmarine 1887, 25. St.

[44] Presidiální číslo 9052/1907, Normalverordnungsblatt für das k. u. k. Heer 1907, 41. St. K tomu vyšel Anhang zur Vorschrift über die Heiraten im k. u. k. Heere (A-36 a), Wien 1908. Z literatury srv. A. H a j d e c k i, Militär-Heirats- und Kautions-Vorschriften (Wien 1909, Moritz Perles Oesterreichische Gesetze, Heft 84).

z povolání byl nyní silně omezen i počet manželství třídy druhé[45] a že tedy značná jejich část byla odsuzována k celibátu. Povolení k sňatku druhé třídy bez určité kvóty smělo se udělovat jen mužstvu v základní službě, ale jen výjimečně a z vážných důvodů (§ 38). Jejich rodinní příslušníci tím samozřejmě nezískávali nijakých nároků vůči vojenskému eráru a voják žádné úlevy při plnění služby.

Analogicky byly pak upraveny i podmínky pro povolení sňatku příslušníkům zeměbrany,[46] zatím co u námořnictva zůstal až do konce monarchie v platnosti starý předpis z r. 1887. Četnictvo bylo, po několikeré reorganisaci starší,[47] vyňato ve sňatkových věcech z předpisů platných pro armádu zákonem č. 19/1876 ř. z.[48] a dána mu ustanovení vlastní; znovu byla formulována při nové organisaci zákonem č. 1/1895 ř. z., provedeným nařízením ministerstva zeměbrany č. 43/1895 ř. z., organickými ustanoveními a služební instrukcí.[49]

Podle nich uděloval povolení k sňatku četníkům ministr zeměbrany resp. cestou delegace zemská četnická velitelství (§ 38 zák. č. 1/1895). Také manželství četníků byla omezena určitou kvótou; podle § 26 organických ustanovení[50] neměl počet četníků zpravidla přesahovat počet četnických stanic v obvodu příslušného zemského velitelství, takže také většina četníků byla odsouzena k doživotnímu celibátu.

V podstatě nezměněná ustanovení přinesly celkem shodně oba předpisy pro společnou armádu z l. 1887 a 1907 a předpis pro válečné loďstvo z r. 1887 pro manželství důstojníků. Rakouské předpisy navazovaly na tradice neporušené už od r. 1777, byly přetíženy enormním formalismem a patřily, jak přiznávali sami polooficiální vojenští spisovatelé, k nejtvrdším na evropském kontinentě.[51]

Požadavky, kladené na osobu důstojnické nevěsty, byly formulovány poněkud „moderněji". Požadovalo se, aby nevěsta byla bezúhonné pověsti „und von einer dem Stande des Ehewerbers entsprechenden sozialen Bildung und Abstammung" „dass der Charakter des Ehewerbers durch die eheliche Verbindung mit ihr nicht herabgesetzt werde", a aby manželství odpovídalo v každém směru „den im Heere bestehenden Ansichten über die Erfordernisse einer standesmässigen Ehe" (§ 3 obou předpisů). Zda

---

[45] Podle přílohy V. k § 33 uvedeného předpisu bylo povoleno 10 % manželství první třídy, u některých pomocných složek 10—50 %; výnosem ministerstva války č. 2459 (Normalverordnungsblatt 1912, 17. St.) stanovena kvóta 12 % manželství první a 3 % druhé třídy; výnos č. 4030 (Nvbl. 1913, 25. St.) stanovil 27 % manž. první a 3 % druhé třídy; výnos č. 2974 (Nvbl. 1914, 22. St.) 27—34 % první třídy, ap.

[46] Landwehrverordnungsblatt 1908, 12 St.

[47] K tomu srv. Mayrhofer, Handbuch I. (vyd. 1901) str. 996 pozn. 3 a Slovník veřejného práva čs. I. (Praha 1929) str. 188—9.

[48] Provedeno v Organische Bestimmungen für die k. k. Gendarmerie a služební instrukcí z 29. února 1876, Verordnungsblatt für die Gendarmerie č. 1 ex 1876.

[49] Jsou ve výtahu otištěny u Mayrhofera I., str. 1013—1077 (5. vyd.).

[50] Mayrhofer I., str. 1017.

[51] Srv. Hajdecki (podplukovník-auditor), 1. c. str. 3.

jsou tyto vlastnosti v osobě nevěstině splněny, posuzoval velitel pluku, popř. po slyšení důstojnického sboru, v některých případech se vyžadovalo i okresním úřadem potvrzené dobrozdání duchovního správce nevěsty (§ 14 předp. z r. 1887; § 8 předp. z r. 1907).

Tím bylo legalisováno vybírání nevěst v souladu se zpátečnickými a polofeudálními představami o stavovské cti v rakouském důstojnickém sboru, jehož kolektivu byl zaručen na výběr nevěsty každého jednotlivého příslušníka vliv. Jak reakční představy v tomto směru v důstojnických kruzích udávaly tón, o tom svědčí skutečnost, že § 16 předpisu z r. 1887 po vzoru předpisů starších klade bez ohledu na prosincovou ústavu a na státní jurisdikci v manželských věcech jako předpoklad k povolení důstojnického sňatku nejen neexistenci zákonné překážky občanského, ale také církevního práva. Věc ovšem vzbudila v liberálních právnických kruzích odpor a byla pranýřována.[52]

Pochybný zájem služby sledovala ustanovení o omezených kvótách důstojnických manželství, v předpisu z r. 1887 ještě velmi nízkých, (§§ 4—7; jedna třetina mírového stavu, u gen. štábu a pomocných složek polovina až dvě třetiny) a teprve předpisem z r. 1907 (§§ 3—4,6 a příloha I. k § 4) poněkud zvýšených (polovina mírového stavu u bojových složek, dvě třetiny u složek pomocných), při čemž však důstojníkům některých jednotek tělesné stráže a žákům vojenských učilišť zakázáno vstupovat v manželství vůbec (§ 5 předp. z r. 1907).

Zachována zůstala i instituce důstojnických svatebních kaucí, ale v tomto směru došlo proti předcházejícím předpisům k významnému zhoršení. Zatím co podle normál z let 1777, 1812 a 1861 byla výše kauce úměrná hodnosti žadatele a stoupala od nižších hodností k vyšším, gradovány nyní kauce opačně tak, že byly vyšší u nižších hodností a klesaly směrem k vyšším, což směřovalo zase právě proti mladším důstojníkům. Nadto ještě ponecháno v platnosti ustanovení, jež ukládalo důstojníkům mladším třiceti let zřídit kauci v dvojnásobné výši než jaká odpovídala jejich hodnosti (§ 12 předp. z r. 1887), a teprve předpis z r. 1907 přinesl jisté zmírnění a předepsal v tomto případě zřízení kauce ve výši pouze 150 %. Způsob zajištění kaucí i jejich privilegované občanskoprávní postavení zůstaly podle těchto předpisů zachovány. Jediným pokrokem bylo, že předpis z r. 1907 nevyměřoval již výši kauce výší ročního důchodu, ale ve fixní částce,[53] což poněkud usnadnilo manipulaci a zjednodušilo formality zřízení kauce provázející.

---

[52] Srv. J. Ofner, Die Verordnungen des Kriegsministeriums über das Militäreherecht v Zeitschrift für Notariat und freiwillige Gerichtsbarkeit in Oesterreich 1898, str. 301—2.

[53] Podle § 11 předpisu z r. 1887 byl u nižších důstojníků požadován roční důchod z kauce 1000 fl., u vyšších 800 fl., u hospodářských 600 fl., u vojenských úředníků takový, aby dohromady s jejich gáží dával 1200 fl. ročně. Podle přílohy II. k § 7

Poměrně značná výše svatebních kaucí vylučovala však stále z řad vojenských nevěst prakticky i dcery úřednické a omezovala výběr důstojníků jen na kruhy čistě kapitalistické nebo feudální. Když byly v zákonech č. 70/1880 a č. 41/1887 ř. z. zajištěny pro důstojnické pozůstalé pense, pozbyly svatební kauce jakéhokoli hospodářského odůvodnění a zůstaly už jen kritériem, podřazujícím nejintimnější vztahy důstojníků peněžnímu kalkulu. Převedení lidských vztahů na peníze, jež bylo v obecném manželském právu kapitalistické společnosti zakrýváno, projevilo se tak ve vojenském manželském právu nepokrytě. Je pochopitelné, že to nemohlo nevést k demoralisaci a rozšíření cynismu v řadách rakouského důstojnického sboru; celá instituce svatebních kaucí byla už zřejmě v rozkladu. Ukazují to v obou posledních řádech nově se objevující ustanovení proti různým podvodům při zřizování kauce, zřizování kauce jen naoko třetími osobami apod. (§ 29 předp. z r. 1887; § 21 předp. z r. 1907).

*

Za světové války v l. 1914—1918, kdy došlo poprvé k povolání velkého počtu záložníků do vojenské služby, nerozhýbala se rakouská legislativa k tomu, aby povolila vojákům, chtícím vstoupit v manželský svazek, nějaké úlevy. V platnosti zůstaly beze změn dosavadní předpisy, přestože ustanovení o. z. o. o opakovaných ohláškách nebyla u frontových vojáků, kteří se dostávali do zázemí jen na krátkou dovolenou, proveditelná, a vyžadovala četných dispensů, jejichž vyřizování zatěžovalo prořídlý personál správních úřadů.[54]

Zato po rozbití Rakousko-Uherska v r. 1918 se dosavadní režim vojenských manželství úplně zhroutil. Ačkoli všechna rakouská ustanovení o vojenských manželstvích byla do čs. právního řádu recipována, pozbyla úplně autority a nikdo se jimi neřídil. Čs. úřady mohly se snad nadít úspěchu, když se snažily zvládnout několika předpisy z l. 1918—19 aspoň uzavírání sňatků vojenských osob z povolání, ale manželství osob povinných odvodem i mužstva v aktivní službě vznikala v těchto letech bez ohledu na předpisy nenáviděného Rakouska úplně volně.

Proti tomu se postavil teprve čs. branný zákon č. 193/1920 Sb., který v § 36 (opakovaly ho pak beze změn novely br. zákona č. 53/1927 a č. 30/1934 Sb.) bez ohledu na zřejmý odpor obyvatelstva, jak pravila důvodová zpráva, „z vojenských důvodů" převzal všechna ustanovení o omezení sňatků vojenských povinníků z branných zákonů rakouských.

---

předpisu z r. 1907 stanoveny kauce s předpokladem 4 % úrokování pro poručíky ve fixní částce 60 tis. zl., pro nadporučíky 50 tis. zl., pro hejtmany 40 tis. zl., pro majory 30 tis. ap.

[54] Srv. Merkl, Das Recht der Kriegstrauungen, Allgemeine österr. Gerichtszeitung 1917, číslo 5 a 7.

Stanovilo se tu, že všechny osoby, které dosud nesplnily odvodní povinnosti (tedy podle § 9 br. zákona všechno mužské obyvatelstvo do 22 let věku), „mohou se oženit jen výjimečně, prokáží-li okolnosti zvláštního zřetele hodné" se svolením politického úřadu první instance v dohodě s doplňovacím velitelstvím, odvedenci před nastoupením presenční služby, osoby v presenční jakož i v další činné službě jen se svolením vojenských představených. Odvodem povinní mohli se proti zamítavému rozhodnutí odvolat, osoby v presenční službě však ani možnost rekursu neměly.[55]

Prováděcí předpisy k brannému zákonu a další vývoj prokázaly jasně nad všechnu pochybnost, že to ani nyní nebyly „vojenské důvody", nýbrž opět bezohledné zřetele úsporné, které přiměly také čs. legislativu k dalekosáhlým omezením uzavírání sňatků u mladšího mužského obyvatelstva.

Problematika výživy rodin, jejichž živitelé odešli vykonávat vojenskou službu, se novou čs. úpravou doplňování vojska ještě více zauzlila. Rakouské předpisy se od r. 1868 snažily zmírnit sociální tvrdosti v takových případech tím, že překládaly živitele rodin do náhradní zálohy s podstatně kratší služební dobou. Československý branný zákon z r. 1920 však nehodlal koncedovat ani takovéto úlevy, a zrušil v § 63 všechny výhody, které poskytovaly živitelům rodin branné zákony rakouské. Existenční zajištění rodinných příslušníků z veřejných prostředků v době, kdy jejich živitel dlí ve vojenské službě, vyvstalo tak jako naprosto nutný postulát, který již nebylo možno nijak obejít. Tak musel čs. branný zákon v § 39 přislíbit zákonnou úpravu této otázky, s jejímž vyřešením však legislativa příliš nespěchala.

Ačkoli branci, odvedení podle nového branného zákona, a tedy mezi nimi již také živitelé rodin, musili nastoupit dvouletou službu již 1. října 1920, byl vládní návrh čs. zákona o vyživovacích příspěvcích podán teprve 1. prosince 1920,[56] a jeho projednání se protáhlo, bez ohledu na kritickou situaci, v níž se octly postižené rodiny, až do jara 1921.

Osnova přiznávala jakési vyživovací příspěvky rodinným příslušníkům vojenských osob v presenční službě, jestliže byli v době, kdy povolaný službu nastoupil, nemajetní, k výdělku nezpůsobilí a výživou na povolaném závislí. Podle § 3 však nárok na vyživovací příspěvek nevznikal v těch případech, kdy voják uzavřel manželství bez povolení potřebného podle § 36 br. zákona, nebo jestliže se manželka se souhlasem manželovým vzdala před uzavřením sňatku nároku na vyživovací příspěvek prohlášením řádně ověřeným.

Zatímco omezení způsobilosti vojenských povinníků uzavírati manžel-

[55] Srv. § 142 vl. nař. 269/1921 Sb. a § 258 vl. nař. 141/1927 Sb.
[56] I. volební období poslanecké sněmovny, tisky č. 1017.

ství prošla ještě s ostatními ustanoveními branného zákona v Revolučním národním shromáždění r. 1920 bez debaty pod ochranou sevřeného šiku koaličních stran, stal se návrh zákona o vyživovacích příspěvcích v I. Národním shromáždění již předmětem ostré oprávněné kritiky levicových poslanců.[57] Osnova vskutku znamenala v některých bodech krok zpět i za starší zákony rakouské, a skutečné vyřešení sociální problematiky, spojené s přidržováním živitelů rodin k dvouleté vojenské službě, nepřinášela, ponechávajíc otevřená zadní vrátka, jimiž mohla vojenská správa všechny nároky ze zákona plynoucí snadno anulovat.

V debatě bylo poukázáno především na to, že čs. úprava zbavuje nároku na vyživovací příspěvek družky vojáků, kterým ho přiznala i zákonná úprava klerikálního Rakouska z r. 1917, a zejména § 3 osnovy byl označen přímo jako vyděračský; opozice předvídala, a ukázalo se, že správně, že státní správa bude udělovat povolení k sňatku jen těm žadatelům, kteří se nároku na vyživovací příspěvek předem zřeknou, což ovšem obracelo smysl zákona na ruby. Kromě toho neurčité vymezení podmínek, za kterých nárok vzniká, umožňovalo vojenské správě přesunovat břemeno výživy vojákovy rodiny na činitele třetí.

Koaliční řečníci vyřídili tyto námitky neurčitými poukazy na pouze provizorní ráz navrhovaného zákona a stálé armády v Československu vůbec, a nešetřili mlhavými sliby brzkého přechodu k miliční soustavě. To byly ovšem jen chimérické vidiny, a tak ustanovení zákona o vyživovacích příspěvcích, která byla dne 18. března 1921 podle vládního návrhu odhlasována a vyhlášena pod č. 120 ve Sbírce s platností jen do konce roku 1921, byla zákonem z 21. prosince 1921 č. 476 Sb. prodloužena až do další „jednotné úpravy", ke které však za předmnichovské republiky již vůbec nedošlo.[58]

Nedůvěra opozičních poslanců k § 3 zákona o vyživovacích příspěvcích byla vbrzku ospravedlněna: branné předpisy, vydané vládním nařízením č. 269/1921 Sb., které přinesly v §§ 140—143 bližší určení podmínek pro povolování manželství podle § 36 branného zákona (v podstatě stejnou úpravu měly pak i §§ 256—262 nových branných předpisů vydaných vl. nařízením č. 141/1927), stanovily výslovně, že povolující orgán, přezkoumav rodinné, majetkové a výdělkové poměry žadatele, smí udělit povolení k sňatku v případě, že by mohl vzniknout nárok na poskytnutí vyživovacích příspěvků podle zákona 120/1921 „jen tehdy, jestliže se nevěsta prohlášením řádně ověřeným vzdá se svolením svého ženicha nároku na poskytování vyživovacích příspěvků, jenž by jí nebo jejím dětem v pří-

---

[57] Srv. těsnopisecké záznamy o 55. a 57. schůzi poslanecké sněmovny I. volebního období.

[58] Jistým zlepšením bylo jen, když vl. nařízení č. 279/1936 Sb. přiznalo nárok na vyživovací příspěvky i rodinným příslušníkům vojáků, kteří byli v době nástupu vojenské služby nezaměstnanými.

padě provdání příslušel".[59] Pro jistotu mělo být před vydáním souhlasu ještě zjištěno i stanovisko domovské obce, jíž by připadla povinnost postarat se o výživu manželky a dětí vojákových v případě, že by jiných zdrojů výživy nenalezly.

Tak byl čs. zákon o vyživovacích příspěvcích č. 120/1921 Sb., kterým se koalice chlubila jako sociální vymožeností, jíž Československo předčí ostatní státy, normou vskutku kuriosní, která ve skutečnosti otázku zajištění rodin, jejichž živitelé konali vojenskou službu, nijak neřešila. Podobně, jako zachovaly všechna omezení sňatků vojenských povinníků podle zákonů rakouských, vrátily se čs. předpisy také v této otázce k rakouskému systému naprostého nerespektování potřeb jejich rodin, a situace byla nyní o to horší, že živitelé rodin neměli konat desetinedělní službu v náhradní záloze s několika cvičeními ve zbrani jako v armádě rakouské, ale dvouletou základní službu jako všichni branci ostatní.

Nesmlouvavost čs. branného zákona 193/1920 se však právě v tomto směru zanedlouho ukázala z finančních důvodů neudržitelnou; již zákonem č. 370/1922 Sb. byly poskytnuty živitelům rodin jisté výhody v plnění branné povinnosti, a konečně novela k brannému zákonu č. 53/1927 Sb. zavedla pro ně opět instituci dvanáctinedělní náhradní zálohy.

Tak se po kratším mezidobí, přes papírovou existenci zákona o vyživovacích příspěvcích, vrátily poměry ve skutečnosti úplně do starých kolejí rakouských také pokud jde o zajištění výživy příslušníků vojákovy rodiny. O povolení k uzavření sňatku mohli prakticky požádat jen příslušníci dobře situovaných buržoasních rodin. Chudší žadatelé, kteří vyživovací příspěvky pro rodinu postrádat nemohli, nemohli také dosíci povolení k sňatku před ukončením presenční vojenské služby, ledaže by vydali svou sotva založenou rodinu všanc bídě a existenční nejistotě.

Jisté změny k lepšímu nastaly v ustanoveních o povolování manželství vojenským osobám z povolání, avšak nikterak neběželo o změny převratné a nadto ještě mnohé z nich neměly dlouhého trvání.

Revoluční situace v letech 1918—1920 donutila vojenskou správu nejprve k dosti pronikavé demokratisaci předpisů v tomto oboru, kterou byla, třebas váhavě, odbourána nejhorší omezení starých předpisů rakouských. Výnosem MNO ze dne 19. listopadu 1918[60] bylo především zásadně prohlášeno zrušení důstojnických svatebních kaucí, ale až do nové úpravy zabezpečení vdov a sirotků po důstojnících mělo se postupovat ještě případ od případu zvláště. U poddůstojníků z povolání bylo výnosem MNO ze dne 11. června 1919[61] konečně odstraněno rozlišování manželství na dvě třídy tak, že nadále všechna jejich manželství byla pokládána

[59] Viz § 140 odst. 4, § 141 odst. 3, § 142 odst. 3 vl. nař. 269/1921 Sb. a § 259 vl. nař. č. 141/1927 Sb.
[60] Presid. č. j. 1364, viz Věstník MNO (výnosy věcné) I.—1918, čl. 37.
[61] Č. j. 3889/VIII-5, viz Věstník MNO (výnosy věcné) II.-1919, čl. 786.

za manželství první třídy, avšak jejich počet zůstal omezen kvótou, jejíž výše se určovala součtem povoleného počtu manželství první a druhé třídy podle rakouských předpisů. Nerozešly se tedy první výnosy československého MNO s principy rakouského vojenského manželského práva zcela a důsledně.

Teprve výnos MNO ze dne 12. srpna 1919,[62] kterým byly stanoveny obecné zásady pro povolování sňatků důstojníkům z povolání, uvedl do vývoje vojenského manželského práva u nás nové relativně pokrokové zásady. Žádat o povolení sňatku byl oprávněn po dosažení 24 let věku každý důstojník „pakliže se nalézá v uspořádaných hmotných poměrech", svatební kauce byly úplně a definitivně zrušeny, a v ostatních věcech byly pro důstojníky prohlášeny za závazné tytéž předpisy, které platily pro obyvatelstvo civilní. Tento předpis je nepochybně nejdemokratičtější normou zvláštního vojenského manželského práva v dějinách kapitalistického právního řádu na naší půdě; neomezuje počet důstojnických manželství určitou kvótou, ani nepožaduje určitých vlastností v osobě nevěsty, a věková hranice, kterou klade jako jediné omezení, je poměrně nízká. Manželské právo vojenských osob se tímto předpisem značně přiblížilo obecnému manželskému právu. Avšak po opadnutí revoluční vlny v roce 1920 projevil se zpětný pohyb také ve vývoji tohoto oboru a předpis MNO z r. 1919 byl brzy pozměněn.

Podle zmocnění branných předpisů č. 269/1921 Sb.[63] měly být podmínky povolování manželství vojenských osob z povolání definitivně upraveny zvláštními předpisy, což se stalo „Služebním předpisem o povolování sňatků důstojníkům z povolání A - VI (od r. 1936 A - V - 7)", který byl publikován rozkazem presidenta republiky ze dne 17. listopadu 1924.[64] Jím byla, ve formě sice zmírněné a poněkud zastřené, obnovena většina omezení důstojnických sňatků, jak je znaly předpisy rakouské.

Povolení k sňatku důstojníka směl udělit zemský vojenský velitel, ale jen tehdy, nebudou-li sňatkem ohroženy „vyšší vojenské zájmy" či poškozeno nebo ohroženo dobré jméno vojska. Co se těmito vyššími zájmy a dobrou pověstí rozumělo, bylo zřejmo z dalších předpisů, které požadovaly, aby nevěsta byla bezúhonné pověsti a aby nehrozilo nebezpečí, že se důstojník sňatkem uvede v nouzi, čímž byly v zahalené formě znovu obnoveny staré požadavky na určité společenské a majetkové postavení nevěsty. Žadatel musel být nejméně 28 let stár (u letectva, z důvodů těžko pochopitelných, byla předepsána dokonce hranice 30 let) a musel sám mít již jistý stupeň služného. Je tedy tento předpis předmnichovské republiky již zase ovládán představou, že se důstojník má vyšší životní úrov-

[62] Č. j. 71034/voj. osob., viz Věstník MNO (výnosy věcné) II.-1919, čl. 956.
[63] § 142 odst. 2 vl. nař. 269/1921 a § 261 vl. n. 141/1927 Sb.
[64] Věcní věstník MNO 1924, čl. 716.

ní odlišovat od ostatního obyvatelstva a že není únosné, aby jeho rodina vedla skromný život.

O vlastnostech nevěsty a o majetkovém zajištění příštího manželství koná se před povolením sňatku šetření (§ 7), kde se k věci vyjadřuje důstojnický sbor, případně se zjednávají informace dotazem u politické správy nevěstina bydliště. Na základě toho podává veliteli útvaru vótum jakýsi samosprávný orgán důstojníků, (tříčlenná) sňatková komise každoročně od důstojníků volená (§ 8).

Velitel však není výrokem této komise vázán; byla tedy ve srovnání s předběžným řízením podle rakouského předpisu z r. 1907 demokratisace jen velmi nepatrná, a zásada, že jednotlivý důstojník není pánem své volby, ale že při tom podléhá soudu celého důstojnického sboru a je vázán jeho stavovskými předsudky, uplatnila se zase v neztenčené míře.

Analogicky bylo následujícího roku 1925 prozatímním „Organisačním předpisem pro rotmistry (Org. III - 2)“[65] upraveno povolování sňatků pro tuto kategorii vojenských osob z povolání. Předpokladem povolení sňatku bylo stáří 28 let, dvouletá služba v hodnosti rotmistrovské a stejné vlastnosti nevěsty a materiální vyhlídky manželství, jako u důstojníků. V předběžném šetření se o těchto skutečnostech vyjadřoval sbor rotmistrů a jejich sňatková komise (jejím předsedou byl však důstojník), a jen ve zcela výjimečných případech se smělo od uvedených požadavků odhlédnout. Tato ustanovení přešla beze změn do definitivního „Předpisu pro rotmistry A - VI - 1“ z roku 1936[66] a podobně byly upraveny i podmínky sňatku pro dělesloužící[67] s požadavkem 26 let věku a šesti let služby, avšak bez součinnosti samosprávné sňatkové komise z jejich řad.

*

Právo předmnichovské republiky nerozšířilo podstatně ani možnosti uzavírání manželství u příslušníků jiných ozbrojených útvarů, ať už recipovalo předpisy, které platily za Rakouska, nebo ať vydávalo vlastní ustanovení nová.

Tak československý zákon o četnictvu č. 299/1920 Sb. převzal v § 24 rakouská omezení volnosti četníků uzavírat manželství, a to z důvodů, jež byly mnohem méně zakrývány, než při současném zákonu branném. „Kdyby bylo všem četníkům bezpodmínečně dovoleno se ženiti“, uvažuje důvodová zpráva vládního návrhu zákona,[68] „byly by tím finance státní velmi zatíženy“ a byla by ztížena mobilita četnictva vzhledem k panující bytové nouzi, jelikož „přeložení četníci nemohou zpravidla přestěhovati hned své

[65] Věcní věstník MNO 1925, čl. 435, §§ 85—92.
[66] Věcní věstník MNO 1936, čl. 187, odst. 73—111.
[67] Předpis A-VII-1, Věcní věstník MNO 1936, čl. 383, §§ 35—45.
[68] Revoluční národní shromáždění, tisk č. 2212 ze dne 17. ledna 1920 k § 24.

rodiny do nového působiště, čímž nastává státu nutnost platit jim vyšší požitky“ (odlučné). Proto bylo ustanoveno, že za četnického čekatele smí být přijat jen uchazeč svobodný nebo bezdětný vdovec (§ 17), a oženiti se smí až po dosažení definitivy, jestliže již dosáhl 30 let věku, nebo po čtyřech letech služby u četnictva, tj. minimálně ve věku 25 let, poněvadž za čekatele nemohly být přijaty osoby mladší 21 roku. Znamenaly tedy republikánské předpisy pro četníky úlevu v tom, že počet jejich manželství nebyl už omezen určitou kvótou, ale zato byly stanoveny nové podmínky co se týče stáří a služebního postavení uchazeče.

Pro finanční stráž zůstal i v předmnichovské republice v platnosti rakouský předpis o sňatcích ze dne 19. března 1907,[69] jehož platnost byla po převratu rozšířena i na Slovensko. Ke sňatku mužstva vyžadovalo se povolení zemského finančního ředitelství. Také k finanční stráži směli být přijímáni jen svobodní uchazeči a povolení k ženitbě smělo být pak uděleno těm, kteří dosáhli 28 let věku, avšak jen tak, aby vždy polovina stavu zůstávala neženata. Po roce 1918 zavládla sice liberálnější praxe při povolování,[70] ale omezovací ustanovení visela nad celníky stále jako Damoklův meč.

*

Zobecníme-li závěry, které vyplynuly ze studia zvláštních ustanovení buržoasního manželského práva pro vojenské osoby a příslušníky jiných ozbrojených útvarů, můžeme konstatovat, že nenápadný § 54 o. z. o. s předpisy, které konkretisovaly jeho ustanovení, vytvořil pro osoby, podléhající jeho působnosti, podstatně horší postavení v manželském a rodinném právu, než mělo obyvatelstvo ostatní. Přes formální rovnost před zákonem byla u těchto osob značně omezena volnost vykonávati subjektivní práva, jež občanský zákoník zaručoval, a v některých případech doznal i sám obsah manželství podstatné modifikace. Poněvadž se ustanovení § 54 vztahovala zprvu na určitý okruh osob prakticky doživotně, později dočasně na všechno mužské obyvatelstvo v určitém věku, můžeme říci, že tak bylo ve skutečnosti vytvořeno druhé manželské právo kapitalistické společnosti, které platilo místo obecného manželského práva a vedle něho za jistých podmínek.

---

[69] Nařízení společného ministerstva financí č. 21/34, Věstník min. financí 1907 č. 45. Ve starší době podle Verfassung der Gränzwache z r. 1829 (§§ 82—85, Prov. GS. Böhm. XIII. str. 382—3) udělovalo se mužstvu povolení k manželství po 5 letech služby tak, aby u jedné roty nebylo více než 20 ženatých celníků, nedbání zákazu mělo za následek ztrátu místa (srv. též nařízení dvorské komory z 18. srpna 1836 Prov. GS. Böhm. XVIII č. 235 a dv. dekret z 21. dubna 1843 č. 696 JGS, §§ 245—6). Komisaři finanční stráže, vzešlí z řad mužstva, nesměli se oženit, dokud nedosáhli definitivy, ostatní komisaři až dva roky po přísaze (výnos min. financí z 15. dubna 1858 Z 19692).

[70] Srv. heslo Finanční stráž ve Slovníku veřejného práva čs. I., str. 625.

Charakteristickým rysem tohoto druhého manželského práva je tendence, znemožnit uzavření manželství a založení rodiny vůbec (numerus clausus manželství) nebo alespoň posunout hranici vstupu do manželství až do poměrně pokročilého věku. Skutečnost života v kapitalistické společnosti vyznačovala tak podstatně jiná ustanovení o způsobilosti uzavříti manželství, než jaká se podávala z občanského zákoníka.

Podobně svobodná volba životního partnera byla tu omezena nikoli sice důvodnou bází ve smyslu § 55 o. z. o., ale fakticky ještě působivějšími existenčními obavami u osob, jež byly na vojenskou službu odkázány často jako na jediný zdroj obživy. Výběr nevěst byl tu determinován předsudky (manželský původ, tzv. bezúhonná pověst, neexistence církevních překážek ap.) a přímo třídními kritérii (kauce), při čemž kontrola výběru a součinnost vedoucích představitelů důstojnického sboru při něm dotýkala se přímo způsobilosti k právním činům určitého okruhu osob.

Účinky manželství byly v některých případech modifikovány natolik, že manželé byli od sebe odtrženi a jejich nerozlučný život v manželském společenství byl znemožněn, všeobecně pak v majetkových vztazích bylo přesunováno hlavní břemeno výdajů na výživu rodiny na manželku (manželství druhé třídy, kauce).

Bezohledné nakládání s člověkem jako s věcí, vláda temných předsudků, podřízení života zájmům peněžního žoku a převedení lidských vztahů na peníze vystupují ve zvláštních ustanoveních buržoasního manželského práva pro vojenské osoby najevo zcela nepokrytě.

Zákonem z 1. července 1947 č. 130 Sb. byly odstraněny přežitky v manželském právu vojenských osob, a jeho ustanovení pak přešlo do lidově demokratického branného zákona č. 92/1949 Sb. (§ 54), jeho prováděcího nařízení č. 209/1949 Sb. (§ 77) i do novely č. 88/1950 Sb.

Odpadla jakákoli omezení vstupu do manželství u osob, které nesplnily ještě odvodní povinnost, a zvláštní povolení k sňatku vyžaduje se v zájmu lidově demokratického zřízení a vojenském jen u osob, které se nalézají ve svazku armády. Výslovně bylo stanoveno, že povolení k sňatku těmto osobám „nelze vázat na vzdání se vyživovacího příspěvku", čímž byla odstraněna paradoxní situace dřívější, a zákon č. 64/1950 Sb. se postaral o existenční zabezpečení rodinných příslušníků osob, povolaných k službě v branné moci.

DIE EHE VON MILITÄRPERSONEN IM RECHT DER KAPITALISTISCHEN GESELLSCHAFT AUF DEM GEBIET DER ČSR

Jiří Klabouch

Nach Aufhebung der feudalen Beschränkungen der Eheschliessungen stellten die Militärpersonen und die Angehörigen der anderen bewaffneten Formationen (Gendarmerie, Polizei, Finanzwache u. ä.) die zahlreichste Schicht der Bevölkerung dar, deren Eheverhältnisse auch im kapitalistischen Staate besonderen Vorschriften unterworfen blieben. Diese Vorschriften beschränkten nicht nur ihre Fähigkeit, Ehe zu schliessen und Familie zu gründen durch besondere Bedingungen, welche der übrigen Bevölkerung nicht auferlegt waren, aber auch Personen- und Eigentumsverhältnisse sowohl zwischen den Ehegatten als auch zwischen dem Ehegatten und den übrigen Familienangehörigen in aufsteigender und auch absteigender Linie betrafen und mitunter ziemlich einschneidend die Vorschriften des Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches modifizierten. Nachdem beim System der allgemeinen Wehrpflicht die Beschränkungen (mindestens vorübergehend) die gesamte männliche, und in Hinblick auf den Charakter der Ehe indirekt auch die weibliche Bevölkerung betrafen, kann man von einem zweiten Eherecht sprechen, welches latent neben dem allgemeinen Eherecht existierte.

In den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts wandelt sich die Armee mit lebenslänglichem Militärdienst oder mit langjähriger Kapitulation in eine auf breiter allgemeiner Wehrpflicht mit kurzer Dienstzeit beruhende Armee um; die Entwicklung der Militär-Ehevorschriften ist durch diese weitgehende Umwandlung in zwei Perioden geteilt.

In der ersten Periode war es nur einer geringen Quote von Soldaten und Unteroffizieren (4—8 %) gestattet, eine sg. Ehe erster Klasse zur schliessen, welche wenigstens ein wenig der Ehe von Zivilpersonen ähnlich war und die Familie des Soldaten auch nach seinem Tode existentiell sicherstellte. Die anderen Soldaten durften im besten Falle nur eine sg. Ehe zweiter Klasse schließen, welche ein dauerndes Zusammenleben der Familie ausschloss; nach dem Tode des Soldaten war in dieser Kategorie die Familie auf den Bettelstab angewiesen. Für den Lebensunterhalt der hinterbliebenen Familienangehörigen sollte ordentlich wenigstens in Offiziersfamilien gesorgt sein, aber auf ihre eigenen Kosten. Dies war einer von den Zwecken der sog. Offiziers-Heiratskaution, deren Leistung Voraussetzung für die Bewilligung der Heirat mit einem Offizier war. Ihr Ertrag sollte schon bei Lebzeiten des Gatten zur Ergänzung seines Einkommens und zur Sicherung der exklusiven gesellschaftlichen Stellung der Offiziersfamilien dienen. Die Beschränkung der Offiziere in der Brautwahl nur auf Angehörige der reichsten Schichten, welche sich daraus ergab, sicherte die Verknüpfung des Offizierskorps mit der herrschenden Klasse durch persönliche Verbindungen und seine Interessiertheit an der Stabilität der bestehenden Eigentumsverhältnisse.

In der zweiten Periode kam es zu einer Ausdehnung der Sonderbeschränkungen beim Eintritt in die Ehe nicht nur auf Soldaten im aktiven Dienst, sondern überhaupt auf die gesamte wehrpflichtige Bevölkerung. Niemandem durfte die Ehe eher bewilligt werden, bevor er nicht seiner Militärpflicht nachgekommen oder bei drei Musterungen für dienstuntauglich befunden worden war (d. i. praktisch bis zum Alter von 23—27 Jahren), soweit dafür nicht außerordentliche Gründe vorhanden waren. Während der ganzen Epoche des Kapitalismus ist nicht erreicht worden, dass die Familien von Personen, welche aktiven Militärdienst leisteten, materiell gesichert würden. Das tschechoslowakische Gesetz über die Unterhaltsbeiträge aus dem Jahre 1921 ist nur auf dem Papier geblieben. Eine gewisse Sicherung ihrer Existenz erlangten vom Jahre 1880 an nur die Familien von mobilisierten Reservisten. Der bürgerliche Staat konnte sich aber nicht mehr dem entziehen, durch Pensionen wenigstens die Existenz der hinter-

bliebenen Familienangehörigen von Berufsmilitärpersonen sicherzustellen. Die Offiziers-Heiratskautionen erlangten unter diesen Umständen noch mehr die Bedeutung eines Kriteriums für die klassenmässige Wahl der Bräute. Im Jahre 1919 wurden die Heiratskautionen aufgehoben, aber doch wurden auch weiterhin von Offiziersbräuten solche persönliche Eigenschaften gefordert, welche die Wahl der Offiziere in der gleichen Richtung determinierten.

Diese Hauptschlüsse werden in der abgedruckten Abhandlung eingehender demonstriert und durch eine Analyse der zuständigen Vorschriften und anderer Materialien belegt, namentlich der österreichischen Militär-Heiratsvorschriften aus den Jahren 1777, 1812, 1861, 1887 und 1907, der tschechoslowakischen Vorschriften aus den Jahren 1919, 1924, 1925 und 1936, der österreichischen und tschechoslowakischen Wehrgesetze und weiterer Bestimmungen über Gendarmerie, Polizei usw.

VOLEBNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ V ČECHÁCH V LETECH 1848 - 1849

Václav Pokorný

Rozvoj kapitalismu, podmíněný růstem průmyslové výroby, k němuž došlo v Rakousku a jmenovitě v českých zemích v první polovině XIX. století, prohloubil rozpor mezi feudálním absolutismem a mohutnící buržoasií, jejíž podíl na státní moci zdaleka neodpovídal jejímu postavení v hospodářském životě.

Příkrost tohoto rozporu byla ve čtyřicátých letech tak zjevná, že neušla pozornosti příslušníků tzv. stavovské oposice na českém sněmu, kteří žádali rozšířené zastoupení městského stavu. Ten byl dosud podle Obnoveného zřízení zemského zastoupen na sněmu pouze zástupci 6 měst, z nichž 3 připadali na města pražská a 3 na královská města Plzeň, Kutnou Horu a Budějovice.[1] V letech 1843—1847 se dokonce ustálil zvyk, že na sněmu zasedali pouze zástupci měst pražských, jimiž byli panovníkem jmenovaný purkmistr a 3 magistrátní radové.[2] Zástupci městského stavu na sněmu měli dohromady pouze jeden hlas.

Nedostatečné zastoupení měšťanstva bylo i předmětem úvah autorů politických brožur, kteří v rámci reformy rakouského státního zřízení doporučovali rozšíření kompetence zemských sněmů a zvýšení počtu zástupců měšťanstva v nich.[3]

Buržoasie v českých zemích neměla při své malé politické aktivitě vypracovaný program pro rozšíření svého zastoupení v zemském sněmu. Skrovné možnosti politické práce, jež poskytoval metternichovský režim, k jeho vypracování nenapomáhaly. Legální instituce, v nichž buržoasie nabyla vlivu, Průmyslová jednota a Měšťanská Beseda, byly spolky „nepolitickými", které se věnovaly hospodářským a kulturním otázkám. Poněkud dále v tomto směru pokročily tajné politické společnosti, sdružující radikálně demokraticky smýšlející drobnou buržoasii, zejména řemeslníky a studentstvo, avšak ani v nich nebyl názor na rozšíření účasti měšťanstva a drobné buržoasie na zemském sněmu formulován. Proletariát

---

[1] V. Vaněček, Krátké dějiny státu a práva v Československu, str. 205, Praha 1955.
[2] J. Čelakovský, Stav městský na sněmě českém od l. 1794—1847, Časopis Českého museum, roč. 1870, str. 3—42.
[3] J. Heidler, Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, str. 76 sl., Praha 1920.

byl v té době dosud početně slabý a nebyl organisován. Jeho jednotliví příslušníci měli styky se členy některých tajných organisací, na jejichž schůze bývali zváni. Z jeho řad nicméně nebyly formulovány žádné požadavky na politické zastoupení.

Proto když počátkem března 1848 došly do Prahy první zprávy o únorové revoluci v Paříži a o revolučním hnutí v Německu, Itálii a Uhrách, vystoupili členové nejaktivnější a nejvýznamnější tajné společnosti předbřeznové, Českého Repealu, V. Gauč a L. Ruppert s málo radikálním požadavkem svolání dosavadního stavovského sněmu se zastoupením královských měst a rolnictva.[4]

Česká buržoasie vyslovila názor na své zastoupení poprvé ve schůzi ve Svatováclavských lázních, na níž byla žádána shromážděním, do něhož byli podle zprávy policejního rady Heideho guberniu vpuštěni jen „wohlgekleidete Leute", pouze účast městského stavu na zemském sněmu.[5]

V tomto smyslu byla koncipována také první petice pražská, kterou podal císaři výbor pražských měšťanů, zvaný Svatováclavský, zvolený na schůzi 11. března 1848. Autor petice, konservativně smýšlející pražský advokát dr. A. M. Pinkas, přijímal stavovské zřízení a žádal pouze doplnění sněmu svobodně zvolenými vyslanci všech měst a venkovských okresů. K požadavkům petice se o několik dní později přihlásili i někteří zástupci české šlechty, z nichž většina náležela dříve ke stavovské opposici na českém sněmu.[6]

V odpovědi na první petici pražskou slíbil panovník ve shodě s konstitučním patentem, vydaným 15. března 1848, „provésti všechny době přiměřené opravy ve složení zemského sněmu".[7]

Odpověď Vídně na petici pražských měšťanů veřejnost zejména v tomto bodě neuspokojila. Z tohoto důvodu bylo rozhodnuto vyslat do Vídně novou deputaci. Úkol vypracovat novou petici připadl předáku české liberální buržoasie dr. Františku Augustinu Braunerovi, který svůj návrh předložil Svatováclavskému výboru ke schválení dne 28. března 1848.

Jednání o II. petici pražskou znamenalo ve formulaci požadavku české buržoasie významný krok kupředu. Ve shromáždění vyslovil repealista Ludvík Ruppert požadavek zrušení dosavadního stavovského sněmu a navrhl, aby na jeho místě byl zvolen nový sněm, který měl v duchu představ svého maloburžoasního navrhovatele vyjadřovat „svobodné zastoupení šlechty, měšťanstva a rolnictva".

Tento návrh byl schválen a pojat do textu petice přes odpor, který

---

[4] I. I. Udalcov, Z dějin národních a politických bojů r. 1848, str. 43, Praha 1954.
[5] K. Kazbunda, České hnutí r. 1848, příl. II., str. 364, Praha 1928.
[6] J. M. Černý, Boj za právo, díl I., str. 43 a 78, Praha 1893.
[7] Kazbunda, op. cit. příl. III., str. 364.

vzbudil u předsedy Svatováclavského výboru hr. Vojtěcha Deyma, obávajícího se, že by podobný návrh znamenal zvrat přítomných poměrů.

Ludvík Ruppert se v souvislosti s projednáváním otázky zemského zastupitelstva poprvé v Čechách veřejně vyslovil pro to, aby při volbách do zemského sněmu byla uplatněna zásada svobodné volby bez censu. Zástupci buržoasie se snažili oslabit Ruppertův návrh, pro který hlasovala většina výboru. Brauner považoval volební právo bez censu za liberální ideu, která je nepoužitelná „při přechodu z úplného stavu nesvobody do stavu, který předpokládá dlouholetou zralost". V další části řeči však přiznal, že pravým důvodem zamítavého stanoviska jeho i ostatních buržoasních členů výboru, kteří hájili census, byly obavy z růstu moci proletariátu.[8]

Jelikož žádné mínění ve Svatováclavském výboru nenabylo převahy, byl text petice pražské, pokud se týkal politického zastoupení na zemském sněmu, velmi neurčitý. V petici se žádalo pouze „národní zastoupení zahrnující všechny prospěchy země, stejnorodé, všeobecné, zákonodárné a daně povolující na nejširší základně volitelství a svobodné volitelnosti".[9]

Výzva panovníkovi, aby pro volby do českého sněmu vydal volební řád, s níž vystoupil ve Svatováclavském výboru německý zástupce studentstva Uffo Horn,[10] sice nebyla výslovně do petice pojata, avšak je pravděpodobné, že v podobném smyslu měli ve Vídni jednat členové deputace, která petici předala vládě. Oprávněnost této domněnky potvrzují ustanovení kabinetního listu z 8. dubna 1848 o volbě českého sněmu.

Pro další vývoj úpravy volebního práva měla značný dosah jednání o odpověď na II. petici pražskou, která jménem deputace výboru pražských měšťanů vedl Alois Pravoslav Trojan, náležející k liberálnímu křídlu české buržoasie, a za vládu dvorní rada Klecanský. Při těchto jednáních, z nichž vyšel kabinetní list, který pro české buržoasní kruhy znamenal splnění některých požadavků státoprávní povahy, se snažil Trojan zabezpečit především převahu české buržoasie nad německou. Proto navrhoval, aby každé české město s nejméně 4000 obyvateli volilo jednoho poslance a ve venkovských obcích aby připadli 2 poslanci na každý vikariát. Takto měla být zvýhodněna česká města, která měla méně obyvatel než střediska v průmyslových krajích, osídlených Němci, a český venkov, který byl rovněž řídčeji zalidněn než venkovské obce v německých krajích.

V otázce zastoupení nešlechtických vrstev obyvatelstva na zemském sněmu vycházel Trojan zřejmě z nevyjasněného postoje Svatováclavské-

---

[8] Státní ústřední archiv v Praze, sig. SV 1848, protokol z 28. března 1848.

[9] J. M. Černý, op. cit. str. 59.

[10] SV 1848, protokol z 28. března 1848.

ho výboru, neboť nijak neprosazoval volební právo bez censu, místo něhož byla dohodnuta závislost na placení daní.

Dvornímu radovi Klecanskému šlo nejvíce o to, aby v novém zemském sněmu zachoval zastoupení asi 300 šlechticů a prelátů, kteří dříve na něm zasedali, neboť v těchto zástupcích starého systému spatřoval budoucí přívržence vlády.[11]

Po stránce politické znamenala odpověď panovníkova na II. petici pražskou, vydaná ve formě kabinetního listu, datovaného dne 8. dubna 1848, významný krok zpět. Jako v době předbřeznové měly být na sněmu zastoupeny všechny stavy, které se ho dosud zúčastnily, tj. šlechta a duchovenstvo. Hlavní město Praha mělo vyslat 12 zástupců, ostatní královská města nejméně jednoho, každé venkovské město s nejméně 4000 obyvateli jednoho zástupce, města s více než 8000 obyvateli dva zástupce. Vysoké školy pražské měly vyslat do zemského sněmu rektora a po jednom zástupci z každé fakulty. Technika měla zvolit rovněž jednoho zástupce. Na každý vikariátní okres měli připadnout dva poslanci.

Aktivní volební právo měl mít na venkově každý občan, který platil daně, ve městech každý měšťan. Podmínkou volebního práva byl dokončený 25. rok věku. Z volebního práva byly vyloučeny osoby pod kuratelou, úpadci, pokud jejich nevina nebyla soudně prokázána, a ti, kdož byli vyšetřováni pro zneucťující trestný čin nebo těžký policejní přestupek. Podmínkou volitelnosti bylo kromě způsobilosti býti voličem dosažení 30. roku věku a zrození v zemi.[12]

Kabinetní list vzbudil odpor demokratické části české veřejnosti. Na schůzi, kterou svolali 10. dubna 1848 do Svatováclavských lázní radikální členové Svatováclavského výboru, byla žádána změna ustanovení, týkajících se volebního řádu. Schůze navrhovala, aby volební právo bylo přiznáno každému 25 let starému občanu bez ohledu na to, zda platí daně,[13] avšak na tento požadavek nevzala buržoasie zřetel.

Úkol vypracovat podrobnější předpisy pro volby do českého sněmu, stanovené v hlavních rysech kabinetním listem, připadl Národnímu výboru, vzniklému sloučením Svatováclavského výboru a Stadionovy guberniální komise. Národní výbor přistoupil k tomuto úkolu s vůlí vytvořit závaznou právní normu.[14]

Jakou důležitost Národní výbor volebnímu řádu připisoval, je patrno

---

[11] Kazbunda, op. cit. str. 101—102.
[12] Provinzialgesetzsammlung, XXX., 1848, Beilage zu Nr. 74, str. 108—109.
[13] Kazbunda, op. cit. str. 126.
[14] G. Čechová a J. Martínek vyslovili ve své stati „Národní výbor r. 1848" (Sborník archivních prací, roč. 1954, č. 1.) názor, že Národní výbor nechtěl být ničím více než poradním orgánem zemského gubernia. Skutečnost, že vydával právní předpisy, potvrzuje správnost mínění Vaněčkova, že se stával „via facti" ústředním českým orgánem politickým, vládním a správním, za nímž daleko do pozadí počaly ustupovat dosavadní složky rozloženého feudálního státního aparátu v Čechách (Vaněček, op. cit., str. 249).

z toho, že vypracování návrhu bylo svěřeno jeho nejdůležitější komisi, první sekci, která se návrhem zabývala ve svých schůzích dne 15., 16., 17. a 19. dubna 1848. Plénum Národního výboru elaborátu sekce věnovalo celkem 7 schůzí. Návrh, vyšlý z porad pléna, měl nabýti platnosti po schválení panovníkem[15] a měl být vyhlášen zemským presidentem.[16]

Protokoly ze schůzí sekce i pléna NV nám umožňují, abychom podrobněji sledovali postup prací na volebním řádu a abychom se blíže seznámili s názory české a německé buržoasie, která v Národním výboru byla shromážděna a měla v něm převahu.[17]

Při jednání v Národním výboru se silně projevila závislost buržoasie na vládě. Její zástupci několikrát prohlásili, že na zásadách volebního řádu, vytyčených kabinetním listem, se nesmí nic měnit.[18] Stejný názor vyslovili i zástupci vlády, gub. presidenti hr. Stadion a hr. Thun.[19] Také členové Národního výboru z řad šlechty měli v úmyslu poskytnout vládě a jejím orgánům co největší vliv na vypracování podrobných předpisů volebního řádu. Zatím co zástupci buržoasie projevovali iniciativu v případech, kdy kabinetní list neobsahoval příslušná ustanovení, snažili se zástupci šlechty přenést rozhodování i v takových případech na vládu nebo na guberniálního presidenta.[20]

Při vypracování volebního řádu do zemského sněmu českého se plénum Národního výboru řídilo částečně jeho právní úpravou v kapitalistickém zahraničí. Z návrhů, podaných v plénu, se dovídáme, že řada členů Národního výboru dobře znala volební systémy hlavních evropských států, jmenovitě Anglie, Německa a Francie.[21]

Aktivní volební právo bylo vymezeno ve volebním řádu v rozsahu stanoveném kabinetním listem (§ 38). K volbě byl povolán každý státní občan bez rozdílu náboženského vyznání, který dovršil 25. rok věku a byl měš-

---

[15] Státní ústřední archiv v Praze, sig. NV 1848, protokoly ze dne 13. a 26. dubna 1848.

[16] NV 1848, protokol z 19. dubna 1848.

[17] Podle Udalcova, op. cit., str. 63 příslušelo ze 140 členů Národního Výboru 70 k buržoasní inteligenci. Dvacet míst obsadila šlechta a duchovenstvo.

[18] NV 1848, protokoly z 15. a 18. dubna 1848.

[19] Kazbunda, op. cit., str. 200.

[20] Bylo tomu tak zejména ve schůzi I. sekce dne 16. dubna 1848, kdy někteří aristokraté navrhovali, aby gubernium samo podrobné předpisy o vedlejších podmínkách volebního práva nevydávalo, a ve schůzi pléna Národního výboru dne 26. dubna 1848, kdy hr. Albert Nostitz doporučil, aby se Národní výbor prohlásil nekompetentním pro projednání otázky vyloučení těch osob z volebního práva, jež spáchaly zneucťující trestný čin, a vyžádal si od vlády bližší předpisy (NV 1848, protokol I. sekce ze 16. dubna 1848 a protokol ze schůze pléna Národního výboru ze dne 26. dubna 1848).

[21] NV 1848, protokoly z 18. a 19. dubna 1848. Při projednání otázky vikariátů poukazoval člen Národního výboru Dr. Schebek na jejich nestejnou velikost a upozorňoval na to, že pro volby do německého Ústavodárného národního shromáždění ve Frankfurtu byla přijata zásada, že na 50 000 obyvatel měl připadnout jeden poslanec. Dr. Strobach doporučoval anglický způsob hlasování ve formě zápisů do archů místo výborem navrhovaného způsobu hlasování lístky. Při projednávání otázky zastoupení měst na sněmu varoval člen Národního výboru hr. Thun před zavedením anglických „rotten boroughs".

fanem v městech, jež měla právo vysílat do sněmu vlastní poslance. Pro voliče ve vikariátech se vyžadovalo placení přímé daně, jejíž splatné částky musily být zaplaceny nejpozději 8 dní před volbou. Za přímé daně měly být považovány daň domovní, výdělková a židovská.[22]

Jelikož členové Národního Výboru ulpěli na doslovném znění kabinetního listu a byli přesvědčeni o tom, že není vhodné jeho ustanovení měnit, došli k absurdní situaci, že Židé měli volební právo na venkově, kde platili přímé daně, avšak neměli je v městech, kde nebyli měšťany.[23]

Pasivní právo volební bylo vyhrazeno rakouským státním občanům bez rozdílu náboženského vyznání, kteří dokončili 30. rok věku a měli v Čechách bydliště. Výklad pojmu „zrození v zemi" jako podmínky volitelnosti do zemského sněmu, stanovené kabinetním listem, se stal v Národním výboru jedním z prvních předmětů národnostního boje. Zástupci české buržoasie vykládali tento pojem z obavy před účastí politicky zkušenějších občanů z Vídně a z alpských zemí v českém veřejném životě úzce a chtěli připustit za poslance pouze osoby v Čechách skutečně zrozené. Svou argumentaci opírali o současnou existenci rakouského státního občanství a českého inkolátu.

Tento výklad narazil na odpor německých členů Národního výboru, kteří usilovali o to, aby jejich postavení v politickém životě země bylo posíleno Němci z ostatních rakouských zemí. Německý básník Hartmann, člen Národního výboru, v této souvislosti poukazoval na liberální zákonodárství v Belgii a ve Francii, kde se pasivní volební právo přiznávalo i cizincům v zemi usedlým.[24]

Čeští členové Národního výboru obhajovali své stanovisko i v novinách. Projevili souhlas s článkem II. kabinetního listu, neboť ti, kdož jsou v zemi zrozeni „dávají záruku, že českou zemskou ústavu bez cizího vlivu dobře uspořádají".[25]

Argumentace zastánců úzkého výkladu pojmu „zrození v zemi" nedošla souhlasu Havlíčkova, který upozornil na to, že kdyby měly být za poslance voleny jen osoby v Čechách zrozené, byly by z volitelnosti vyloučeny i tak významné osobnosti jako František Palacký, jenž v této debatě připomněl ustanovení Obnoveného zřízení zemského, podle něhož Moravané neměli být považováni za cizince v Čechách a naopak.[26]

Do sporu zasáhl zemský president, který rozhodl, že platnost volby posoudí příští sněm sám.[27]

Pasivní právo volební bylo také omezeno návrhem Braunerovým, podle

[22] NV 1848, protokol I. sekce z 16. dubna 1848.
[23] NV 1848, protokol z 26. dubna 1848.
[24] NV 1848, protokol z 20. dubna 1848.
[25] Národní Noviny, 6. května 1848, č. 27, str. 106.
[26] NV 1848, protokol z 20. dubna 1848.
[27] Národní Noviny, 20. dubna 1848, č. 39, str. 153.

něhož byli vyloučeni z volitelnosti veřejní úředníci v okresech, v nichž vykonávali svou pravomoc. Braunerův návrh, který se týkal především hospodářského úřednictva, byl schválen českou většinou výboru. Zástupci šlechty a německé buržoasie byli proti němu proto, že se snažili si zachovat prostřednictvím vrchnostenských a státních úředníků vliv na voliče a příští zákonodárný sbor. Na návrh Riegrův se vyloučení z volitelnosti nemělo týkat duchovních a profesorů. V této úpravě byl Braunerův návrh schválen 73 hlasy proti 23 hlasům.[28]

Poslední skupinou osob vyloučených z pasivního volebního práva tvořili ti, kdož spáchali zneucťující trestný čin nebo těžký policejní přestupek. O tomto ustanovení kabinetního listu jednal Národní výbor ve dvou schůzích. Znalec trestního práva, profesor pražské právnické fakulty Haimerl, varoval Národní výbor před příliš širokým výkladem tohoto pojmu a doporučoval, aby se při jeho vymezení přihlédlo k § 23 platného trestního zákona, podle něhož měly být za zneucťující prohlášeny ty trestné činy, jež měly za následek ztrátu některých čestných práv. Jinak hrozilo nebezpečí, že řada osob by mohla být při nesprávném výkladu tohoto pojmu libovolně zbavena hlasovacího práva. V debatě upozorňovali někteří řečníci na možnost různého výkladu podle volebních komisí, které měly rozhodnout o připuštění k volbě. Problém nebyl v plénu Národního výboru vyřešen, neboť bylo rozhodnuto vyžádat si od vlády dobrozdání.[29]

Ztotožnění volebních okresů s vikariáty, organisačními jednotkami církevní správy, vzbudilo v Národním výboru obavy a znepokojení, neboť ve vikariátech, do jejichž rámce patřila i města s méně než 4000 obyvateli, měla volit většina voličů. Tomuto rozdělení země bylo vytýkáno, že vytváří okresy s nestejným počtem obyvatel.[30] Bylo přijímáno jen jako východisko z nouze, jelikož pro krátkost času nebylo možno provést jiné rozdělení.[31]

Z jednání, která při stanovení zásady pro rozdělení země na volební okresy vedl ve Vídni Trojan, a z námitek dvorního rady Klecanského vyplývá, že česká buržoasie získané převahy v Národním Výboru použila k tomu, aby zlepšila své postavení v zemi, které dříve zaujala buržoasie německá díky své hospodářské moci a vládní podpoře, jíž se těšila od dob Josefa II.

Hlasování ve volbách do zemského sněmu mělo být provedeno v sídle vikariátu. Jelikož soustředění 50—80 tisíc voličů v jednom městě považovala buržoasie za nebezpečné,[32] rozhodl se Národní výbor, že rozdělí vikariáty na 2—4 obvody podle velikosti tak, aby cesta do místa volby

---

[28] Národní Noviny, 12. května 1848, č. 32, str. 126.
[29] NV 1848, protokol z 26. dubna 1848.
[30] NV 1848, protokol z 18. dubna 1848, Národní Noviny, 2. června 1848, č. 49, str. 193.
[31] NV 1848, protokol I. sekce z 15. dubna 1848.
[32] Obavy z něho vyjádřil v debatě jak Rieger tak i mluvčí šlechty kn. Auersperg.

a zpět mohla být vykonána za jeden den.[33] Za základ pro rozdělení vikariátů vzal Národní výbor farní obce, při čemž každému voliči zůstalo zachováno právo volit 2 poslance. Konečné rozdělení vikariátů na obvody provedl K. V. Zap.[34]

Dalším problémem, jímž se musil Národní výbor zabývat, bylo zastoupení university a jejích příslušníků. Jeho jádra se dotkl ve svém projevu v plénu Rieger, který vystihl dilema, v němž se nacházeli zástupci buržoasie. Národní výbor měl na vybranou buď vyhovět jako v jiných případech předpisům kabinetního listu o věku nebo vyloučit řadu mladých, schopných a národní věci oddaných pracovníků z volitelnosti.[35]

V plénu Národního výboru, v němž byli i zástupci studentstva, vzbudil nelibost původní návrh sekce,[36] aby volební řád vypracoval akademický senát. Mluvčí studentstva, technik Brádka, vyslovil podiv nad tím, že ve sněmu by neměli zasedat zástupci 25—30letých studentů, když v něm budou 22—23 let staří šlechtici.

Národní výbor také nebyl zajedno pokud se týkalo rozsahu voličského sboru na universitě. Po delší debatě bylo na návrh prof. Schneidra z právnické fakulty dohodnuto, že se jeho členy stanou vedle profesorů a doktorů i immatrikulovaní studenti.

Studentům se jejich zastoupení na sněmu nezdálo být dostatečným, jelikož se týkalo spíše university jako celku. V tomto smyslu podali rektorovi petici datovanou 27. dubna 1848. Buržoasie jejich krok neschvalovala;[37] nová žádost přímo ke dvoru byla vládou rovněž odmítnuta.[38]

Pro volby v Praze platily zvláštní předpisy. Řád pro tyto volby měl podle původního návrhu sekce vydat magistrát,[39] avšak na návrh člena Národního výboru hr. Wurmbranda se chopilo plénum iniciativy samo.[40]

Značnou pozornost věnoval Národní výbor dietám poslanců, jejichž výše byla sekcí stanovena na 5 zlatých konvenční měny za každý den zasedání, počínaje dnem, kdy poslanec ohlásil svůj příjezd ve sněmovní kanceláři.[41] Vyplácení diet bylo uloženo komornímu fondu.[42]

Přesto, že diety byly považovány za nízké,[43] vystoupili proti jejich existenci rozhodně zástupci šlechty v Národním výboru, kteří správně tušili,

---

[33] NV 1848, protokol z 20. dubna 1848.
[34] NV 1848, protokol z 28. dubna 1848.
[35] NV 1848, protokol z 18. dubna 1848.
[36] NV 1848, protokol I. sekce ze 17. dubna 1848.
[37] Národní Noviny, 2. května 1848, č. 23, str. 91.
[38] Nároní Noviny, 8. června 1848, č. 54, str. 213.
[39] NV 1848, protokol I. sekce ze 17. dubna 1848.
[40] NV 1848, protokol z 19. dubna 1848.
[41] NV 1848, protokol I. sekce ze 16. dubna 1848.
[42] NV 1848, protokol z 19. dubna 1848.
[43] Někteří členové Národního výboru upozorňovali na výši diet členů francouzského Ústavodárného národního shromáždění, které Prozatímní francouzská vláda stanovila na 25 franků denně.

že s nimi je zajištěno zastoupení i méně majetných tříd obyvatelstva.[44]

Zásada tajnosti voleb byla přijata již za jednání v sekci pouze většinou jednoho hlasu,[45] avšak ani v sekci ani v plénu Národního výboru nebyla tato důležitá otázka dále rozvedena. Ustanovení volebního řádu o tajnosti voleb byla příliš neurčitá, než aby byla s to zajistit plně svobodný projev vůle voličů.

Důležitou součástí přípravy voleb bylo vypracování voličských seznamů, jež měly být vyhotoveny zvláštní komisí složenou v každé obci z rychtáře a 2—4 členů obecního výboru. Vyhotovené seznamy měly být potvrzeny farním úřadem, který měl ověřit věk voličů, berním úřadem, který měl potvrdit splnění berní povinnosti, a politickým úřadem, který se měl vyjádřit k ostatní kvalifikaci voličů.[46]

*

Dne 25. dubna 1848 vydala vláda prozatímní ústavu s platností pro všechny neuherské země, jež do dějin vstoupila pod názvem ústava Pillersdorffova.

Pillersdorffova ústava byla pro většinu účastníků hnutí r. 1848 zklamáním, neboť znamenala utužení vlivu pozemkových vlastníků.

Převaha feudálních kruhů se měla projevit zejména v horní sněmovně, v níž mělo zasedat — vedle plnoletých císařských princů nejméně 24 let starých a členů císařem doživotně jmenovaných — 150 zástupců volených z řad největších velkostatkářů. Prozatímním volebním řádem byl počet císařských princů a členů císařem doživotně jmenovaných stanoven na 50. Ostatních 150 členů mělo být voleno 3000 velkostatkářskými voliči. Podmínkou volebního práva měl být v této skupině zápis v pozemkových knihách. Volby měly být provedeny na základě listinného skrutínia.[47]

V dolní sněmovně, jež měla mít 383 členů, bylo zastoupení měst proti venkovu výhodnější než jakého se jim mělo dostat při přesném dodržení zásady, že jeden poslanec má připadnout na 50 000 obyvatel. Volební řád pro dolní sněmovnu, vydaný 9. května 1848, vylučoval z volebního práva dělníky pracující za týdenní nebo denní mzdu a osoby podporované dobročinnými organisacemi. Pro volitelnost bylo vedle aktivního volebního práva podmínkou dokončení 30. roku věku.[48]

Volební řád, který vylučoval značnou část obyvatelstva z volebního práva, vzbudil odpor vídeňského lidu. Jeho mluvčím se stali studenti, kteří

---

[44] NV 1848, protokol z 18. dubna 1848.
[45] NV 1848, protokol I. sekce z 15. dubna 1848.
[46] NV 1848, protokol z 28. dubna 1848 a protokol I. sekce z 15. dubna 1848.
[47] R. Maršan, Vliv cizích ústav na ústavní zákony rakouské z let 1848—1849. Praha 1913.
[48] Provinzialgesetzsammlung roč. XXX., 1848, č. 81, str. 127—136.

peticí z 5. května žádali důrazně sněmovnu o jedné komoře a volební právo bez censu.

Pod tlakem mas hlavního města říše vyhověl dvůr rozhodnutím ze 16. května 1848 požadavkům vídeňského lidu. Horní sněmovna byla zrušena a bylo rozhodnuto, že volby do dolní sněmovny budou provedeny bez censu.[49]

Volební řád pro dolní sněmovnu se stal po zrušení horní sněmovny předpisem pro volby do říšského sněmu, jak byla jediná komora rakouského zákonodárného sboru nazývána. Jeho význam byl zvýšen tím, že říšský sněm byl manifestem ze 6. června 1848 prohlášen ústavodárným.[50]

Ani květnové události ve Vídni ani odpor demokratických sil v celém Rakousku nezměnily ničeho na vyloučení dělnictva, osob ve služebném poměru a osob podporovaných dobročinnými institucemi z volebního práva.

Přesto, že volební právo nebylo všeobecné, obávala se buržoasie, že budou zvoleni ve větším počtu radikálové a demokraté. Aby zajistila volbu zástupců liberální buržoasie ve městech a bohatých sedláků na venkově, byl zaveden systém nepřímých voleb. Volba poslanců byla přenesena na volitele, kteří musili být stejně jako voliči 24 let staří, vykonávat občanská práva a mít stálé bydliště ve volebním okrese.[51]

Počet poslanců připadajících na jednotlivé země monarchie byl určen poměrně podle počtu obyvatelstva. Na Čechy připadlo 90 poslaneckých míst, z čehož města měla vyslat 7 poslanců a ostatní kraje dohromady 83 poslanců.[52]

Každý kraj měl být rozdělen na tolik volebních okresů, kolik poslanců se v něm mělo volit. Hranice okresů, jejichž stanovení bylo svěřeno krajským úřadům, měly být stanoveny tak, aby jeden poslanec připadl na 50 000 obyvatel.

Volební akt se rozpadal na dvě části, na volbu volitelů a volbu vlastních poslanců. Pro volby volitelů se každý okres rozdělil na obvody. Každá obec o více než 250 obyvatelích tvořila jeden obvod a volila jednoho volitele. Na každých dalších 500 osob připadl další volitel. Osady s méně než 250 obyvateli byly přiděleny k větším obcím. Největší počet obyvatel, který mohl obvod mít, byl stanoven na 2 500. Města s více než 2500 obyvateli byla rozdělena na více obvodů.

O stanovení volebních obvodů rozhodovaly vrchnostenské úřady v do-

---

[49] Provinzialgesetzsammlung XXX., 1848, příl. I., str. 292.
[50] Provinzialgesetzsammlung XXX., 1848, č. 139, str. 309.
[51] Od původně stanovené podmínky 6měsíčního pobytu ve volebním okrese stanovené v § 18 lit. c volebního řádu se upustilo (Provinzialgesetzsammlung, str. 298, pozn. 1.).
[52] Ze 7 poslanců za města měla Praha vyslat 4, Budějovice, Liberec a Cheb po jednom. Kraje Litoměřice a Boleslav měly volit po 8 poslancích, Hradec Králové 7, Bydžov, Chrudim a Prácheň po 6, Čáslav, Loket a Plzeň po 5, Beroun, Budějovice, Kouřim, Klatovy, Rakovník a Tábor po 4 a Žatec 3.

hodě s obecními výbory a obecními starosty. Hlavní město Praha, jež do Vídně mělo vyslat 4 poslance, bylo rozděleno na 4 okresy. Rozdělení obvodů v Praze provedl magistrát spolu s měšťanskými výbory (§§ 3, 6 odst. 3 11—14, 7, 15 odst. 3 volebního řádu, viz pozn. 48).

Všichni voličí ve volebním obvodu musili být zapsáni do volebních seznamů, jejichž vyhotovení bylo svěřeno obecním starostům, ve městech měšťanským výborům ve spolupráci se zástupci voličů. Volební seznamy musily být vyloženy v úředních místnostech k nahlédnutí. Ve větších městech byla voličům ke zjištění totožnosti vydána legitimace.

Volby volitelů i poslanců řídila komise, jíž předsedal úřední zmocněnec a jejímiž členy byli obecní starostové, 2 členové obecního výboru a 3—5 zástupců voličstva. Tato komise rozhodovala o sporech o oprávněnosti k volbě. Odevzdávání hlasů se dělo před shromážděnou komisí. Tajnost hlasování nebyla zaručena.

Voliči měli právo hlasovat pro tolik volitelů, kolik se jich mělo v daném obvodu zvolit. Hlasování se dělo písemně nebo ústně. Ústní hlasování se zapisovalo do protokolu, do něhož se zapsal i konečný výsledek (§§ 19 až 21, 24).

Za zvolené platili ti volitelé, kteří obdrželi absolutní většinu odevzdaných hlasů. Nedosáhl-li žádný z volitelů patřičné většiny ani v prvním ani ve druhém kole, obsadilo se každé dosud volné místo jedním ze dvou volitelů, kteří ve druhém kole na sebe soustředili největší počet hlasů (§ 26). Volební komise měla sdělit prostřednictvím vrchnostenského úřadu výsledek hlasování volebnímu komisaři (§ 27).

Volby poslanců prováděli volitelé, kteří se shromáždili v sídle volebního okresu (§ 33). K platné volbě poslance bylo třeba absolutní většiny odevzdaných hlasů při účasti nejméně tří čtvrtin celkového počtu volitelů (§ 34). Každý volitel odevzdal při hlasování hlasovací lístek v obálce (§ 40). Po odevzdání všech obálek se obálky s hlasovacími lístky vhodily do urny, v níž se zamíchaly a poté otevřely. Předseda po sečtení hlasů ohlásil výsledek volby, který byl zapsán do protokolu. V případě, že žádný kandidát neobdržel předepsanou absolutní většinu odevzdaných hlasů, přikročilo se k nové volbě. Když ani potom nebylo dosaženo náležité většiny, měla být volba rozhodnuta ve třetím kole mezi dvěma kandidáty, kteří ve druhém kole dosáhli největšího počtu hlasů. Jakmile některý kandidát dosáhl potřebné většiny, byl protokol členy volební komise a 10 voliteli podepsán a odeslán spolu s volebními lístky zemskému presidiu, které všechny tyto podklady postoupilo říšskému sněmu k verifikaci (§§ 42—47).

*

Ústavodárný říšský sněm, který zahájil svou činnost koncem července roku 1848, přikázal vypracování ústavního návrhu 30člennému ústavnímu výboru.

Ústavní výbor se úpravou volebního práva zabýval v několika schůzích. Vedle vypracování zásad pro volby do říšského zastupitelského orgánu připadl ústavnímu výboru i úkol stanovit zásady pro volební řád do zemských sněmů.

Podle návrhu kroměřížské ústavy měl mít říšský sněm dvě komory, sněmovnu lidu a sněmovnu zemí.

Sněmovna lidu se měla skládat ze 360 členů, z nichž 80 mělo být voleno velkými městy a zbytek ostatním obyvatelstvem. Po dlouhé rozpravě bylo určeno, že sněmovna zemí se bude skládat ze 6 členů volených zemskými sněmy a 1 člena, voleného za každý kraj v zemích, jež měly být rozděleny na kraje.[53]

Původní rámcový návrh úpravy volebního práva, předložený spolu s návrhem celoříšské ústavy zpravodajem posl. Mayerem, byl velmi neurčitý. Jeho §§ 71—73 stanovily, že lidová sněmovna se má skládat z poslanců, volených občany s přihlédnutím k počtu obyvatel a občanským zájmům. Podrobnější úprava byla přislíbena zvláštním zákonem.

Hlavním problémem v debatě o volebním právu byla otázka přímých nebo nepřímých voleb, spojená s otázkou přímého nebo nepřímého hlasovacího práva. Žádný z řečníků, kteří do debaty zasáhli, nebyl pro zavedení všeobecného hlasovacího práva. I posl. Brestl, jehož návrh se této zásadě nejvíc přiblížil, omezoval jeho výkon na osoby znalé čtení a psaní. Přitom se však snažil, aby na něm neulpělo podezření z radikalismu.[54] Vídeňský radikál Fischhof se bránil proti nařčení, že by chtěl dávat hlasovací právo ženám, jež bylo podle jeho názoru „proti zákonům přírodním“.[55]

Mnozí členové výboru se vyslovovali pro to, aby z volebního práva byly vyloučeny osoby závislé na chudinské podpoře nebo žijící z denní nebo týdenní mzdy. Návrh, podaný zástupcem konservativního křídla německé buržoasie ve výboru, posl. Heinem, aby volební právo bylo omezeno pouze na ty, kdož platili přímé daně, nebo měli pronajatý zdaněný objekt, jenž došel podpory i 2 českých členů úst. výboru posl. Pinkase a posl. Strobacha, byl zamítnut.[56]

Problém volebního práva byl vyřešen posléze podle návrhu zpravodaje posl. Mayera, podle něhož měla být přijata zásada všeobecného hlasovacího práva, avšak jen v souvislosti se zavedením nepřímých voleb. V pří-

[53] Reichstagsblatt, str. 111.
[54] A. Springer, Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen konstituirenden, Reichstage, Leipzig 1885, protokol z 12. února 1849, str. 185.
[55] Springer, Protokolle, protokol z 12. února 1849, str. 189.
[56] Springer, Protokolle, protokol z 12. února 1849, str. 188.

padě, že by se sněm rozhodl zavést přímé volby, měl být zaveden census.

Účel této úpravy volebního práva byl zřejmý. Zástupcům buržoasie, shromážděným v ústavním výboru, šlo o to, aby ze zastoupení v zákonodárném sboru, a tím i z účasti na veřejném životě, byly vyloučeny nemajetné třídy. Politický život se měl stát záležitostí majetných vrstev obyvatelstva.

Definitivní návrh úpravy volebního práva stanovil, že volební právo měl by mít každý rakouský občan, který dokončil 24. rok věku, který by vykonával všechna občanská práva, byl samostatný, nepobíral chudinskou podporu z veřejných nebo obecních prostředků a platit přímou daň, nebo měl v nájmu zdaněný objekt.[57] Byl to v podstatě modifikovaný návrh Heinův.

Ústavní výbor se nepřipojil k názoru demokratického zástupce Salcburska v říšském sněmu posl. Vacana, že dělníci podporují stát a nemohou proto být vyloučeni z volebního práva.[58] Do návrhu nebyly pojaty připomínky několika významných členů výboru (Brestla, Ziemiałkowského), aby byly zavedeny větší volební obvody, v nichž by se prostou většinou volilo několik poslanců. Tyto návrhy by byly přiblížily rakouské zákonodárství soudobé právní úpravě ve velkých západoevropských zemích — Francii a Anglii.

Mnohem menší pozornost věnoval výbor pasivnímu právu volebnímu. Mayerův návrh (§ 74) byl schválen s tou změnou, že na místo 30 let počínala volitelnost již od 28 let. Jako podmínku pro volbu stanovil návrh výboru rakouské státní občanství, plný výkon občanských soukromých a veřejných práv a řádné bydliště na území říše po dobu nejméně 1 roku.[59]

Vedle sněmovny lidu měly podle kroměřížského návrhu ústavy vlivné postavení i zemské sněmy, z nichž se měli volit i členové druhé komory říšského sněmu, sněmovny zemí. Paragraf 78 návrhu stanovil, že za poslance do sněmovny zemí jsou volitelni ti, kdož splňují podmínky pro volitelnost do zemských sněmů a dokončili 33. rok věku.[60]

Pro volby do zemských sněmů byla přijata zásada, že pro ně nemohou být vydána jiná omezení než ta, jež platila pro volby do sněmovny lidu. Žádalo se však roční řádné bydliště v zemi.

Zásady volebního práva v oktrojované ústavě byly upraveny rámcově. Podrobná úprava byla vyhrazena zvláštnímu zákonu, který však nikdy nebyl vydán.[61] Říšský sněm se měl skládat ze dvou sněmoven, z nichž horní měla být volena nepřímo zemskými sněmy a dolní přímo voličstvem

---

[57] Springer, Protokolle, protokol z 12. února 1849, str. 184, Reichstagsblatt, str. 121.
[58] Springer, Protokolle, protokol z 12. února 1849, str. 189.
[59] Springer, Protokolle, protokol z 12. února 1849, str. 194—197.
[60] Springer, Protokolle, protokol z 12. února 1849, str. 219.
[61] České znění oktrojované ústavy u Černého, op. cit. I., str. 566—581.

v celé říši. Počet členů horní sněmovny byl určen poměrně podle počtu obyvatelstva jednotlivých zemí, při čemž každá země měla mít nejméně dva zástupce. Tito dva členové musili vykonávat všechna občanská a politická práva, být rakouskými občany nejméně 5 let a překročit 40. rok věku. U ostatních členů horní sněmovny se kromě toho požadovalo placení přímých daní ve výši 500 zlatých stříbra. Do dolní sněmovny byli volitelni rakouští občané, požívající všech občanských a politických práv, kteří platili přímou daň nebo měli vzhledem ke své osobní kvalifikaci volební právo do obcí. Volby do dolní sněmovny se měly provádět v okresech, jež měly být rozhraničeny podle zásady, že má jeden poslanec připadnout na 100 000 obyvatel (§§ 40—44).

*

Volební zákonodárství z let 1848 –1849 je po nejedné stránce dokladem toho, že se česká i německá buržoasie zalekla nástupu proletariátu. Z tohoto důvodu nebyla tehdy v Rakousku uzákoněna zásada všeobecného hlasovacího práva, která v r. 1848 vítězně pronikla do francouzského práva.

Buržoasie nebyla s to pro svůj boj proti feudalismu získat široké masy městského a venkovského obyvatelstva. Velkoburžoasie se šlechtou, které se po potlačení revolučního hnutí ujaly moci, mohly proto přistoupit k likvidaci jedné z hlavních vymožeností buržoasní revoluce, volených zákonodárných sborů v říši i v zemích, a vládnout po dobu 10 let bez zastupitelských orgánů.

DIE WAHLGESETZGEBUNG IN BÖHMEN IN DEN JAHREN 1848—1849

Václav Pokorný

Der Zwiespalt zwischen dem feudalen Absolutismus und der erstarkenden Bourgeoisie, welcher sich in den vierziger Jahren des vorigen Jahrhunderts vertieft hatte, spiegelte sich in der politischen Ordnung durch eine nicht entsprechende Vertretung der Städte im Landtag wider. Um eine Verbesserung dieses Zustandes bemühten sich schon im Vormärz Angehörige der ständischen Opposition und Verfasser von politischen Broschüren. Beide Oppositionsgruppen forderten eine Erweiterung der politischen Vertretung der Städte in der Ständeversammlung.

Weder die liberale Bourgeoisie, noch die radikalen Demokraten hatten in der Frage der Vertretung der nichtadeligen Bevölkerungsschichten in den gesetzgebenden Körperschaften ein festes Programm. In der ersten Prager Petition, welche vom St. Wenzelsausschuss ausgearbeitet worden war, übernahm die Prager Bürgerschaft die Ansichten der ständischen Opposition. Erst während der Verhandlungen über die zweite Petition wurde im erwähnten Ausschuss die Forderung ausgesprochen, die Ständeversammlung abzuschaffen und ein Wahlrecht ohne Zensus einzuführen, welche aber unter dem Einfluss der Bourgeoisie in die endgültige Fassung der Petition nicht aufgenommen wurde.

Das Kabinettschreiben vom 8. April 1848, welches das Ergebnis von Verhandlungen der Wiener Regierung mit der böhmischen Bourgeoisie war, bedeutete im wesentlichen eine Erweiterung der bisherigen Ständeversammlung um Vertreter der Städte und Landgemeinden. Es beschränkte aber das Wahlrecht in den Städten und auf dem flachen Lande auf die vermögenden Schichten. Die ausführlichen Bestimmungen der Wahlordnung, welche durch das Kabinettschreiben nur rahmenmäßig bestimmt war, hat das neue Organ der Bourgeoisie, der Nationalausschuß, ausgearbeitet. In den Verhandlungen dieses Ausschusses über die Wahlordnung kam das Bestreben der tschechischen Bourgeoisie zum Ausdruck, das Übergewicht, das sie in diesem Ausschuss erlangt hatte, zur Beschränkung des Einflusses der deutschen Bourgeoisie auf die Landesangelegenheiten auszunützen. Dieses Bestreben zeigte sich namentlich bei den Verhandlungen über die Auslegung des Begriffes „im Lande geboren" und über die Ausschliessung der Wirtschaftsbeamten von der Wählbarkeit in Bezirken, in denen sie unmittelbar ihre Rechtsbefugnis ausübten.

Die Wahlordnung stiess auf das Missfallen der Deutschen, weil es die weniger besiedelten tschechischen Gegenden im Inneren des Landes begünstigte, und der tschechischen Radikalen, welche bemängelten, sie wäre undemokratisch. Sie enthielt aber ausführliche Bestimmungen über die Wählerverzeichnisse, welche eine unvollständige Evidenz der Wähler ausschlossen, und führte einige bedeutsame Errungenschaften ein, wie die Abgeordnetendiäten und, wenn auch in einer ziemlich ungenauen Form, die Geheimheit der Wahlen.

Die Wahlordnung, welche nach der teilweisen Zurückziehung der Pillersdorffschen Verfassung herausgegeben worden war, führte indirekte Wahlen ein, wobei der Wahlakt in zwei Phasen zerfiel in die Wahl der Wahlmänner und in die Wahl der eigentlichen Abgeordneten. Das Wahlrecht für die Wahlen der Wahlmänner war nicht an den Zensus gebunden, es waren aber davon im Dienstverhältnis stehende Personen ausgeschlossen und Personen, die von wohltätigen Organisationen unterstützt wurden. Böhmen wurde in 90 Bezirke eingeteilt, in denen je 1 Abgeordneter gewählt wurde. Für die Wähler bestanden Wählerverzeichnisse und in den grösseren Städten wurden ihnen Legitimationen ausgestellt.

Im Kremsierer Verfassungsentwurf waren die Grundsätze des Wahlrechtes nur rahmenmässig festgelegt. Die vorgeschlagene Regelung bedeutete aber gegenüber der Wahlordnung für die Wahlen in den konstituierenden Reichsrat in der Entwicklung der

Wahlgesetzgebung einen Rückschritt und war der Ausdruck des Übergewichtes der Bourgeoisie im politischen Leben. Nach einer längeren Debatte entschied der Verfassungsausschuss, dass das Wahlrecht an die Entrichtung von direkten Steuern oder an die Pacht eines besteuerten Objektes gebunden sein werde. Der Zensus wurde in der oktroyierten Verfassung, durch welche auch die den österreichischen Wahlordnungen bis dahin unbekannte persönliche Qualifikation eingeführt wurde, erhöht.

VÝZNAM VOČADLOVA „ČESKÉHO PRÁVNÍKA“ PRO TVORBU PRÁVNICKÉ ČEŠTINY

Vladimír Růžička

Jedním z dalekosáhlých zásahů proti českému státnímu životu, jež provedla Marie Terezie v r. 1749, bylo zrušení ústředního úřadu českého státu — české dvorské kanceláře — a zřízení nového centrálního úřadu nazvaného r. 1762 českorakouskou dvorskou kanceláří. Nově zřízený úřad, jenž byl společný pro země české i rakouské, sloužil — mimo jiné — nezastřeně germanisaci. Tento zákrok uspíšil úpadek národního jazyka českého, jenž se u nás ve veřejném životě projevoval již po celé století. Obnovené zřízení zemské z r. 1627 znamenalo konec výhradní vlády češtiny ve veřejném životě, neboť zavedlo rovnoprávnost němčiny. V druhé polovině osmnáctého století byla sice vydána řada nařízení češtině příznivých, ale všechna platila pouze na papíře a v praxi se podle nich nepostupovalo.[1] Na druhé straně počet výnosů ve prospěch němčiny se zvláště za Josefa II., který usiloval o jednotný státní jazyk, značně rozmnožil.[2] Tak ve skutečnosti nabyla němčina vrchu nad češtinou, a to jak v úřadech, tak i ve školách.

Úpadek spisovné češtiny nutně znamenal i zlom ve vývoji češtiny právnické, jejíž úroveň byla až do poloviny sedmnáctého století stále ještě vynikající. Avšak již století následující, jakož i první polovina století devatenáctého jsou dobou hluboké její krize.

Postupem kapitalistických výrobních vztahů počíná také u nás na konci 18. století probíhat proces formování novodobého českého buržoasního národa — národní obrození. Součástí programu obrození české řeči muselo se stát v určitém stadiu tohoto procesu také obrození české právní terminologie. Naději na opětné oživení českého úřadování a zavedení češtiny jako vyučovacího jazyka do škol vzkřísila buržoasně demokratická revoluce r. 1848, neboť jako její přímý důsledek bylo veřejně proklamováno uznání rovnoprávnosti češtiny s němčinou v úřadech i školách.[3]

Aby mohla být proklamovaná rovnoprávnost důsledně prováděna, bylo

---

[1] Stačí tu připomenouti alespoň reskript M. Terezie z 9. VII. 1763, dvorské dekrety z 22. VI. a 17. VII. 1786 a nařízení z 16. VII. 1791.

[2] Např. nařízení z 31. XII. 1780, dekret z 11. V. 1784, studijní řád z r. 1784 aj.

[3] Viz zejména články 1. a 9. kabinetního listu z 8. IV. 1848, jakož i § 5. oktrojované ústavy ze 4. III. 1849.

nutno, aby čeští úředníci, soudcové i advokáti si češtinu dobře osvojili, aby byli schopni vyřizovat české spisy češtinou stranám srozumitelnou. Projev „vůle zeměpánovy" zastihl však české úředníky a především právníky naprosto nepřipraveny. Ti byli totiž ze školy i z dosavadní praxe přivyklí jazyku německému, takže úřadování německé bylo jim, až na opravdu vzácné výjimky, bližší a pohodlnější. O nějakém českém slohu právnickém nemohlo býti v této době ani řeči.[4] Českých vědeckých prací právnických, kromě několika brožur Krameriových,[5] Tandlerova „Zemského advokáta" a Pavlovského „Výkladů přirozeného práva" nebylo. Pokud byly v této době pořizovány překlady rakouských zákonů, byly velmi často nízké úrovně. Čeština se proto jen velmi zvolna a těžce mohla prosazovati vedle němčiny.

Velkou pomocí a oporou českým právníkům bylo tu nesporně důležité dílo vyšlé r. 1850 ve Vídni z namáhavé a usilovné práce zvláštní, k tomu zřízené komise, v němž byla zpracována česká právní terminologie.[6]

Dalším přínosem na cestě osvojování si správné právnické češtiny, a to nejen českými právníky, ale i laickými uživateli měla být česká populární právnická příručka Jana Vočadla (1814—1885) „Český právník".[7] Autor příručky byl sám praktickým právníkem[8] a proto z vlastní

---

[4] Na jeho „převrácenost a zkaženost" ukázal v r. 1842 Jan N. Lhota článkem „Slovo o nynějším právnickém slohu" (Květy, 1842. Příloha I. Noviny z oboru literatury, umění a věd, str. 1—3); též Josef Kohout v článku „O slohu právnickém bývalém i nynějším" (Časopis českého musea, XIX/1845, str. 519—525) připomněl několika ukázkami vytříbený právnický sloh český první poloviny 16. století, jenž ostře kontrastoval s úpadkovou právnickou češtinou z 18. a zač. 19. století. Doklady o vyspělosti českého slohu právního — ještě z konce 17. a dokonce i z počátku 18. století, ovšem jako výjimky — snesl Josef Scheidler v článku „Ukázky českého slohu právního z 17. a 18 století" (Právník VII/1868, str. 176—182). V roce 1848 důtklivě doporučoval P. J. Šafařík v pojednání „Myšlénky o provedení stejného práva českého i německého jazyka na školách českých" (ČČM XXII/1848, II. díl, str. 171—197), aby se v zájmu budoucích českých úředníků konaly na právnických fakultách povinné přednášky o úředním slohu v obou jazycích zemských. Dosud byl tento předmět — podle slov Šafaříkových — velmi zanedbáván a jen „jako přívěsek k přednáškám o soudním řádu několika hodinami odbýván" (tamtéž, str. 194—196). Naproti tomu byl německý úřední sloh favorizován. Dekretem z 10. XI. 1784 bylo totiž nařízeno, aby na universitách a lyceích se konaly přednášky o německém úředním slohu (Geschäftstyl) a to podle spisu Josefa v. Sonnenfelse „Über dem Geschäftstyl. Die erste Grundlinie für angehende österr. Kanzleibeamte. Zum Gebrauch der öffentlichen Vorlesungen, nebst einem Anhange von Registraturen", Wien 1784, 1787, 1802 a 1820. (K tomu B. Rieger, Zřízení krajské v Čechách, II, Praha 1892, str. 95.)

[5] je to např. „Patentní ruční knížka pro měšťana a sedláka, to jest náležitý výtah všech c. k. patentů a nařízení, která od roku 1780—1783 prošla". Přel. od Krameriusa (2 díly). V Praze 1783.

[6] Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Von der Komission für slawische-juridisch-politische Terminologie. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe. Wien 1850.

[7] Zprávu o vydání této „v mnohém ohledu důležité knihy" přinesl „Lumír" 1851/2, str. 742; sr.: V. Vaněček, České právnictví za kapitalismu Praha, 1953, str. 25.

[8] Vočadlo (od r. 1849 docent francouzského jazyka na pražské universitě) začal svou právnickou dráhu jako praktikant u trestního soudu, od r. 1841 byl úředníkem fiskálního úřadu, v r. 1850 vstoupil k vrchnímu státnímu zastupitelství, odkud přešel k vrchnímu soudu. Byl též členem poroty, jež roku 1849 osvobodila K. Havlíčka

zkušenosti věděl, jaké překážky se staví v cestu tomu, aby od soudů a úřadů vycházely spisy (pokud byly psány česky) dobře stylisované a psané češtinou, jež by byla stranám srozumitelná. Poznal dobře, že hlavní příčinou toho byla buď úplná neznalost, nebo jen chabá znalost mateřského jazyka u českých právníků, takže české spisy, jimiž byla vyřizována soudy a úřady podání stran, jakož i podání advokátní i notářská, měly zpravidla prašpatnou úroveň. Velmi případně napsal tehdy Jakub Škarda (1828—1894), neúnavný bojovník za rovnoprávnost češtiny s němčinou před soudy a úřady: „V Čechách spíše bílou vránu, než řádně česky sepsanou listinu uzříš,“[9] nebo „Česká řeč se často obléká v onuce a cáry“.[10]

Potřebu Vočadlovy příručky dokázala jasně okolnost, že po svém vydání byla v krátké době úplně rozebrána, takže muselo docházet stále k novým vydáním. Dočkala se, jako žádná česká kniha před ní, celkem pěti vydání. Přitom ovšem bylo každé další vydání nově přepracováno a rozšiřováno.

Vočadlova práce nebyla první svého druhu. Již na konci osmnáctého století se objevila práce Josefa Jakuba Tandlera (1765—1826) „Dokonalý jednatel aneb zemský advokát“. Šlo sice o práci přeloženou z němčiny, přesto však vyšla ve třech vydáních.[11] Dalším důležitým spisem tohoto druhu byla práce Ant. E. Fayla Dražkovického (1797 až 1872) „Právní sekretář“, jež se stala vlastně českou příručkou rakouského občanského práva.[12] Spisy podobného obsahu pocházejí dále od Konečného, Pelikána i jiných.

Kromě těchto soukromých spisů obsahujících formuláře nejrůznějších právních jednání, jakož i návody pro úřadování, byly vydávány i úřední

Borovského, když byl obžalován z „tupení a oušklebného vypisování ústavy rakouského mocnářství“ (Národní noviny ze 14. a 15. dubna 1849, č. 88 a 89), jehož se podle žaloby dopustil v článku uveřejněném v Národních novinách ze 14. března 1849, č. 62 „Výklad oktrojované ústavy od 4. března“.

[9] „Právník“, I/1861, str. 34.

[10] Tamtéž, str. 352. Srovn. tamtéž články téhož autora na str. 153, 208, 264 a 315 násl.

[11] „Dokonalý jednatel aneb Zemský Advokát, kterýžto učí všecky v lidském živobytí potřebné spisy, totiž: prosby, proupamatování, úmluvy, zápisy, rukojemství, odstoupení, kvitance, vysvědčení, plnomocenství, kšafty, uvolení, svědectví, zprávy, oznámení, veytahy atd. podle pozůstávajících cís. král. nařízení bez pomoci nějakého právního přítele skládati. V češtinu uveden od Josefa Tandlera, cís. král. úředníka při administraci bankálních důchodů. Díl první. V Praze 1794. Autor připojil k němu i krátký titulář vyšších i nižších úřadů. Druhý díl vyšel v Praze r. 1795 s podobným titulem. Obsahoval jednak formuláře nejrůznějších dopisů, jednak opět titulář osob stavu duchovního a světského. Další vydání Tandlerovy práce pořídil Prokop Šedivý (1804) a třetí Josef Javornický (1820). Obě tato vydání vyšla ve třech dílech.

[12] „Právní sekretář, čili navedení, jak by se listy trhovní, nájemné, dlužní a postupní, pak smlouvy svatební, kvitancí a kšafty podlé nejvyšších zákonů a práv zdělati a sepsati měly.“ Od Ant. Em. Fayla-Dražkovického, v Mirovicích na soudu 1833. Praha 1838.

sbírky formulářů.[13] Také časopis Právník přinášel již od svého prvního svazku četné vzory spisů v řízení sporném i nesporném.[14]

Vočadlo měl naproti starším pracím z konce 18. a začátku 19. století usnadněn svůj úkol potud, že v době, kdy jeho práce vznikala, česká právnická terminologie se na základě zmíněné již „Německo-české právnické terminologie" z r. 1850 počala ustalovat a pak že od r. 1849 začal vycházet i Říšský zákoník v jazyku českém. To byly také pro Vočadla nejdůležitější prameny.

Určitou průpravou pro „Český právník" byla Vočadlovi jeho práce, kterou vydal r. 1849 s názvem „Český sekretář".[15] Podal v ní jednak vlastní vzory soukromých dopisů, jednak vzory přeložené z originálů francouzských, německých, anglických a italských. Materiál pro svůj „Sekretář" sbíral Vočadlo i v novinách (Večerní list, Bohemia aj.). Právníka zajímá z „Českého sekretáře" hlavně VII. a VIII. oddělení, tj. jeho právnická a komerční část, v níž otiskl vzory listin a nejobyčejnějších soudních výměrů. Tato část stala se pak základem jeho hlavního díla z r. 1852, jež vyšlo s názvem „Český právník".

Také „Český právník" není všude původní. Tak pro I. a II. částku převzal autor některé formuláře ze zmíněného již díla A. E. Fayla-Drážkovického, třetí částku, v níž podal vzory spisů notářských, zpracoval podle formulářů navržených dr. J. Chiarim.[16] Pro zpracování III. oddělení částky čtvrté „Záležitosti soudní, rozsudky" byla mu z největší části vzorem práce Ant. S t r o b a c h a.[17] Konečně částku sedmou „Záležitosti obecní" zpracoval podle spisu Ferd. S t a m m a.[18]

„Český právník" obsahoval formuláře soudních podání v záležitostech trestních i civilních, jakož i vyřízení takových podání, návody k vyřizování spisů, jež vycházely z kanceláří advokátních i notářských a poučení pro laiky při vyhotovování nejrůznějších písemností.

Vočadlova práce je z právně terminologického hlediska důležitá z toho

---

[13] Byla např. vydána taková sbírka formulářů k prozatímnímu řádu trestnímu ze 17. ledna 1850. Stalo se tak proto, „aby se dosáhlo co možno největší jednostejnosti v jednání a srovnalosti v pojímání a zachovávání forem řízení trestního" (Nařízení ministerstva spravedlnosti z 22. června 1850 č. 251 ř. z.). Vzorů zde uvedených mělo být používáno zvláště při pořizování různých rozkazů soudcovských v přípravném vyšetřování, nálezů odkazovacích, konečných rozsudků, jakož i při tak řečených protokolech „sedacích".

[14] „Právník" I/1861 přinesl 37 takových formulářů.

[15] „Český sekretář aneb pravidla slohu listovního s příklady". Vydal Jan V o č a d l o v Praze 1849.

[16] Josef C h i a r i (1818—1867), vídeňský notář, vydal r. 1851 ve Vídni spis „Das österreichische Notariat" a připojil k němu řadu vzorců notářských aktů (str. 229 až 251). Podobnou sbírku formulářů připojil pak i ke své další práci „Die österreichische Notariats-Ordnung vom 21. Mai 1855", Wien 1856, str. 194—220).

[17] Antonín S t r o b a c h „Vzory nejobyčejnějších výnosů soudních druhé instance ve věcech civilních i správních". Praha 1851.

[18] Ferdinand S t a m m (1813—1880), německo-český právník, napsal spis „Die Geschäftsführung der Gemeinde-Verwaltung" (1851). Spis vyšel zároveň i s českým překladem pod názvem „Ouřadování obecní správy".

důvodu, že nám připomíná některé, dnes již zapomenuté právnické názvy, které se zpravidla udržely jen velmi krátký čas, na něž však právní terminolog musí brát zřetel. Tak např. užil autor ve svém díle pro označení „okresních hejtmanství" (Bezirkshauptmannschaften) vedle tohoto úředního názvu i zobecnělého názvu „podkrajské úřady", nebo „podkrajství", úředníka, jenž stál v čele „podkraje" nazývá „podkrajským" (Bezirkshauptmann), pro tajemníka okresního hejtmanství (Bezirkssekretär) užívá názvu „sekretář podkrajského úřadu" apod. Názvy tyto vznikly v r. 1849 v souvislosti s novou organisací politické správy,[19] kdy po zrušení roboty v r. 1848 dosavadní politická a soudní správa patrimoniální stala se přežitkem a kdy agendu těchto vrchnostenských úřadů převzaly úřady byrokratické. Podle nové organisace bylo místo dosavadních šestnácti zřízeno jen sedm krajů[20] a tedy i sedm tzv. krajských vlád.

Při užívání uvedené terminologie nebyl však Vočadlo vždy důsledný. Setkáváme se totiž u něho např. s hesly „obec okresní" (Bezirksgemeinde),[21] nebo „seznam porotců okresních" (Bezirksgeschwornenliste),[22] ačkoliv např. v českém překladu prozatímního trestního řádu z r. 1850 (cís. pat. ze 17. I. 1850 č. 25. ř. z.) je užíváno důsledně označení „obec podkrajská" (par. 24) a „seznam porotců podkrajských" (par. 33).

Vočadlo připomíná dále i název „soud krajinský", jímž byl od r. 1849 podle císařem schválených zásad nového rozdělení Čech (14. VI. 1849) označován kolegiální soud I. instance. Pro „vrchního státního zástupce" užívá i titulu „advokát státní vrchní", notářského kancelistu označuje jako „kancelářního", kromě termínu „vlastnictví" užívá ještě starých výrazů „vlastnost", „vlastenství", podobně i pro „vlastnictví výhradní" (Alleineigentum) výrazů „samovlastnost", „samovlastenství" i „samovlastnictví". Setkáváme se u Vočadla i s výrazem „špendlíkové" (Nadelgeld), označované též jako „špendličné" nebo „jehelné či jehličné". Byl jím označován zvláštní peněžitý dar ženichův nevěstě, splatný zpravidla ve čtvrtletních lhůtách. Z právnické terminologie „vídeňské" (1850) pře-

---

[19] Nová organisace politické správy byla provedena podle zvláštních instrukcí (Grundzüge für die Organisation der politischen Verwaltungs-Behörden) schválených rozhodnutím císaře dne 26. června 1849 č. 295 ř. z. a podle výnosů ministerstva vnitra z 9. srpna 1849 o konkrétní organisaci politických úřadů v Čechách (č. 352/1849 ř. z.) a na Moravě a ve Slezsku (č. 355/1849 ř. z.).

[20] Byl to kraj pražský, pardubický (převážně české), českobudějovický, jičínský, plzeňský (smíšené), českolipský a chebský (německé).

[21] Obcí okresní (podkrajskou) se podle §§ 142—158 prozatímního obecního zřízení z r. 1849 (cís. pat. ze 17. III. 1849 č. 170 ř. z.) rozuměl samosprávný orgán utvořený ze všech místních obcí politického okresu, jenž však neměl přímou výkonnou moc (na rozdíl od obce místní); jeho usnesení se prováděla prostřednictvím aparátu státního.

[22] Seznam porotců okresních (podkrajských) byl souhrnem, jenž byl sestaven podkrajským úřadem ze seznamů porotců obecních, zaslaných mu představenstvem obcí jeho obvodu.

vzal výraz „ozvání se“ (Reclamation).[23] Tento termín však zastaral a dnes používáme místo něho výrazů jako „námitka, odpor“.

Vočadlova práce nás upozorňuje i na starý a přežitý titul pro právního zástupce „advokát zemský přísežný“. Titul tento byl zaveden v 17. století,[24] kdy zemští advokáti tvořili mezi právními zástupci zvláštní skupinu a kdy jen oni byli způsobilí obhajovat u soudů, jež měly působnost pro celou zemi a kdy nezbytným předpokladem pro výkon jejich povolání byl i právnický gradus. Tito akvokáti museli být vzati do přísahy (podobně jako advokáti při soudě komorním), jak stanovilo již Obnovené zřízení zemské z r. 1627 (B LX). Ustanovení toto bylo však provedeno až „Deklaratoriemi a novellami“ z r. 1640.[25]

Ačkoli Vočadlova práce je z největší části psána poměrně dobrou češtinou, přece autor někde pochybil proti duchu jazyka. Stalo se tak např. ve větě „obligace se také jmenuje upsání, v kterémž dlužník svému věřiteli nějaké nemovité jmění zasazuje na pojištění dlužní sumy“. Místo slova „zasazuje“ mělo být správně užito slova „zastavuje“, tehdy běžně používaného. Dále uvedl Vočadlo Zlobickým již užívané slovo „vtáhnouti“ ve větě „vtáhněte tuto sumu dle zprávy do účtu“, ačkoli mělo být správně použito slov „zapsati, nebo vepsati“.[26]

Tato a některá další nedopatření nejsou však toho rázu, aby měla nepříznivý vliv na celkovou hodnotu díla, jež i po stránce jazykové vyniká nad práce podobné.

*

Povzbuzen úspěchem, jehož dosáhlo první vydání „Českého právníka“, odhodlal se Vočadlo r. 1860 k jeho dalšímu vydání. Vydání toto, nesoucí stejný název jako první, autor značně rozšířil. Nabylo větší důležitosti proto, že právně terminologický slovník z r. 1850, jenž byl základem k dalšímu rozvoji i ustálení české právní terminologie, byl již úplně rozebrán. Vočadlova práce stala se proto ještě vyhledávanější.

Ve své nové práci přizpůsobil autor formuláře nově vydaným zákonům, takže již nemluví o „podkrajstvích“, nebo o „krajských vládách“, nýbrž o okresních a krajských úřadech. Nesetkáváme se také v této jeho práci s označením zvláštního vojenského tribunálu „iudicium delegatum militare mixtum“. Místo něho užívá již Vočadlo názvu „zemský soud vojen-

[23] Také v českém znění prozatímního trestního řádu z r. 1850 jsou termíny „ozvání se, ozvati se, ozvatel“.

[24] Srovn. např.: Berní rula sv. 3 (Pražská města), zpracoval V. Líva, Praha 1949, str. 16, pozn. 27 z r. 1653 „B. A., přísežný zemský advokát a adjunkt král. rychtáře v Starém městě praž.“.

[25] K tomu heslo „Advokát“ v Ottově slovníku naučném, sv. I/1888, str. 242—246.

[26] Stejně i J. Tandler, Dokonalý jednatel aneb zemský advokát . . . I., str. 96, 117 i j.

ský“.[27] Na druhé straně však při dlužních úpisech i jiných listinách odkazuje ještě na ustanovení § 4. patentu z 18. října 1792 č. 62 Sb. z. s., ačkoliv jeho ustanovení byla již nahražena § 195 císařského patentu z 9. srpna 1854 č. 208 ř. z., kterým byl uveden nový zákon o soudním řízení v nesporných právních věcech.

Nově zde připomíná Vočadlo některé právní termíny, jako „jistota svatební“ (Heiratskaution), což byla kauce, jíž musel složit příslušník vojska, žádal-li vojenské velitelství o povolení ke svatbě, dále např. „positivní a negativní zavraždění dítěte“ podle toho, bylo-li dítě usmrceno úmyslně, nebo vznikla-li smrt dítěte jen úmyslným opomenutím nutné pomoci při porodu, „ublížení na cti“ nazývá „přestupkem proti jistotě (bezpečnosti) cti“, podobně i „ublížení na těle“ „přestupkem proti jistotě života“.

Také druhé vydání Vočadlova spisu je psáno poměrně dobrou češtinou. Pochvaly zasluhuje i Vočadlův právnický sloh.[28]

*

V letech 1862 a 1863 došlo k dalšímu vydání Vočadlova „Českého právníka“, ale již bez jeho přímé účasti. Toto již třetí vydání vyšlo ve dvou dílech. První část (všeobecnou) pořídili Jan Hlavatý a Josef Rank[29] a druhou část (právnickou) Dr. Jakub Škarda.[30]

První část obsahuje „naučení o dělání listin, smluv, pak podání v záležitostech politických, obecních i živnostnických s potřebnými formuláři“. Každou skupinu formulářů předchází teoretické pojednání, čímž se kniha stává přístupnější i nejširšímu okruhu používatelů. Je to novum proti dřívějším vydáním a kladem celé práce. Vedle formulářů jsou v práci uvedeny také výtahy některých důležitějších zákonů.[31] Autoři se vyvarovali některých nedopatření předchozích vydání. Kladem tohoto vydání „Vočadla“ je i skutečnost, že k němu připojili i „ukazovatel česko-německý“ důležitějších právních termínů použitých v práci.

Jak z předchozích, tak především z tohoto vydání jde jasně najevo, že jednotlivé formuláře měly sloužit v první řadě buržoasii, a to městské i venkovské. Jsou tu např. vzory, jak má vypadat kvitance, jíž statkář,

---

[27] Zákonem z 9. září 1854 č. 231 ř. z. byla totiž „iudicia militaria“ přeměněna na „zemské vojenské soudy“, jež pak byly opět reformovány zákonem z 20. května 1969 č. 78 ř. z.

[28] Podrobnější recensi Vočadlova spisu přinesl „Právník“ I/1861, str. 34—39 z péra j. Škardy. Autor v ní sice ocenil klady spisu, ale upozornil i na některá nedopatření Vočadlova.

[29] „Český právník“, část I. všeobecná, uspořádali Jan Hlavatý a Josef Rank, Praha 1862.

[30] „Český právník“, část II., právnická, uspořádal Dr. Jakub Škarda, Praha 1863.

[31] Např. k objasnění „záležitostí obecních“ ocitovali tu autoři i řadu paragrafů nového obecního zákona vydaného z 24. dubna 1859 č. 58 ř. z. Jsou to §§ 32—51 a 55—57 obsahující zákonná ustanovení o příslušnosti k obci. (Autoři uvádí omylem §§ 52—54.)

nebo majitel domu potvrzuje splácení úroků z jistiny jím zapůjčené, jak si má počínat domácí pán, chce-li dáti nájemníkovi mimosoudní výpověď z bytu, jakým způsobem má držitel statku dáti svému právnímu zástupci plnou moc, jak může továrník vypovědět svému dlužníkovi splácení půjčky apod. Typickým je i formulář, podle něhož je možno zamítnout žádost o povolení k sňatku z toho důvodu, že snoubenci nemají žádného jmění.

Kromě obvyklých, již přijatých právních termínů používají autoři i termínů nových, převzatých z českého znění Říšského a Zemského zákoníka. Některé termíny jsou však i soukromými návrhy autorů. Platí to např. i o názvu „družina", navrhovaném pro řemeslnické společenstvo. Autoři tak učinili zřejmě na doporučení Jakuba Škardy, který tento název propagoval jako výstižnější.[32] Termín odpovídá sice duchu českého jazyka, přesto však se neujal. Podobně z podnětu Škardova prosazují autoři místo slova „pacht", nebo „smlouva pachtovní" používání slov „násed", nebo „smlouva násední".[33] I tyto návrhy zůstaly v podstatě jen návrhem.[34] V práci je přesně odlišeno mezi „smlouvou nájemní" (o nájem) (Miethvertrag) a „smlouvou pachtovní" (Pachtvertrag), zatímco Vočadlo v předchozím vydání nečinil rozdílu mezi nájmem a pachtem.

K ustálení právní terminologie však nepřispělo, že např. vedle označení „knihy pozemkové" užívala se i označení další, jako „knihy pozemné", nebo dokonce „pozemečné". Takové návrhy se pochopitelně neujaly. Stejně to dopadlo i s daní „pozemečnou".

Druhá část třetího vydání Vočadlova „Českého právníka", tj. právnická, měla sloužit, jak ukazuje podtitul, českým advokátům, notářům, úředníkům a právníkům vůbec, aby „hravě cvičili se v slohu českém a přiučili se obratům naší řeči".[35] Tato část obsahuje formuláře „soudních podání v záležitostech civilních a trestních, jakož i jejich vyřízení a záležitostí notářských".

Je nutno dát za pravdu vydavateli, jímž byl Jakub Škarda, že tu nešlo o pouhé přepracování díla Vočadlova, ale o skutečnou novou práci. Důležitým faktem bylo, že autor v ní používal nejen právnických názvů již obecně přijatých, ale že v některých případech čerpal i ze starých spisů právnických vyšlých v dobách, kdy úroveň právnické češtiny byla vynikající. Dokazují to některé jím užité výrazy (např. „jmění zpupné", Allodialvermögen).

Kromě běžných právnických hesel a frází najdeme ve Škardově práci i výrazy takové, jež se objevují skutečně jen ojediněle. Jsou to slova, jež

---

[32] „Právník" I/1861, str. 36.
[33] Tamtéž, str. 37.
[34] Uvádí je jen „Německo-česká právnická terminologie" z r. 1887, str. 83; „Česko-německé právnické názvosloví" (Ehleman-Volf, Praha 1937, str. 137) upozorňuje na ně jen jako na ukázku výrazu mladším právníkům neznámého.
[35] Viz „Předmluvu" k třetímu vydání, str. V.

zpravidla vytvořil sám. K výrazům, jež nepřežily svého tvůrce patří např. „obstava" (Verbot, Beschlag), jehož užíval Škarda vedle již zobecnělého „obstávka", „plat vsadní" (Insertionsgebühr), jímž označoval poplatek za uveřejnění zprávy o rozhodnutí soudním v novinách,[36] „úživa" (Alimentierung), fráze „dáti do podpůrství" (verpfänden, zu Bürgschaft hingeben) ve významu „pojistiti splacení dluhu vkladem zástavního práva k dlužníkově nemovitosti". Pro dědice pozůstalosti užívá neobvyklého výrazu „nábyvce" (Erwerber)[37] a pro místodržitelství (Statthalterei) název „náměstnictví".[38]

Autoři obou částí třetího vydání úzkostlivě dbali o to, aby jejich formuláře byly psány správnou češtinou a mohly tak být skutečnými vzory. Mnohá, málo zdařilá slova z předchozích zpracování jsou opravena, nebo nahrazena novými výrazy, takže i po této stránce první i druhá část třetího vydání Vočadlovy práce splnila svůj účel.

*

Popularita „Českého právníka" a neutuchající zájem českých právníků o tento spis přiměl autory předchozích vydání k opětnému jeho přepracování. Vydání první (všeobecné) části připravil Jan H l a v a t ý[39] a části druhé (právnické) opět Jakub Š k a r d a.[40]

Obě části se vyznačují tím, že proti třetímu vydání jsou opět rozšířeny. Zvláště to platí o části všeobecné, do níž Hlavatý převzal i celou řadu obšírných výtahů z textů nejnovějších zákonů. Značná část jeho knihy je věnována výkladu nového obecního zřízení českého (zák. z 16. IV. 1864, č. 7. z. z.) a formulářům nezbytným pro vyřizování záležitostí obecních. Tím se jeho kniha stala nejen skutečnou rukověti pro představené obcí, ale pomáhala i vydatně a účinně občanům. Vedle toho podal Hlavatý i formuláře návrhů obcí na opravu volebního řádu, jakož i formuláře velmi aktuálních žádostí adresovaných českému sněmu.[41] Kromě toho uveřejnil zde i stanovy různých spolků (spolku pro postavení cukrárny,[42] nebo akciové jednoty plavárny občanské v Praze), jakož i stanovy Svatoboru.

---

[36] „Německo-české názvosloví úřední a právnické" (Kadlec-Heller), II. vyd. 1923 až 1926, str. 567, tu užívá výrazů „insertné, návěštné".

[37] Převzato z „Juridisch-politische Terminologie" z r. 1850.

[38] Tento výraz se udržel a najdeme jej i v „Německo-českém názvosloví" (Kadlec-Heller), str. 1148.

[39] Vočadlův „Český právník", část I. všeobecná, IV. vydání. Spořádal Jan H l a v a t ý, Praha 1865.

[40] Vočadlův „Český právník", část II. právnická, IV. vydání. Spořádal JUDr. Jakub Š k a r d a, Praha 1870.

[41] Mezi nejaktuálnější z nich patří např. formulář návrhu, aby se na lékařské fakultě přednášelo česky, nebo formulář, dokazující nutnost zavedení rovnoprávnosti češtiny s němčinou, zvláště na moravských školách.

[42] Proti návrhu těchto stanov vystoupil se zásadními připomínkami J. Š k a r d a v „Právníku" IV/1865, str. 278—280.

Práce Hlavatého nám opět připomíná četné výrazy dnes už nepoužívané a zapomenuté. Patří k nim např. „fierant". Etymologicky vzniklo toto slovo z italského „fiera", což znamenalo „velký trh". Fierantem pak byl obchodník, jenž prodával zboží po jarmarcích a trzích (trhovec, jarmarečník). Dalším takovým zapomenutým výrazem je „porce". Je to termín, jenž označoval trvalou almužnu (Armenporzion), udělovanou z chudinských prostředků osobám přestárlým a k práci již neschopným.

Při studiu práce Hlavatého připomíná nám dále formulář žádosti, jíž venkovská obec se domáhá usnadnění rolnického úvěru, dobu přeměny tzv. kontribučenských fondů v hospodářské a kontribučenské záložny.[43]

V českoněmeckém ukazovateli připojeném ke knize označuje Hlavatý nesprávně „příslušníka obce" i „společníka obce" stejným německým názvem „der Gemeindeangehörige". Oba sice patřili mezi občany obce (Gemeindeglieder), ale je mezi nimi podstatný rozdíl jak jasně ukazuje § 6 kap. II. obecního zřízení království českého z 16. IV. 1864.[44] Tento rozdíl se jevil i v terminologii německé. Názvem „der Gemeindeangehörige" možno označovat jen „příslušníka obce". Pro „společníka obce" je pak správný název „Gemeindebürger", nebo „Gemeindegenosse".[45]

Kromě některých terminologických nepřesností z předchozího vydání, jež Hlavatý opakuje i zde, je nutno považovat za málo zdařilý výraz „správnictví" ve významu „správa" (Verwaltung). Neujaly se ani návrhy na užívání termínů „vynáška" (Erlass), „úřad poplateční" (das Gebührenbemessungsamt) aj., na místo správných „výnos" a „úřad vyměřující poplatky".[46]

Zatím co první část čtvrtého vydání Vočadlova „Českého právníka" vyšla, jak řečeno, v přepracovaném a značně rozšířeném znění, nebyla druhá část vydavatelem Jakubem Škardou příliš rozmnožena. Autor tu

---

[43] Kontribučenské obilní fondy byly zřizovány na panstvích podle systemálního patentu z 26. VII. 1748 dobrovolně a podle patentu z 9. VI. 1788 povinně. K tomu: „Průvodce po Ústředním archivu ministerstva vnitra v Praze", roč. II/2, str. 107; Jakub Škarda „Výklad zákonů pro království české o záložnách hospodářských, kontribučenských sýpkách a peněžných fondech kontribučenských", Praha 1865; týž: Jak rozuměti sluší § 2 zákona daného pro království české dne 7. července 1864 stran kontribučenského fondu peněžného" (Právník VI/1867, 817—822); Eduard Vodnařík „Dějiny a statistika moravských kontribučenských založen", Brno 1886; Jan Nečas „O právních poměrech kontribučenských fondů na Moravě od jich zákonitého zřízení před 100 lety až na naše časy (1788—1888)" (Českomoravský národní hospodář, 1889, seš. 5, též zvl. otisk); Václav Kroupa „Jak vznikly a vyvíjely se kontribučenské fondy obilní a kontribučenské fondy peněžné a záložny z nich povstalé v království českém" (Zemědělská politika, IX/1910).

[44] Zmíněný paragraf rozlišuje přesně: „Občané jsou 1. příslušníci obce, to jest ti, kteří mají v obci právo domovské, 2. společníci obce, totiž ti, kteří nemajíce v obci práva domovského, a) jsou v obci v držení domu neb pozemku, b) nebo kteří v obci platí ze živnosti samostatně provozované nebo z příjmu daň přímou a řádně v ní bydlí." Srovn. i § 1. zák. z 12. X. 1868 č. 33, z. z., jímž se mění obecní řád hl. m. Prahy z 27. IV. 1850 č. 85 z. z.

[45] Viz: Kadlec-Haller, Německo-české názvosloví . . ., str. 442.

[46] Na další nepřesnosti a omyly Hlavatého upozornil J. Škarda v „Právníku" IV/1865, str. 209—213.

provedl jen nové rozdělení části materiálu.[47] O tom, že i tato část je zpracována velmi pečlivě, přesvědčuje čtenáře mj. ta okolnost, jak autor reagoval na změny, které se udály od posledního vydání jeho práce. Tak již nemluví o „okresním úřadě co soudě", nýbrž užívá jen názvů okresní soud a okresní úřad. Správně zde Škarda užívá pro německý název „Streitgenosse" českého „společník pře" (účastník ve sporu, litis consors), což je nesporně jasnější a výstižnější než „soupeř", kterýžto název dosud obecně platil.[48] Vedle užívaných již slov „zájem", „vzetí v základ", nebo „zabavení" (Pfändung) navrhoval Škarda správné české slovo „zábor" a místo „základ" (vadium), jímž byla označována kauce (záloha), jíž musel složit každý účastník dražby před jejím započetím (buď v hotovosti nebo cenných papírech) razil výraz „záložka". Toto slovo, jakož i další slova končící na „ka" (prohláška, vynáška, přenáška - Delegation, zmocnění někoho k něčemu) neměla však dlouhého trvání. Stejně se neujaly i další výrazy navrhované Škardou, jako „zůstalost", místo správného „pozůstalost" (Verlassenschaft), „zástupce bezplatný" místo zástupce úřední (z úřední povinnosti) (Vertreter ex offo). Místo dosud i jím používaného „nedokonané zavraždění dítěte" navrhl zde zbytečně "vraždění dítěte". Ani Škarda se neubránil vlivu germanismů, když užil místo správného „důkaz svědecký" rčení „důkaz skrze svědky" (Beweis durch Zeugen).

*

V letech 1871 a 1872 došlo ještě k vydání všeobecné části „Českého právníka". Byla rozdělena na dva oddíly, jichž vydání převzal právník Karel S t e h l í k. První díl, jenž vyšel s názvem „Naučení o dělání všelikých listin, smluv a směnek"[49] však autor proti předchozímu vydání příliš nezměnil. Nově přidal jen několik málo formulářů a kratší vysvětlení k některým z nich. Vydání doplnil ještě výtahy z nově vydaných zákonů. Jinak tato první část se shoduje téměř doslova s vydáním Hlavatého. Autor nevzal např. v úvahu ani připomínky J. Škardy[50] k formulářům „Stanov spolku pro vystavení cukrárny". Zatím co se autor vyvaroval některých nepřesností vydání předchozího, pokusil se na druhé straně prosadit některá málo zdařilá slova. Patří k nim např. „kupník", jehož užil v nově přidaném formuláři trhové smlouvy pro „kupce pozemků".

Druhý oddíl všeobecné části pojednává o „záležitostech politických".[51]

---

[47] K oddílu formulářů „soudních podání a vyřízení v záležitostech civilních" přičlenil jako samostatnou část „věci konkursní". Ostatní změny jsou nepatrné.

[48] Viz „Juridisch-politische Terminologie" (1850), str. 180.

[49] Vočadla „Český právník", části všeobecné díl I. Páté, rozmnožené a opravené vydání nově spořádal Karel S t e h l í k. Praha 1871.

[50] Viz „Právník" IV/1865, str. 278—280.

[51] Vočadla „Český právník", části všeobecné oddíl II. Nově spořádal Karel S t e h l í k, Praha 1872.

Autor užil i zde stejných formulářů jako Hlavatý při vydání čtvrtém. Rozšíření se jeví v tom, že jsou tu uvedeny nejen výtahy, ale celá znění některých nově vydaných zákonů. Stehlík — pražský magistrátní rada — měl pochopitelně nejblíže k záležitostem obecním a proto také část o nich pojednávající je nejlépe a nejšířeji zpracována.[52] Širší jsou i teoretická pojednání předcházející formulářům. Tato všechna rozšíření se však stala na úkor části nejpodstatnější, tj. formulářové. Některé formuláře byly dokonce vypuštěny. Terminologicky nepřináší práce Stehlíkova nic nového.

*

Jak Vočadlův „Český právník", tak i ostatní sbírky formulářů připomínají nám staré formuláře z doby dávného feudalismu, kdy sestavování podobných vzorců a předloh bylo velmi rozšířeno.[53] Tyto středověké formuláře byly určeny k usnadňování úřadování, a to nejen v kancelářích královských, ale i arcibiskupských i bohatých panských rodů, klášterů i měst. Obliba jejich přetrvala i feudalismus a právě v 19. století, v době nástupu kapitalismu i v dalším průběhu století se vynořila řada podobných právních příruček.[54] Zatím však, co účelem formulářů středověkých bylo v první řadě ulehčení práce kancelářské, měly české formuláře, zvláště ty z nich, jež vznikly na přechodu od feudalismu ke kapitalismu, mimo tento cíl ještě i poslání jiné, tj. přispívati k zavedení českého úřadování do úřadů a soudů a tím umožnit, aby česká vznikající buržoasie získala na úkor vládnoucí buržoasie německé větší podíl na státní moci.

*

V předložené práci nebylo dobře možno pojednati o všech vydáních Vočadlovy práce jako o celku, neboť téměř každé další vydání bylo přepracováno a rozmnoženo tak, že šlo vlastně o práci zcela novou. Počínaje třetím vydáním, šlo přepracování tak daleko, že z původní Vočadlovy práce zůstal skutečně jen název. Kladným rysem a společným znakem všech pěti vydání Vočadlovy práce je, že se v nich jasně zračí snaha editorů podávati jen vzorce psané co nejlepší češtinou.

Při osvojování si správné právnické češtiny nemohly českým právní-

---

[52] Stehlík uvádí tu mj. i celý text zákona z 3. XII. 1862 č. 105 ř. z. o záležitostech domovských, dále obecní řád města Prahy z 27. IV. 1850, jednací řády rady městské a sboru obecních starších, magistrátu král. hlav. m. Prahy, disciplinární řád pro úředníky a služebníky obecní.

[53] Důležitost středověkých formulářů pro právní dějiny zdůraznil František Čáda v článku „Význam formulářů pro právní historii" (Nástin), „Všehrd" IV/1923, str. 134.

[54] K tomu: Václav Vaněček, České právnictví za kapitalismu, Praha 1953, str. 25—26. Vaněček charakterizuje zjev slovy, že „tato bohatá literatura právních sekretářů v období kapitalismu u nás je pokračováním starých právních knih z doby feudální".

kům mnoho pomoci české překlady rakouských zákonů, neboť byly z větší části špatné úrovně, ani nečetné české spisy právnické z této doby. Tím spíše populární Vočadlův spis, spolu s některými staršími pracemi téhož druhu byl důležitým pramenem, z něhož čeští právníci, nezkušení ve slohu právnickém a postrádající zvláště schopnosti užívati správně české právní terminologie a frazeologie, mohli čerpat.

Vočadlův „Český právník" nesloužil však výlučně jen českým právníkům, ale byl nepostradatelnou pomůckou, jež přinášela důkladné poučení i široké české veřejnosti. Používatel našel tu poučení vskutku všestranné. Je zásluhou Vočadlovou i dalších zpracovatelů, že jednotlivé formuláře jsou psány poměrně dobrou češtinou a nejsou na rozdíl od starších sbírek formulářů zpracovány podle vzorů německých. Pro tyto přednosti stal se Vočadlův „Český právník" jedním z významných stavebních kamenů při vytváření českého právnického jazyka i české moderní právní terminologie.

DIE BEDEUTUNG DES „ČESKÝ PRÁVNÍK" (DER TSCHECHISCHE JURIST) VON VOČADLO FÜR DIE BILDUNG DER TSCHECHISCHEN JURISTENSPRACHE

Vladimír Růžička

Der Verfall der tschechischen Schriftsprache, welcher bei uns schon nach der Schlacht auf dem Weissen Berge begann, bewirkte unvermeidlich auch ein Sinken des Niveaus des Juristentschechisch. Die tschechische juristische Produktion zu Ende des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts war minimal. Es wurden zwar Übersetzungen der österreichischen Gesetze ins Tschechische angefertigt, aber ihr Tschechisch war oft, besonders dem einfachen Volke, unverständlich. Von gleich niedrigem Niveau war auch das Tschechisch der Schriftstücke, welche von den Behörden und Gerichten ausgingen, ebenso wie das Tschechisch der Eingaben von Advokaten und Notaren. Erst nach der bürgerlich-demokratischen Revolution des Jahres 1848, welche die Gleichberechtigung der tschechischen mit der deutschen Sprache proklamiert hatte, kam es zu einer Wendung zum Besseren.

Dies hing damit zusammen, dass auch bei uns vom Ende des 18. Jahrhunderts an der Prozess der Formung der neuzeitlichen tschechischen bürgerlichen Nation zu laufen beginnt — die nationale Wiedergeburt, wozu auch die Wiedergeburt der tschechischen Sprache und der tschechischen juristischen Terminologie gehörte. Die ersten Zeichen der Besserung war die Herausgabe des Reichsgesetzblattes mit tschechischem Text (vom Jahre 1849 an) und das Erscheinen des Terminologischen Wörterbuches (Wien 1850), in dem die tschechische juristische Terminologie bearbeitet war.

Bei der Aneignung der Kenntnis des Juristentschechisch half den tschechischen Juristen wie auch den Benützern aus Laienkreisen ausgiebig das populäre juristische Handbuch von Jan Vočadlo „Český právník" (Der tschechische Jurist), welches Anleitungen für das tschechische Amtieren und eine ganze Sammlung von Formularen für die verschiedensten Rechtsakte brachte. Die Wichtigkeit dieser Arbeit bewies die Tatsache, dass im Verlaufe von zwanzig Jahren (1852—1872) fünf Auflagen dieses Werkes erschienen.

Ein Positivum Vočadlos „Český právník" war es, dass er nicht — zum Unterschied von älteren Arbeiten ähnlicher Art — nach deutschen Vorlagen bearbeitet war, und dass auch der ursprüngliche Autor, wie auch die späteren Bearbeiter bestrebt waren, nur solche Formulare darzubieten, welche in gutem Tschechisch geschrieben waren und richtige Muster werden konnten. Für die Rechtsgeschichte hat Vočadlos Handbuch auch die Bedeutung, dass wir darin auch solche juristische Ausdrücke finden, welche nur kurze Zeit in Geltung blieben, auf die aber die juristische Terminologie Rücksicht nehmen muss. Dieser Vorzüge wegen erachten wir mit Recht Vočadlos „Český právník" als einen bedeutsamen Baustein zur Schaffung der tschechischen juristischen Sprache und der tschechischen modernen juristischen Terminologie.

STATUTÁRNÍ PŘEDPISY ODBOROVÝCH ORGANISACÍ PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU

Jaroslav Houser

Dělnictvo v českých zemích mělo již v předbřeznovém Rakousku organisace, které plnily funkce pozdějších organisací odborových. Na prvém místě byly to organisace textilního dělnictva, zejména tiskařů kartounů.

Dělnické podpůrné organisace vyvolával v život těžký úděl dělníků ponechávaných svému osudu v případě nemoci nebo jiné neschopnosti k práci a v nezaměstnanosti. Podpůrné spolky se nazývaly „bratrstva" po vzoru podpůrných spolků tovaryšů a horníků existujících již za feudalismu, nebo též „kasy". Roku 1817 vzniklo např. tzv. „Staré pražské bratrstvo", roku 1842 pokladniční spolek v továrně u Příbramů a roku 1847 pokladniční spolek u Porgesa. Krom toho existoval pokladniční spolek továrny Jakuba Schicka a pokladniční spolek továrny Dormizerovy v Holešovicích. Podobné spolky vznikly i mimo Prahu.

Tyto spolky vyplácely různé druhy podpor, tak např. podpory členům v případě jejich nemoci a pohřebné pozůstalým při jejich úmrtí. „Nové pražské bratrstvo", založené roku 1848, vyplácelo i podporu v případě nezaměstnanosti. Všechny tiskařské spolky poskytovaly též cestovní podpory cestujícím tiskařům, a to nejen tiskařům domácím, nýbrž i z Německa přicházejícím, jestliže se vykázali pokladničním listem svého pokladničního spolku. Příjmy spolků tvořilo zápisné a členské příspěvky. Spolky měly svou samosprávu.

Organisace textilního dělnictva neomezovaly se již v této době na pouhé vyplácení podpor, ale vyvíjely někdy i vlastní odborářskou činnost, např. tím, že se zabývaly pracovními poměry na závodě.

Pokladniční spolky tiskařů kartounů sehrály významnou roli v roce 1844, kdy došlo v Praze k bouři dělnictva zaměstnaného v kartounkách. Hotovosti pokladničních spolků bylo tehdy použito k podpoře stávkujících a zatčených dělníků. To dalo podnět zemské vládě v Čechách k nařízení, že bez schválení úřadů se nesmějí konat žádné peněžité sbírky, že podpůrné spolky si musí dát do 3 měsíců schválit stanovy, že musí předkládat veřejné účty a že se podřizují úřednímu dozoru.[1]

[1] Tobolka Zd., Počátky dělnického hnutí v Čechách, Praha 1923, str. 13—15, Soják, Vl., Vývoj odborového hnutí v Československu, Praha 1950, str. 7—9, Deutsch

O právních poměrech spolků tiskařů v předbřeznovém Rakousku podává obraz zpráva úřední vyšetřovací komise českému zemskému guberniu z 12. března 1845. Některé z těchto spolků měly písemné statutární předpisy, které existovaly ponejvíce jen v návrhu a nebyly úředně schváleny. Předpisy nebyly ani ve všech bodech dodržovány a byly čas od času měněny ústní dohodou spolku.[2]

Později dělnické podpůrné a vzdělávací spolky, které plnily funkce odborových organisací, podléhaly spolkovému patentu z roku 1852 (č. 253/1852 ř. z.) a ještě později spolkovému zákonu z roku 1867 (č. 134/1867 ř. z.). Funkce odborových organisací mohly však plnit dělnické spolky až do vydání koaličního zákona z roku 1870 (č. 43/1870 ř. z.) jen nepřímo a ilegálně, protože až do této doby platil zákaz dělnických koalic, který byl koaličním zákonem podstatně zmírněn.

Spolkový patent z roku 1852 vycházel ze zásady koncesní. Ke zřízení dělnických podpůrných a vzdělávacích spolků bylo zapotřebí zvláštního povolení státní správy (§ 1, písm. a, § 2, písm. i). Bylo zakázáno zřizovat spolky, které se zabývaly záležitostmi, jež náležely v obor zákonodárství nebo správy veřejné, tedy spolky politické (§ 3). Patent obsahoval zvláštní předpisy o dohledu státní správy na spolky (§ 22).

Podpůrným dělnickým spolkem, zřízeným podle spolkového patentu z roku 1852, byla „Typografia". Stanovy tohoto spolku, sdružujícího pražské typografy, byly schváleny místodržitelstvím 29. října 1862.[3] Povaha podpůrného spolku vysvítá z tohoto ustanovení stanov (§ 1):

„Typografia má za účel, aby se skládáním ustanovených příspěvků týdenních nemocní, to jest k práci neschopní členové její po čas nemoci (§ 7) jistou částí peněz podporovali, a aby se, pakli by zemřeli, pozůstalým přiměřený příspěvek na pohřeb poskytoval."

Členové měli nárok na peněžitou pomoc v nemoci v částce 5 zl. týdně, trvala-li neschopnost k práci po celý týden, tj. po 6 všedních dní. Podpora se vyplácela však nejdéle 13 týdnů (§ 7).[4]

Závislost dělnictva na zaměstnavatelích se jevila v ustanovení stanov, že v čele spolku stojí protektor, jehož volil výbor spolku ze středu majitelů knihtiskáren v Praze na dobu tří let. Protektorovi příslušelo předsedat valným schůzím spolku a měl též právo nahlížet do závěrečných účtů. Mohl též podávat výboru spolku své návrhy (§ 13).

J., Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung, sv. I., Vídeň 1929, str. 22 a Kotek J., Odborové hnutí zaměstnanců, Praha 1930, str. 110 a 111.

[2] Deutsch J., Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung, sv. I., Vídeň 1929, str. 19—20 a Tobolka Zd., Textiláci první průkopníci dělnického hnutí v Čechách, Praha 1950, str. 38—40.

[3] Stanovy Všeobecné kasy ku podporování nemocných typografů v Praze, založené pod jménem „Typografia", Praha 1863, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 7222/501.

[4] Ve stanovách téhož spolku z r. 1865 uvádí se ještě podpora v invaliditě a podpora vdovská. (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6-513a.)

Podpory v případě ztráty pracovní způsobilosti, zejména nemoci, a v případě úmrtí (pohřebné) poskytovala svým členům a jejich pozůstalým celá řada dalších dělnických spolků, např. pokladní spolek továrny Příbramovy a Grassovy[5] nemocenská pokladna zaměstnanců Příbramovy tkalcovny,[6] spolek pracovníků při železe a ohni v továrnách a dílnách v Praze[7] a předměstích a podpůrná pokladna pomocníků společenstva měditiskařů.[8]

Nová úprava spolkového práva podle zákona z roku 1867 (č. 134/1867 ř. z.), jenž byl vydán po rozsáhlé petiční akci dělnictva, byla liberálnější ve srovnání se spolkovým patentem z roku 1852. Byla především opuštěna zásada koncesní. Zakladatelé oznámili zamýšlené zřízení spolku zemskému úřadu, po případě ministerstvu vnitra (§ 4 a 11) a tyto úřady mohly do 4 týdnů utvoření spolku zakázat, příčil-li se jeho účel nebo zařízení právnímu řádu nebo byl-li spolek státu nebezpečný (§ 6). Nezakázal-li úřad utvoření spolku v uvedené lhůtě nebo prohlásil-li již dříve, že spolek nezakazuje, mohl spolek zahájit svou činnost (§ 7). To znamenalo, že spolek nabyl právní existenci buď tím, že uplynula 4týdenní lhůta, aniž by úřad utvoření spolku zakázal anebo tím, že úřad prohlásil ve 4týdenní lhůtě, že spolek nezakazuje. Politické spolky byly podrobeny ještě dalším předpisům. Cizinci, ženy a nezletilci se nesměli stát jejich členy (§ 30). Představenstvo politického spolku se mělo skládat nejméně z 5 a nejvýše z 10 členů (§ 31). Politické spolky byly povinny oznámit politickému úřadu členy spolku a předkládat mu každoročně výkaz o počtu členů (§ 32). Nesměly zřizovat pobočky, tvořit mezi sebou svazy a udržovat styk s jinými spolky. Členové představenstva politického spolku nesměli být členy představenstva jiného politického spolku (§ 33). Členům politického spolku bylo zakázáno nosit spolkové odznaky (§ 34). Spolky a společnosti, jejichž účelem bylo dosažení zisku, dále spolky, které prováděly obchody bankovní, úvěrové a pojišťovací, byly z platnosti zákona vyňaty (§ 2). Na ně se i nadále vztahoval spolkový patent z roku 1852.

Po vydání nového spolkového zákona změnil se tedy právní režim dělnických spolků. Spolky vzdělávací byly podrobeny všeobecným předpisům nového spolkového zákona. Stejné postavení měly i dělnické podpůrné spolky, ačkoliv se dály ze strany vídeňské vlády a rakouských úřadů pokusy, podrobit podpůrné spolky dělnické právnímu režimu spolků po-

---

[5] Statuten des Alt-Prager Přibram'schen und Grassischen Fabriks-Cassa-Vereins z r. 1860 (Stát. ústř. archiv, Fond ČM, sign. 1856-83/30/6/92).

[6] Statuten der Kranken-Cassa des A. W. Przibramschen Weberei-Personales z r. 1861 (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6/92).

[7] Stanovy z r. 1862 (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6/568).

[8] Statuten der für die Gehilfen der Prager Kupferdruckergenossenschaft zu gründenden Unterstützungen z r. 1865 (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6/338).

jišťovacích.[9] Dělnické spolky politické byly podrobeny zvláštním omezením uvedeným v novém spolkovém zákoně. Odborové spolky ve vlastním slova smyslu zůstaly pak až do vydání koaličního zákona z roku 1870 zakázány.

V mezidobí od roku 1867 do roku 1870 měly proto dělnické spolky, obstarávající i nadále ilegálně funkce odborových organisací, buď charakter spolků podpůrných nebo vzdělávacích anebo měly povahu smíšenou, vykazujíce znaky jak spolků podpůrných, tak vzdělávacích.

Příkladem podpůrného spolku, jak ukazují stanovy, byl spolek tiskařů a dřevorytců v Praze.[10] Šlo o podpůrný spolek, poskytující podpory členům v případě nemoci a podpory vdovám a sirotkům v případě úmrtí člena. Typickým vzdělávacím spolkem byla Malostranská dělnická beseda, jejímž účelem bylo „vzbuzovati a podporovati snahy členův svých po vzdělání průmyslovém a všeobecném, jakož i pěstovat život společenský".[11] „Typografická beseda"[12] byla příkladem spolku smíšené povahy, podpůrného i vzdělávacího.[13]

Tato povaha spolku je patrná z ustanovení stanov: „Účelem spolku jest, aby podporoval snahy údův po vzdělání všeobecném a odborovém i aby pomáhal jim k zlepšení hmotných zájmů jejich" (§ 1). Cíle vzdělávacího mělo být dosaženo mimo jiné vyučováním jazyků, přednáškami o věcech všeobecně i odborně užitečných, knihovnou, čítárnou, sbírkou modelů a vzorů, udílením poct za práce nad jiné vynikající a spolkovým časopisem. Podpůrná činnost spolku spočívala ve vyplácení podpor členům ve zvláštních případech a v opatřování práce členům. Výslovně bylo ve stanovách uvedeno, že z přednášek se vyjímají věci politické. Zakladatelé spolku se zřejmě snažili vyloučit tímto ustanovením stanov před úřady dojem, že jde o spolek politický, jenž byl, jak uvedeno, podroben odchylnému právnímu režimu.

Koaliční zákon z roku 1870 (č. 43/1870 ř. z.) umožnil zakládat dělnické

---

[9] O to se pokusilo vídeňské ministerstvo vnitra výnosy z 18. XI. 1882 a z 19. XI. 1902. V obou případech však pokus ztroskotal pro odpor dělnictva a zůstalo při staré praxi.

[10] Stanovy z r. 1867 (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign 1856-83/30/6/92).

[11] Stanovy z r. 1869 (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6/2647).

[12] Stanovy z r. 1869 (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6/513a a Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 7225/501).

[13] Zcela odlišný charakter měly Chleborádovy ouly. Šlo tu o spolky konsumní s některými vzdělávacími úkoly, jak to vyplývá ze stanov pražského „Oulu" z r. 1868. Účelem spolku bylo pěstování hmotného i duševního blahobytu dělnictva. Pravidelnými vklady členů jakož i penězi darovanými a vypůjčenými měl se shromáždit kapitál, nutný k založení skladu dobrých a laciných potravin, paliva, oděvu a jiných potřeb. Sklad měl být zásoben z počátku kupováním výrobků co možná z první ruky a později výrobou na vlastní účet. Ze zisku vyplývajícího z výroby a tržby mělo být věnováno 5 % účelům vzdělávacím a zbytek měl být rozdělen mezi členy. Ze vzdělávacího fondu měly být čerpány prostředky k založení knihovny, zařízení čtenářské síně, pořádání divadel a přednášek nepolitického obsahu, vyučování atd. (Stát. ústř. archiv, fond ČM, sign. 1856-83/30/6/1897.)

spolky s cíli hospodářskými a sociálními, týkajícími se zejména pracovního poměru zaměstnanců. Také tyto dělnické odborové organizace musily být v buržoasním smyslu „nepolitické", neboť jinak by byly bývaly podřízeny přísnějšímu režimu spolků politických. Ve stanovách odborových spolků se proto zdůrazňovalo, že spolek se nebude zabývat činností politickou. Statutární ustanovení vylučující politickou činnost vyskytovalo se ve stanovách odborových spolků po celé rakouské období.[14] Ve výměrech pražského místodržitelství se výslovně uvádělo, že odborový spolek, jehož stanovy byly úředně projednávány, je spolkem nepolitickým a nesmí politickou činnost ani vyvíjet ani se jí účastnit.[15]

Po vydání koaličního zákona bylo zakládání odborových spolků brzděno rakouskou byrokracií. Pod různými záminkami bylo rakouskými úřady oddalováno projednání stanov odborových spolků. Tato praxe postihla pražské kovodělníky, kteří museli své stanovy zadávat během let 1873 až 1874 devětkrát, když je vždy upravili podle úředních připomínek.[16]

Rakouské úřady dále bedlivě sledovaly, zda odborové spolky nevyvíjejí činnost, která byla podle jejich mínění činností politickou, což vedlo k zákrokům proti odborovým spolkům a k jejich rozpuštění. V době tvrdé persekuce dělnického hnutí začátkem let osmdesátých byla rozpuštěna pod záminkou politické činnosti celá řada vzdělávacích a odborových dělnických spolků. Političnost odborových spolků posuzovaly úřady naprosto libovolně, tak např. ještě roku 1880 zakazovaly podpůrné spolky, které se sdružily, aby vyplácely podpory v nezaměstnání a cestovné svým členům ve všech zemích Předlitavska, s odůvodněním, že jde o činnost politickou a že spolky jsou státu nebezpečné. Šikany rakouské byrokracie pokračovaly v letech devadesátých. Tak např. v Praze byl roku 1891 zakázán odborový spolek kovodělníků s odůvodněním, že jde o spolek státu nebezpečný.[17]

Právní situace, vyplývající z ustanovení spolkového práva, nebyla odborovým organisacím jistě nijak příznivá a praxe rakouských úřadů měla přímo persekuční ráz. Přes tuto nepříznivou právní situaci a teror ze strany rakouského byrokratického aparátu rostlo odborové hnutí a zaznamenalo v posledních dvou desetiletích minulého století značný rozmach, zejména v českých zemích.

---

[14] Tak např. § 2 stanov Unie horníků rakouských z r. 1903 stanoví: „Unie má za úkol chrániti duševní a hmotné zájmy svých členů s vyloučením každé politické tendence." (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3774/282).

[15] Výměr pražského místodržitelství z 26. X. 1910, č. 273.207, týkající se stanov Svazu československých horníků v Rakousku se sídlem v Mostě (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3611/273.)

[16] Soják Vl., Vývoj odborového hnutí v Československu, Praha 1950, str. 14 a Stýblo J., České odborové hnutí na konci XIX. a na počátku XX. století v období narůstání imperialismu, disertace VŠPS, str. 38.

[17] Deutsch J., Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung, sv. I., Vídeň 1929, str. 107, 108, 157 a 233.

V této době se projevila v sociálně demokratickém odborovém hnutí tendence směřující k soustřeďování dosud isolovaných odborových spolků ve vyšší organisační útvary. Tendence toho druhu byla patrna již v sedmdesátých letech. Roku 1870 sešli se v Praze delegáti různých dělnických podpůrných spolků a usnesli se zřídit společnou organisaci těchto spolků. Byl přijat též návrh na zřízení ústředního fondu na podporu stávek. Také pražští strojírenští dělníci se pokusili založit Ústřední jednotu dělníků strojírenských a roku 1871 se usnesli typografové sloučit typografické spolky ve spolky zemské. Pro Čechy stala se zemským spolkem Typografická beseda, založená již v roce 1862, pro Moravu Verein der Buchdrucker, založený v roce 1863 a pro Slezsko Oesterreichischer Unterstützungsverein für Buchdrucker und Steindrucker, založený roku 1870. Podobné tendence se projevily v organisacích obuvníků a dřevodělníků.

Začátkem let devadesátých odborové soustřeďování dosáhlo vrcholu. Roku 1892 bylo utvořeno prvních deset celoříšských svazů. Síla odborového hnutí vzrostla tak, že stav členstva dosáhl čísla 46 606. Členstvo bylo organisováno ve 474 skupinách celoříšských svazů a v 240 spolcích místních a zemských. 13. října 1892 byla zvolena na schůzi vídeňských dělníků Prozatímní komise rakouských odborů, která si vzala za úkol vybudovat jednotnou odborovou organisaci pro celé Rakousko. O vánocích roku 1893 se pak konal první sjezd rakouských odborů.[18]

Vytváření vyšších organisačních celků nad dosud roztříštěnými odborovými spolky bylo významným mezníkem ve vývoji odborového hnutí. Hospodářský boj dělnické třídy, jehož nástrojem byly odborové organisace, dosáhl tak nových forem. Třídní boj s kapitálem neprobíhal již isolovaně, nýbrž dělnická solidarita se mohla projevit se vzrůstajícím uvědoměním dělnictva mnohem důrazněji, buď v celém výrobním odvětví nebo dokonce mohlo být mobilisováno k boji všechno dělnictvo.

Soustřeďování dosud isolovaných odborových spolků ve vyšší organisační útvary, k nimž docházelo lavinovitě v osmdesátých a devadesátých letech, znamenalo budování odborových organisací ve směru vertikálním. Vznikající vyšší organisační celky (odborové svazy zemské a ústřední) byly také spolky ve smyslu spolkového zákona.

Organisační struktura odborového hnutí byla upravena organisačními předpisy, obsaženými buď přímo ve stanovách nebo v organisačních a jednacích řádech, které si odbory vytvářely autonomně.[19]

---

[18] Národnostní rozpory, které se projevily na II. odborovém sjezdu r. 1896 vedly r. 1897 k založení „Odborového sdružení československého", jež se postupně dostalo zcela do vod reformismu. Po vzoru sociálně demokratických odborových ústředen vznikaly později ústředny žlutácké a klerikální. R. 1907 byla založena národně sociální odborová ústředna „Česká obec dělnická" a r. 1909 „Říšská československá všeodborová komise křesťanskosociální se sídlem v Brně".

[19] Stanovy Svazu českých kovodělníků (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2321, čes. místodr, č. j. 8/A 3270 ai 1912), stanovy Svazu kovodělníků v Ra-

Základní organisační jednotkou byla zpravidla místní skupina, k jejímuž založení docházelo, dosáhl-li počet organisovaných členů v určitém výrobním odvětví stanovené hranice (např. 10, 20, 30 nebo 50). Nebylo-li této hranice dosaženo, bylo zřizováno jen platební místo, které nebylo spolkem (právnickou osobou). Místní skupina měla naproti tomu zpravidla povahu pobočného spolku příslušného odborového svazu. Místní skupiny a platební místa odborového svazu určité oblasti byly sdružovány v obvody, často nazývané agitačními obvody.[20]

Nejvyšším orgánem odborových svazů byl svazový sjezd. Ten volil výkonný orgán, zvaný pravidelně představenstvo. To bylo širší nebo rozšířené, nazývané někdy delegace, a užší. Krom toho fungovaly kontrolní orgány volené sjezdem, revisoři, kontrolní komise, dozorčí sbor, dozorčí výbor, atd. V období mezi sjezdy byla u některých svazů svolávána zastupitelstva.

Ve svazových stanovách byla vyjádřena často důležitá zásada, že svaz je oprávněn na základě usnesení sjezdu za účelem šíření a utužení svazových zájmů dohodnouti se se svazy sledujícími stejné účely a upraviti vzájemný poměr.[21] To byla organisační zásada, která především umožnila odborovým svazům sdružujícím zaměstnance v témže výrobním odvětví vstupovat ve svazky se společnými koordinačními orgány. Tak např. Svaz českých kovodělníků vytvořil s odborovými organisacemi jiných oborů, které byly zastoupeny v kovoprůmyslu (modeláři, strojníci a topiči, kováři, dřevodělníci) „Kovodělnou jednotu", jejímž koordinačním orgánem

---

kousku (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI/160/r2 bal. 2319, čes. místodrž. č. j. 8/A 1250 ai 1912), stanovy Svazu českých textilníků v Rakousku (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2321, čes. místodrž. č. j. 8/A 3493 ai 1912), Statuten der Union der Textilarbeiter Oesterreichs (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2321, čes. místodrž. č. j. 8/A 3561 ai 1912), stanovy Říšského svazu dělnictva lučebního v Rakousku (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2320, čes. místodrž. č. j. 8/A 2348 ai 1912), stanovy Svazu dělnictva průmyslu lučebního v Rakousku (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2320, čes. místodrž. č. j. 297291 ai 1912), stanovy Ústředního svazu československých sklářských dělníků a spřízněných odvětví v Rakousku (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2321, čes. místodrž. č. j. 8/A 3921 ai 1912), Statuten des Zentralverbandes aller Glasarbeiter und verwandten Berufe Oesterreichs (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2321, čes. místodrž. č. j. 8/A 4199 ai 1912), stanovy Svazu českých dřevodělníků v Rakousku (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2320, čes. místodrž. č. j. 8/A 2486 ai 1912) a Statut des Verbandes der Holzarbeiter Oesterreichs (Stát. ústř. archiv, fond ZÚ 1912, sign. XI. 160/r2 bal. 2321, čes. místodrž. č. j. 68.518 ai 1908).

[20] Tak např. Svaz českých kovodělníků měl 9 agitačních obvodů v Čechách, 3 na Moravě a 1 v Dolních Rakousích (Stanovy Svazu českých kovodělníků, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4372), Svaz horníků zahrnoval r. 1900 tyto obvodní svazy: 1. Ostrava—Karvín, 2. Kladno, 3. Nýřany, 4. Trnovany—Duchcov—Most, 5. Falknov, 6. Rosice, 7. Alpské země, 8. Halič („Odborové sdružení československé", roč. IV. z r. 1900, str. 147) a Československý svaz železničních zřízenců v Rakousku měl 5 agitačních obvodů v Čechách, 1 na Moravě a 1 v Dolních Rakousích (Doplňky a vysvětlivky stanov, jakož i pokyny pro důvěrníky a činovníky Československého svazu železničních zřízenců v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3009/229).

[21] § 2, odst. 3 stanov Svazu československých horníků v Rakousku se sídlem v Mostě (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3611/273) a § 2, odst. 2 stanov Unie horníků rakouských (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3774/282).

byl výbor, složený ze zástupců jednotlivých svazů.[22] Krom toho byla to organisační zásada umožňující vytváření odborových ústředen, sdružujících odborové svazy všech výrobních a pracovních odvětví.

Organisační výstavba největší odborové ústředny českého dělnictva, Odborového sdružení československého, je patrna z jeho organisačních řádů. Původní organisační řád byl přijat na všeodborovém sjezdu roku 1897.[23]

Vrcholným orgánem sdružení byl sjezd, jenž se konal každá tři léta. Výkonným orgánem byla komise odborového sdružení, která se skládala nejméně z jednoho důvěrníka každé průmyslové skupiny. Komise volila sekretáře a ustavovala úředníky sekretariátu.

Na odborovém sjezdu roku 1918, bezprostředně před koncem války,[24] byl schválen nový organisační řád. Nejvyšším orgánem ústředny byl i nadále všeodborový sjezd, svolávaný každé tři roky. Nejvyšším výkonným orgánem byla ústřední odborová komise, složená ze zástupců svazů, přičemž každý svaz měl jednoho zástupce. Byla tedy opuštěna myšlenka volby ústřední odborové komise na všeodborovém sjezdu. Tím mohla lépe hájit své posice odborářská byrokracie proti revolucionisujícímu se členstvu.

Ústřední odborová komise volila ze svého středu užší sbor, 15člennou ústřední odborovou radu, přičemž se mělo přihlížet k jednotlivým výrobním skupinám. Vedle této rady volilo se z komise 5 členů dozorčího sboru, kteří měli právo docházet do schůzí rady a hlasovat v ní. Ústřední odborová rada jmenovala mimo jiné úředníky a zřízence sekretariátu a disponovala fondy ústředny. Měla tedy v rukou odborářský aparát a finance. Nejméně jednou do roka byla svolávána schůze delegátů představenstev odborových svazů, které byly v ústředně sdruženy.

Zvláštním organisačním problémem Odborového sdružení československého bylo začlenění vzdělávacích spolků. V počátcích dělnického hnutí byly tyto spolky hlavními nositeli a šiřiteli socialistických myšlenek. V období rozmachu svépomocného hnutí staly se vzdělávací spolky baštami třídně uvědomělých sociálně demokratických dělníků proti „svépomočáctví". V dějinách dělnického hnutí sehrály tedy vzdělávací spolky kladnou a významnou úlohu. Jakmile se však odborové hnutí zkonsolidovalo, staly se tyto spolky překážkou jeho dalšího zdárného rozvoje. Bylo třeba, aby dělnictvo bylo organizováno v řádných odborových organisacích a nikoliv jen ve vzdělávacích spolcích, které měly jen velmi lokální ráz a degenerovaly často po stránce kulturní na pouhé spolky

---

[22] Stanovy Svazu českých kovodělníků, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4372.
[23] Protokol I. odborového sjezdu z r. 1897, Deset roků Odborového sdružení československého, Praha 1907, str. 14.
[24] Protokol VI. odborového sjezdu z r. 1918.

divadelních ochotníků.[25] Proto byla na sjezdu sociálně demokratické strany r. 1902 schválena zásada, že každý příslušník strany má být členem své odborové organisace a této řádně platit příspěvky.[26] Tato zásada zvítězila i na III. odborovém sjezdu roku 1903, kde bylo přijato usnesení přesvědčovat členy vzdělávacích spolků, aby se stali členy odborových spolků anebo aby se vzdělávací spolky přeměnily ve spolky všeodborové, sdružující dělníky různých výrobních odvětví.[27]

Po II. odborovém sjezdu bylo ihned započato s přeměnou vzdělávacích spolků na všeodborové. Byly vypracovány vzorné stanovy a regulativ a do akce byl též zapojen odborářský tisk. V roce 1903 bylo přeměněno 20 spolků, v roce 1905 98 a roku 1906 67. Mimo to v místech, kde to situace dovolovala, byly ustaveny přímo skupiny odborové.[28]

K předpisům organisačním odborových organisací patřila ustanovení organisačních řádů, po případě i samostatných stávkových řádů, o organisaci stávek. Šlo o předpisy pro činnost odborových organisací velmi významné, protože stávka byla účinný a důrazný prostředek třídního boje k dosažení cílů hospodářských a sociálních, sledovaných odborovými organisacemi.

Zásady o organisování stávek byly obsaženy již v původním organisačním řádu, na němž se usnesl I. odborový sjezd roku 1897.[29] Odborová orga-

---

[25] Poměr členstva odborových a vzdělávacích spolků v českém odborovém hnutí v letech 1897 a 1902 je patrný z této tabulky:

	Spolky odborové	Spolky vzdělávací
1897	5 230 členů	1872 členů
1898	8 274 členů	4843 členů
1899	11 744 členů	8012 členů
1900	13 146 členů	9577 členů
1902	12 948 členů	8074 členů

(Protokol III. odborového sjezdu z r. 1903, str. 23.)

[26] Protokol V. sjezdu československé strany sociálně demokratické z r. 1902.

[27] „Dosavadní vzdělávací spolky buďtež přeměněny ve všeodborové. Všeodborový spolek bude se skládati ze členů přímých a nepřímých. Přímými členy mohou se státi pouze osoby, jichž zaměstnání je takového druhu, že členy odborových organisací býti nemohou. Nepřímým členem může se státi člen některé odborové organisace, za něhož odvádí příspěvky v obnosu 10 hal. jeho odborová organisace. Nepřímí členové všeodborových spolků odvádějí své příspěvky přímo své organisaci odborové a sice ve výši u dotyčné organisace platné. Členové všeodborových spolků ať přímí či nepřímí stejně účastní se činnosti spolkové. Dostoupí-li v některém všeodborovém spolku počet nepřímých členů některého odboru takové výše, že stačí ku založení skupiny dotyčné odborové organisace, budiž pro ně zřízena dotyčnou odborovou organisací v místě skupina.

Chce-li některý všeodborový spolek zavésti si podporu v nemoci, má býti tato neobligatorní a vedena úplně od spolku odděleně."

(Protokol III. odborového sjezdu z r. 1903, str. 12.)

Tato resoluce byla přijata po dlouhé debatě, a sice hlasováním dle jmen 15 017 hlasy (11 460 hlasů 70 organisací odborových a 3557 hlasy 66 spolků vzdělávacích) proti 204 hlasům (9 hlasů jednoho spolku odborového a 195 hlasů 5 spolků vzdělávacích). (Tamtéž, str. 63.)

[28] Deset roků odborového hnutí československého, Praha 1907, str. 37.

[29] Tyto zásady byly převzaty ze stávkového řádu (Streikreglement) z r. 1894, vypracovaného odborovou komisí ve Vídni. („Gewerkschaft" z 1. VIII. 1894.)

nisace, která měla v úmyslu zahájit stávku, měla oznámit svůj záměr 6 týdnů předem komisi odborového sdružení a žádat o schválení stávky. Komise odborového sdružení měla zavést šetření o každé takto hlášené stávce, a na jejím podkladě rozhodnout, staví-li se ke stávce kladně, tj. bude-li ji finančně podporovat, či nikoliv.

Předepsaná lhůta k ohlášení stávky předem nevztahovala se na stávky zaměřené proti zamýšlenému zhoršení pracovních podmínek ze strany zaměstnavatelů, ale i tehdy bylo třeba, aby se komise odborového sdružení přesvědčila o nutnosti neprodleného provedení stávky, měla-li být stávka finančně podporována. Měly-li odborové organisace vlastní finanční prostředky k vedení stávky, nemusely ovšem žádat za souhlas komisi odborového sdružení.[30]

Stávkový řád, jenž byl schválen na II. sjezdu odborových a vzdělávacích spolků zastoupených v Odborovém sdružení československém r. 1900, obsahoval některé změny proti původnímu znění organisačního řádu z roku 1897 jednajícímu o stávkách. Především zdůraznil pravomoc odborové komise odepřít podporu některým stávkám. Šlo jednak o stávky dělnictva neorganisovaného a jednak o stávky, které propukaly živelně bez schválení odborové komise. Dále stávkový řád zavrhoval stávky vedené na „cizí útraty", tj. takové, jež podporovaly odborové organisace jiných výrobních a pracovních oborů.[31]

---

[30] „1. Každá organisace, která zahájení stávky zamýšlí, oznámí to neprodleně komisi odborového sdružení. Každá stávka, hlavně ale stávka výbojná, která od komise odborového sdružení podporována býti má, musí před zahájením nejméně 6 neděl oznámena býti a schválení ku provedení žádati.

2. Odborové sdružení má ihned o každé jemu oznámené stávce za pomoci důvěrníků důkladně vyšetřování zavésti.

Šetření hlavně vztahovati se má na: a) příčinu stávky, b) mzdu, c) počet zaměstnaných a do stávky vstupujících, d) kolik je ženatých a kolik dítek který má, e) dále, jsou-li poměry v místě neb v odboru pro stávku příznivé neb ne (totiž jaký je stav práce a objednávek, počet zaměstnaných a nezaměstnaných příslušníků odborů atd.). Zpráva tato budiž ihned vypracována a odborovému sdružení zaslána, jakož i písemné dobrozdání odborové organisace neb důvěrníků místních.

V oněch místech, kde důvěrníků neb odborové organisace nestává, děje se vyšetření od odborového sdružení přímo.

3. Stávky v pravý čas neoznámené aneb bez schválení odborového sdružení podniknuté, pozbývají nároku na podporu hmotnou.

4. Ustanovení bodu 3 pozbývají platnosti: a) když stávka podniknuta jest ku zamezení zhoršení stávkujících podmínek pracovních, např.: delší doba pracovní, práce přes čas, sražení ze mzdy atd. aneb ku uhájení ohrožené organisace. Stávky takovéto mají však jen tehdy podniknuty býti, pakli sdružení odborové o neprodleném provedení stávky takové se přesvědčí a ji schválí a pakli pokus o vyrovnání bez výsledků zůstal.

Dále pak pro ony průmyslové skupiny a odborové organisace, které samy prostředky ku provedení stávky poskytují."

(Deset roků odborového sdružení československého, Praha 1907, str. 14.)

[31] „1. Každá organisace, která zahájení stávky zamýšlí, oznámí to neprodleně komisi odborového sdružení. Každá stávka, hlavně však stávka výbojná, která od komise odborového sdružení podporována býti má, musí před zahájením nejméně (14 dní odborové komisi oznámena býti a schválení ku jejímu provedení vyžádáno. I k stávkám odbojným je třeba předchozího schválení odborové komise.)

2. Odborová komise má ihned o každé jí oznámené stávce za pomoci důvěrníků zavésti důkladné vyšetření.

Za stávky neorganisovaných, kterým byla odpírána finanční podpora odborového sdružení, byly pokládány stávky, při nichž organisovaní dělníci nepředstavovali ani 30 % stávkujících. Na odůvodnění zásady nepodporovat stávky neorganisovaného dělnictva bylo na sjezdě uváděno, že podporování těchto stávek nepřispívá odborové organisovanosti dělnictva. Bez odborové organisace není pak dělnictvo s to udržet si výhody, kterých dosáhlo vítěznou stávkou. Konečně stávky neorganisovaných dělníků jsou prý špatně vedeny.[32]

Odmítání stávek bylo na považenou z hlediska bojové jednoty dělnictva. Přitom nutno uvážit, že při tehdejším stavu odborové organisovanosti dělnictva, byl požadavek účasti 30 % organisovaných dělníků ve stávkách, které měly být podporovány, nepřiměřeně veliký. Házení neorganisovaných dělníků přes palubu vytvářelo nesporně rozkol v řadách dělnictva a narušovalo jejich solidaritu. Na II. sjezdu se tak zcela nepochybně projevily tendence syndikalismu, které poškozovaly zájmy dělnické třídy.

Další zásadou stávkového řádu bylo odmítání stávek vedených lehkovážně a neobezřetně. Již ve sjezdové resoluci byla tato zásada uvedena:

„Sjezd nemůže doporučiti podporování stávek takových, které podnikány jsou buď nerozvážně nebo z příčin malicherných. Nelzeť napínat obětavost dělnictva kvůli nerozvážnosti jednotlivců nebo pro příčiny malicherné.

Stávka je příliš důležitou zbraní v rukou dělnictva, než aby zbytečně nebo nerozumně byla otupována. Sjezd vyslovuje zde vůdčí zásadu: Méně stávek, za to však stávky vedené s největší obezřetností a houževnatostí a hojněji podporované.“[33]

Bylo-li zásadní odmítání stávek neorganisovaného dělnictva projevem

---

Šetření má se hlavně vztahovati a) na příčinu stávky, b) mzdu, c) počet zaměstnaných a do stávky vstupujících, [jakož i počet příslušníků organisace odborové], d) kolik je ženatých a mnoho-li který má dítek, e) dále, jsou-li poměry v místě nebo v odboru příznivé nebo ne (totiž jaký je stav práce a objednávek, počet zaměstnaných a nezaměstnaných příslušníků odborů atd.). Zpráva tato budiž vypracována a odborovému sdružení zaslána, jakož i písemné dobrozdání dotyčné odborové organisace neb důvěrníků místních.

3 Stávky v pravý čas neoznámené anebo bez schválení odborového sdružení podniknuté (rovněž i ty, kde počet příslušníků odborové orgahisace s nejméně 3 měsíčním členstvím 30 % do stávky vstupujících nedostoupil, nebo kde dotyčná organisace není ještě 6 měsíců členem odborového sdružení) pozbývají nároku na podporu hmotnou.

(4. Stávky menší vydržuje odborová organisace dotyčného odboru sama; stávky větší, který odbor není s to sám si vydržet, podporuje odborové sdružení. Rozhodnutí, kdy stávka dosáhla té velikosti, aby podporována byla odborovým sdružením, ponechává se komisi. Za účelem podporování menších stávek musí si zříditi každá odborová organisace svůj stávkový fond. Odbor má na svoji stávku vybírati jen u příslušníků svého odboru.]“

(Protokol II. odborového sjezdu z r. 1900, str. 16 a 17. Věcné změny stávkového řádu proti původnímu textu z r. 1897 jsou vyznačeny [ ].)

[32] Z řeči J. Roušara na II. odborovém sjezdu r. 1900, protokol, str. 12 a 13.

[33] Tamtéž, str. 20.

nezdravého syndikalismu, mohlo provádění této druhé zásady k syndikalismu vést. Vždyť vznikající odborářská byrokracie mohla udusit každé stávkové hnutí s odůvodněním, že jde o stávky vedené neobezřetně.

V stávkovém řádu byla obsažena i třetí zásada nesoucí stopy syndikalismu, tj. odmítnutí stávek, vedených na „cizí útraty". Ve sjezdové resoluci se uvádělo: „Rovněž vyslovuje se sjezd proti vedení stávek na cizí útraty, aby totiž odbory nemající žádných stávkových fondů, pouštěly se do stávek, spoléhajíce se jen na obětavost odborů ostatních. Budiž pamatováno jen na odbory takové, které samy na sebe pamatovaly. Odvolávajíce se na zkušenosti nabyté v posledních letech, nemůže sjezd doporučovati žádných stávek bez finančního zajištění."[34] Byla to tedy v podstatě zásada, že odborové organisace smějí jít do stávky jen tehdy, mají-li k tomu finanční prostředky, což v praxi mohlo vést k podkopávání dělnické solidarity bez ohledu na zájmy třídního boje dělnictva.

Stávkový řád s těmito změnami proti původnímu textu z roku 1897 byl na odborovém sjezdu schválen jen těsnou většinou hlasů, 47 hlasy proti 34. Na dalších sjezdech nenarazil však již na vážnější odpor.[35]

Roku 1900 zasedal ve Vídni III. odborový sjezd celorakouské ústředny, který se rovněž usnesl na změnách původního stávkového řádu. Tyto změny však neporovnatelně více odpovídaly zájmům třídně uvědomělého dělnictva a požadavkům stávkového boje.[36] Stávky neorganisovaného dělnictva neměly být ponechány bez podpory a svému osudu. V tomto případě vyhradil stávkový řád rozhodnutí o podpoře stávky odborové komisi. Požadavek obezřetnosti při vedení stávek, jenž umožňoval široký výklad, v stávkovém řádě uváděn nebyl. Odborovým svazům bylo sice uloženo pečovat o budování vlastních stávkových fondů, ale všechno organisované dělnictvo mělo podporovat stávky, na nichž se zúčastnila většina organisovaného dělnictva v místě anebo jejichž význam nebyl jen místní.[37]

---

[34] Tamtéž.

[35] Protokol III. odborového sjezdu z r. 1903, str. 9.

[36] Stýblo J., České odborové hnutí na konci XIX. a na počátku XX. století v období narůstání imperialismu, disertace VŠPS, 1952, str. 97.

[37] „1. Beim Beginn und bei der Durchführung von Streiks und Boykotts haben die Organisationen die jeweils für sie bestehenden Vorschriften genau zu beachten. Ebenso haben die Organisationen für die Kosten ihrer Lohnkämpfe in erster Linie selbst aufzukommen. Die Unterstützung durch die Gesamtheit der organisierten Arbeiterschaft kann nur dann in Anspruch genommen werden und soll nur dann eintreten, wenn es sich um Kämpfe handelt, an denen die Mehrzahl der Berufsangehörigen am Orte beteiligt ist oder denen eine grössere als lokale Bedeutung zukommt.

Pflicht aller Organisationen ist es daher, durch Einführung von Widerstandsfonds mit entsprechenden hohen regelmässigen Beiträgen für die zu Lohnkämpfen erforderlichen Mittel zu sorgen.

Streiks, bei deren Vorbereitung oder Führung den Bestimmungen einer Zentralorganisation zuwidergehandelt wird, dürfen durch die Gewerkschaftskommission in keiner Weise unterstützt werden.

2. Bei Streiks von unorganisierten Arbeitern bleibt die Entscheidung über die Anerkennung und Unterstützung der Gewerkschaftskommission vorbehalten."

Nepřímé omezování stávek obsahovaly také předpisy stávkových řádů některých odborových svazů, které uváděly podmínky, za nichž bylo možno vyplácet stávkujícím podpory ze stávkových fondů. Tak např. řád ochranného, tj. stávkového fondu kovodělníků stanovil, že stávková podpora bude vyplácena jen tehdy, uplatňovali-li dělníci vůči zaměstnavateli požadavky ústředním výborem svazu schválené, byla-li v závodě organisována aspoň polovina osazenstva a dal-li ústřední výbor souhlas k vedení stávky, pro níž se vyslovily v tajném hlasování čtyři pětiny členů v závodě zaměstnaných a v témže poměru osazenstvo závodu.[38]

Záhy se stalo běžným, že stávkové fondy byly vedeny účetně odděleně od jmění odborových svazů a nebyly spravovány odborovými orgány, nýbrž zvláštními důvěrníky. Touto cestou snažilo se dělnictvo vymanit stávkové fondy z kontroly úřadů a zabezpečit je tak proti event. konfiskaci.[39]

Pro činnost odborových organisací a pro pronikání reformismu a syndikalismu do jejich řad je charakteristické, že statutární předpisy odborových organisací normovaly úkoly, které nebyly odborářskými ve vlastním slova smyslu. Byly to předpisy o zprostředkování práce a o podpůrné činnosti odborových organisací. V obou případech budovaly odborové organisace svá vlastní zařízení, aby doplnily nebo nahradily instituce,

---

(Deutsch J., Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung, I. díl, Vídeň 1929, str. 382 a 383.)

[38] „10. Nárok na podporu mohou činit pouze ti členové, kteří řídili se následujícími pravidly:

a) Nechť kladou jakékoliv požadavky, musí předem o nich uvědomiti výbor příslušné skupiny, který vyšetří důkladně, jaké jsou podmínky pracovní i organisační a jaké naděje na úspěch.

b) Uzná-li výbor skupiny, že požadavky možno s prospěchem podati, sdělí to ústřednímu výboru v Praze (současně musí být o hnutí uvědoměn obvodní výbor a zemský sekretariát) a zašle současně řádně vyplněný dotazník, v němž zejména musí být spolehlivé údaje o počtu zaměstnaných a organisovaných dělníků, jich pracovní době, mzdách a jiných podmínkách. Dotazníky zašle na požádání sekretariát.

c) Kde zaměstnaní dělníci jsou členy více skupin, je povinna obstarati tyto záležitosti skupina, do jejíž působnosti závod spadá.

d) Přímo na ústřední výbor mohou se obraceti pouze důvěrníci nebo dělníci závodů z míst, kde žádné skupiny není, když jedná se o okamžité zakročení.

e) Požadavky podávané zpracuje jedině ústřední výbor po úradě se sekretariátem, důvěrníky nebo výborem příslušné skupiny, opatřiv si zároveň souhlas a plnou moc dělnictva.

f) Byly-li kladené požadavky zaměstnavatelem odmítnuty, rozhodne ústřední výbor, učiniv předem pokus, smírnou cestou spor urovnati, zdali má dojíti k zastavení práce.

g) Stávka však může být jen tehdy zahájena, když nejméně 4/5 členů v závodě zaměstnaných v tajném hlasování se pro ni vysloví. V stejném poměru musí se pro stávku v důvěrné schůzi tajným hlasováním vyslovit dělnictvo závodu vůbec. V závodě, v němž ku stávce má dojíti, musí býti nejméně polovina organisovaných.

11. Nedá-li ústřední výbor předem souhlas k podání požadavků, případně ke stávce, neodpovídá také za další postup a když by dělnictvo vzdor tomu požadavky podalo a práci zastavilo, ztrácí nárok na podporu z ochranného fondu."

(Řád ochranného fondu kovodělníků v Čechách, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4377/316.)

[39] Deutsch J., Geschichte der österreichischen Gewerkschaftbewegung, Vídeň 1929, str. 320.

které buržoasní stát buď vůbec nevybudoval anebo vybudoval velmi nenedokonale (zprostředkování práce a sociální pojištění). Okolnost, že odborové organisace musily rozvinout rozsáhlou a nákladnou činnost na tomto poli, byla na úkor vlastní bojové odborové činnosti. Finanční prostředky, které nashromáždili dělníci svými členskými příspěvky, byly často věnovány různým podpůrným fondům, z nichž se vyplácely podpory v nemoci a v případě nezaměstnanosti a přitom stávkové fondy, které byly nutné k vítěznému vedení stávek, trpěly nedostatkem finančních prostředků.

Na budování vlastních zprostředkovatelen práce zaměřily se odborové organisace již koncem devadesátých let minulého století. Jiných zprostředkovatelen práce bylo tehdy velmi málo. Z 5345 živnostenských společenstev, která tehdy v Rakousku existovala, zabývalo se zprostředkováním práce jen 132. Naproti tomu z 1194 odborových organisací zprostředkovávalo práci roku 1896 249. Dělnictvo mělo oprávněnou nedůvěru k veřejným zprostředkovatelnám státním a komunálním. Tato nedůvěra zesílila ještě úsilí odborových organisací vybudovat síť vlastních, odborových zprostředkovatelen.[40]

Na konci minulého století bylo poměrně dobře organisováno zprostředkování práce v českém odborovém hnutí v odborových organisacích typografů a mědikovců. Na II. odborovém sjezdu Československého odborového sdružení roku 1900 byla přijata resoluce, která doporučovala odborovým svazům, aby zavedly pro své členy zprostředkování práce, a to zásadně bezplatně. Krom toho mělo být organisováno zprostředkování práce i nečlenům, jimž měly být odborovou organisací účtovány pouze skutečné výlohy spojené se zprostředkováním pracovního místa. Měly být vedeny přesné záznamy o nabídce a poptávce, počtu zprostředkovaných míst atd.[41]

Po II. odborovém sjezdu se zprostředkování práce v odborových organisacích značně rozšířilo. Tak např. podle stanov Svazu českých kovodělníků a podle Pravidel podpor měl se svaz zabývat bezplatným zprostředkováním práce členům a každá místní skupina měla stanovit zprostředkovatele práce. Nemohl-li zprostředkovatel obstarat místo, měl ihned hlásit případ ústřední zprostředkovatelně svazu, která soustřeďovala nabídky a poptávky v celoříšském měřítku.[42]

Také centralistický Svaz horníků Rakouska (Verband der Metallarbeiter Oesterreichs) budoval své zprostředkovatelny práce. Počet umístěných uchazečů vzrůstal od 1591 roku 1904 až po 6292 roku 1912.[43] Rovněž

---

[40] Tamtéž, str. 357 a 358.
[41] Protokol, str. 42, 45 a 46.
[42] Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4372 a A 4376.
[43] Zprávy svazu, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 5107/361, A 5108/362 a A 4355/315.

zájem kapitalistických podnikatelů o toto odborové zprostředkování postupně vzrůstal, protože rostla organisovanost dělnictva zaměstnaného v kovoprůmyslu a kapitalisté se přesvědčili, že kvalifikované pracovní síly je možno získat prostřednictvím odborových zprostředkovatelen. Nabídky pracovních míst nesoustřeďovaly odborové zprostředkovatelny jen tím, že se na ně obraceli kapitalističtí podnikatelé přímo, ale také za pomoci odborových důvěrníků, kteří na volná místa upozorňovali.

Rovněž stanovy centralistické Unie horníků rakouských z roku 1903 umožňovaly každému členu hlásit se o práci u zprostředkovatelny Unie. Zařazení na pracovní místo mělo se dít, pokud možno, podle pořadí přihlášek.[44]

V následujících letech bylo uváděno zprostředkování práce ve stanovách všech odborových svazů, autonomních i centralistických, jako jeden ze základních úkolů odborové činnosti.

Normativní materiál odborových organisací podává poměrně ucelený obraz o jejich tzv. podpůrné činnosti (podpory v případě nemoci členů, pohřebné, podpory vdovám a sirotkům, cestovní podpory, podpory v případě nezaměstnanosti atd.).

Pozoruhodné je, že v letech 1900 a 1901 byla vedena v odborovém hnutí diskuse, zda nemocenské podpory, které vyplácely odborové organisace svým členům, neodvádějí odbory od plnění hlavních úkolů třídního boje. Polemika byla vedena jen v otázce podpor nemocenských. Podpory v nezaměstnanosti byly naproti tomu všeobecně pokládány za prostředek ovlivňující pracovní trh, a proto za slučitelné s posláním odborových organisací. V otázce podpor v nemoci se však mínění rozcházela. Na jedné straně bylo uváděno, že nemocenské podpory degradují odborové organisace na pouhé podpůrné spolky, a na druhé straně byl zdůrazňován význam těchto podpor jako agitačního prostředku pro získávání indiferentního dělnictva pro odborové hnutí.[45]. Otázkou se zabývala také schůze zástupců odborových a vzdělávacích spolků v Praze v červenci 1901, kde byla přijata tato resoluce namířená proti nemocenským podporám:

„Schůze zástupců odborových a vzdělávacích spolků v Praze vyslovuje zásadně, že nespatřuje v zavádění nemocenského pojišťování do odborových organisací páku ku povznesení hospodářského stavu dělnictva, ba považuje je přímo za záhubné, kde se přiměřenými příspěvky nechrání odborové organisace před úpadkem anebo kde veškerou svou energii organisace vyplýtvá sháněním příjmů, aby mohla vyplácet nemocenskou

---

[44] Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3774/282.

[45] Diskuse byla vedena zejména na stránkách vídeňského časopisu „Gewerkschaft" (č. 17 a 18 z r. 1901).

podporu. Rozhodně ale zavrhuje zavádění nemocenské podpory ve spolcích všeodborových a vzdělávacích.

Kde však nelze zamezit zavedení nemocenské podpory, budiž dbáno alespoň toho, aby příspěvky byly uvedeny v přiměřený poměr s podporami, aby zabráněno bylo úpadku celé organisace.

Odborové komisi se ukládá, aby za tímto účelem vypracovala základní normu, dle níž by byly příspěvky uvedeny ve zdravý poměr s podporami, aby odborové organisace takto postaveny byly na pevný podklad a zásady třídního boje mezi dělnictvem netrpěly újmy upadáním organisací."[46]

Podnět k tomuto usnesení dalo nepochybně nebezpečí finančního deficitu a zhroucení odborových organisací, které se vyčerpaly vyplácením nemocenských podpor. V odůvodnění usnesení je však zdůrazňována správná zásada, že odborové organisace mají ještě jiné, významnější úkoly, úkoly třídního boje, na jejichž úkor nelze rozvíjet činnost podpůrnou. Tak tomu bylo ještě roku 1901. Později však, čím více sílil v odborovém hnutí reformismus, přestávaly být odborové organisace nástroji třídního boje a vyčerpávaly se činností, která je od bojového poslání odváděla.

Podpory v nemoci zavedly téměř všechny odborové svazy, ať již centralistické anebo sdružené v Odborovém sdružení československém. Svědčí o tom předpisy jejich organisačních, jednacích anebo podpůrných řádů.

Především to byly svazy horníků (Unie horníků rakouských a Svaz československých horníků v Rakousku), kde zavádění podpor v nemoci bylo odůvodňováno zcela nevyhovujícím stavem nemocenského pojištění, jehož nositelem byly bratrské pokladny. Tak např. na říšské konferenci horníků, konané ve Vídni 14., 15. a 16. října 1900, bylo přijato toto usnesení:

„Přihlížeje k zákonným a skutečným poměrům, které se jeví při nemocenském pojišťování, jež skýtají bratrské pokladny, doporučuje konference, aby místní svazy pro případ nemoci zavedly fondy, z nichž by nemocným členům poskytnouti mohly podpory. Příspěvky a podpora budiž povinná."[47]

Také Svaz českých kovodělníků podporoval své členy v případě nemoci. O podporách byla vydána podrobná pravidla.[48] Členstvo Svazu bylo rozděleno do 6 tříd. Členům bylo ponecháno na vůli, do které členské třídy se přihlásí. U některých tříd musil však člen splnit zvláštní podmínky (tak např. do I. třídy se mohli přihlásit dělníci a dělnice ne starší 45 let, byli-li 31. července 1914 členy a přihlásili-li se do této třídy do 31. prosince 1914 a do IV. třídy se mohli přihlásit dělníci a dělnice, jejichž výdělek nepřesahoval 16 K týdně). Příspěvky a nemocenské pod-

[46] „Odborové sdružení československé", roč. V. z r. 1901, č. 7, str. 99.
[47] Tamtéž, roč. IV. z r. 1900, č. 10, str. 150 a 151.
[48] Pravidla podpor, rozdělení členských tříd a některé pokyny pro funkcionáře a členy Svazu českých kovodělníků v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4376.

pory byly podle tříd odlišné. Byla zavedena jednoroční čekací doba a členové měli nárok na nemocenskou podporu, zaplatili-li 52 měsíčních příspěvků.

Nemocenské podpory upravil také jednací řád svazu lučebníků z roku 1901.[49] Nárok na podporu v případě nemoci měl člen, jenž platil kromě normálních řádných členských příspěvků ještě zvláštní mimořádný týdenní příspěvek. Tento mimořádný příspěvek nebyl však vybírán ode všech členů, nýbrž jen od těch, kteří platili příspěvky dosahující určité hranice. To znamenalo, že část členstva byla z podpor vyloučena. Podpora v nemoci činila pouze 40 h denně a byla vyplácena teprve osmým dnem nemoci. Nemocný člen musil prokázat, že bral od nemocenské pokladny podporu a každý týden musel předkládat pokladníku spolku doklad o tom, že podporu pobírá. Členové, kteří nepatřili k žádné nemocenské pokladně, měli se vykázat potvrzením ošetřujícího lékaře. Odborová organisace nepodporovala členy déle než 20 týdnů.

Podpory v nemoci zavedl také svaz kovodělníků[50] (v různé výši podle třídy, do níž byl člen zařazen) a svaz železničních zřízenců.[51]. Šlo o podporu v mimořádné a nezaviněné tísni, za kterou se pokládala také těžká nemoc člena, trvající déle než 8 dní.

Řada svazů vyplácela též pohřebné a podporovala vdovy a sirotky po zemřelých členech.[52] Někteří členové odborových organisací dostávali podpory ve stáří a v případě invalidity.[53]

Důležitým činitelem ve stávce byly cestovní podpory, které vyplácely odborové organisace stávkujícím dělníkům, kteří chtěli odcestovat z místa stávky, aby umožnili úspěšné vedení stávky. Cestovní podpory vyplácela celá řada odborových svazů, jako např. svaz kovodělníků, svaz lučebníků a svaz dřevodělníků. Koncem roku 1898 byla pravidla upravující výplatu těchto podpor sjednocena ve všech odborových svazech sdružených v Odborovém sdružení československém.[54]

Za rakouské éry nebyli ze státních a veřejných prostředků podporováni

---

[49] Jednací řád Svazu dělnictva průmyslu papírenského, lučebního a gumařského v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 6569/461.

[50] „Odborové sdružení československé", roč. II. z r. 1898, č. 9, str. 207—210.

[51] Doplňky a vysvětlivky stanov, jakož i pokyny pro důvěrníky a činovníky československého svazu železničních zřízenců v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3009/229.

[52] Pravidla podpor a rozdělení členských tříd a některé důležité pokyny pro funkcionáře a členy Svazu českých kovodělníků v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4376, Podpůrný řád říšského svazu lučebníků, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 6569/461 a Doplňky a vysvětlivky stanov, jakož i pokyny pro důvěrníky a činovníky Československého svazu železničních zřízenců v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3009/229.

[53] Pravidla podpor a rozdělení členských tříd a některé důležité pokyny pro funkcionáře a členy Svazu českých kovodělníků v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4376.

[54] „Československé odborové sdružení", roč. III. z r. 1899, č. 1, str. 7—9.

nezaměstnaní. Teprve předmnichovská republika přinesla nejprve státní podpory v nezaměstnanosti a později zcela nevyhovující gentský systém. Nedostatek jakýchkoliv státních a veřejných podpor v případě nezaměstnanosti měl neblahý vliv zejména na tehdejší nemocenské pojištění. Tato skutečnost byla konstatována na odborových sjezdech a proto se odborové hnutí domáhalo již za Rakouska vybudování řádného pojištění pro případ nezaměstnanosti.[55]

Nebylo-li státních a veřejných podpor, tím větší význam měly podpory, které svým nezaměstnaným členům vyplácely jednotlivé odborové svazy. Podmínky pro výplatu podpor a jejich výše byly stanoveny u jednotlivých svazů různě. Podpůrné řády ponechávaly velmi často odborovým orgánům široké pole samostatného rozhodování o výši podpory.

Mezi podpůrnými řády, které určitě stanovily podmínky pro udělení podpory v nezaměstnanosti, patřil např. podpůrný řád říšského svazu lučebníků z roku 1901. Ten vázal udělení podpory podmínkou, že člen zaplatil až do dne ztráty zaměstnání příspěvky za 52 týdnů. Podpora byla vyplácena v 5 třídách ve výši 4—8 K týdně, a to po dobu 10 týdnů během jednoho roku. Podpora nepříslušela členu, byla-li jeho nezaměstnanost zaviněná, tj. když jeho propuštění nastalo dokazatelně pro nedbalost v práci, neomluvené vzdálení se z práce, nesolidnost nebo nedodržení pracovních podmínek uznaných dělnictvem anebo když člen dobrovolně práci opustil. Podporovaný člen musil se přihlásit u zprostředkovatelny práce. Členové, kteří byli propuštěni pro činnost v odborové organisaci, měli podmínky pro získání podpory příznivější. Jejich podpora byla o polovici vyšší, než jaká by jim příslušela za normálních okolností.[56]

Podpory v nezaměstnanosti vyplácel též Svaz českých kovodělníků[57] a svaz dřevodělníků.[58] Poměrně nejvyšší podpory v nezaměstnanosti měli typografové.[59]

Rozsah podpůrné činnosti odborových spolků je patrný ze statistického materiálu. Úhrnná částka podpor v nezaměstnanosti a cestovného centralistického Svazu kovodělníků Rakouska (Verband der Metallarbeiter Oesterreichs) postupně vzrůstala z 514 502,04 K r. 1901 na 2 986 734,36 K r. 1913. (Viz tabulku č. I!) Podpory vyplácené odborovými svazy sdruženými v Odborovém sdružení československém vzrůstaly ze 109 704 K r. 1897 na 1 211 565 K r. 1914. (Viz tabulku č. II!) U těchto svazů největší

---

[55] „III. sjezd odborových a vzdělávacích spolků zastoupených v Československém odborovém sdružení vyslovuje se pro zavedení pojišťování v nezaměstnanosti. Útraty pojišťování buďtež uvaleny na ty, jež musí dělník prací svou vydržovati."
(Protokol III. odborového sjezdu r. 1903, str. 84.)

[56] Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 6569/461.

[57] Pravidla podpor, rozdělení tříd a některé důležité pokyny pro funkcionáře a členy Svazu českých kovodělníků v Rakousku, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 4376.

[58] „Československé odborové sdružení", roč. II. z r. 1898, č. 9, str. 207—210.

[59] Protokol III. odborového sjezdu r. 1903, str. 74.

položku v účetní bilanci představovaly podpory v nemoci, v nezaměstnanosti a ve stávkách. Podpory v nemoci postupně a rovnoměrně vzrůstaly s růstem členstva odborových svazů a teprve ve válečných letech zaznamenaly sestup související s úbytkem členstva. Podpory v nezaměstnanosti kolísaly podle konjunktury kapitalistického hospodářství a zaznamenaly

Tabulka č. I
Přehled podpor v nezaměstnanosti a cestovného vypláceného Svazem kovodělníků Rakouska v letech 1901 – 1913*)

Rok	Stav členstva	Podpora v nezaměstnání	Nouzová podpora	Cestovní podpora	Celkem
1901	152.604	377.448,59 K	40.362,55 K	96.691,26 K	514.502,04 K
1902	135.178	360.289,48 K	65.514,51 K	151.218,94 K	577.022,93 K
1903	154.665	474.968,51 K	76.795,01 K	104.101,01 K	655.864,53 K
1904	189.121	583.301,19 K	71.728,14 K	95.790,80 K	750.820,13 K
1905	323.099	733.915,88 K	141.291,84 K	118.154,32 K	993.362,04 K
1906	448.270	919.401,50 K	312.430,46 K	129.631,62 K	1,361.463,58 K
1907	501.094	1,147.534,60 K	408.225,05 K	162.808,07 K	1,718.567,72 K
1908	447.227	1,574.668,86 K	545.444,80 K	225.168,13 K	2,251.281,79 K
1909	415.256	1,505.248,01 K	555.398,94 K	209.374,64 K	2,370.021,59 K
1910	400.565	1,334.720,06 K	485.163,– K	193.374,90 K	2,013.257,96 K
1911	421.905	1,332.867,78 K	533.001,88 K	209.638,66 K	2,075.508,32 K
1912	428.363	1,403.067,91 K	523.893,18 K	222.972,08 K	2,149.933,17 K
1913	415.195	2,204.801,09 K	543.801,82 K	238.280,45 K	2,986.734,36 K

*) Zpráva o činnosti svazu za správní léta 1911, 1912 a 1913, Vídeň 1914, str. 77, Všeodborový archiv v ÚRO, č. inv. A 4355/315.

též ve válečných letech prudký pokles, kdy imperialistická válka zahnala nezaměstnané na frontu. Podpory stávkujícím dosáhly maxima v letech 1900, 1907 a potom bezprostředně před první světovou válkou v letech 1910 až 1914.

Poměrně dobře vybudovaný systém podpor měla „Typografická beseda", která vyplácela svým členům podpory v nemoci, při invaliditě a v nezaměstnanosti, pozůstalým pohřebné a podpory vdovám a sirotkům. Sazby podpor se postupně zvyšovaly[60] a zejména podpory v nezaměstnanosti byly neporovnatelně vyšší než v jiných odborových spolcích, jejichž finanční poměry nebyly v tak dobrém stavu.[61] Příčinou toho bylo, že „Typografická beseda" sdružovala ve svých řadách příslušníky dělnické aristokracie s relativně vyššími mzdami a proto i její příspěvkové sazby mohly být vyšší a v důsledku toho byly i lepší podpory. Tak např. roku 1913 vypla-

[60] Postupné zvyšování podpor je možno zjistit srovnáním stanov spolku z let 1871, 1874, 1883 a 1896 (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 7226/501). Viz též tabulku č. III).

[61] Řád pro nezaměstnané členy z r. 1882 (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 7228/501).

tila Typografická beseda, která měla tehdy 3955 členů, na podporách 325 013,90 K.

Typografové byli „nejbohatší odboráři" a zaujímali čelné postavení mezi dělnickou aristokracií. Svědčí o tom také srovnání majetku jejich odborové organisace připadajícího na hlavu člena s ostatními odborovými svazy.

Říšské svazy:	Připadalo na hlavu jmění v korunách:		
	1910	1911	1912
Typografové	233	238	251
Zlatníci	69	83	100
Horníci	29	37	34
Kovodělníci	29	28	29
Textilní dělníci	19	20	23

Odborové sdružení československé:	1912	1913
Litografové	171,15	178,85
Strojvůdci	34,31	
Železniční zřízenci	4,69	8,23
Kovodělníci	13,02	15,65
Dřevodělníci	10,64	7,72
Textilní dělníci	4,14	4,94

[62]

Odborové svazy sdružující dělnictvo, které stálo v prvních řadách boje dělnické třídy, jakými byli např. kovodělníci a horníci, vyplácely naproti tomu na podporách neporovnatelně nižší částky. Tak např. Svaz rakouských kovodělníků (Verband der Metallarbeiter Oesterreichs) se 60 977 členy vyplatil roku 1912 na podporách 51 936,83 K,[63] Svaz československých horníků se sídlem v Mostě s více než 5000 členy vyplatil na druhé pololetí 1914 3498,43 K a za celý rok 1915 5161,21 K a Unie horníků Rakouska, která měla na začátku války přes 13 000 členů, vyplatila na podporách 57 318,51 K.[64]

*

Sebraný a zpracovaný normativní materiál odborových organisací z období před první světovou válkou podává obraz o právním základu, organisační struktuře a činnosti odborů v této době.

Odborové organisace se staly legálními teprve po vydání spolkového zákona z roku 1867 a koaličního zákona z roku 1870. Oba zákony byly

---

[62] Stýblo J., České odborové hnutí na konci XIX. a na počátku XX. století v období narůstání imperialismu, disertace VŠPS, 1952, str. 28.

[63] Bericht der österreichischen Metallarbeiterorganisation an dem VII. Kongress des internationalen Metallarbeiterbundes in Berlin 1913, str. 35, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 5119/362.

[64] Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 3641/274 a A 3775—3780/282.

vybojovány dělnictvem a byly ústupkem dělnické třídě. Buržoasie byla sice nucena ustoupit a uznat legalitu odborů, nicméně však působila na celkovou orientaci odborových organisací cestou buržoasního práva. Odborové spolky měly být podle tohoto práva spolky „nepolitickými" v tom

Tabulka č. II
Přehled podpor vyplácených odborovými svazy sdruženými v Odborovém sdružení československém za léta 1897—1917*)

Rok	Úhrnná částka vyplácených podpor	Z toho vyplaceno nezaměstnaným	Z toho vyplaceno stávkujícím	Z toho vyplaceno nemocným
1897	109.704 K	37.164 K	6.550 K	38.705 K
1898	61.831 K	8.068 K	13.454 K	14.978 K
1899	92.520 K	8.551 K	36.524 K	19.880 K
1900	160.744 K	2.564 K	101.867 K	22.343 K
1901	173.064 K	47.146 K	12.579 K	64.421 K
1902	169.796 K	48.236 K	15.640 K	52.320 K
1903	165.876 K	46.702 K	6.434 K	54.515 K
1904	219.636 K	52.800 K	47.446 K	63.200 K
1905	195.727 K	50.400 K	12.399 K	64.300 K
1906	309.296 K	74.145 K	71.487 K	73.244 K
1907	458.014 K	83.371 K	156.807 K	124.209 K
1908	475.123 K	126.646 K	94.124 K	145.678 K
1909	509.805 K	153.902 K	91.843 K	139.575 K
1910	580.328 K	168.521 K	111.470 K	136.188 K
1911	997.898 K	223.012 K	334.777 K	246.869 K
1912	1,312.539 K	298.154 K	536.716 K	273.200 K
1913	1,097.980 K	450.778 K	211.415 K	239.884 K
1914	1,211.565 K	617.160 K	176.553 K	207.055 K
1915	324.156 K	121.244 K	915 K	98.215 K
1916	210.823 K	35.723 K	519 K	87.338 K
1917	229.376 K	27.949 K	—	99.215 K

*) Tabulka sestavena podle Kotka J., Odborové hnutí zaměstnanců, Praha 1930, str. 153.

smyslu, jak jej chápala buržoasie. Praxe aparátu buržoasního státu dala pojmu nepolitičnosti velmi konkrétní náplň. Již pouhé pořádání politické přednášky bylo pokládáno za činnost politickou a dávalo možnost dozorčímu politickému úřadu k zakročení. Odborové organisace snažily se proto zachovat nepolitičnost, jak ji vykládaly orgány buržoasního státu, protože podle právního režimu spolků politických se nemohly svobodně vyvíjet.

To znamenalo, že buržoasní právo bylo pro buržoasii jedním z prostředků, jak ochromit bojovou činnost odborů a přesunout těžiště jejich činnosti na pole sociálně charitativní a podpůrné. Reformismus pronikající do odborového hnutí směřoval k témuž cíli. Odborové organisace za těchto okolností přestávaly být bojovým prostředkem třídně uvědomělého děl-

nictva a působily spíše jako zprostředkovatelny práce, které buržoasní stát nevybudoval a jako doplňující ústavy sociálního pojištění, které bylo vybudováno nedokonale. V činnosti podpůrné byly krom toho mezi jednotlivými odborovými svazy velmi podstatné rozdíly. Nejlépe ovšem měly

Tabulka č. III
Stav členstva a jmění a úhrnná částka podpor vyplacených „Typografickou besedou" v rozmezí let 1862—1918*)

Rok	Počet členů	Stav jmění	Částka vyplacených podpor
1862	276	6.592,44 K	nezjištěno
1870	343	18.501,58 K	nezjištěno
			(r. 1871 3.476,74 K)
1875	391	30.417,68 K	7.496,92 K
1880	432	40.688,88 K	10.516,88 K
1885	812	118.484,70 K	15.585,34 K
1890	985	191.778,— K	30.075,94 K
1895	1.568	241.305,68 K	48.641,95 K
1900	2.246	254.958,47 K	85.693,36 K
1905	2.883	256.672,47 K	179.801,59 K
1910	3.595	265.192,59 K	194.543,20 K
1913	3.955	173.872,03 K	325.013,90 K
1915	1.668	111.122,03 K	169,052,— K
1918	2.319	179.165,15 K	185.379,50 K

*) Tabulka byla sestavena podle výročních zpráv „Typografické besedy" (Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 7226/501, A 7231/502, A 7236/502, A 7241/502, A 7243/502, A 7247/502 A 7251/502, A 7261/502, A 7264/502 a A 7277/502).

vybudován systém podpor ony organisace, kde převládala dělnická aristokracie.

Buržoasní právo umožnilo tak přesun hlavní aktivity odborových organisací na pole buržoasii neohrožující a podporovalo diferenciaci mezi jednotlivými svazy v podpůrné činnosti. To znamená, že buržoasní právo tlačilo odborové hnutí do vod, kam je vedli reformisté.

STATUTARISCHE VORSCHRIFTEN DER GEWERKSCHAFTS-ORGANISATIONEN VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Jaroslav Houser

Bis zur Herausgabe des Koalitionsgesetzes vom Jahre 1870 (Nr. 43/1870 RGBl.) verwirklichten die Arbeitervereine die Funktion von Gewerkschaftsorganisationen nur indirekt und illegal, weil das Verbot von Arbeiterkoalitionen bestand. Es waren dies Unterstützungs- und Bildungsvereine, welche dem Vereinspatent vom Jahre 1852 (Nr. 253/1852 RGBl.) und später dem Vereinsgesetz vom Jahre 1867 (Nr. 134/1867 RGBl.) unterworfen waren. Das Koalitionsgesetz machte es zwar möglich, Arbeitervereine mit wirtschaftlichen und sozialen Zwecken zu gründen, nichtsdestoweniger legte aber der österreichische Staatsapparat den Gewerkschraftsorganisationen zahlreiche Hindernisse in den Weg.

Die anfänglich zersplitterten gewerkschaftlichen Vereine schlossen sich nach und nach zu höheren Organisationseinheiten zusammen. Diese Tendenz gipfelte in den neunziger Jahren, als im Jahre 1893 die Gewerkschaftszentrale der sozialdemokratischen Arbeiterschaft für ganz Österreich, und später dann im Jahre 1897 die autonome Zentrale der tschechischen sozialdemokratischen Arbeiterschaft geschaffen wurde. Der Organisationsaufbau der Tschechoslawischen Gewerkschaftsvereinigung, wie diese Zentrale hiess, ist aus ihren Organisationsstatuten ersichtlich. Das Eindringen des Reformismus in die Gewerkschaftsbewegung ist aus der Analyse der Streikordnungen aus den Jahren 1897 und 1900 erkennbar.

Für die Entwicklung der Gewerkschaftsbewegung war es charakteristisch, dass sie sich immer mehr auf sozial-charitative Aufgaben orientierte, welche sie von der konsequenten Führung des Klassenkampfes auf wirtschaftlichem Gebiet ablenkten. Es war dies z. B. die Unterstützungstätigkeit, an der fast alle Gewerkschaftsverbände teilnahmen, namentlich jene, welche die Arbeiteraristokratie vereinigten und daher finanziell stärker waren. Das bürgerliche Recht unterstützte diese Entwicklungstendenz der Gewerkschaftsbewegung und drängte sie so dorthin, wohin sie die Reformisten führten.

PRACOVNÍ POMĚRY MLÁDEŽE ZA PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLIKY

Jaroslav Houser

Mládež je v současné době středem pozornosti celé naší společnosti budující socialismus. Pokládá se plným právem za novou směnu budovatelů socialismu a komunismu. Jaká bude mládež, takový bude u nás i socialismus. Věnuje se proto pozornost podmínkám ovlivňujícím výchovu mládeže, a to jak prostředí rodiny, tak i vlivu školy a ne na posledním místě pracovním podmínkám mládeže, tj. především pracovnímu prostředí ve výrobě.

V této souvislosti je nutno zabývat se i kapitalistickou minulostí a zhodnotit tehdejší pracovní poměry mládeže. K jakým cílům využívali pracující mládeže za předmnichovské republiky kapitalisté, řekl jasně Kl. Gottwald: „S pomocí racionalisace jsou do výrobního procesu vtahovány stále širší vrstvy proletářské mládeže jakožto laciná pracovní síla, »konkurující« starším, kvalifikovaným dělnickým generacím. Podnikatelé využívají mladistvých dělníků k stlačování mezd všemu dělnictvu. Tato stránka věci se ještě více přiostřuje stoupající všeobecnou nezaměstnaností a přílivem mladých pracovních sil z venkova do průmyslu, odchodem synů a dcer zbídačených domkářů a malorolníků do města, kde rozmnožují armádu nezaměstnaných, hledajících a přijímajících práci za každou cenu. Kapitalistické „rozděluj a panuj“ se nikde neprojevuje tak drasticky jako ve snaze kapitalistů postavit mladistvé dělníky proti starším a kvalifikovaným, učinit z nich berana při provádění kapitalistické racionalisace, při stupňování výkonu a při snižování mezd.“[1]

Jak těžký byl osud pracující mládeže v předmnichovské republice, je zjevné již ze skutečnosti, že v době velké kapitalistické krize byla celá jedna třetina, tj. asi 200 000 až 300 000 nezaměstnaných z řad mládeže a že v letech 1924 až 1933 se vystěhovalo do ciziny 73 000 mladistvých.[2]

Pracovní poměry mládeže za předmnichovské republiky, kterým je věnována tato studie, liší se ovšem zásadně od poměrů dnešních. Jejich zhodnocení představuje zcela pasivní bilanci. Zejména v některých oblastech byly pracovní poměry mládeže pro člověka dneška krajně pobuřující a

[1] Gottwald Kl., Spisy, II., Praha 1953, str. 69 a 70.
[2] Fakta a cifry o životě mládeže v ČSR dříve a dnes, Praha 1954, str. 22.

pro výchovu tehdejší mládeže přímo zhoubné. Především to byla problematika dětské práce, která nebyla za předmnichovské republiky rozřešena, dále těžký osud mládeže pracující jako čeleď, a to ať již v zemědělství nebo v domácnostech (služebná děvčata) a posléze pracovní poměry učňů.

Podat skutečný obraz sociálních poměrů pracující mládeže v těchto pracovních úsecích je však velmi obtížné. Nelze se zdaleka omezit na objasnění obsahu nepostačujících předpisů buržoasního ochranného práva. Judikatura těchto předpisů byla poměrně velmi chudá. Bylo to zaviněno tím, že selhávala kontrolní činnost dozorčích státních orgánů. Selhával-li státní dozor, těžko bylo možno očekávat, že se bude dovolávat svých práv mladé služebné děvče zcela závislé na zaměstnavateli, pracující dítě nebo učedník. Zejména judikatura čeledních řádů byla velmi řídká. Bylo to způsobeno tím, že až do roku 1931 byly čelední záležitosti rozhodovány správními orgány (obecními a policejními úřady). Řádný soud byl povolán teprve po vyčerpání správního pořadu a čeledín nebo služebné děvče se zpravidla k němu se svým sporem nedostali.

Materiál o sociálních poměrech pracující mládeže přece jen existuje. Určitý obraz podává interpelační a iniciativní činnost komunistických poslanců v buržoasním parlamentě, dále jednání, usnesení a resoluce odborových organisací a ovšem též hlasy pokrokového odborného a odborového tisku. Z úředních dokumentů jsou významné zprávy živnostenských inspektorů. Tyto zprávy nevystihovaly však skutečný stav věci. Bylo tomu tak proto, že dělníci, zejména mladí se obávali pravdivě informovat inspekční orgány, aby dozorčí úředníci neprozradili jejich informace zaměstnavatelům.[3]

*

Výdělečná práce proletářských dětí, zhoubná pro jejich zdraví i výchovu, existovala za předmnichovské republiky ve velkém rozsahu. Tehdejší pracovní zákonodárství ji do značné míry připouštělo a existovala proto legálně.

Brzy po válce byl sice vydán zákon o práci dětí (č. 420/1919 Sb.), jenž však měl četné vady a neochránil děti před kapitalistickým vykořisťováním. Osnova zákona byla projednávána v červenci 1919 v sociálně politickém výboru Národního shromáždění a zpráva sociálně politického výboru uváděla, zřejmě z podnětu poslanců marxistické levice, cenný statistický materiál dokumentující rozsah výdělečné práce dětí z dělnických rodin.[4]

---

[3] Pokorný B., Z činnosti poradních sborů pro ochranu pracující mládeže, „Sociální revue", roč. XII. z r. 1932, str. 292.

[4] Zpráva se opírala, jak se v ní uvádí, o data z předválečné literatury o této otázce a sice z práce Fr. Housera „Výdělečná práce školních dětí" a z úřední rakouské publikace „Erhebung über die Kinderarbeit in Oesterreich im Jahre 1908".

Před první světovou válkou pracovalo výdělečně v Čechách 30,4 % školních dětí, na Moravě 40,9 % a ve Slezsku 52,1 %. Ponejvíce pracovaly děti 11—12leté. Děti byly zaměstnány ve všech oborech pracovních a 44 % jich pracovalo ve dvou nebo několika zaměstnáních. 62,4 % dětí pracovalo v zemědělství, 56,9 % v domácnosti, 22,8 % v průmyslu, v řemeslech a v domácké práci a 8 % v ostatních zaměstnáních.

Délka výdělečné práce školních dětí je patrna z těchto čísel: Přes 6 hodin pracovalo jich výdělečně v zimě 6,5 % a v létě 17,8 %. Byly zaměstnávány před dopoledním vyučováním, v polední přestávce i po odpoledním vyučování. Mnohem déle pracovaly děti, které měly v 7. a 8. školním roce úlevu ve školní docházce. Z těchto pracovalo přes 6 hodin denně 77,2 %.

Dětem byly ukládány pracovní úkony neúměrné jejich silám a ohrožující jejich zdraví. Podle učitelských zpráv bylo zaměstnáno ve Velké Praze 13 % dětí silných, 55 % dětí normálně vyvinutých a 32 % dětí slabých.

Výdělečná práce byla příčinou časté absence dětí ve škole. Kromě toho výdělečně činné děti přicházely do školy unavené, takže nebyly s to plně se věnovat školnímu vyučování, což se projevovalo jejich horším prospěchem. Prací přetížení žáci vystupovali proto ze školy po osmileté docházce nejčastěji z 5. třídy.

Výdělečná práce školních dětí projevovala se nejen horším školním prospěchem, ale také na poli mravní výchovy. Úředním šetřením byly zjištěny v 55,6 % případů škodlivé účinky zaměstnání dětí na jejich mravní výchovu. Zejména těžce trpěly děti ve službě, byly-li nuceny spávat s dospělou čeledí v téže místnosti, někdy i v téže posteli.

Čtyři pětiny školních dětí pracovalo u svých rodičů a příbuzných a pětina jich byla zaměstnána u cizích osob. Zvláště v těchto případech děti velmi strádaly, protože byly nuceny k co největší pracovní výkonnosti.

Hlavní příčinou výdělečné práce školních dětí byly těžké sociální poměry, ve kterých žili jejich rodiče. Podle šetření provedeného v Praze bylo tomu tak v 94 % případů. U dvou třetin vyšetřených případů byla příčinou výdělečného zaměstnávání dětí nízká mzda rodičů a u jedné třetiny nezpůsobilost rodičů k práci nebo jejich nezaměstnanost.[5]

Těmito pádnými důvody byla plně zdůvodněna potřeba zákona chrání-cího děti před výdělečnou prací, která měia neblahý vliv na jejich tělesný vývoj, výchovu i výuku. Navržený zákon měl zamezit, aby bylo užíváno dětí do 14 let za plat anebo pravidelně, byť i bez zvláštní odměny. Ze zákazu bylo vyňato zaměstnávání dětí za účelem vyučovacím anebo výchovným, užívání dětí k ojedinělým úkonům a zaměstnávání vlastních dětí lehkými, byť i pravidelnými úkony v domácnosti (§ 2). Potud byla

[5] Z řečí posl. Housera 17. VII. 1919, těsn. zpr. N. S., sch. 65, str. 2016.

linie osnovy v zásadě správná. Výjimky však, které osnova uváděla, byly porušením této zásady.

Navržený zákon připouštěl, aby v zemědělství a v domácnosti byly zaměstnávány děti (a to i cizí) od 10. roku věku k pracím lehkým (§ 10). Dále osnova připouštěla zaměstnávat děti starší 12 let (ne ovšem v podnicích uvedených v § 1 zákona č. 91/1918 Sb., protože zde platil zákaz práce dětí do 14 let podle § 10 tohoto zákona) a jen vázal toto zaměstnávání některými podmínkami. Ve dnech školního vyučování nesmělo být užíváno dětí k práci déle dvou hodin. Bylo zakázáno užívat jich k práci před dopoledním vyučováním a dvě hodiny před odpoledním vyučováním. V zemědělství a v domácnosti omezil se zákaz jen na dvě hodiny přímo před vyučováním. Ve dnech školního prázdna nesměly být děti zaměstnávány déle než čtyři hodiny, v zemědělství a v domácnosti ne déle šesti hodin. V zemědělství a v domácnosti měl být poskytnut dětem nepřetržitý noční klid 10 hodin (§ 5).

Osnova připouštěla také všeobecnou výjimku při neodkladných pracích přechodné povahy, které musely být konány z důvodů veřejných nebo z naléhavé potřeby, např. v zemědělství, zejména k zajištění ohrožené úrody (§ 5). V těchto případech bylo možno upustit od podmínek stanovených v zákoně o zaměstnávání dětí, tj. zejména pokud jde o jejich pracovní dobu (§ 6).

Široká oprávnění při provádění zákona měla být poskytnuta politickým úřadům. V prvém roce působnosti zákona mohly politické úřady I. a II. stolice připouštět v případech zvláštního zřetele výjimky z ustanovení o pracovní době dětí (§ 18).

Na pováženou bylo, že v osnově nebylo upraveno zvláštními předpisy zaměstnávání dětí při domácké práci. Domácká práce byla totiž velmi rozšířenou formou výdělečné práce školních dětí. Doznávala to i důvodová zpráva k osnově. Poukazovalo se v ní na to, že pracovní doba je při domácké práci velmi dlouhá, noční práce je velmi rozšířena, místnosti, v nichž se pracuje, jsou nehygienické, špatně větrané, často vlhké, plny tabákového kouře atd. Podle provedených šetření, z nichž vycházela důvodová zpráva, byly děti nedostatečně živeny a proto chudokrevné a slabé. Velmi škodlivě působilo nepřetržité sedění a sehnuté držení těla při práci. Protože se pracovalo při nedostatečném osvětlení, byly děti krátkozraké a trpěly očními chorobami. Pracující děti dostávaly k zapuzení spánku často kávu s rumem nebo dokonce i pálenku. Velký počet dětí zaměstnaných při domácké práci trpěl tuberkulosou.[6]

Na tyto závažné okolnosti osnova nevzala zřetel a připouštěla zaměstnávat děti v domácké práci od 10 let (§ 4, odst. 2), protože účast dětí na

[6] Tisk N. S. č. 784.

domácké práci bylo možno vydávat za práci lehkou. Pozdější zákon o domácké práci z roku 1920 (č. 29/1920 Sb.) na této situaci ničeho nezměnil. Jeho důvodová zpráva pouze konstatovala, že ochranu dětí zaměstnaných při domácké práci již upravil zvláštní zákon o práci dětí[7] a zpravodaj předlohy o domácké práci výslovně prohlásil, že není myslitelné, aby zákaz výdělečné práce dětí byl rozšířen na práci domáckou.[8]

Osnova zákona o práci dětí měla ještě jednu velmi závažnou slabinu. Jak ukazovala zpráva sociálně politického výboru, důvodem k výdělečnému zaměstnávání dětí byly těžké sociální poměry v dělnických rodinách, buď nízká mzda anebo nedostatek výdělku. Dítě svým výdělkem pomáhalo živit rodinu. Pouhý lineární zákaz výdělečné práce dětí nezlepšil sociální poměry strádající dělnické rodiny, ba naopak rodina přišla často o malý výdělek dítěte. Bylo proto nutno poskytnout podpory strádajícím dělnickým rodinám, které přišly zákazem výdělečné práce dětí o spoluživitele. Osnova na takové příspěvky pamatovala (§ 10), avšak jejím nedostatkem bylo, že vůbec nestanovila ani výši příspěvků a ani způsob, jak mají být vyměřovány.

Přes četné výjimky porušující stěžejní zásadu a přes své slabiny nebyla osnova některým představitelům buržoasie po chuti. Zástupce státoprávní demokracie (pozdější národní demokracie) navrhoval v parlamentě, aby bylo z osnovy vypuštěno základní ustanovení, jež zakazovalo užívat k výdělečným pracím dětí před dokončeným 12. resp. 10. rokem věku (§ 4, odst. 2).[9] Tento pozměňovací návrh byl politicky neúnosný a vzbudil by býval krajní rozhořčení dělnictva. Proto v parlamentě neprošel. Osnova byla přijata 17. července 1919 v původním znění a stala se v této podobě zákonem (č. 420/1919 Sb.).

Přes své nedostatky vyhovoval zákon věkovým hranicím určeným pro zaměstnávání dětí v mezinárodních smlouvách, které předmnichovská republika později ratifikovala. Konference mezinárodní organisace práce Společnosti národů, která se sešla 29. října 1919 ve Washingtoně, přijala totiž řadu návrhů smluv za tím účelem, aby její členové tyto osnovy schválili. Mezi návrhy byla též smlouva, v níž byl zákaz přijímat děti k pravidelné práci před dokonaným 14. rokem v hornictví, v těžařství, v průmyslu, v živnostech, v podnicích stavebních a při dopravě osob a zboží po souši i po moři.[10]

Na třetím zasedání organisace práce ve dnech 25. října až 19. listopadu 1921 byl pak přijat další návrh smlouvy týkající se práce mládeže a sice návrh úmluvy o věku, v němž děti mohou být připouštěny k pra-

---

[7] Tisk N. S. č. 1586 a 1968.
[8] Z řeči posl. Tučného 12. XII. 1919, těsn. zpr. N. S., sch. 98, str. 2905.
[9] Řeč posl. Schieszla 17. VII. 1919, těsn. zpr. N. S., sch. 65, str. 2017—2019.
[10] Tisk posl. sn. N. S. z r. 1920, č. 530 a č. 82/1922 Sb.

cím zemědělským. V úmluvě se všeobecně stanovilo, že děti mladší 14 let mohou být v zemědělských podnicích zaměstnávány pouze mimo hodiny určené ke školnímu vyučování.[11]

Obě smlouvy předmnichovská republika ratifikovala. Požadavkům mezinárodní smlouvy, jíž bylo zakázáno zaměstnávat děti do 14 let v průmyslových podnicích, právní řád předmnichovské republiky vyhověl. Již zákon o osmihodinové době pracovní z roku 1918 (č. 91/1918 Sb.) stanovil, že v průmyslových podnicích se nesmějí zaměstnávat děti, dokud neukončily povinnou školní docházku a nedosáhly věku 14 let. Rovněž široká formulace smlouvy o věku, v němž děti mohou být připuštěny k pracím zemědělským, umožňovala zaměstnávat děti i 10leté a nebyla proto v rozporu se zákonem z roku 1919 (č. 420/1919 Sb.) o dětské práci.

Při provádění zákona v praxi se ukázaly četné nedostatky. Zákon totiž stanovil, že dozor na jeho provádění přísluší politickým úřadům prvé stolice a že mohou být kromě toho ustanoveny zvláštní dozorčí orgány, jímž by příslušelo dozírat zejména na ony podniky, kde se používá dětí k práci. Také zemské úřady mohly zřídit zvláštní komise pro dozor na práci dětí (§ 13, odst. 1). Podrobná ustanovení o těchto dozorčích orgánech měl vydat ministr sociální péče (§ 13, odst. 2). Prováděcí předpisy však vydány nebyly. Došlo proto r. 1929 k interpelaci v parlamentě, v níž bylo správně uváděno, že zaměstnané děti si nemohou vynutit samy řádné provádění zákona a že proto je naléhavě nutné, aby ministr sociální péče zřídil kontrolní orgány, s nimiž počítal zákon. V interpelaci se přiznávalo, že živnostenská inspekce nestačí na zvláštní dozor, nutný k řádnému provádění zákona o práci dětí. Chybí jí styk s pracujícími na závodech a spolupráce s organisacemi pro ochranu dětí a péči o mládež.[12] To bylo doznání, že zákon v praxi selhal.

Tuto skutečnost potvrdily i zprávy živnostenských inspektorů. Obraz, které tyto zprávy podávají, není však zdaleka úplný. Je tomu tak proto, že výdělečná práce dětí se nevyskytovala pouze v podnicích, které podléhaly dozoru živnostenské inspekce, ale i mimo tyto podniky a nemusila mít ani formu pracovního poměru (práce dětí v domácnostech, obstarávání různých služeb za příležitostnou odměnu atd.). Nicméně však i ve zprávách živnostenských inspektorů je obsažen materiál o protizákonném zaměstnávání dětí.

Tak např. v roce 1928 bylo zjištěno 79 dětí mladších 14 let, které byly protizákonně zaměstnávány, a to 59 chlapců a 20 děvčat. Děti ponejvíce pracovaly v průmyslu zpracování kamene, zemin, hlíny a ve sklářství.

---

[11] Č. 98/1924 Sb.

[12] Interpelace poslanců Blatné, Kirpalové a soudruhů ministrovi sociální péče o nedostatečném provádění zákona o práci dětí ze 14. II. 1929, tisk posl. sn. N. S. č. 2025/XVIII.

V cihelnách přiváželi hlínu, prosívaly písek, vyklápěly cihly z forem, překládaly nebo odnášely cihly a posunovaly vozíky sušárenských drážek. Ve sklárnách vypomáhaly při různých i namáhavých pracích a v brusírnách přisluhovaly u forem na láhve, odnášely sklo do temperovaných pecí a balily skleněné kroužky. Dosti dětí bylo zaměstnáváno též v závodech na zpracování dřeva, kde byly přistiženy v továrně na dyhy u strojů dírkovacích, na pilách při skládání parket a hlavně při odnášení odpadků řeziva od pil. Zaměstnávání dětí bylo dále zjištěno ve stavebních živnostech, v průmyslu oděvnickém, při výrobě poživatin a jednotlivě i v jiných průmyslových odvětvích. Mezi zaměstnanými dětmi byli i učňové, kteří byli přijati do učení před dokončením 14. roku. Poměrně velký počet zaměstnaných dětí byl zjištěn na Slovensku a lze se proto důvodně domnívat, že zaměstnávání dětí tam bylo mnohem rozšířenější než v českých zemích.[13]

Také v roce 1934 zjistili živnostenští inspektoři četné případy protizákonného zaměstnávání dětí (25 chlapců a 9 děvčat). Některé z nich byly přijaty do učení před 14. rokem a jiné byly zaměstnávány různými pomocnými pracemi jako např. v lomu, v cihelně, při lepení pytlíků, v mechanické tkalcovně a při vázání rohoží.[14]

Výdělečnou práci dětí v předmnichovské republice je možno dokumentovat řadou dalších fakt a zjištění, získaných na podkladě dílčích šetření.

Těžký byl osud dětí z rodin zemědělských proletářů. Sedláci a statkáři si zakupovali celé rodiny deputátníků k nevolnické práci jako ve středověku. Pracovat musily i děti zemědělských dělníků. V čeledních smlouvách se výslovně uvádělo, že členové čeledínovy rodiny, tj. žena a dítky jsou povinny pracovat u zaměstnavatelů.[15]

Jak pracovaly školní děti v pohraničí, ukazují výsledky dotazníkové akce provedené v českých menšinových školách v pohraničním území Čech a Moravy, jejímž účelem bylo zjistit, do jaké míry se školní děti podílely na domácké práci. Bylo zjištěno, že velký počet dětí pomáhá svým rodičům a sourozencům při této práci, že pracují do pozdních hodin večerních a nočních, že jsou unavené a nevyspalé a některými pracovními úkony jsou přímo ohrožovány na zdraví.[16]

---

[13] Zpráva o úřední činnosti živnostenských inspektorů v roce 1928, Praha 1929, str. 51.

[14] Zpráva o úřední činnosti živnostenských inspektorů v roce 1934, Praha 1936, str. 52.

[15] „Zemědělec" z 1. VI. 1926.

[16] Děti se zúčastnily různých druhů domácké práce. Na Domažlicku vyráběly krabičky na mazadla a cukrovinky. Na Šumpersku pomáhaly při výrobě kartáčů. Na Plzeňsku účastnily se při paličkování krajek. Na Budějovicku šily děti nitěné knoflíky. V severních Čechách byly školní děti zaměstnány při výrobě umělých květin a krabiček. Na Trutnovsku pomáhaly děti při košíkářství. Na Vitorazsku účastnily se při výrobě slaměnného zboží. Na Žatecku pomáhalo mnoho školních dětí při paličkování a pletení košíků. Na Moravě byly děti zaměstnány při síťování, při háčkování zboží

Šetření o výdělečné práci školních dětí provedlo roku 1931 i Kuratorium pro péči o proletářské dítě na letním táboře dětí z dělnických rodin. Bylo zjištěno, že všechny děti pomáhají rodičům při různých pracích. Pět dětí krom běžné práce v domácnosti bylo zaměstnáno přímo výdělečně. Vydělávaly společně s matkami a dospělými sestrami paličkováním nebo síťováním a pracovaly 10 až 12 hodin denně, za pouhých 25 Kč.[17]

Výdělečná práce proletářských dětí trvala beze změny i v letech bezprostředně před druhou světovou válkou. Děti sbíraly v severních Čechách, na Kladensku a Ostravsku na uhelných haldách uhlí, které pak prodávaly. Lezly s otci nebo staršími sourozenci do uhelných jam, aby nahrabaly, často s nasazením života něco uhlí. Dále pracovaly děti u sedláků, a to pouze za stravu. V městech v severních Čechách pracovaly děti jako nosiči, ve velkoměstech nabízely ke koupi květiny, které buď samy nasbíraly nebo koupily lacino v zahradnictví. Velmi často vyráběly děti s rodiči různé předměty, které pak samy prodávaly. Lepily kornouty, navlékaly perly, paličkovaly a vyšívaly. Mnohde pracovaly děti i v cihelnách.[18]

Z těchto zjištění je zjevno, že se dětská práce nevyskytovala pouze v předmonopolním období kapitalismu, zejména v začátcích výroby. Byla silně rozšířena v období předmnichovské republiky a připouštělo ji do velké míry samo buržoasní zákonodárství, které mělo poskytovat dětem ochranu. Přitom tzv. pracovní zákonodárství předmnichovské republiky bylo vydáváno za jedno z nejpokrokovějších mezi vyspělými kapitalistickými zeměmi. Z toho vyplývá, že výdělečná práce dětí, ať již v zaměstnaneckém poměru nebo mimo něj, byla průvodním zjevem kapitalismu ve všech stadiích jeho vývoje.

*

Druhou palčivou otázkou pracující mládeže za kapitalismu byl osud chlapců a děvčat ve věku od 14 do 18 let, tj. mladistvých. Dělnická třída vždy bojovala za zlepšení pracovních poměrů mládeže, protože dlouhá pracovní doba, těžké pracovní podmínky a nedostatek odpočinku zanechávaly následky na zdraví pracující mládeže a byly překážkou její výchovy i výuky.

Ochrana, kterou poskytovalo buržoasní pracovní zákonodárství mladistvým v pracovním poměru, tj. ve výrobě, dosáhla u nás poměrně nejvyššího stupně v celém období kapitalismu bezprostředně po skončení první světové války. Toto zjištění není žádným překvapením. Po skončení první

---

z umělého hedvábí, při pletení obuvi, při šití prádla, při pletení punčoch atd. (Mík Fr., Domácký průmysl v krajích, kde jsou české školy menšinové a jeho vliv na školu, „Péče o mládež", roč. IX. z r. 1930, č. 9 a 10.)

[17] „Rozsévačka" z 1. X. 1931.

[18] „Rozsévačka" z 3. IV. 1935.

světové války revoluční aktivita dělnické třídy neobyčejně vzrostla v důsledku ohlasu, který vyvolala Velká říjnová socialistická revoluce ve střední a v západní Evropě. Buržoasie byla nucena k manévrování a k ústupkům. Jedním z těchto ústupků na poli pracovního zákonodárství byly ochranné předpisy o práci mladistvých a o zkrácení pracovní doby, které přinesl zákon o osmihodinové pracovní době z roku 1918 (č. 91/1918 Sb.).

Zákon o osmihodinové pracovní době byl projednán v Národním shromáždění poměrně rychle. Příčinou byla skutečnost, že dělnická třída postavila 8hodinový pracovní den v čelo svých požadavků a že jednání parlamentu bylo sledováno veškerou dělnickou veřejností se značným zájmem.

Osnova o osmihodinové pracovní době byla předložena již 12. listopadu 1918 v tzv. malém Národním výboru a byla urychleně projednána začátkem prosince v sociálně politickém výboru prvního, jmenovaného Národního shromáždění. 19. prosince byla osnova projednána v parlamentním plénu. Charakteristickým pro tehdejší dobu a pro strach buržoasie z dělnictva bylo, že se přímí exponenti kapitalistických kruhů neodvážili vystoupit proti předloze přímo. Nechuť a skrytý odpor se ozýval sice z řad mluvčích státoprávní demokracie (pozdější národní demokracie), avšak také řečníci této buržoasní strany se dušovali, že i oni nemají proti osmihodinové pracovní době zásadních námitek.[19] Osnova byla proto 19. prosince v parlamentě hladce přijata.

Řada ustanovení zákona přinesla mladistvým určité výhody proti ostatním pracujícím. Tak např. mladiství zaměstnanci do 18 let nesměli pracovat nepřetržitě déle než 4 hodiny. Po této době jim měla být poskytnuta přestávka aspoň čtvrthodinová (§ 3, odst. 2). Dospělým měla být naproti tomu poskytnuta pracovní přestávka teprve po 5 hodinách nepřetržité práce.

Důležitá pro mladistvé byla ustanovení o noční práci. K noční práci měli být bráni pouze zaměstnanci mužského pohlaví, starší 16 let. Ženy se neměly při noční práci vůbec zaměstnávat (§ 9, odst. 1).

Mladiství zaměstnanci mužského pohlaví do 16 let a ženského do 18 let mohli být zaměstnáváni jen při pracích lehkých, které nebyly na újmu jejich zdraví a nepřekážely jejich tělesnému vývoji (§ 11, odst. 1).

Nedostatkem zákona bylo, že jeho ustanovení byla často neurčitě formulována. Zavedl sice ve značném okruhu podniků 8hodinovou pracovní dobu, nestanovil však začátek a konec pracovní doby. Zákon dále stanovil, že jednou v týdnu má být zaměstnancům zajištěn odpočinek 32 hodin, nestanovil však, že tento odpočinek má být v neděli. Neurčitost zákona vedla k velkým nerovnoměrnostem zejména v obchodních živnostech, kde otvírací a zavírací hodina obchodů byla stanovena různě a

[19] Řeč posl. Schieszla a Dyka 19. XII. 1918, těsn. zpr. N. S., sch. 11, str. 222 a 252.

také nedělní klid byl dodržován jen některými obchody. Tato nejednotná praxe při stanovení pracovní doby doléhala nepříznivě zejména na mladistvé zaměstnance.[20]

Základním nedostatkem zákona pak bylo, že zásada 8hodinové denní, resp. 48hodinové týdenní pracovní doby platila sice pro značně široký okruh podniků, nebyla však uplatněna všeobecně. Zásada platila ve všech podnicích podrobených živnostenskému řádu nebo po živnostensku provozovaných, dále v podnicích provozovaných státem, v hornických podnicích a s určitým omezením v podnicích zemědělských a lesních (§ 1). Naproti tomu 12hodinová pracovní doba platila pro osoby zaměstnané a bydlící v domácnosti zaměstnavatelově a najímané na delší dobu než na měsíc nebo určené k osobním službám (včetně tzv. deputátníků) a dále pro osoby najaté ke služebním úkonům nepravidelně konaným a nepatrně namáhavým (§ 12, odst. 1 a 2). Těmto osobám měl být aspoň jednou týdně poskytnut nerušený klid 18 hodin, který měl zpravidla připadnout na neděli (§ 12, odst. 4).

Tato ustanovení byla značnou trhlinou do zásady 8hodinové pracovní doby. Postihovala značný okruh zaměstnanců, jak je patrno z prováděcích předpisů k zákonu, které příkladmo uváděly tyto postižené kategorie zaměstnaných osob: čeleď, zemědělské deputátníky, samostatné krmiče dobytka, topiče v domácnostech a v ústavech, obsluhovatele vytahovadel a osvětlovacích zařízení, kočí, řidiče vozů a silostrojů, osoby sloužící zaměstnavateli a jejich zřízence, pomocné síly ve stájích, služky a sluhy, posluhovačky, pokojské v hotelích, kuchařky, chůvy, vychovatelky, domácí učitele, společnice, dohlížitele, školníky atd.[21] V okruhu těchto osob bylo velké množství mladistvých dělníků a dělnic. Byly to především služky a zemědělská čeleď. Na ty všechny se 8hodinová pracovní doba nevztahovala. Ti všichni byli nuceni pracovat i 12 hodin denně, jak stanovil zákon.

Zákon o osmihodinové pracovní době měl tedy značné trhliny a nedostatky a nevyhovoval dokonce ani jedné z tzv. washingtonských dohod z roku 1919.

Na prvním zasedání mezinárodní konference práce ve Washingtonu roku 1919 byl totiž přijat návrh smlouvy, aby bylo v oboru hornictví a těžařství všeho druhu, v průmyslu a živnostech, v stavebních podnicích, dále při dopravě osob a zboží po zemi i po moři zakázáno zaměstnávat mladistvé dělníky před dokonaným 18. rokem při pracích nočních.[22] S tímto ustanovením byly v rozporu předpisy zákona o 8hodinové době

---

[20] Koch B., Provádění zákona o 8 hodinové době pracovní v živnostech obchodních. Nedělní klid, „Sociální revue", roč. I. z r. 1920, č. 9.

[21] Výnos ministerstva sociální péče z 21. III. 1919, č. j. 4751/III-19 ke všem úřadům politické správy, jak jest vykládati předpisy o 8hodinné době pracovní.

[22] Tisk posl. sn. N. S. z r. 1920, č. 1148.

pracovní z roku 1918 a sice proto, že náš zákon zakazoval noční práci mužů jen do 16 let a nikoli do 18 roků. Ratifikace smlouvy musela by vést proto k nové úpravě zákonodárství předmnichovské republiky. Proto smlouva ratifikována nebyla. V parlamentě bylo sice o ratifikaci jednáno ve výborech od roku 1919, ale nakonec pak věc usnula. Za úřednické vlády, která již nezakrytě hájila zájmy buržoasie, objevila se v parlamentě dokonce vládní předloha novely k zákonu o 8hodinové době pracovní, v jejíž důvodové zprávě se nezakrytě uvádělo, proč nebylo možno k smlouvě jednající o zákazu noční práce mladistvých přistoupit. Výjimky, které smlouva uváděla pro železárny, ocelárny, sklárny a papírny atd., kde bylo možno zaměstnávat při noční práci mladistvé již od 16 let, československým kapitalistům nestačily. Šlo především o uhelný průmysl, kde bylo zaměstnáno množství mladých hochů (jen v Ostravě kolem 6000 mladistvých dělníků). Proto vláda nedoporučovala smlouvu ratifikovat.[23]

Nejhorší bylo, že zákon o 8hodinové pracovní době stejně jako zákon o práci dětí nebyl zachováván v praxi. Je o tom dosti průkazného materiálu.

Určitý obraz o nedodržování předpisů zákona o 8hodinové pracovní době, týkajících se práce mladistvých, podávají zprávy živnostenských inspektorů. Tak např. v roce 1928 bylo zjištěno, že těžkými pracemi a pracemi škodlivými zdraví bylo zaměstnáváno 18 mladistvých dělníků mladších 16 let. Velmi čilý stavební ruch způsobil, že nejvíce případů bylo zjištěno v podnicích stavebních, kde mladiství dělníci vozili na stavbách cihly nebo dopravovali jiná těžká břemena. V jiných pracovních oborech byli mladiství dělníci zaměstnáváni těžkou prací hlinařskou, obsluhou naftového motoru v místnosti přeplněné škodlivými výfukovými plyny, pracemi s olovnatou polevou, čištěním sazečských skříní v knihtiskárnách apod. Chlapci pracovali též při okružních nebo rámových pilách a při obsluze nebezpečných strojů na obrábění dřeva.

---

[23] „Co do noční práce mladistvých dělníků, jest podle § 9 zákona o 8 hodinné době pracovní ze dne 19. prosince 1918, č. 91 Sb. z. a n. zakázáno při noční práci zaměstnávat mladistvé dělníky do 16 let. Ve Washingtoně byl tento zákaz pro obor průmyslu, hornictví a hutnictví a pro dopravnictví zvýšen až do stáří 18 let s výjimkami, a sice pro železárny a ocelárny, sklárny, papírny a cukrovary a tavírny zlatých rud. U nás zájemníci projevili celkem souhlas s tímto zostřením, ale žádali původně ještě další výjimku pro uhelné doly, poukazujíce k tomu, že uhlí v našich dolech jest rozloženo ve slabých vrstvách, takže v prostorách po jeho odstranění vzešlých mohou být zaměstnány pouze osoby malé a pružné. Odvozem dobytého uhlí zaměstnáno jest pouze v Ostravě kolem 6000 mladistvých dělníků, jež nebylo by lze nahradit pracovníky dospělými, takže by těžba uhlí zákazem noční práce mladistvých dělníků byla ohrožena. Dodatečně prohlásilo ministerstvo veřejných prací, že nemůže součinnost mladistvých dělníků vůbec v hornictví a hutnictví postrádati, nemá-li se úplně podvázat nepřetržitý provoz a hospodářský úspěch našich závodů, cizozemskou konkurencí značně utlačovaný. Za těchto okolností navrhuje se v osnově zákaz noční práce mladistvých dělníků pouze pro průmysl, živnosti a dopravnictví, vyjímaje hornictví a hutnictví, takže náš stát nebude moci k Washingtonské úmluvě o zákazu noční práce mladistvých dělníků přistoupiti". (Tisk posl. sn. N. S. z r. 1912, č. 2060.)

V četných případech byli mladiství dělníci zaměstnáváni v noci (343 hochů mladších než 16 let a 108 děvčat před dokončeným 18. rokem). K těmto případům docházelo jednak tím, že se s prací začínalo již před 5 hodinou ranní a na druhé straně se denní práce prodlužovala i přes 22. hodinu večerní. Ve velmi četných případech byli mladiství dělníci zaměstnáváni v noci v pekárnách a ve sklárnách. Noční práce děvčat byla nejčastěji zjištěna při výrobě potravin a poživatin, při zpracování zemin a hlíny a ve sklářství. Velmi hojné byly případy nočního zaměstnávání děvčat v živnostech hostinských, restauračních automatech, kavárnách a ve vinárnách.[24]

Také v roce 1932 byly zjištěny případy zaměstnávání mladistvých dělníků pod 16 let a děvčat mladších 18 let těžkými pracemi. Učňové a mladiství dělníci byli rovněž zaměstnáváni při různých nebezpečných výkonech. V četných případech byl porušován zákaz noční práce. To bylo zjištěno u 154 mužských zaměstnanců mladších 16 let a u 11 dělnic mladších 18 let. Nejvíce mladistvých dělníků bylo protizákonně zaměstnáno noční prací při výrobě potravin a poživatin, a to hlavně v pekárnách v menší míře pak u uzenářů a v cukrovarech.[25]

Podobný obraz skýtá i zpráva živnostenských inspektorů z roku 1934. Mladiství dělníci pracovali v lomech a nosili těžká břemena. V lomech přicházeli do styku s výbušninami. Při nedovolené práci v noci bylo přistiženo 179 dělníků mladších 16 let a 2 dělnice pod 18 let věku.[26]

Rovněž interpelace poslanců a senátorů v parlamentě, zejména komunistů jsou svědectvím o tom, jak zákon o 8hodinové pracovní době byl soustavně porušován. Začátkem roku 1924 podali komunističtí poslanci interpelaci o porušování pracovní doby, kde snesli množství průkazního materiálu o skutečné pracovní době v jednotlivých textilních závodech.[27] Uváděli při tom, jak jsou porušovány předpisy o noční práci a o práci mladistvých dělníků. Tak např. pletárny v Liberci a stávkárny v Aši zaměstnávaly děti sotva škole odrostlé 10 i více hodin denně. Tuto interpelaci byli komunističtí poslanci nuceni opakovat v červnu 1924, protože na první interpelaci nedostali odpověď.[28] V nové interpelaci bylo poukazováno na to, že soustavné porušování předpisů o pracovní době má vy-

[24] Zpráva o úřední činnosti živnostenských inspektorů v roce 1928, Praha 1929, str. 51—54.

[25] „Odborové sdružení československé", roč. 1934, str. 218.

[26] Zpráva o úřední činnosti živnostenských inspektorů v roce 1934, Praha 1936, str. 52 a 53.

[27] Naléhavá interpelace poslanců Kreibicha, Kučery a soudr. vládě, že se soustavně porušuje zákon o osmihodinové době pracovní z 26. III. 1924, tisk posl. sn. N. S. č. 4506.

[28] Naléhavá interpelace poslance Tesky a soudruhů vládě, že se stále soustavně porušuje 8hodinová pracovní doba v textilním průmyslu a nebyla zodpovězena první interpelace poslaneckého klubu komunistického v této věci z 4. VI. 1924, tisk posl. sn. N. S. č. 4642.

volat faktický stav, jenž by umožnil likvidovat zákon o 8hodinové pracovní době.

Rovněž v další komunistické interpelaci z roku 1924 bylo poukazováno na řadu nepřístojností v textilním průmyslu a na porušování předpisů o 8hodinové pracovní době textilbarony.[29]

V období tzv. panské koalice, kdy pravicoví socialisté byli v opposici a měli možnost používat líbivých gest před dělnictvem, podali v parlamentě řadu interpelací o nedodržování zákona o osmihodinové pracovní době. Tak bylo např. roku 1929 poukazováno na poměry v Zakarpatské Ukrajině, kde práce 10, 12 a dokonce 14hodinová nebyla žádnou vzácností. Dlouhou dobu byli nuceni pracovat i učňové, což podrývalo jejich zdraví. V Hustu došlo proto tehdy k dělnickým demonstracím.[30]

Úpravou pracovních poměrů mládeže zabývala se roku 1935 celostátní konference odborově organisované mládeže. Ačkoli konference svolaly reformistické odborové svazy, byly na ní vytyčeny základní odborářské požadavky pracující mládeže týkající se úpravy jejích pracovních poměrů. Vedle požadavku vydání nového učňovského zákona, o němž je hovořeno dále v souvislosti s pracovními poměry učňů, byl vytyčen požadavek prodloužení placené dovolené mladistvých na 3 týdny v roce. Dovolená měla být poskytována v letních měsících. Pro mladistvé měly být zřizovány ozdravovny, letní kolonie, noclehárny a rekreační stanice, kde by mohli trávit svou dovolenou.

Při nové úpravě pracovní doby mělo být pamatováno na její zkrácení a do pracovní doby měla být započítávána i návštěva učňovských škol. Měly být zajištěny delší a častější pracovní přestávky, zejména při racionalisované práci. Týdenní odpočinek měl být prodloužen na 42 hodin. Měla být zakázána jakákoli práce mladistvých přes čas, jakož i jejich práce noční. Dále měl jim být zajištěn úplný nedělní klid.

Ochrana života a zdraví mladistvých měla být zdokonalena zejména se zřetelem na pokračující technický pokrok a racionalisaci. Zdravotní stav mladistvých měl být zjišťován častými prohlídkami školních lékařů na pokračovacích školách.

Kontrola a záruky ochrany práce mladistvých měly být zdokonaleny a nově upraveny tak, aby odpovídaly novým poměrům v závodech a podnicích a aby zabránily vykořisťování práce mladých dělníků. V tomto směru měla být zkvalitněna inspekce práce. Závodním výborům a pomoc-

---

[29] Interpelace poslankyně Malé a soudruhů ministrů sociální péče, že jsou hrubě porušována ustanovení zákona o 8hodinové době pracovní, týkající se sobotní práce žen z 26. VI. 1924, tisk posl. sn. N. S. č. X/4748.

[30] Naléhavá interpelace poslanců inž. Nečase, Koudelky, Kleina, Tayrle, a soudruhů vládě, že se nedodržuje zákon o 8hodinové pracovní době na Podkarpatské Rusi, a o nepokojích z toho v zemi vzniklých z 25. IV. 1929, tisk posl. sn. N. S. č. 2202.

nickým hromadám měla být umožněna kontrola ochrany mladistvých a tyto orgány měly být za tím účelem vybaveny dostatečnou pravomocí.

Orgány zájmového zastoupení zaměstnanců měly být upraveny tak, aby mohly poskytnout ochranu mladistvým a stát se jejich zastupitelským orgánem. Mělo být též zajištěno koaliční právo učňů.[31]

Tyto požadavky odborových organisací z konce předmnichovské republiky jsou svědectvím toho, jak její pracovní zákonodárství nevyhovovalo elementárním požadavkům pracující mládeže, ačkoliv předmnichovská republika byla vydávána za jeden ze států s nejvyspělejším sociálním zákonodárstvím.

Skutečnými a důslednými bojovníky za práva pracující mládeže byli komunisté. Ti bojovali nejen za dodržování 8hodinové pracovní doby,[32] ale také předložili v parlamentě začátkem let třicátých iniciativní návrhy na další zkrácení pracovní doby na 7 a 6 hodin denně, dotýkající se především mládeže.[33]

V posledním iniciativním komunistickém návrhu z předmnichovské republiky z roku 1937 byla stanovena pracovní doba mládeže do 18 let na 6 hodin denně. Byla-li mládež zaměstnána v dolech, hutích, jakož i v závodech, ohrožujících svou povahou zdraví a bezpečnost osob v nich činných nebo se zdržujících, neměla mládež pracovat déle než 5 hodin denně. Mladiství zaměstnanci do 18 let nesměli být přibráni k pracím ohrožujícím přímo nebo nepřímo jejich zdraví a povahu.

Pracovní přestávky mladistvých do 18 let měly být půlhodinové a měly být poskytnuty po 3 hodinách nepřetržité práce. Děti do 14 let anebo děti, které ještě nedokončily povinnou školní docházku, neměly být vůbec zaměstnávány.[34]

Vzhledem k tomu, že tento komunistický návrh měl široký osobní rozsah, neboť se vztahoval na všechny zaměstnance bez rozdílu, znamenal odstranění nedostatků, kterými se vyznačoval zákon o osmihodinové pracovní době z roku 1918.

Přes všechno toto úsilí zůstala úprava pracovních poměrů mládeže za předmnichovské republiky beze změny. Nedostatečnost právních předpisů na ochranu pracujícího dorostu, nedostatečná kontrolní činnost státních orgánů[35] a nedůsledné provádění existujících právních předpisů vy-

[31] Návrh resoluce celostátní konference odborově organisované mládeže, konané ve dnech 2. a 3. listopadu 1935 v Praze, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 9739/660.
[32] Tisk posl. sn. N. S. č. 285 a 687.
[33] Tisk posl. sn. N. S. č. 906, 1097/VII, 1417 a 1709 a senátu N. S. č. 600.
[34] Návrh poslanců Krosnáře, Schenka, Valló, Klimenta, Borkaňuka a Sliwky na vydání zákona o pracovní době zaměstnanců z 19. V. 1937, tisk. posl. sn. N. S. č. 922.
[35] „Odborné sdružení československé", roč. 1933, str. 274—280.

volaly za předmnichovské republiky v život poradní sbory pro ochranu pracující mládeže.[36]

Poradní sbory byly budovány v roce 1931. Ministr sociální péče zřídil tehdy v lůně Ústředního živnostenského inspektorátu Ústředí pro ochranu pracující mládeže a při tomto Ústředí byl zřízen Ústřední poradní sbor pro ochranu pracující mládeže, který se skládal ze zástupců 18 celostátních organisací mládeže. Ti byli jmenováni ministrem sociální péče. Polovina, tj. 9 ze jmenovaných zástupců, tvořila výkonný výbor Ústředního poradního sboru.

Krom toho byly zřízeny v místech, která byla sídly živnostenských inspektorátů, obvodní poradní sbory pro ochranu pracující mládeže, jejichž složení bylo obdobné složení Ústředního poradního sboru. Rozdíl byl jedině v tom, že kromě členů byli jmenováni i náhradníci jako zástupci jednotlivých organisací, takže v případě zaneprázdnění řádných členů, mohl se zúčastnit schůze obvodního sboru vždy příslušný náhradník. Usnesení a návrhy obvodních poradních sborů byly předkládány živnostenským inspektorátem Ústřednímu poradnímu sboru. Mimo to, v souvislosti s budováním obvodních poradních sborů, byli ve všech živnostenských inspektorátech pověřeni určití funkcionáři vyřizováním agendy týkající se ochrany pracující mládeže.

Činnost poradních sborů byla v podstatě dvojího druhu. Především vyvíjely činnost informativní, která měla ráz odborného školení dobrovolných pracovníků. K doplnění této informativní činnosti pozvaly některé poradní sbory do svého středu znalce pokračovacího živnostenského školství, kteří pořádali členům sboru přednášky, poradní sbory pořádaly exkurse do vzorných pokračovacích škol apod. Dále to byla činnost iniciativní. Na schůzích poradních sborů mohlo být jednáno o návrzích týkajících se provádění dosavadních zákonů a právních předpisů na ochranu pracující mládeže a také o návrzích směřujících k novelisaci dosavadních právních předpisů. Krom toho poradní sbory mohly poskytovat pomoc a podporu dozorčím orgánům živnostenské inspekce.

V Ústředním poradním sboru byla též projednána osnova zákona o učňovském školství. Pozornost byla věnována provádění zákona o osmihodinové pracovní době z roku 1918. Mladiství dělníci měli, jak vpředu uvedeno, nárok podle tohoto zákona na přestávku po 4 hodinách nepřetržité práce (dospělí teprve po 5 hodinách). Protože mladiství dělníci byli včleněni do chodu závodu, přestávky po 4 hodinách nepřetržité práce zpravidla zachovávány nebyly. Této nesrovnalosti měla čelit osnova o 40hodinovém pracovním týdnu, jež byla též projednávána v poradních sborech

[36] Pokorný B., Ochrana pracující mládeže, „Sociální revue", roč. XII. z r. 1931, str. 413—416 a Z činnosti poradních sborů pro ochranu pracující mládeže, tamtéž, roč. XIII. z r. 1932, str. 290—293 a Ochrana pracující mládeže, Praha 1933.

a která zaváděla všeobecně pracovní přestávky po 4 hodinách nepřetržité práce bez ohledu na to, šlo-li o mladistvé nebo dospělé dělníky. V této osnově bylo též rozšířeno dosavadní ustanovení zákona o osmihodinové pracovní době z roku 1918, že mladistvým dělníkům do 16 let a dělnicím do 18 let má být ukládána práce lehčí, tak, že mládeži obojího pohlaví do 18 let měla být ukládána jen práce lehká.

Ke složení a činnosti poradních sborů na ochranu pracující mládeže je nutno zaujmout stanovisko zásadně kritické. Tato instituce byla uvedena v život pod tlakem dělnictva, když se ukázalo, že dosavadní předpisy buržoasního práva, mající chránit pracující mládež ve výrobě, jsou nepostačující a ústřední dozor a kontrola, prováděná státními orgány nedostačuje. Požadavkům dělnictva však poradní sbory neodpovídaly. Základním jejich nedostatkem bylo, že jejich členy nebyli zástupci odborově organisované mládeže. To byl stav neudržitelný.[37] Příslušnost poradních sborů nebyla dále náležitě vymezena a již sama okolnost, že poradní sbory vykonávaly pouze činnost poradní, neposkytovala dostatečných záruk, aby jejich návrhy byly náležitě respektovány a uváděny v život. Proto se stávalo, že činnost poradních sborů se pohybovala na okraji zásadních problémů a změnila pramálo osud pracující mládeže v kapitalistické společnosti.

*

Pracující mládeže se dotýkal celý komplex právních předpisů jednajících o čeledi. Jejich jádrem byly čelední řády, které pro svá ustanovení ponižující zaměstnance byly hanbou práva předmnichovské republiky.

Pro jednotlivé části republiky platily různé čelední řády:

1. Pro Prahu platil čelední řád z roku 1857 (č. 42/1857 čes. z. z.). Po vytvoření Velké Prahy roku 1920 (zákon č. 114/1920 Sb.) nebyla platnost čeledního řádu rozšířena na obvod celé Velké Prahy, nýbrž zůstala omezena na vnitřní město (Prahu I—VIII).

2. Pro ostatní Čechy mimo vnitřní Prahu platil čelední řád z roku 1866 (č. 11/1866 čes. z. z.).

3. Pro Moravu byl vydán čelední řád roku 1886 (č. 53/1886 mor. z. z.).

4. Čelední řád pro Slezsko byl vydán roku 1867 (č. 12/1867 slez. z. z.) ve znění novely z roku 1899 (č. 59/1899 slez. z. z.) a z roku 1908 (č. 43/1908 slez. z. z.).

---

[37] Odborově organisovaná mládež proto žádala nové jmenování poradních sborů a to tak, aby v nich měla své zástupce odborově organisovaná mládež. (Sociálně politické návrhy celostátní konference odborově organisované mládeže, konané ve dnech 2. a 3. listopadu 1935 v Praze, Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 9739/660).

5. Čelední řád pro domácí čeleď na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině byl vydán zákonem z roku 1876 (zák čl. XIII/1876).[38]

6. Čelední řád pro zemědělskou čeleď na Slovensku a na Zakarpatské Ukrajině byl vydán zákonem z roku 1907 (zák. čl. XLV/1907).[39]

7. Na územích získaných od Německa a Rakouska vznikly pochybnosti, zda má na Vitorazsku platit český čelední řád, na Valčicku moravský čelední řád a na Hlučínsku slezský čelední řád, protože příslušné předpisy (zákon č. 76/1920 Sb., nařízení č. 152/1920 Sb. a č. 321/1920 Sb. a opatření Stálého výboru č. 450/1920 Sb.) se nevyslovily v této věci dosti jasně.

Pojem čeledi byl různý v českých zemích, na Slovensku a na Zakarpatské Ukrajině. Čelední řády platné v českých zemích sice nevymezily výslovně pojem čeledi, ale z jejich ustanovení vyplývalo,[40] že za čeledína byla pokládána osoba, která se smluvně zavázala jiné osobě (služebnímu pánu), že mu bude konat za plat po delší dobu nižší, osobní, domácí nebo zemědělské práce. Přitom čeledín vstupoval do zaměstnavatelovy domácnosti, v této domácnosti se zpravidla stravoval a podroboval se kázni zaměstnavatelově (služebního pána). Na Slovensku a na Zakarpatské Ukrajině byla čeledí nejen čeleď domácí, ale i čeleď vnější, tj. zemědělská. K ní se počítaly osoby, které se smlouvou zavázaly, že budou v hospodářství konat za plat osobní nebo trvalé služby nejméně jeden měsíc, avšak při tom se nestaly členy domácnosti zaměstnavatelovy. Minimální věková hranice osoby, kterou bylo považovat za čeledína, v čeledních řádech uvedena nebyla a náleželi proto k čeledi mladiství a dokonce i pracující děti.

Zvláštností čeledních řádů bylo, že čeledín nebyl rovnoprávným partnerem čelední smlouvy ve srovnání s právní posicí, která příslušela jeho služebnímu pánovi. V čeledních řádech neplatila tedy zásada ani formální rovnoprávnosti subjektů pracovní (služební) smlouvy, která byla charakteristická pro buržoasní právo. Čelední řády vycházely z nerovnosti právní posice čeledínovy a služebního pána a obsahovaly velkou řadu ustanovení, která navazovala na feudální poměr pána k osobám poddaným.[41] Typické rysy čeledních řádů jsou obsaženy v ustanoveních o povinnostech čeledína vůči jeho služebnímu pánovi.

Čeledín byl povinen být svému služebnímu pánu věren, uctivě se k němu chovat a jeho rozkazy, napomenutí a domluvy uctivě a skromně vyslech-

---

[38] Hexner E., Das Dienstvertragsrecht in der Slowakei und Karpathorussland, Brno 1925 a Rouček F., Služobné smluvy na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, Praha 1925.

[39] Tamtéž.

[40] Budw. 5162/1907 A, 6408/1908 A, 7157/1910 A.

[41] Procházka Vl., K reformě čeledních řádů, „Sociální revue", roč. VIII. z r. 1927, str. 25.

nout. Při každé příležitosti měl pečovat o dobro svého pána a podle svých sil odvracet od něho všelikou škodu.[42]

Přímé zasahování do osobních práv čeledínových znamenalo ustanovení o tom, že čeledín neměl práva odcházet z domu bez dovolení hospodářova a zdržovat se někde přes povolený čas. Čeledín nesměl též proti hospodářově zápovědi nikoho přijímat na návštěvu a pod přísným trestem mu bylo zapovězeno přechovávat někoho přes noc.[43]

Čeledín nesměl bez vědomí a dovolení hospodáře schovávat své prádlo, oděv a věci mimo dům. Velkým ponížením čeledi bylo pak ustanovení o tom, že služební pán mohl prohledat truhlu, kufr nebo jiné schránky čeledínovy.[44] Rovněž když čeledín opouštěl službu, byl povinen vše, co mu bylo svěřeno, vrátit a pán mohl prohledat věci, které si odnášel.[45]

Čelední řády dále nařizovaly, aby čeledi bylo dáváno šatstvo a prádlo odpovídající jejímu služebnímu postavení a zakazovaly přepych v oblékání.[46]

---

[42] „Čeledín povinen jest hospodáře svého poslušen a jemu věren býti, uctivě se k němu chovati, pravdu mluviti, a vůbec pilným, opatrným, pořádným a čistotným býti.

On se má ku všem osobám, jež přináležejí k rodině hospodářově, slušně chovati, s ostatní čeledí dobře se snášeti a všeho hašteření, klevetění a pomlouvání pána svého a rodiny jeho se zdržovati.

Čeledín má domácí pořádek, hospodářem ustanovený, bedlivě zachovávati a jeho rozkazy, napomenutí a domluvy uctivě a skromně vyslechnouti". (§ 10 čeledního řádu pro Čechy.)

„Čeledín je pánovi svému poslušenstvím, pilností, věrností, uctivostí, pozorností a pravdivostí zavázán.

Taktéž se má k osobám, k pánově rodině přináležejícím uctivě míti, se spolučeledí dobře se snášeti a všeho hašteření, žalování a pomlouvání pána svého a rodiny jeho se zdržovati.

Čeledín se má domácímu pořádku podrobiti v tom způsobu, jak to pán stanoví. Pánovy rozkazy, napomenutí a domluvy má s uctivostí a skromností přijímati". (§ 10 čeledního řádu pro Prahu.)

Čeledín jest zaměstnavateli povinen poslušenstvím, pilností, věrností, úctou, pozorností a pravdivostí. On povinen jest slušně se chovati k rodině zaměstnavatele, s ostatními čeledíny se snášeti, a zdržovati se všelikých svárů i klevet i všelikého pomlouvání zaměstnavatele nebo jeho rodiny. On jest povinen podrobiti se pořádku domácímu, tak jak od zaměstnavatele ustanoven jest.

Rozkazy, napomínání a důtky zaměstnavatele má s úctou a skromností přijímati" (§ 11 čeledního řádu pro Moravu.)

„Čeledín jest povinen zaměstnavateli poslušností, pílí, věrností, uctivostí, pozorností a pravdivostí. Musí se k příslušníkům zaměstnavatelovým chovati slušně, se spolučeledí dobře se snášeti a zdržovati se všeho hašteření, žalování a pomlouvání zaměstnavatele a jeho rodiny. Má se podrobiti domácímu pořádku, jak jej ustanoví zaměstnavatel. Rozkazy, napomenutí a domluvy zaměstnavatelovy má přijímati s uctivostí a skromností." (§ 10 čeledního řádu pro Slezsko.)

[43] § 12 čeledního řádu pro Čechy, § 12 čeledního řádu pro Prahu, § 13 čeledního řádu pro Moravu a § 12 čeledního řádu pro Slezsko.

[44] § 14 čeledního řádu pro Čechy, § 15 čeledního řádu pro Prahu, § 15 čeledního řádu pro Moravu a § 14 čeledního řádu pro Slezsko.

[45] § 15 čeledního řádu pro Čechy, § 16 čeledního řádu pro Prahu, § 16 čeledního řádu pro Moravu a § 15 čeledního řádu pro Slezsko.

[46] „Oděv a prádlo, bylo-li umluveno, srovnávejž se s potřebou služebného lidu." (§ 19, odst. 2 čeledního řádu pro Čechy.)

„Oděv a prádlo, bylo-li umluveno, má býti poměrům čelením přiměřené. Dovo-

Vstupem do služby stával se čeledín členem domácnosti hospodářovy a dostával se pod zvláštní dohled. Hospodář jej měl vést k tomu, aby se v domě i mimo dům slušně choval a aby navštěvoval služby boží v neděli a ve svátek. Nechoval-li se čeledín řádně, měl hospodář právo ho napomenout, domluvit mu i potrestat jej. Nejšířeji bylo kárné právo hospodářovo nad čeledínem vymezeno v čeledním řádu pro Prahu, podle něhož mohl hospodář užít i přísnějších prostředků, zdraví čeledínovu ale neškodných, kdyby přísná napomenutí, domluvy a jiné mírnější prostředky zůstávaly bez výsledku (§ 17 odst. 2).[47] Nebylo pochyby, že hospodář měl v těchto případech právo potrestat čeledína fysicky.

Tělesně mohly podle čeledního řádu platného pro Prahu trestat čeleď též úřady policejní. Čeledíni mladší 18 let a služky mohli být mrskáni metlou a u čeledínů odrostlých bylo zavedeno bití holí.[48] Toto drakonické ustanovení bylo nepochybně za předmnichovské republiky obsoletní, nicméně však nebylo výslovně zrušeno novelou čeledních řádů z roku 1919 (č. 571/1919 Sb.).[49]

Čelední řády ukládály dále čeledi pracovat i v neděli a ve svátek a sice vykonávat obyčejné práce domácí a práce jiné, jichž beze škody odložiti nelze. Povinnost pracovat ve dnech pracovního klidu byla omezována pouze tím, že práce neměla být na újmu návštěvy služeb božích.[50]

Přímo pobuřující bylo ustanovení čeledních řádů o tom, že zemře-li hospodář, pomine čelední smlouva jen tehdy, když v ní dědicové hospodářovi nechtějí setrvat. To znamená, že dědicové služebního pána měli na vůli buď si čeledína ve službě ponechat anebo ho propustit. Naproti tomu, čeledín neměl práva vystoupit ze služby, rozhodl-li se dědic, resp. dědicové hospodářovi si ho ve službě ponechat a byl vázán dobou, na kterou byl služební poměr sjednán a jež činila u zemědělské čeledi jeden rok. Tatáž práva jako dědic měla vůči čeledi osoba, která získala hospo-

---

leno není, umlouvati se o oděv a prádlo, ježto se pouze k šperkům hodí a poměrům služební třídy jest nepřiměřené". (§ 20, odst. 2 čeledního řádu pro Prahu.)

„Šatstvo a prádlo, bylo-li vymíněno, musí poměrům stavu služebného přiměřeně dáváno býti." (§ 20, věta 2, čeledního řádu pro Moravu.)

„Bylo-li umluveno oděv a prádlo, musí býti dáno přiměřené poměrům služební třídy." (§ 19, odst. 2 čeledního řádu pro Slezsko.)

[47] § 16 čeledního řádu pro Čechy, § 17 čeledního řádu pro Prahu, § 17 čeledního řádu pro Moravu a § 16 čeledního řádu pro Slezsko.

[48] „Kárání na těle může se jenom u čeledínů užíti a záleží u jinochů, kteří osmnáctý rok věku svého ještě nedokonali a u služek v mrskání metlou, u čeledínů odrostlých v trestu holí, který nanejvýš patnáct ran činiti má.

Kárání na těle smí se jenom tehdá a to nikdy veřejně užíti, když se lékař o něm pronese, že není na škodu zdraví toho, kdo jím má být potrestán". (§ 42 odst. 4. a 5. čeledního řádu pro Prahu.)

[49] Uhlíř J., Čeleď, „Slovník veřejného práva československého", sv. I., str. 179.

[50] § 11 čeledního řádu pro Čechy, § 11 čeledního řádu pro Prahu, § 12 čeledního řádu pro Moravu a § 11 čeledního řádu pro Slezsko.

dářství koupí, směnou nebo nájmem.[51] Ve všech těchto případech byla porušena formální zásada rovnosti stran pracovní smlouvy.

Charakteristická byla ustanovení čeledních řádů proti zastavení práce čeledínem a opuštění služby. Bylo např. trestné navádění čeledína, aby nechodil do služby a aby z ní vystoupil. Čeledín měl nahradit vzniklou škodu, opustil-li bez dovolení službu. Kdo přijal do služby čeledína, který ze služby zběhl, měl nahradit rukou společnou a nerozdílnou se zběhlým čeledínem škodu, která vznikla hospodáři zběhnutím čeledína.[52]

Zákonodárství předmnichovské republiky změnilo jen nepatrně právní poměry čeledi, které byly upraveny v čeledních řádech. Novela k čeledním řádům z roku 1919 (č. 571/1919 Sb.) zrušila pouze trestnost bezdůvodného zrušení pracovního poměru a odstranila čelední knížky. Zákon z roku 1931 (č. 131/1931 Sb.) o pracovních soudech odstranil pak příslušnost obecních a policejních úřadů v čeledních věcech. Všechny ostatní předpisy čeledních řádů znamenají nelidské bezpráví a mravní ponížení čeledi zůstaly v předmnichovské republice v platnosti.

Existence reakčních a asociálních čeledních řádů pobuřovala dělnictvo. Bylo proto nutno něco podniknout v parlamentě. Sociální demokraté přišli již začátkem roku 1919 s ostrou kritikou čeledních řádů. Dokonce podali návrh, aby ministrům sociální péče a vnitra bylo uloženo předložit osnovu zákona, kterou se čelední řády zrušují.[53] Národní shromáždění přikázalo návrh sociálně politickému výboru,[54] kde návrh zapadl a do pléna se již vůbec nedostal.

Tak se stalo, že čelední řády s reakčními ustanoveními znamenajícími ponížení a potupu zaměstnance zůstaly v platnosti po celou dobu trvání předmnichovské republiky. Jejich obětí se stala zemědělská čeleď, v jejíž řadách pracovalo mnoho mladých chlapců a děvčat a hlavně služebná děvčata, mezi nimiž bylo značné množství mladistvých.

Pracovní poměry svobodné zemědělské čeledi se po první světové válce podstatně zhoršily. Před válkou byli děvečka nebo čeledín považováni za členy sedlákovy rodiny a jídávali u sedlákova stolu s příslušníky jeho rodiny. Po válce se poměry změnily k horšímu. Sedláci za války zbohatli a počet čeledínů u zbohatlých sedláků se zvýšil. S čeládkou začali jednat s patřičným odstupem a krajně tvrdě. Snažili se čeleď připoutat ke službě tím, že si vymiňovali v čeledních smlouvách složení kauce, která by propadla, kdyby čeledín nebo děvečka opustili službu během roku anebo žádali, aby mohli v tomto případě provést srážku mzdy, která byla u nich

---

[51] § 24 a 25 čeledního řádu pro Čechy, § 25 a 26 čeledního řádu pro Prahu, § 25 a 26 čeledního řádu pro Moravu a § 24 a 25 čeledního řádu pro Slezsko.

[52] §§ 5, 31 a 32 čeledního řádu pro Čechy, §§ 5 a 33 čeledního řádu pro Prahu, §§ 6 a 33 čeledního řádu pro Moravu a §§ 6 a 32 čeledního řádu pro Slezsko.

[53] Tisk N. S. Č. 794.

[54] Těsn. zpr. N. S. sch. 44, str. 1172.

zčásti pro tento účel deponována. Tyto nesociální požadavky se snažili agrárníci prosadit i do kolektivních smluv.[55]

Dělnický tisk si všímal osudu zemědělské čeledi, zejména čeledi svobodné, v jejíž řadách pracovalo mnoho mladistvých. Mladí chlapci a děvčata musili dřít 14—18 hodin denně, prakticky od slunka do slunka. Dostávali za práci bídnou mzdu, jež naprosto neodpovídala drahotním poměrům a byli odbýváni při stravování.

O mzdových poměrech zemědělského dělnictva a mládeže svědčí tabulka hodinové mzdy z roku 1931:

muži	1,05—1,60 Kč
ženy a výrostci	0,80—1,24 Kč
hoši a dívky	0,70—1,05 Kč[56]

Nejhorší bylo ubytování mladých lidí u sedláků. Čeleď spala ve chlévech a konírnách, kde musila vdechovat výpary z dobytčího hnoje, nebo mrzla na půdách při nedostatečném zdravotním opatření.

Dělnický tisk obracel pozornost dělnické veřejnosti k osudu pracující mládeže v zemědělství a volal po odstranění asociálních čeledních řádů.[57]

Křiklavé byly dále pracovní poměry služebných děvčat, na které se rovněž vztahovaly čelední řády. Odborový tisk uveřejnil začátkem let dvacátých zásady nového čeledního řádu, které měly vyhovovat základním požadavkům služebných. Měla být odstraněna povinná noční práce. Služebná děvčata měla pracovat jen ve dne a sice od půl 7 hod. ráno do půl 8 hod. večer. Mimo tuto dobu mohla služebná děvčata pracovat jen dobrovolně, ale měla být za noční práci zvlášť placena. Nedělní klid měl být stanoven tak, aby služebné děvče mělo volno v neděli odpoledne a ovšem též v noci z neděle na pondělí. Nový čelední řád měl výslovně zajistit služebným právo na volné nakládání s volným časem. Jejich zaměstnavatelky neměly mít práva rozhodovat o tom, může-li služebné děvče vyjít z domu. Pouze dívkám mladším 18 let bylo zapotřebí svolení zaměstnavatelčina, chtěla-li dívka zůstat mimo dům i po 10. hodině večerní.

Obě strany pracovního poměru měly mít právo na 14denní výpověď, kterou mohly podávat jen k 1. a 15. každého měsíce mimo případy, kdy by byly zákonné důvody k okamžitému zrušení pracovního poměru. Nový čelední řád měl zajistit služebným děvčatům též právo na 8denní placenou dovolenou v roce, během níž měla dostávat plnou mzdu a náhradu za byt i stravu. Nevzali-li zaměstnavatelé služebné děvče na letní byt, mělo mít toto nárok na plnou mzdu, stravu i ubytování. Zaměstnavatelka nemohla dát služebnému děvčeti výpověď před odjezdem na letní byt. Tím se mělo

---

[55] „Zemědělec" z 1. III. 1925.
[56] Fakta a cifry o životě mládeže v ČSR dříve a dnes, Praha 1954.
[57] „Komunistka„ z 6. XII. 1923 a „Zemědělec" z 1. IX. 1923, 1. VIII. 1927, 1. X. 1927 a 1. I. 1929.

čelit rozšířenému nešvaru, kdy před odjezdem na letní byt zaměstnavatelé pracovní poměr se služebnou buď rozvázali anebo nechali služebnou bez prostředků na jakési neplacené dovolené.

Dále odborové organisace žádaly, aby ve věcech pracovního poměru služebných byla zrušena pravomoc policejních úřadů a zavedena příslušnost soudů živnostenských.[58]

Charakteristické pro poměry služebných děvčat jsou požadavky vytyčené odborovou organisací služebních dívek roku 1921. Odborová organisace tehdy žádala:

„1. Odstranění čeledního řádu a čeledních knížek a nahrazení těchto listem domovským.

2. Upravení pracovní doby, zavedení nedělního klidu a aspoň jednoho dne v týdnu úplného prázdna.

3. Zavedení nemocenského pojištění, pojištění v nezaměstnanosti, pojištění úrazového a starobního.

4. Upravení řádných ložnic z vnitřku uzavíratelných.

5. Odstranění soudů policejních a nahrazení těchto soudy živnostenskými.

6. Odstranění soukromých a zavedení bezplatných zprostředkovatelen.

7. Zřízení pokračovacích škol pro děvčata do 18. roku."[59]

Odborová organisace služebných dívek zaujala kritické a odmítavé stanovisko k pokusům v sousedním Německu zavést pro pomocnice v domácnosti učební poměr a učební dobu. Správně bylo uváděno, že učednice pomocnic v domácnosti znamenaly by pro buržoasní zaměstnavatelky jen levné pracovní síly při poválečném nedostatku pracovních děvčat a krom toho nebyla záruka, že by lenošivé buržoasní paničky byly s to své učednice vůbec něco v domácnosti naučit.[60]

Pod tlakem dělnické veřejnosti byly podány v parlamentě začátkem let dvacátých dva iniciativní návrhy, které upravovaly právní poměry domácích pracovnic (služebných děvčat).

První návrh podali roku 1921 němečtí sociální demokraté.[61] Osobní rozsah navrhovaného zákona měl být ve srovnání s čeledními řády rozšířen. Čelední řády, jak vpředu uvedeno, neobsahovaly definici čeledi, nicméně však judikatura považovala za hlavní znaky čeledi konání osobních, domácích nebo zemědělských prací a okolnost, že čeledín byl členem domácnosti zaměstnavatelovy. Navrhovaný zákon se měl vztahovat nejen na osoby, které byly ustanoveny ke konání služeb v domácím hospodářství

[58] „Zájmy žen" z 1. VIII. 1921.
[59] Tamtéž z 1. V. 1921.
[60] Tamtéž z 15. VII. 1921.
[61] Návrh poslanců Blatné, Kirpalové, Deutschové, dr. Haase a druhů o úpravě služebního poměru domácích pomocníků z 27. VII. 1921, tisk. posl. sn. N. S. č. 2843.

zaměstnavatelově a byly do domácího společenství zaměstnavatelova přijaty, nýbrž i na osoby, které byly ustanoveny k těmto službám, aniž se staly členy domácího společenství. Z působnosti zákona měly však být vyňaty osoby, které obstarávaly práce v domácnosti zaměstnavatelově jen mimořádně.

Kladné rysy obsahovalo další ustanovení návrhu zákona, podle kterého se uznávala platnost kolektivních smluv uzavřených mezi sdruženími zaměstnavatelů a zaměstnanců. Navrhovaný zákon připouštěl odchylky od kolektivní smlouvy jen tehdy, obsahovala-li individuální smlouva ustanovení pro zaměstnance příznivější.

Důležité bylo, že kolektivní smlouva měla být po úředním schválení politickým úřadem I. stolice závazná i pro zaměstnavatele a zaměstnance, kteří nebyli členy smlouvu sjednávajících sdružení. Nutným předpokladem toho, aby ustanovení zákona o kolektivních smlouvách nezůstala na papíře, byla silná a jednotná odborová organisace, která by sjednala kolektivní smlouvu. Ta však u služebných děvčat nebyla, proto jejich kádry tvořila děvčata přicházející z venkova, u nichž třídní uvědomění bylo nepatrné a krom toho povaha práce a život ve společné domácnosti s buržoasními zaměstnavatelkami znemožňoval, aby se služebná děvčata vymanila z jejich vlivu.

Důležitá byla ustanovení o ubytování služebných děvčat. Ubytování mělo být zdravotně bez závady a tak upraveno, aby neohrožovalo zdraví a mravnost domácích pomocníků. Místnost ke spaní měla být zevnitř zamykatelná. Tím měla být poskytnuta služebným děvčatům určitá ochrana proti obtěžování ze strany mužských členů zaměstnavatelčiny domácnosti, jejichž zneužití byla služebná děvčata zhusta vydána.

Také ustanovení o tom, že služebné děvče má právo na skříň, která by se dala zamknout, mělo uchránit služebnou před prohlížením jejích soukromých věcí buď zaměstnavatelkou, nebo členy její domácnosti. Tento předpis měl konečně ochránit služebné děvče před podstrčením cizích věcí mezi její věci, aby mohla být křivě obviněna z krádeže, k čemuž také docházelo.

Denní pracovní doba neměla přesahovat 11 hodin a práce se měla konat od 6 hodin ráno do 9 hodin večer. Zvláštní ustanovení bylo o pracovní době služebných děvčat do 16 let. U těchto neměla denní pracovní doba přesahovat 8 hodin a práce měla být vykonána mezi 7. hodinou ranní a 8. hodinou večerní. Mimo tuto dobu měla služebná děvčata obstarávat jen neodkladné služební úkony, za něž jim musilo být zvlášť zaplaceno.

Služebné měly mít volno každou druhou neděli, a to od 3. hodiny odpoledne do 8. hodiny večer. To bylo ustanovení, které znamenalo krok zpět, dokonce i proti tehdejšímu platnému právnímu stavu. Navrhovatelé

zákona učinili tu zřejmě ústupek požadavkům buržoasních rodin, které vyžadovaly práci služebné aspoň každou druhou neděli.

Naproti tomu velmi významným bylo, že služebná děvčata měla mít nárok na dovolenou, a to 1 až 3 týdny podle počtu služebních let.

Návrh německých sociálních demokratů služebným nevyhovoval. Svědčí o tom kritické připomínky k návrhu, které byly obsaženy v resoluci, na níž se usnesla schůze domácích pomocnic 23. října 1921 v Praze. V resoluci se uvádí:

„Navrhované volno každé druhé neděle nebylo by nijak pokrokem ani oproti stavu dnešnímu, žádáme proto, aby zákon zaručoval domácím pomocnicím nedělní klid v odpoledních a večerních hodinách každou neděli a o hlavních svátcích, jako jsou dny svátků vánočních a svatodušních, Nový rok, 1. květen a 28. říjen.

Jelikož při způsobu práce domáckých pomocnic jakéhokoliv omezení pracovní doby pozbývá významu, nemá-li domácí pomocnice volnost disponovat volně s časem jí zbývajícím, nechť zákon stanoví, že po odpracování si pracovní doby až do uzavření domu má domácí pomocnice volnost nakládat s časem dle své vůle, pokud to neodporuje zájmům mravnosti a dobrým zvykům.

Místo tzv. vánočních dárků, které ve skutečnosti jsou součástkou mzdy, budiž domácím pomocnicím vypláceno novoročné po způsobu vyplácení novoročného zřízencům, podléhajícím zákonu o obchodních pomocnících, v obnosu nejméně půlměsíčního služného, k němuž nutno počítat i požitky naturální.“[62]

Druhý iniciativní návrh upravující pracovní poměry služebných děvčat podali v parlamentě roku 1922 čeští socialisté.[63] Navrhovaný zákon se měl vztahovat pouze na osoby, které obstarávaly pracovní výkony v domácnosti zaměstnavatelově a v této domácnosti skutečně bydlely. Osobní rozsah zákona neměl být tedy tak široký, jak tomu bylo v zákoně navrhovaném německými sociálními demokraty. Návrh se dovolával kolektivních smluv, které měly být pro pracovní poměry závazné. Individuální služební smlouvy nemohly obsahovat ustanovení nepříznivější pro zaměstnance. Platné byly jen takové individuální smlouvy, které obsahovaly ustanovení pro zaměstnance příznivější.

Kolektivní smlouvy měly se uzavírat v paritních komisích složených ze 3 zástupců zaměstnanců a 3 zástupců zaměstnavatelů a zřízených v jednotlivých politických okresech. Platnost kolektivní smlouvy měla být omezena na politický okres a měla být uzavírána vždy na jeden rok. Kolektivní

[62] „Zájmy žen“ z 1. XI. 1921.

[63] Návrh poslanců Fr. Zemínové, Landové-Štychové, J. Langra, R. Laube, dr. Bartoška a spol., aby byl vydán zákon upravující služební poměry domácích zaměstnanců z 5. IV. 1922, tisk posl. sn. N. S. č. 3523.

smlouva měla obsahovat: a) ustanovení minimální mzdy a způsobu její úhrady podle různých kategorií domáckých zaměstnanců, b) druh a rozsah povinností domáckých zaměstnanců podle týchž kategorií, c) ustanovení o přípustnosti a maximu práce přes čas a o zvláštní odměně za tuto práci, d) novoročné, e) určení oboustranných pokut pro hrubé porušení smluvních povinností.

Zaměstnanec měl mít možnost uzamknout se na noc v místnosti, ve které spal. K uschování jeho majetku měla mu být poskytnuta skříň, kufr nebo jiná vhodná a dostatečná prostora, kterou by si mohl uzamknout. Pracovní doba neměla být delší než 11 hodin denně a pracovat se mělo mezi 6. a 19½ hodinou. Ke spánku měl být poskytnut domácímu zaměstnanci 9hodinový noční klid.

Návrh zaváděl pro zaměstnance do 16 let učňovský poměr. Bližší úpravu tohoto poměru však neobsahoval. Zavedení učňovského poměru bylo pro služebná děvčata sotva výhodou. Jednak se tu otvírala možnost buržoasním zaměstnavatelkám vykořisťovat levné pracovní síly — učednice, třebaže navrhovaný zákon stanovil, že učňové mají být za práci honorováni podle kolektivní smlouvy, a jednak nebyla záruka, že buržoasní zaměstnavatelky jsou schopny učit učednice domácím pracím, které zhusta samy neovládaly.

Důležité bylo, že pracovní doba mladistvých služebných děvčat do 16 let měla být kratší než u pracovnic dospělých. Denní pracovní doba děvčat do 16 let neměla přesahovat 8 hodin a měla spadat do časového rozmezí mezi 7. hodinou ráno a 7. hodinou večerní. Krom toho pracovní doba měla být určena tak, aby mladistvým děvčatům byla umožněna návštěva škol a vzdělávacích kursů.

Práce přes čas neměla být od domácího zaměstnance požadována, leč by šlo o výkony mimořádné a neodkladné. Za takovou práci měli zaměstnanci nárok na zvláštní odměnu, jejíž výši měla stanovit kolektivní smlouva. Práce přes čas, jakož i práce noční, měla být zakázána u mladistvých do 16 let.

Domácím zaměstnancům mělo být poskytnuto v neděli a ve svátek prázdno od 14. hodiny. Dále měli mít zaměstnanci nárok na roční placenou dovolenou v rozsahu 1 až 3 týdnů, podle délky služebních let. Po dobu dovolené měl domácímu zaměstnanci příslušet kromě pravidelného platu ještě zvláštní prázdninový příspěvek, který se měl rovnat polovičnímu měsíčnímu platu připadajícímu na každý týden dovolené.

Výpovědní lhůta měla být 14denní a skončil-li pracovní poměr po 10leté nepřetržité službě, měla domácí pracovnice nárok na odbytné, rovnající se tříměsíčnímu služnému. Domácí zaměstnankyně vyšších kategorií měly mít kromě toho řadu výhod, např. delší dovolenou.

Oba iniciativní návrhy měly celou řadu společných rysů. Jejich uzáko-

nění by bylo bývalo znamenalo pokrok pro služebná děvčata, jejichž pracovní poměry by nebyly již upraveny zastaralými a nelidskými čeledními řády, nýbrž způsobem přece jen sociálnějším. Nicméně však v obou návrzích byla zachována nepřiměřeně dlouhá pracovní doba, a to 11hodinová, pro mladistvé 8hodinová. Navržená pracovní doba byla ovšem v tehdejší době pokrokem. Srovnáme-li oba návrhy, byl pro služebná děvčata o něco příznivější návrh českých socialistů z roku 1922. Poskytoval domácím pracovnicím volno každé neděle a každý svátek odpoledne. To bylo splněním starého požadavku služebných děvčat.

Pozorohudné je, že se oba iniciativní návrhy nedostaly k projednání do parlamentního pléna. Byly přikázány sociálně politickému výboru a z něho se již do parlamentního pléna nevrátily.[64] Zřejmě reformisté, kteří návrhy podali, o jejich další osud valně nedbali a ve vládní koalici je neprosazovali. Iniciativní návrhy, jako mnohé jiné, splnily své politické a demagogické poslání a potom věc usnula ke spokojenosti buržoasie, které byla každá sociálnější úprava pracovních poměrů služebných proti mysli.

V prvních letech republiky se rozpoutal boj o nemocenské pojištění služebných děvčat.[65] Je přirozené, že buržoasie měla zájem na tom, aby služebná děvčata nebyla nemocensky pojištěna. Jejich zaměstnavatelky byly by tak zproštěny platit pojišťovací příspěvky. Zájmům buržoasie přispěchal na pomoc Nejvyšší správní soud. Jeho judikatura rozhodla spornou otázku jednoznačně ve prospěch buržoasie.[66] Pro činnost Nejvyššího správního soudu je charakteristický násilný způsob výkladu příslušných právních předpisů o nemocenském pojištění a proto nelze jej ponechat bez povšimnutí.

Zákon, jímž se mění předpisy zákona o nemocenském pojištění dělníků z roku 1919 (č. 268/1919 Sb.), vypočítával právní poměry, které vedly k pojištění, tím, že prohlásil za pojištěny všechny osoby, jež vykonávaly práce a služby na základě poměru pracovního, služebního nebo učňovského, nevykonával-li jich jako vedlejší zaměstnání nebo příležitostně (§ 1, odst. 1). Osoby zaměstnané ve služebním poměru v domácnosti spadaly by podle názoru Nejvyššího správního soudu do tohoto okruhu osob, kdyby bylo možno tvrdit, že zmíněným ustanovením zákona jsou vyčerpány veškeré kategorie pracovní a služební. To však Nejvyšší správní soud popíral. Své tvrzení dokládal tím, že další ustanovení zmíněného zákona výslovně rozšiřuje pojistnou povinnost na domácké dělníky (§ 1, odst. 2) a že platnost

[64] Návrh německých sociálních demokratů byl přikázán sociálně politickému výboru 18. XI. 1921 a jeho projednávání bylo 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. přerušeno. Návrh byl potom obnoven a přikázán znovu 8. VI. 1922 sociálně politickému výboru. Podobný osud měl návrh českých socialistů, jenž byl rovněž 8. VI. 1922 přikázán sociálně politickému výboru.

[65] „Komunistka" z 28. VII. 1923.

[66] Nález Nejv. spr. soudu z 2. VII. 1923, č. 6775, Boh. č. 2592.

zákona byla dodatečně rozšířena i na domovníky, a to zákonem z roku 1920 (č. 82/1920 Sb.), ačkoliv by se na prvý pohled zdálo, že takových zvláštních ustanovení nebylo zapotřebí. Zákon se proto nevztahoval podle názoru Nejvyššího správního soudu na všechny kategorie zaměstnanců a jeho ustanovení o osobním rozsahu bylo nutno vykládat restriktivně.

Další argument pro své tvrzení čerpal Nejvyšší správní soud z ustanovení zákona o tom, že zaměstnavatelem je osoba, na jejíž účet je provozován podnik nebo hospodářství (§ 4, odst. 1). Za provozování podniku nepokládal Nejvyšší správní soud obstarávání činnosti pouze spotřební, které se děje v domácnosti. Nelze prý mluvit o „provozování", jde-li o osobu, která pouze konsumuje svůj důchod. Totéž se vztahovalo podle názoru Nejvyššího správního soudu na „provozování hospodářství", kterým byla prý míněna stejná činnost a stejný vztah, o jaký jde při provozování podniku.

Buržoasní zaměstnavatelka služebných děvčat, která byla „ženou v domácnosti", nebyla proto podle názoru Nejvyššího správního soudu zaměstnavatelem ve smyslu pojišťovacího zákona, protože na její účet nebyl provozován ani podnik a ani hospodářství. Touto násilnou argumentací byly pomocnice v domácnosti vyloučeny z obligatorního nemocenského pojištění.

Zásadní rozhodnutí Nejvyššího správního soudu uvítala buržoasie s jásotem. Svědčí o tom psaní „Národních listů", které byly mluvčím zájmů buržoasních zaměstnavatelek.[67] Změna právního stavu nastala teprve tehdy, když vstoupil v platnost nový zákon o sociálním pojištění z roku 1924 (č. 221/1924 Sb.). Při projednávání zákona v parlamentě došlo k boji o pojištění služebných děvčat. Byla to tehdy opět národní demokracie, která i na parlamentní půdě hájila zájmy buržoasních zaměstnavatelek a usilovala, aby zákon o sociálním pojištění se na služebná děvčata nevztahoval.[68]

Skutečné pracovní poměry služebných děvčat byly neporovnatelně horší, než jak by se dalo očekávat při zachování platných předpisů, třebaže zpátečnických a asociálních. Určitý obraz je možno si učinit ze zpráv dělnického tisku, zejména tisku hnutí žen, který čas od času přinášel zprávy o těžkém údělu služebných děvčat.

V předmnichovské republice bylo na 240 000 služebných. Žily odděleně v jednotlivých domácnostech a jejich rozptýlení a odvislost od buržoasních zaměstnavatelkyň způsobily, že uvědomovací práce byla mezi nimi velmi ztížena. Protože jim unikal smysl pro odborové organisování, bylo těžko pracovat mezi nimi odborářsky, o práci politické ani nemluvě.[69]

---

[67] „Národní listy" ze 4. VII. 1923.
[68] Řeč posl. Matouška z 20. XII. 1923, těsn. zpr. posl. sn. NS, sch. 246, str. 1739—1744.
[69] „Komunistka" z 1. XI. 1923.

Čelední knížky, které vydávaly služebná děvčata libovůli zaměstnavatelkyň, byly sice zrušeny, ale jen formálně. Ve skutečnosti jen asi 10% děvčat předkládalo zaměstnavatelkám občanské legitimace,[70] které nebyly za předmnichovské republiky zavedeny obligatorně.

V poválečných letech se projevil určitý nedostatek služebných děvčat. Státní úřady šly buržoasním rodinám všemožně na ruku a snažily se dokonce zabrzdit příliv mladých děvčat do továren, kde měla přece jen o něco lepší existenční podmínky, aby tak zajistily pracovní síly pro buržoasní domácnosti.[71]

Předpisy zákona o pracovní době z roku 1918 nebyly, pokud jde o služebná děvčata, vůbec dodržovány. Zákon sice stanovil pro pomocnice v domácnosti 12hodinovou a nikoli 8hodinovou pracovní dobu jako pro ostatní zaměstnance, ale zachovávání i této dlouhé pracovní doby bylo pro služebná děvčata nedostižným ideálem. Bylo to zřejmě známo i úřadům. Svědčí o tom výnos ministerstva sociální péče z roku 1930, ve kterém se ukládalo zemskému úřadu, aby v okresních a soukromých zprostředkovatelnách práce byl vyvěšen výtah zákona o pracovní době, pokud se týče pomocnic v domácnosti a aby zaměstnavatelé byli na jeho ustanovení upozorňováni.[72] Do jaké míry bylo pouhé „upozorňování" „účinným", lze tušit.[73]

Dělnický tisk odsuzoval způsob jednání buržoasních zaměstnavatelek se služebnými děvčaty a zejména pranýřoval křiklavé případy zlého nakládání se služebnými. Služebná děvčata, a to často i děvčata mladistvá, byla svými zaměstnavateli zneužívána pohlavně.[74]

Zprostředkovatelny práce, kde buržoasní zaměstnavatelkyně získávaly služebná děvčata, podobaly se spíše tržišti na lidské otroky než skutečným zprostředkovatelnám práce. Svědčí o tom reportáže otištěné v dělnickém tisku, kde bylo líčeno, jak služebná děvčata byla podrobena ponižujícímu výslechu ze strany paniček, které hledaly „služku".[75]

Pro pražská služebná děvčata bylo nemalým problémem kam se uchýlit, kde přenocovat a kde se stravovat, opustila-li své dosavadní místo a nepodařilo-li se jí získat místo nové. Právě v období přechodu z jedné služby do druhé číhala na pražská služebná děvčata, zejména mladistvá, všechna úskalí velkoměsta.

---

[70] Tamtéž.

[71] Např. okresní hejtmanství v Čes. Budějovicích obrátilo se r. 1921 ve zvláštní vyhlášce s výzvou na majitele továren, aby nepřijímali ženské pracovní síly a aby tak neodčerpávali pracovní síly buržoasním domácnostem. „Zájmy žen" z 1. III. 1921.

[72] Výnos ministerstva sociální péče ze 14. VI. 1930, č. j. 4586-III-E/30.

[73] „Rozsévačka" z 28. VIII. 1930.

[74] „Komunistka" ze 17. V. a 14. VI. 1923 a „Rozsévačka" z 28. III. 1935 a 15. V. 1935. „Zájmy žen" z 1. IX. 1921.

[75] „Rozsévačka" ze 4. XII. 1930 a Fakta a cifry o životě mládeže v ČSR dříve a dnes, Praha 1954, str. 23 a 24.

Ve většině případů byla služebná děvčata nucena vyhledávat útočiště u různých „bytných", kde za přenocování a stravování byla nucena k prostituci. V Praze na Staroměstském náměstí existovala sice obecní útulna pro služebné dívky, která však svou kapacitou na úkoly nestačila, protože na nocleh a stravu bylo možno přijmout jen 35 děvčat. Krom toho služebná děvčata se útulně vyhýbala proto, že s nimi nebylo tam dosti šetrně jednáno.[76]

*

Zvláštní kapitolu pracovních poměrů mládeže tvořily poměry učňovského dorostu. Právní úprava učebního poměru byla krajně neuspokojivá. Předmnichovská republika ponechala totiž nedotčeny staré právní předpisy o učebním poměru, obsažené v rakouském živnostenském řádu, které měly nesociální a reakční ráz.

Živnostenský řád z roku 1859 (č. 227/1859 ř. z. ve znění novely z roku 1885, č. 22/1885 ř. z.) stanovil, že za učedníka se pokládá, kdo u majitele živnosti vstoupí do zaměstnání, aby se živnosti prakticky naučil, bez rozdílu, zda učebné bylo ujednáno nebo ne, a zda-li se za práci platí mzda nebo ne (§ 97).[77] Odměna za práci jakož i plat za vyučování nebyly tedy podstatnými znaky učebního poměru. To znamenalo, že majitel živnosti mohl mít učedníky, kterým ničeho neplatil a od nichž dokonce přijímal plat za vyučení, učebné. Tato okolnost byla na pováženou, jakmile šlo o starší učedníky, kteří byli již s řemeslem obeznámeni a kteří byli velmi často s to podat stejný pracovní výkon jako vyučený dělník. Starší učedník byl proto pro majitele živnosti levnou pracovní silou, mnohdy i pracovní silou, které mohl používat zadarmo.

Další ustanovení živnostenského řádu toto vykořisťování učedníků majitelem živnosti umožňovala. Především to byla ustanovení o dlouhé učební době. Učební doba v živnostech neprovozovaných po továrnicku nesměla trvat déle než 2 léta a nesměla být delší než 4 léta. Při živnostech továrnických pohybovala se učební doba mezi 2 a 3 léty (§ 98 a, odst. 1). Tím zákon umožnil poměrně dlouhou pracovní dobu, která byla k prospěchu majitelů živnosti.

Živnostenský řád dále stanovil, že nebyla-li pro přijetí učedníka ujednána delší doba na zkoušku, mohl být zrušen učební poměr do čtyř neděl od počátku doby učebné jednostranným ustoupením každé z obou stran (§ 99 a, odst. 1). Doba na zkoušku neměla trvat déle než 3 měsíce (§ 99 a, odst. 2). Poměrně dlouhá, až 3 měsíční doba na zkoušku byla velkou vý-

[76] „Zájmy žen" z 15. II. a 15. IX. 1921.
[77] Nález Nejv. spr. soudu z 29. I. 1927, č. 26.015/26, Boh. č. 6260.

hodou pro některé mistry, kteří mohli přijímat učně, ukládat jim pomocné práce a po uplynutí zkušební doby je mohli bez závazků propustit.

Předpisy živnostenského řádu o smlouvě učební vycházely z patriarchálního pojetí poměru mezi majitelem živnosti, jenž byl v zákoně nazýván „učebním pánem", a učedníkem. Nezletilý učedník byl podroben otcovské kázni učebního pána (§ 99 b, odst. 2) a učební pán měl přidržovat učedníka k pracovitosti, dobrým mravům a k plnění náboženských povinností (§ 100 odst. 2).

Živnostenskému společenstvu, kde měli rozhodující slovo mistři, bylo vyhrazeno široké oprávnění stanovit, jaký má být poměr počtu učedníků k počtu pomocníků (§ 100 a). Je přirozené, že bylo v zájmu mistrů, aby měli ce nejvíce učedníků v poměru k počtu dělníků, neboť starší učedníci byli, jak řečeno, velmi levnou pracovní silou a vykonali často tutéž práci jako normálně placení dělníci.

Velkou sociální nespravedlností bylo, že učedník, resp. jeho zákonný zástupce mohl zrušit učební poměr, aniž by nastaly pro učedníka nepříznivé následky, z důvodů, které umožňovaly zrušit pracovní poměr bez výpovědi (§ 101, č. 2) a s výpovědí jen v případě tvrdého a nespravedlivého nakládání (§ 102 a, odst. 1). Učedník, resp. jeho zákonný zástupce nemohl však zrušit učební poměr normální výpovědí v ostatních případech, aniž by ho postihly pro něho nepříznivé následky. Živnostenský řád totiž výslovně stanovil, že čtrnáctidenní výpovědí může být učební poměr zrušen ze strany učedníkovy, když prohlášením od učedníka, resp. od jeho zákonných zástupců daným se prokáže, že učedník změní své povolání, nebo že přejde k živnosti podstatně rozdílné, aneb když jeho rodiče pro změněné poměry své potřebují ho k svému ošetřování nebo k vedení svého hospodářství aneb své živnosti (§ 102 odst. 1). Do roka po zrušení učebního poměru neměl být takový učedník zaměstnán v téže živnosti nebo v tovární výrobě s touto živností obdobné bez svolení svého dřívějšího učebního pána (§ 102, odst. 2). To znamenalo, že zákon připoutával učedníka k učebnímu mistru a znemožňoval mu změnit učebního mistra vyjma případy, kdy mohl učedník, resp. jeho zákonný zástupce, zrušit učební poměr bez výpovědi (§ 101, č. 2) nebo se 14denní výpovědí pro tvrdé a nespravedlivé nakládání (§ 102 a).

Z předpisů vydaných za předmnichovské republiky zasáhl do poměrů učňů pouze zákon o domácké práci z roku 1920 (č. 29/1920 Sb.), jenž výslovně zakázal, aby domáčtí dělníci zaměstnávali ve svých bytech a dílnách pomocné dělníky a učně (§ 30). V ostatním zůstala ustanovení živnostenského řádu o učební smlouvě po celou dobu trvání předmnichovské republiky beze změny.

Teprve koncem let třicátých vypracovalo ministerstvo sociální péče

na naléhání dělnické mládeže[78] osnovu nového učňovského zákona, kterou rozeslalo do meziministerského připomínkového řízení.

Osnova měla řadu pokrokových rysů. Tak např. odborové organisace zaměstnavatelů a zaměstnanců byly povinny stanovit v kolektivních smlouvách číselný poměr učňů k zaměstnaným pracovníkům, dělníkům a případně úředníkům. Nestanovily-li tento číselný poměr odborové organisace, mělo jej stanovit ministerstvo sociální péče nebo zemský úřad. Tím mělo být zamezeno, aby do práce byli přijímáni mladiství dělníci jako učňové na místo pomocníků a tovaryšů a aby jim byla vyplácena nízká mzda.

V učební smlouvě nesmělo být učni zapovězeno členství v odborové organisaci. Učební smlouva obsahující takové ustanovení byla by neplatná.

Učební doba neměla být kratší než 2 roky a delší než 3 roky. Jen ve výjimečných případech mohla být učební doba prodloužena až na 4 roky. Ve zvláště odůvodněných případech mohla být učební doba ještě dále zkrácena, a to na 1 rok.

Pracovní doba neměla být delší než 36 hodin týdně a 8 hodin denně. Do pracovní doby měla být započítávána návštěva pokračovací školy. Noční práce učňů do 18 let měla být vůbec zakázána. Rovněž práce přes čas neměla být povolena. Dovolená učňů měla činit nejméně 4 týdny v roce.

Zaměstnavatel měl být povinen platit učni mzdu, která by v prvním roce činila nejméně 25 %, v druhém učebním roce 50 % a ve třetím učebním roce 75 % přiměřené mzdy dělníka téhož oboru v prvním roce po vyučení.

Zaměstnavatel měl být povinen nadále zaměstnávat vyučeného učně po řádném skončení učebního poměru jako pomocníka nebo tovaryše po dobu nejméně 1 roku.

V sídle živnostenských dozorčích okresů měly být zřízeny obvodní sbory ochrany pracující mládeže. Při ministerstvu sociální péče měl být zřízen Ústřední sbor ochrany pracující mládeže. Úkolem poradních sborů měla být péče o poměry mladistvých učňů. O složení a jmenování sborů měla být vydána podrobná ustanovení vládním nařízením. V tomto bodě měl návrh podstatný nedostatek, protože nevytyčil zásady, podle kterých měly být poradní sbory složeny.

Kladně je možno naproti tomu hodnotit, že v návrhu se zdůrazňovalo, že živnostenským inspektorům pomáhají jako pomocné orgány sbory ochrany pracující mládeže, dále závodní výbory, odborové organisace, pomocnické hromady a sbory okresní péče o mládež.[79] Osnova vyvolala

---

[78] „Mladý kovodělník" z 26. V. a 27. VII. 1937.
[79] Všeodborový archiv ÚRO, č. inv. A 9739/660.

odpor v řadách živnostníků a vyslovilo se proti ní i ministerstvo obchodu.[80] Přípravné práce na novém učňovském zákoně uvízly proto v meziministerském připomínkovém řízení a staré rakouské předpisy zůstaly v platnosti.

Velkou křivdou na učních bylo, že neměli začátkem dvacátých let právní nárok na dovolenou.[81] Otázka dovolených byla přímo životní otázkou učňovského dorostu a pracující mládeže. Fysické přetěžování, válečná a poválečná podvýživa projevily se na zdravotním stavu učňovského dorostu a pracující mládeže. Šířila se tuberkulosa a plicní choroby. Nedostatek odpočinku vysiloval mládež tělesně i duševně. Komunističtí poslanci podali proto v parlamentě již r. 1922 návrh zákona, podle něhož se učňům a mladistvým dělníkům mělo dovolené dostat. Dovolená měla být 4týdenní. Během dovolené měl příslušet učni nebo mladistvému dělníku plat, rovný mzdě. Bylo-li v učební, pracovní nebo služební smlouvě ujednáno stravování, mělo se nahradit dovolenci za každý den dovolené částkou, rovnou dennímu nemocenskému příspěvku.[82]

Zákonná dovolená pracující mládeže a učňů stala se záhy jedním z požadavků mládežnického hnutí. Ve větších městech republiky byly v roce 1924 pořádány veřejné projevy, na nichž mládež přijímala resoluce žádající placenou dovolenou pro mládež. Komunisté v parlamentě interpelovali a žádali vyřízení svého iniciativního návrhu. Komunistická mládež intervenovala u předsedů poslaneckých klubů. Buržoasní a reformistické kluby otálely. Národní demokraté spojovali úpravu dovolené mládeže se zrušením některých svátků.[83] Tím byla věc dále odkládána.

Platné předpisy o učních nebyly zaměstnavateli zachovávány právě tak, jak tomu bylo u čeledi a u ostatní pracující mládeže. Množství materiálu ilustrujícího pracovní poměry učňů a ukazujícího nedostatečnost kontroly při provádění zákonných předpisů o ochraně učňů obsahovaly zprávy živnostenských inspektorů. Tak např. zpráva z roku 1928 uvádí, že u 41 učňů a 2 učednic bylo zjištěno zaměstnávání nepřiměřenými pracemi. Valná část těchto případů byla ve stavebnictví. Učňové obstarávali na újmu odborné výchovy v řemesle různé pomocné práce, jako házení cihel, dopravu břemen, obsluhu výtahů atd. Jinde opět konali nádenické práce v polním hospodářství a práce výpomocné v domácnosti mistrově.

---

[80] „Mladý kovodělník" z 25. V. 1937 a Hatlák V., Zákon o učebním poměru ve Zprávě o činnosti Zemské ústředny pro péči o dorost živnostenský na Moravě a v Brně za rok 1937, Brno 1937.

[81] Učňové získali nárok na dovolenou teprve podle zákona č. 67/1925 Sb. (§ 4) a sice 8 dní v roce po půlročním nepřetržitém zaměstnání v témže podniku nebo u téhož zaměstnavatele.

[82] Návrh poslance Františka Housera a soudruhů na poskytování dovolených pro učně a mladistvé dělníky z 30. V. 1922, tisk. posl. sn. N. S. č. 3587.

[83] „Komunistická mládež" z 1. IX. 1924.

Zpráva živnostenských inspektorů doznávala, že jednou z podstatných závad, majících nepříznivý vliv na výcvik učňů, byl vysoký počet zaměstnaných učňů v jednotlivých závodech ve srovnání s počtem vyučených dělníků. Bylo zjištěno mnoho takových případů. Nebylo možno např. mluvit o náležitém výcviku 8 brusičských učňů zaměstnaných v brusírně skla, kde pracovali pouze 2 vyučení dělníci a kde nebylo brusičského mistra. Stejně nepříznivé poměry byly zjištěny v závodě na opravu automobilů, kde bylo 8 učňů a pouze 1 dělník. Předpisy společenských stanov o přípustném počtu učňů byly zaměstnavateli obcházeny. Tak např. některé dámské krejčové zaměstnávaly kromě učednic, přihlášených u společenstva, ještě větší počet děvčat nepřihlášených, o nichž tvrdily, že se učí „jen pro sebe".

Velmi často bylo zjištěno nevhodné ubytování učňů, příčící se mnohdy nejprimitivnějším požadavkům zdravotním, dále pak zaměstnávání učňů pracemi nepřiměřenými jejich tělesným silám. Nezřídka bylo zjištěno i hrubé nakládání s učni.

V četných případech nebyla uzavřena písemná učební smlouva, a to záměrně, aby byly obcházeny předpisy společenských stanov o přípustném počtu učňů. Učňové byli přihlašováni teprve po 7 až 15 měsících od přijetí. Někde docházelo i k neoprávněnému prodlužování stanovené doby učební, čímž byli vyučenci nuceni k další bezplatné práci. Mistři dále často zanedbávali svou povinnost, aby přidržovali učně k návštěvě škol.[84]

Obdobná zjištění obsahuje i zpráva živnostenských inspektorů za rok 1934. Učňové byli zaměstnáváni bez řádné písemné učňovské smlouvy a byli ke společenstvu opožděně přihlašováni. Přípustný počet učňů nebyl tak dodržován. Mnozí mistři nedávali učňům čas k návštěvě pokračovací školy. Byla zjištěna řada případů zlého nakládání s učni.[85]

V čem zaměstnavatelé přestupovali nejvíce předpisy o učňovské smlouvě, ukazuje zpráva plzeňského obvodního poradního sboru z roku 1937. Z 89 stížností, které přednesli členové sboru, poukazovalo 52 na protizákonnou práci přes čas, 17 na zakázanou práci noční, 6 na zaměstnání učňů nevhodnými pracemi, 2 na hrubé nakládání s učni, 3 na bezdůvodné rozvázání učebního poměru, 3 na odepření učebního vysvědčení, 1 na nepřihlášení učně k nemocenskému pojištění a 2 na postup společenstva při přijímání učňů.[86] Statistické údaje ukazují nadměrný počet učedníků, zejména v některých oborech živnostenského podnikání, což svědčí o využívání levných pracovních sil učedníků zaměstnavateli.

---

[84] Zpráva o úřední činnosti živnostenských inspektorů v roce 1928, Praha 1929, str. 54—57.
[85] Zpráva o úřední činnosti živnostenských inspektorů v roce 1934, Praha 1936, str. 53—56.
[86] „Mladý kovodělník" z 28. VII. 1937.

Svědectví podávají čísla Státního úřadu statistického. K 31. prosinci 1935 bylo v Československu v 727 376 živnostenských podnicích zaměstnáno 272 463 pomocníků (tovaryšů) a 163 697 učňů, tedy nepřiměřeně vysoký počet učňů.[87] V některých živnostech přesahoval dokonce počet učňů počet pomocníků, jak ukazuje tato tabulka.

	Na 100 pomocníků počet učňů
Samostatné pokovování	300
Zámečnictví a instalatérství	256
Podkovářství	229
Puškařství a výroba zbraní a střeliva	192
Mechanictví (včetně elektromechanictví)	148
Elektrotechnika	145
Stavebnictví	140
Dámské krejčovství	136
Zámečnictví	136
Samostatné opravny	132[88]

V dělnickém tisku bylo věnováno mnoho místa pracovním poměrům učňů. Bylo odsuzováno, že se v mnoha závodech nedodržuje pracovní doba učňů a bylo poukazováno na to, že ustanovení živnostenského řádu jsou jen na papíře a nejsou dodržována a že kontrolní činnost živnostenských inspektorů selhává.[89] Naprosto nedostatečným způsobem bylo postaráno o ubytování učňů.[90]

Nejhůře se vedlo učňům v malých živnostenských podnicích jako např. u krejčích, obuvníků, holičů, zlatníků, hostinských atd. Zde se nejvíce obcházely předpisy o pracovní době, učedníci pracovali úplně zdarma a mnohde si mistři nechávali dokonce od rodičů za vyučení platit.[91]

Za předmnichovské republiky bylo sebráno a utříděno mnoho cenného materiálu o poměrech číšnických učňů.[92] Tento materiál se týkal pracovních poměrů učňů (zejména jejich pracovní doby a ubytování) a též jejich zdravotního stavu a poměrů mravnostních. V mnohém směru je tento materiál typický pro učňovské poměry vůbec.

Materiál statistický hovořil velmi přesvědčivou řečí o tom, že starší učňové v číšnictví byli pro své zaměstnavatele levnou pracovní silou a že jich bylo používáno na místě vyučených pomocníků. V lednu roku 1929 bylo v Praze celkem 10 313 hostinských zaměstnanců, a to 5310 mužů a 5003 ženy. Z toho bylo kvalifikovaných pracovníků 3900 a učňů (číšníků

---

[87] Zprávy státního úřadu statistického, roč. XVIII., č. 138—142.
[88] „Mladý kovoděiník" z 23. II. 1938.
[89] „Komunistická mládež" z 1. V. 1925.
[90] „Komunistická mládež z 6. XI. 1925.
[91] „Komunistka" z 6. XII. 1923 a „Mladý kovoděiník" z 27. IV. a 28. VII. 1937.
[92] Mudroch R., Poměry číšnických učňů v Praze, Praha 1929.

a kuchařů) 1484. To znamená, že počet učňů dosahoval 48 procent počtu kvalifikovaných zaměstnanců.[93]

Předpisy o pracovní době a o ochraně mladistvých zaměstnanců byly v číšnictví hromadně přestupovány. Osmihodinový pracovní den a osmačtyřicetihodinový pracovní týden prakticky v číšnictví vůbec neexistovaly. Podle zjištění, provedeného dotazníky v prosinci roku 1926 na pražské pokračovací škole (se 670 žáky), pracovalo 45,7 % učňů 15 i více hodin denně. Vyskytovaly se dokonce případy 17hodinové a delší než 17hodinové pracovní doby. Přitom pracovní den v číšnictví byl sedmidenní — neděle a svátky byly pracovními dny. Při zjištění byl brán zřetel jen na tzv. pravidelnou pracovní dobu. Nebylo přihlédnuto k pracovní době učňů při mimořádných příležitostech, jako zábavy, hostiny atd., které jejich povolání s sebou přinášelo a které znamenaly další překračování zákonné pracovní doby.

Výsledky dotazníkové akce jsou patrny z této tabulky:

Pracovní doba denně:

méně než 8 hodin	0,6 %
8 hodin	2,1 %
9 hodin	4,0 %
10 hodin	4,0 %
11 hodin	2,5 %
12 hodin	7,8 %
13 hodin	10,9 %
14 hodin	19,2 %
15 hodin	22,7 %
16 hodin	15,4 %
17 hodin	5,7 %
více než 17 hodin	1,9 %
přesné údaje učňů chyběly	3,1 %

Zákonné předpisy o noční práci nebyly v číšnictví vůbec dodržovány. Je to patrno z tabulky na str. 184, která byla sestavena rovněž podle výsledků dotazníkové akce provedené na pražské pokračovací škole roku 1926.

Chlapci zaměstnaní jako učňové v číšnictví nepoznali, co to je pracovní volno. Neměli ani chvíli volného času, což se muselo projevit nejen na jejich zdravotní, ale také na jejich úrovni kulturní a mravní. Žalostný stav pracovního volna číšnických učňů je patrný z této tabulky:

Neměli nikdy volno	28,4 %
Volno jednou za 6 neděl	0,45 %
Volno jednou měsíčně	1,8 %

[93] Tamtéž, str. 15.

Volno jednou za 3 neděle . . . . . 0,15 %
Volno jednou za 14 dní . . . . . 2,25 %
Volno v neděli odpoledne . . . . . 7,6 %
Volno ve všední den jednou týdně . . . . . 37,4 %
Volno jednou týdně po 18. hodině . . . . . 5,7 %
Volno dvakrát v týdnu 1½ hodiny . . . . . 0,45 %
Volno dvakrát v týdnu déle . . . . . 2,25 %
Volno dvakrát v týdnu po 18. hod. . . . . 1,2 %
Volno třikrát v týdnu . . . . . 0,3 %
Volno každý den . . . . . 0,15 %
Příležitostně, málo, jak kdy, neurčitě, někdy, večer,
jak je velká práce, nahodile atd . . . . . 5,2 %
Udali nejasně . . . . . 5,2 %
Neudali . . . . . 1,05 %
Podle přání . . . . . 0,6 %

Veliký vliv na zdravotní stav a mravnost učňů mělo jejich ubytování. 85,7 % číšnických učňů žilo mimo rodinu, a to nejčastěji v levných podnájmech nebo v ubytovnách na závodě. Ze 670 dotázaných učňů bydlelo:

na závodě . . . . . 55,1 %
v podnájmu . . . . . 21,3 %
doma u rodičů . . . . . 14,3 %
u příbuzných . . . . . 4,2 %
udali nejasně . . . . . 5,1 %

Stáří učňů	Pracovali (ze 670 dotázaných učňů)					
	před 6. hod. ráno	po 22. hod.	do 24. hod.	přes 24. hod.	před 6. hod. ráno až přes 22. hod.	od 6. hod. ráno do 22. hod.
až 14 r.	—	—	2	—	—	—
až 14½ r.	—	7	3	2	—	2
až 15 r.	2	9	10	3	1	1
až 15½ r.	6	17	11	12	3	2
až 16 r.	5	25	24	9	4	2
až 16½ r.	1	18	21	16	1	5
až 17 r.	4	10	21	18	—	1
až 18 r.	2	11	27	6	2	—
starší	—	5	12	6	1	—
	20	102	131	72	12	13

Ubytování učňů trpělo závadami zdravotními a často i mravnostními. V četných případech neměl učeň ani vlastní lůžko. Ze 670 dotázaných učňů 133 spalo na lůžku ještě s jednou osobou, 7 se 2 osobami a 2 dokonce se 3 osobami. Učňové spali často v přeplněných a špatně větraných noc-

lehárnách. Ze 670 dotázaných učňů 286 spalo v místnostech s více než 3 osobami a 34 v noclehárnách s více než 10 osobami.

Demoralisující vliv měly na číšnické učně poměry mzdové a zejména okolnost, že v době, kdy se formoval jejich charakter, byli odkázáni na zpropitné. Krom toho zpropitné bylo nespravedlivě rozdělováno. Inkasoval je vrchní číšník a „pikolík" vyšel často úplně na prázdno.[94]

Tyto pobuřující poměry na pracovišti musily se projevit na číšnickém dorostu jednak v ohledu zdravotním a jednak v ohledu mravním. Tělesný stav číšnických učňů byl pod průměrem. Tuberkulosa byla mezi učni častým zjevem. Krom toho docházelo k častým onemocněním plic, dýchacích cest, zažívacího ústrojí, ledvin, svalů a kloubů (reumatismus) a kůže. V mnohem větší míře než v jiných povoláních docházelo k nemocem pohlavním, což mělo příčinu v tom, že číšnický učeň pracoval v zábavních podnicích a dostával se do bezprostředního styku s prostitucí. S tím souvisela i další skutečnost, že z duševních chorob převládala u číšníků progresivní paralysa jako následek pohlavní nákazy.

Předpokladem duševního růstu pracující mládeže je volný čas, s kterým disponuje mládež kromě doby určené k odpočinku a spánku. Tento volný čas však číšnický učeň neměl. Jeho den byl rozdělen pouze ve dvě části, dobu pracovní, která trvala často i 17 hodin, a dobu určenou k spánku a odpočinku. Na kulturní potřeby učeň vůbec neměl čas. To mělo za následek, že chlapci duševně a kulturně zaostávali. To se muselo projevit též v ohledu mravním.

Zaměstnavatelé byli však jiného mínění. Mnozí si dokonce přičítali za zásluhu, že soustavně překračovali pracovní dobu stanovenou zákonem. Prý tím znemožňovali chlapcům hýření. Majitel přepychových pražských hotelových a restauračních podniků Šroubek shledával v „nadbytku" volného času a v zavedení přehnaně sociálních zákonů příčinu katastrofálního úpadku odborné kvalifikace a lásky k učení.[95]

To je obraz pracovních poměrů číšnických učňů za předmnichovské republiky. Ukazuje velmi jasně, jak sociální zákony zůstávaly na papíře a selhávaly právě tam, kde jich bylo nejvíce zapotřebí, mezi pracující mládeží. Dotazníková akce, založená na výpovědích samých číšnických učňů, umožnila zjistit skutečný stav pracovních poměrů, které byly nesrovnatelně horší, než jak se jevily ze sporadických zpráv živnostenských inspektorů. Škoda, že se v jiných zaměstnáních nepostupovalo stejnou metodou. Lidé žijící na prahu socialistické společnosti by pak ustrnuli nad poměry pracující mládeže za kapitalismu.

*

[94] Tamtéž, str. 35—72.
[95] Tamtéž, str. 99.

Studium pracovního zákonodárství z období předmnichovské republiky, které mělo chránit mládež v pracovním poměru, tj. především ve výrobě, ukazuje zcela jasně, jak bylo toto zákonodárství nepostačující. Jeho nedostatečnost byla stupňována ještě tím, že ochranné zákonodárství bylo roztříštěné a že se skládalo z předpisů různého původu, převážnou většinou z rakouské éry, které chránily vesměs jen jednotlivé kategorie pracující mládeže. Některé skupiny mládeže trpěly za tohoto stavu nejvíce. Na prvém místě je nutno uvést výdělečně činné školní děti, jejichž namáhavá práce jim ničila dětství a byla na překážku školní výuce a výchově. Nemenší měrou trpěly některé kategorie mladistvých zaměstnanců, tak např. služebná děvčata, chlapci a děvčata pracující v zemědělství jako zemědělská čeleď a ne na posledním místě učňové.

Neuspokojivý stav buržoasního zákonodárství majícího chránit pracující mládež vyplýval ze situace, jakou měla pracující mládež v kapitalistickém výrobním systému. Pracující mládež byla pro kapitalisty pracovními silami, a to levnými pracovními silami, které mohly být velmi výhodně exploatovány. Práce za takových okolností nebyla vyučovacím a výchovným prostředkem, jak je tomu za socialismu, nýbrž těžkým břemenem, které spočívalo na bedrách pracující mládeže.

Tyto závěry vyplývající z bezprostřední kapitalistické minulosti potvrzují správnost výchovných socialistických cílů. Práce za socialismu je především prostředkem výchovným a vyučovacím a nikoli příležitostí k vykořisťování pracující mládeže.

ARBEITSVERHÄLTNISSE DER JUGEND IN DER VORMÜNCHENER REPUBLIK

Jaroslav Houser

Die Arbeitsverhältnisse der Jugend in der bürgerlichen vormünchener Republik waren für die physische und geistige Entwicklung der Jugend äusserst ungünstig und mitunter direkt verderblich. Namentlich auf einigen Gebieten waren diese Verhältnisse empörend. Vor allem war es die Arbeit von Kindern, welche in der vormünchener Republik bedeutende Ausmasse erreicht hat, weiter das harte Schicksal der Jugend, welche als Gesinde arbeitete, sei es in der Landwirtschaft, oder in Haushalten (Dienstmädchen) und endlich die Arbeitsverhältnisse der Lehrlinge.

Der Missbrauch der Kinder bei der Erwerbsarbeit in den Bedingungen des Kapitalismus, über deren Umfang durchgeführte statistische Erhebungen ein beredtes Bild liefern, führten nach dem ersten Weltkrieg unter dem Druck der Arbeiterschaft zur Herausgabe des Gesetzes gegen die Erwerbsarbeit der Kinder (Nr. 420/1919 Slg.). Das Gesetz blieb aber auf halbem Wege stehen. Es liess zahlreiche Ausnahmen vom Verbot der Erwerbsarbeit von Kindern bis zu 14 Jahren zu, unter anderem die Beschäftigung von Kindern vom 10. Lebensjahre an in der Landwirtschaft und in den Haushalten, und enthielt nur ungenügende Vorschriften über soziale Unterstützungen an Familien, welche durch das Verbot der Kinderarbeit des Miternährers verlustig geworden sind. Das Gesetz hat daher die Kinderarbeit nicht beseitigt, und diese erreichte in der vormünchener Republik bedeutende Ausmasse, wie es die Berichte der Gewerbeinspektoren und verschiedene statistische Erhebungen aufzeigen.

Eine zweite brennende Frage der werktätigen Jugend unter dem Kapitalismus stellte das Schicksal der Jungen und Mädchen im Alter von 14 bis 18 Jahren, d. i. der Jugendlichen, dar. Das Gesetz über die achtstündige Arbeitszeit (Nr. 91/1918 Slg.), soweit es den Jugendlichen gewisse Begünstigungen brachte, wurde in der Praxis nicht konsequent eingehalten, wie es die Parlamentsinterpellationen, die Nachrichten in der Arbeiterpresse und die Berichte der Gewerbeinspektoren zeigen. Das Gesetz gestattete die zwölfstündige Arbeitszeit für im Haushalt des Arbeitsgebers wohnende Arbeitnehmer, unter denen es viele Jugendliche gab.

Die werktätige Jugend betrafen auch die reaktionären und asozialen Vorschriften der Gesindeordnungen (z. B. der Gesindeordnung für Prag Nr. 42/1857 Böhm. LG, der Gesindeordnung für Böhmen Nr. 11/1866 Böhm. LG und der Gesindeordnung für Mähren Nr. 53/1886 Mähr. LG), die eine hörigkeitsgleiche Abhängigkeit des Hausgesindes einführten, welche die bürgerliche Republik trotz des eindringlichen Rufens der Arbeiterschaft nicht beseitigte. Namentlich zwei Kategorien des Gesindes litten unter den rückschrittlichen Gesindeordnungen: das landwirtschaftliche Gesinde und die Dienstmädchen. Da und auch dort gab es eine grosse Menge von Jugendlichen.

Ein besonderes Kapitel der Arbeitsverhältnisse der Jugend stellen die Verhältnisse des Lehrlingsnachwuchses dar. Die vormünchener Republik liess die in der österreichischen Gewerbeordnung (Nr. 227/1859 RGBl) enthaltenen rückschrittlichen Vorschriften über das Lehrverhältnis unberührt. Statistische Angaben vervollständigen das Bild der Arbeitsverhältnisse der Lehrlinge. Reichhaltiges Material, das typisch für die Lehrlingsjugend in der vormünchner Republik überhaupt ist, wurde in dieser Hinsicht über die Kellnerlehrlinge gesammelt.

SOCIALISTICKÁ INDUSTRIALISACE A JEJÍ ODRAZ V SOVĚTSKÉM PRÁVU (1926-1929)

Karel Svoboda

I. Přechod k politice socialistické industrialisace země.

Ohromnou prací a nesmírnou obětavostí sovětského lidu v letech 1921 až 1925 se podařilo obnovit národní hospodářství, rozvrácené v průběhu první světové války, občanskou válkou a zahraniční intervencí. V průmyslu bylo dosaženo těchto výsledků (hrubá výroba v mil. rublů podle předválečných cen):[1]

rok	Průmysl velký	Průmysl malý	Průmysl celkově
1913	5620	1390	7010
1921/22[2]	1490	480	1970
1922/23	1950	620	2570
1923/24	2630	790	3420
1924/25	4060	980	5040
1925/26	5800	1130	6930

Průmyslová výroba celkově dosáhla v roce 1925/26 téměř předválečné úrovně a velký průmysl předválečnou úroveň dokonce překročil.

Rovněž zemědělství se vyvíjelo obdobným směrem. V roce 1925/26 osevní plocha dosahovala 98,56 mil. děsjatin, celková sklizeň obilovin 4400 mil. pudů, což znamenalo přiblížení se k předválečné úrovni zemědělství.[3]

Dosažení předválečné úrovně představovalo však úroveň carského, krajně zaostalého Ruska. Vždyť předválečné Rusko bylo agrární zemí, v níž

[1] Srv. Vladimír Procházka (pod pseudonymem Jiří Mach): „Hospodářský systém diktatury proletariátu", ve sborníku „Deset let diktatury proletariátu 1917—1927", Komunistické nakladatelství 1927, str. 258.

[2] V této době hospodářský rok začínal 1. října. Bylo tomu tak proto, aby bylo možno lépe obsáhnout cyklus zemědělské výroby, v níž tehdy převládalo individuální rolnické hospodářství. Tedy označení 1921/22 zahrnuje období od 1. října 1921 do 30. září 1922.

Hospodářský rok shodný s kalendářním byl zaveden od 1. ledna 1931. Tato změna mohla být provedena v důsledku probíhajícího procesu hromadné kolektivisace zemědělství, kdy obrovský růst sovchozů a kolchozů a plánovité provádění osevních kampaní umožnily, aby byl do značné míry předvídán výsledek příštího hospodářského roku.

[3] Tamtéž, str. 257. Děsjatina, míra používaná v předrevolučním Rusku, se rovná 1,0925 ha; pud se rovná 16,4 kg.

převažovalo zemědělství: v r. 1913 se v Rusku na celkové výrobě zemědělství podílelo 57,9 % a průmysl 42,1 %.

Zaostalost Ruska se projevovala i ve stavu průmyslu. Hlavní místo zaujímal potravinářský a textilní průmysl, zatím co těžký průmysl tvořil jen malý podíl. Přitom technická úroveň průmyslu byla velmi nízká. Sovětská moc převzala tedy národní hospodářství s takovou strukturou (poměr mezi průmyslem a zemědělstvím, těžkým a lehkým průmyslem), která je typická pro koloniální a polokoloniální země.

Je pochopitelné, že sovětská moc se nemohla smířit s takovým stavem, že musela přistoupit k řešení rozporu mezi nejpokrokovější politickou mocí a zaostalou hospodářskou základnou. Jediným prostředkem způsobilým odstranit tento rozpor bylo uvést hospodářskou základnu v soulad se sovětskou mocí, tj. vybudovat socialistickou hospodářskou soustavu, sjednocující průmysl a zemědělství a spočívající na zespolečenštěných výrobních prostředcích a na kolektivní práci. Strana vycházela z Leninových směrnic o budování socialismu a v boji proti trockistickým a jiným straně nepřátelským názorům vypracovala závěr, že

> „... země dělnické diktatury, země, jež je hlavní základnou mezinárodní revoluce, musí se považovat za její mohutnou páku a podporu; na druhé straně musí strana proletariátu, která v této zemi vládne, všemožně usilovat o to, aby budovala socialistickou společnost, s přesvědčením, že toto budování může být a určitě bude vítězné, podaří-li se uhájit zemi před jakýmikoli pokusy o restauraci."[4]

Vítězství socialismu v celém národním hospodářství není však možné bez rekonstrukce všech výrobních odvětví na základě moderní techniky, není možné bez rozvoje velkoprůmyslu. Jedině velký strojový průmysl vytváří hospodářské předpoklady k řešení nejsložitějších úkolů proletářské revoluce — k převedení zemědělské malovýroby na cestu socialistické velkovýroby. Vytváří na vesnici nové výrobní síly, jimž neodpovídají již staré výrobní vztahy zemědělské malovýroby. Působením objektivního ekonomického zákona závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil vzniká nutnost přeměny těchto výrobních vztahů ve výrobní vztahy socialistické, spočívající na socialistickém vlastnictví (a to skupinovém, družstevně kolchozním) a na kolektivní práci. K této změně dochází provedením hromadné kolektivisace zemědělství. Z těchto důvodů při budování socialismu vystupuje do popředí úloha velkého průmyslu, o němž V. I. Lenin říká: „Jedinou materiální základnou socialismu může být velký strojový průmysl, schopný reorganisovat i zemědělství."[5]

---

[4] „These o úkolech Kominterny a KSR(b) v souvislosti s rozšířeným plenárním zasedáním EKI, přijaté na XIV. sjezdu KSR(b)". „KSSS v resolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV", SNPL, 1956, sv. II., str. 140.

[5] V. I. Lenin, Spisy, sv. 32, str. 479.

Proto strana vede rozhodný boj proti linii, která počítala s tím, že Sovětský svaz zůstane agrární zemí, vyvážející potraviny a suroviny a dovážející stroje ze zahraničí. Takovéto „pojetí" znamenalo fakticky kapitulaci před kapitalistickým světem, uznání závislosti a podřízení se průmyslově vyspělým kapitalistickým státům a svými důsledky by vedlo k porážce socialismu, k restauraci kapitalismu. Komunistická strana Sovětského svazu na XIV. sjezdu prohlašuje za svou generální linii politiku socialistické industrialisace země. Sjezd uložil ÚV, aby prováděl

„. . . hospodářskou výstavbu tak, aby se SSSR přeměnil ze země, která stroje a zařízení dováží, v zemi, která stroje a zařízení vyváží, aby se tak SSSR za kapitalistického obklíčení nikterak nemohl stát hospodářským přívěskem kapitalistického světového hospodářství, nýbrž aby byl samostatným hospodářským celkem, budovaným socialisticky a schopným právě zásluhou svého hospodářského růstu být mohutným prostředkem revolucionování dělnictva všech zemí a utlačovaných kolo-niálních a polokoloniálních národů . . ."[6]

Zvláštní místo v socialistické industrialisaci zaujímá strojírenství, které vybavuje ostatní odvětví národního hospodářství moderní technikou. Je to právě rozvoj těžkého průmyslu, který umožňuje rekonstrukci zemědělství na socialistických zásadách, který upevňuje hospodářskou samostatnost a nezávislost socialistického státu a zvyšuje jeho obranyschopnost.

Pro socialistickou industrialisaci jsou charakteristická rychlá tempa rozvoje průmyslové výroby. Zatím co v nejvyspělejších kapitalistických zemích za nejpříznivějších podmínek dosahoval průměrný roční přírůstek průmyslové produkce maximálně 8,2 % (v USA v letech 1890—1895), pro průběh socialistické industrialisace v SSSR jsou příznačná tato tempa růstu produkce znárodněného průmyslu (ve srovnání s předcházejícím rokem): 1925/26 o 42,2 %, 1926/27 o 18,2 %, 1927/28 o 15,8 %.[7]

Tato tempa růstu průmyslové produkce byla diktována vnějšími i vnitřními podmínkami Sovětského svazu. Působila zde především ta skutečnost, že sovětský stát byl jedinou diktaturou proletariátu, která pro svou technickohospodářskou zaostalost byla ohrožována imperialistickými zeměmi, technicky i hospodářsky vyspělejšími. Rychlé tempo růstu průmyslové výroby vyžadovaly nejenom vnější, ale i vnitřní podmínky: pokud v zemi převažovala malovýroba, existovala i pevnější hospodářská základna pro kapitalismus než komunismus, neboť malovýroba je neustálým zdrojem růstu kapitalistických prvků. Je třeba mít na zřeteli, že v této době (počátkem roku 1929) existovalo v SSSR 25 mil. malých rolnických hospodářství, primitivních a zaostalých. Jednou z důležitých podmínek

---

[6] „Resoluce XIV. sjezdu ke zprávě Ústředního výboru", „KSSS v resolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV", SNPL, 1956, sv. II., str. 160.
[7] J. V. Stalin, Spisy, sv. 10, str. 280.

pro zapojení těchto hospodářství do socialistické zemědělské velkovýroby bylo vytvoření příznivých materiálně technických předpokladů, což bylo úkolem socialistického průmyslu (zejména podniků, vyrábějících zemědělské stroje).

K tomu, aby bylo možno zajistit tato vysoká tempa rozvoje socialistického průmyslu, bylo nutno zajistit i potřebné finanční zdroje. Pro Sovětský svaz byly zcela nepřijatelné cesty, jimiž se industrialisovaly kapitalistické země. Sovětský stát nemohl jít cestou koloniálních loupeží, vojenských záborů či cestou zotročujících zahraničních půjček. Jedinou možnou cestou byla cesta vlastních úspor, cesta socialistické akumulace.

Nejdůležitějšími zdroji pro socialistickou industrialisaci byly: a) akumulace znárodněného průmyslu, b) příjmy všech odvětví národního hospodářství (znárodněného zahraničního obchodu, státního vnitřního obchodu, bankovní soustavy aj.) a c) úspory obyvatelstva vložené do družstev, spořitelen; využití státních vnitřních půjček, úvěrové soustavy apod. S těmito prostředky musel sovětský stát disponovat co nejhospodárněji, neboť jedině tak mohl splnit veliké úkoly spojené s výstavbou nových průmyslových podniků a s rekonstrukcí starých podniků. Bylo třeba šetřit všude, neboť — jak již ukázal V. I. Lenin v roce 1922 na IV. kongresu Komunistické internacionály —.

„Bez záchrany těžkého průmyslu, bez jeho obnovy nebudeme s to vybudovat žádný průmysl, a bez průmyslu jsme jako samostatná země vůbec ztraceni."[8]

Z toho vyplývá důležitost uplatňování zásady hospodárnosti jako metody socialistického hospodaření, která je zaměřena na dosažení nejlepších výsledků s nejmenšími náklady. Proto se právě v těchto prvních letech socialistické industrialisace země ostře kladou otázky co nejširšího uplatňování chozrasčotu, spojení rentability s plánem podniků, snižování vlastních nákladů, zvyšování produktivity práce atd.

II. Odraz politiky socialistické industrialisace v sovětském právu.[9]

A) Správa průmyslu

K tomu, abychom správně chápali vzájemné vztahy mezi jednotlivými hospodářsko-organisačními průmyslovými útvary a orgány je spravující-

---

[8] V. I. Lenin, „Pět let ruské revoluce a perspektivy světové revoluce", Spisy, sv. 33, str. 424.

[9] Cílem této práce je osvětlit základní rysy vývoje sovětského socialistického práva a jeho úlohu v letech 1926—1929, tedy v období prvních let socialistické industrialisace v SSSR. Nejde tedy o výklad všech otázek vývoje sovětského státu a práva v tomto období, nýbrž jen o charakteristiku hlavních stránek vývoje, bezprostředně spjatého s prováděním socialistické industrialisace. Vědomě jsou ponechány stranou jednak ty otázky, u nichž sice souvislost s uskutečňováním socialistické industrialisace nepochybně existuje, ale jde o jevy méně významné (např. určité změny v systému hospodářských orgánů), jednak takové otázky, kde jde o odraz jiných ekonomických pro-

mi, jakož i změny, k nimž došlo ve správě průmyslu v tomto období, je nutno podat nejenom charakteristiku samotných hospodářsko-organisačních útvarů (trust, syndikát, podnik), ale i ústředních orgánů správy národního hospodářství vůbec, správy průmyslu pak zvláště.

Celkově je možno říci, že soustava ústředních a místních orgánů správy hospodářství (včetně správy průmyslu) zůstala zachována v podstatě tak, jak se vytvořila v předcházejících letech.

Nejvyšším orgánem správy národního hospodářství — po Radě lidových komisařů— byla Rada práce a obrany (Sovět truda i oborony, STO). Podle dekretu z 21. srpna 1923 (SU 1923, 95/946)[10] je Rada práce a obrany komisí Rady lidových komisařů, jež jmenuje její členy jednotlivě, při čemž předsedou STO je předseda RLK SSSR. Úkolem Rady práce a obrany je uskutečňovat ve všesvazovém měřítku hospodářské a finanční plány, korigovat je podle situace, vést hospodářské lidové komisariáty z hlediska všeobecné politiky i obrany.

Obdobné poslání měla Hospodářská rada při RLK svazových republik (Ekonomičeskij sovět — EKOSO).[11] Skládala se z předsedy, jímž byl předseda RLK svazové republiky, náměstka a devíti členů, jmenovaných RLK. Jejím úkolem bylo „uskutečňovat hospodářskou politiku RSFSR na základě směrnic nadřízených orgánů a v souladu s hospodářskými úkoly a kontrolními čísly národního hospodářství SSSR, schválenými vládou SSSR a rovněž koordinovat hospodářská opatření lidových komisariátů RSFSR a jiných orgánů . . " (SU 1927, 92/608, čl. 1).

Dále to byly hospodářské lidové komisariáty. Mezi všesvazové hospodářské lidové komisariáty náležely v této době tyto: vnitřního a zahraničního obchodu, dopravy, pošt a telegrafů; mezi spojenými lidovými komisariáty vykonávaly pak důležité hospodářské funkce: Nejvyšší rada národního hospodářství, lidový komisariát práce, financí a ústřední statistická správa.[12]

Zvláště významnou úlohu měla Nejvyšší rada národního hospodářství

---

cesů, rozvíjejících se v těchto letech (např. různé právní akty spojené s kolektivisací zemědělství) nebo kde tato přímá souvislost s probíhajícími ekonomickými procesy neexistuje.

[10] Při citaci ze sbírek zákonů používám zkratky SU pro Sbírku zákonů RSFSR (Sobranije uzakonění i rasporjaženij rabočego i krestjanskogo pravitělstva RSFSR) a SZ pro Sbírku zákonů SSSR (Sobranije zakonov i rasporjaženij raboče-křestjanskogo pravitělstva SSSR). Na prvém místě je uveden rok, dále částka a článek. Např. usnesení Rady práce a obrany z 16. května 1926 „O zvýšení produktivity práce v průmyslu a v dopravě", uveřejněné ve Sbírce zákonů SSSR v částce 35 jako článek 262 označuji následujícím způsobem: SZ 1926, 35/262.

[11] Týž orgán je v zákonodárných aktech rovněž nazýván Ekonomičeskoje soveščanije. V tomto případě bývá používáno překladu Hospodářská konference.

[12] Srv. „Usnesení IV. sjezdu sovětů o změnách ústavy SSSR, vyplývajících z usnesení, přijatých ÚVV SSSR od 3. sjezdu sovětů SSSR", „Sjezdy sovetov SSSR v postanovlenijach i rezoljucijach", Izdatělstvo „Vedomostěj Verchovnogo soveta RSFSR", Moskva, 1939, str. 151.

SSSR (Vyssij sovet narodnogo chozjajstva — VSNCH), která vlastně byla lidovým komisariátem pro správu veškerého průmyslu. Do její kompetence náleželo rozpracování otázek průmyslové politiky, rozvoje průmyslu, řízení a dozor nad činností místních orgánů pro správu průmyslu atd. VSNCH měl původně[13] dvě správy: Hlavní hospodářskou správu, která všeobecně řídila a plánovala rozvoj průmyslu a Ústřední správu státního průmyslu, jíž náležela funkce operativní správy trustů svazového významu. Ústřední správa státního průmyslu se dělila na ředitelství, která spravovala skupiny trustů určitého průmyslového odvětví.

Při ohromném růstu průmyslu se však takové velké správy nemohly vyrovnat se svými úkoly. Proto na základě směrnic XIV. sjezdu VKS(b) se tyto správy zrušily a vytvořily se hlavní správy a výbory, které v jednotlivých odvětvích průmyslu uskutečňovaly funkce plánování a operativní správy.[14]

Obdobně i ve svazových republikách existovaly nejvyšší rady národního hospodářství. Tak např. v RSFSR VSNCH uskutečňoval směrnice a úkoly jak těch orgánů, jimž byl přímo podřízen (tj. VÚVV, jeho presidia a RLK), tak i VSNCH SSSR.[15]

VSNCH RSFSR byly dále podřízeny: v autonomních republikách — ústřední rady národního hospodářství a lidové komisariáty průmyslu a obchodu (ovšem jen ve sféře průmyslu), v oblastích (krajích) — oblastní (krajské) rady národního hospodářství, v guberních — gubernské rady národního hospodářství a gubernské odbory místního hospodářství.

K těmto orgánům se úzce přimykaly arbitrážní komise a plánovací komise. V této době existovaly arbitrážní komise jednak při Radě práce a obrany (srv. Řád o arbitrážní komisi z 8. června 1924) a při EKOSO (srv. Řád o arbitrážních komisích — SU 1926, 6/46), jednak při VSNCH SSSR (SZ 1926, 13/90). Hlavní rozdíl mezi nimi spočíval v rozsahu jejich kompetence. Arbitrážní komise rozhodovaly majetkové spory mezi socialistickými ústředními orgány a podniky. Přitom je nutno upozornit na to, že se při svém rozhodování řídily nejenom platnými zákonnými ustanoveními, ale i „obecnými zásadami hospodářské politiky SSSR a rovněž zásadami hospodářské účelnosti".

---

[13] Srv. Řád o VSNCH v SSSR (SU 1923, 109—110/1039.)

[14] Srv. příkaz o VSNCH SSSR z 4. září 1926 (Viz „Sovety narodnogo chozjajstva i planovyje organy v centre i na mestach, 1917—1932", Gospolitizdat, Moskva — 1957, str. 185—188).

[15] Podle Řádu o VSNCH RSFSR, jenž byl schválen usnesením VÚVV a RLK dne 2. července 1928 (SU 1928, 82/559), byla jeho struktura následující. V čele stál předseda, jemuž náleželo obecné řízení VSNCH. Dalším orgánem bylo presidium, jež projednávalo jednotlivé otázky, předkládané předsedou VSNCH a plénum, jež projednávalo nejdůležitější otázky určující zaměření průmyslové výroby. Do soustavy VSNCH RSFSR dále náležely: hlavní inspekce, správy, odbory, ředitelství (pro jednotlivá odvětví průmyslu).

K podstatným změnám však dochází u samotných hospodářskoorganisačních útvarů.

Potřeby rozvoje socialistické industrialisace v SSSR — zejména nutnost uplatňování zásady plánovitosti, požadavek, aby se trusty více soustředily na otázky výroby a aby v souvislosti s bojem za co největší hospodárnost se plněji projevily rysy trustu jakožto chozrasčotní organisace — si vynutily vydání nového, a to všesvazového Řádu o státních průmyslových trustech (ze dne 29. června 1927 — SZ 1927, 39/392).

Podle článku 2. tohoto řádu se za státní průmyslový trust považuje „státní průmyslový podnik, organisovaný na základě zvláštního statutu jako samostatná hospodářská jednotka s právy právnické osoby a s kapitálem neděleným na podíly, jež je ve správě některé státní instituce a působí na zásadách *komerčního rozpočtu v souladu s plánovanými úkoly uvedené instituce*" (podškrtnuto mnou — K. S.).[16]

Trust je tedy samostatnou právnickou osobou. Stát a jeho orgány neručí za dluhy trustu a trust neodpovídá za závazky státu a místních sovětů.

Státní průmyslový trust mohl být organisován VSNCH SSSR, svazových republik a jejich místními orgány a jinými lidovými komisariáty SSSR a svazových republik. K zřízení trustů bylo třeba, aby uvedené orgány podaly žádost, v níž se uváděl předmět činnosti trustu, rozsah statutárního kapitálu a přehled výrobních podniků, které mají trustu náležet. Tato žádost byla schvalována Radou práce a obrany (případně Hospodářskou radou či příslušným místním výkonným výborem). Jakmile je instituci povoleno zřízení trustu, tato sestavuje inventární soupis a inventární bilanci majetku, svěřeného trustu a rovněž vypracovává a schvaluje statut („ústav") trustu. (Tyto statuty trustů všesvazového významu jsou uveřejněny ve druhém oddílu Sbírky zákonů.)

K zániku trustu dochází jeho likvidací v případě, že není schopný platit, že jeho existence se jeví jako neúčelná anebo, že došlo ke ztrátě dvou pětin statutárního kapitálu, připojením či sloučením s jiným trustem, či jeho rozdělením.

Řízení trustu vykonává příslušná instituce, která trust zřídila a jíž náleží např. potvrzování výrobně finančního plánu trustu, potvrzování plánu výstavby nových výrobních podniků atd. a správa (pravlenije) trustu. Sprá-

---

[16] Pojem komerčního rozpočtu je obsahově totožný s pojmem chozrasčotu. V těchto letech jsou v zákonodárných aktech užívány pojmy oba, leckdy jsou kladeny přímo vedle sebe jako synonyma. Tak např. v Řádu o akciových společnostech (SZ 1927, 49/500) se hovoří o komerčním (hospodářském) rozpočtu. Ve stejném smyslu se užívalo těchto pojmů ve stranických dokumentech, v projevech vedoucích představitelů strany. Užívám v překladu toho pojmu, který se užívá v ruském originálu.
Obdobně používám tehdejší terminologie i v těch případech, kde dnes již máme nové pojmy, např. statutární kapitál, reservní kapitál aj.

va trustu je jmenována příslušnou institucí nejdéle na dobu tří let a skládá se ze tří až pěti členů (včetně předsedy a jeho zástupce). Správa rozhoduje prostou většinou hlasů, při čemž musí být přítomna většina členů správy včetně předsedy nebo jeho zástupce. Správa vykonává veškerou operativní a administrativní práci, spravuje záležitosti a majetek trustu, uzavírá kolektivní smlouvy, provádí všechna jednání a operace, jež náležejí do okruhu činnosti trustu.

V čele podniků (predprijatije), jež jsou součástí trustu, stojí ředitelé, kteří jsou jmenováni a odvoláváni správou trustu. U podniku se projevovaly určité prvky chozrasčotu v jeho vztazích k trustu, ve vnitřní organisaci jeho výrobní činnosti, v organisaci odbytu a zásobování a ve financování. Podnik pracuje podle svého průmyslově finančního plánu, má své účetnictví, sestavuje samostatnou bilanci. Část úspor, dosažených podnikem, je správou trustu přidělována řediteli podniku (viz poznámku[18]).

Podnik však v této době není samostatnou hospodářskou jednotkou, není mu přiznána ani majetková samostatnost, ani právní subjektivita. Projevuje se to v tom, že ředitel provádí všechna jednání spojená se správou podniku jménem trustu na základě plné moci, která je mu vydána správou trustu, a dále v tom, že nejdůležitější otázky jsou projednávány a plány podniku schvalovány správou trustu.

Můžeme tedy hovořit o chozrasčotu v podniku (podle Řádu z r. 1927) jen jako o chozrasčotu vnitřním. (Nabízí se nám srovnání tohoto vnitřního chozrasčotu podniku s dnešním tzv. chozrasčotem vnitropodnikovým.)

Čím vysvětlit tu okolnost, že v těchto letech se přiznává majetková samostatnost a právní subjektivita toliko trustům, nikoliv však podnikům? Takovéto řešení, tj. že majetková samostatnost a právní subjektivita se přiznávaly jen trustům, vyplývalo z existujících sociálně ekonomických podmínek: úroveň plánování nebyla ještě na dostatečně vysokém stupni a správa jednotlivých továren a závodů nebyla náležitě zorganisována. Za těchto podmínek nemohly jednotlivé podniky být dostatečně silné k boji se soukromokapitalistickými živly na trhu, nemohly vést úspěšný boj se soukromým kapitálem („kdo s koho").[17]

Trust je oprávněn provádět všechny obchodní operace. Jsou však možná určitá omezení (resp. uložení určitých povinností). Jednak se připouští tzv. zanarjaživanije, což znamená, že trust dodává svou produkci státním orgánům za ceny, které jsou nižší než ceny tržní, ale nikoliv nižší než vlastní náklady. Dále se trustům ukládá, aby při uzavírání smluv — při jinak stejných podmínkách — dávaly přednost státním institucím a podnikům a družstevním organisacím. Tímto ustanovením se poskytuje zvlášt-

[17] Viz I. Novickij, „Rol' sovetskogo graždanskogo prava v osuščestvleniji chozrasčota i režima ekonomiji", Gosjurizdat, Moskva, 1955, str. 42 a 64.

ní ochrana zájmům socialistických právnických osob, zajišťuje se jejich zvýhodnění, což nabývalo zvláštního významu v době boje za likvidaci kapitalistických živlů ve všech oblastech národního hospodářství SSSR.

Každoročně se přebytky dosažené trustem rozdělují — po zaplacení daně z příjmu — následujícím způsobem: určité procento, stanovené statutem se odevzdává úplně nebo částečně úvěrovým institucím jako část amortisačního kapitálu; 10 % se přispívá do fondu pro zlepšení životních podmínek dělníků a zaměstnanců (tímto fondem disponuje správa trustu v dohodě s příslušnými odborovými svazy); 10 % do reservního kapitálu, který slouží k hrazení deficitu (tato částka se odvádí jen do té doby, než reservní kapitál dosáhne poloviny statutárního kapitálu); 25 % se ukládá na rozšíření podniku; 10 % na vytvoření zvláštního státního kapitálu v institucích dlouhodobého úvěru a nejvýše ¼ % do fondu pro prémie. Zbytek se odvádí státu.

Takovéto dělení přebytků sleduje několik cílů. Především odváděním daně z obratu a odvodem zisků se socialistickému státu umožňuje, aby využil co nejúčelněji těchto prostředků v souladu s národohospodářským plánem. Dále se zajišťuje obnova spotřebovaných prostředků, resp. jejich rozšíření. Konečně tím, že určitá část se přiděluje do fondu pro zlepšení životních podmínek dělníků a zaměstnanců a do fondu pro prémie, se zvyšuje hmotná zainteresovanost trustů, podniků[18] a jejich zaměstnanců na výsledcích hospodaření. Tak se vychází z leninského pokynu, že socialismus je nutno budovat „. . . na základě osobního zájmu, na základě osobní zainteresovanosti, na základě chozrasčotu . . .“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 33, str. 49).

Provedeme-li srovnání tohoto řádu s dříve platným řádem o státních průmyslových trustech z 10. dubna 1923 (SU 1923, 29/336), můžeme říci, že se v něm jako nové uplatňují následující rysy:

a) je zdůrazněna zásada plánovitosti, která se uvádí v přímou spojitost s chozrasčotem, což je zvláště výrazně vyjádřeno v samotném vymezení pojmu státního průmyslového trustu (čl. 2);

b) trust dosáhl v mezích plánu větší samostatnosti, osvobodil se od „poručnictví“ VSNCH v celé řadě otázek (např. disposice majetkem, úvěrování atd.), výrazněji a určitěji se projevily jeho rysy jako chozrasčotní organisace;[19]

---

[18] Podle instrukce STO z 14. června 1928 (SZ 1928, 12/384) bylo správě trustu dáno právo, aby za účasti ředitele podniku určovala rozsah přídělu z dosažených úspor ve prospěch podniku (25—50 %) podle toho, jakých úspěchů dosáhl podnik při snižování vlastních nákladů výroby.

[19] K bodu b) viz G. Amfitěatrov a L. Gincburg, „Upravlenije chozjajstvom i chozjajstvěnnoje pravo za 15 let proletarskoj diktatury“, v sborníku „15 let sovetskogo strojitělstva“, Gos. izdatělstvo „Sovetskoje zakonodatělstvo“, 1932, str. 370.

c) postavení podniku je charakterisováno určitými prvky chozrasčotu, např. pokud jde o vedení samostatného účetnictví, sestavování bilance, řízení běžné práce podniku; jde však o chozrasčot vnitřní.

Důležitým prostředkem k tomu, aby se trusty mohly soustředit výhradně na otázky výrobní činnosti, bylo další vytváření syndikátů, které zbavovaly trusty funkcí spojených s odbytem a zásobováním. Současně je nutno vidět i to, že syndikáty v důsledku svého často monopolistického postavení se staly i šilným činitelem působícím na výrobu, tj. na činnost trustů.

S růstem významu syndikátů dochází také k právní úpravě jejich postavení, hlavních stránek jejich činnosti. Dne 29. února 1928 byl usnesením ÚVV a RLK SSSR schválen Řád o státních syndikátech (SZ 1928, 16/129).

Syndikát je obchodním akciovým sdružením státních trustů, organisovaným na základě statutu jako samostatná právnická osoba, je veden lidovým komisariátem, uvedeným ve statutu, a je činný podle zásad komerčního rozpočtu v souladu s plánovanými úkoly. Jeho základním úkolem je — jak se uvádí v článku druhém řádu — realisace výroby jeho členů nebo získání a nákup základních druhů surovin a předmětů materiálního a technického zásobování s cílem nahradit samostatnou obchodní činnost členů syndikátu.

Pokud jde o zřizování syndikátů, jejich zánik, právní postavení apod., platily v zásadě předpisy obdobné ustanovením o státních průmyslových trustech. Proto se omezuji jen na některé zvláštnosti, které vyplývaly především z toho, že syndikáty měly formu akciové společnosti.

Syndikáty se zpravidla organisují dobrovolnou dohodou trustů, jen výjimečně nuceně. Po schválení statutu syndikátu a uveřejnění potvrzení o tomto schválení přistupují zakládající členové k shromažďování akciového kapitálu (skladočnyj kapital)[20] a provádějí všechna jednání spojená s organisací syndikátu. Po dosažení jedné čtvrtiny minimálního akciového kapitálu svolávají zakládající členové schůzi zmocněnců podniků, které vstupují do syndikátu. Jestliže schůze zmocněnců uzná syndikát za existující, potom správa zvolená schůzí je povinna okamžitě žádat příslušný lidový komisáriát o registraci syndikátu. Správa může přistoupit jménem syndikátu k různým jednáním teprve po zápisu do obchodního rejstříku.

---

[20] Akciový kapitál se skládá z podílů, vnesených členy syndikátu. Podíly mají stejný rozsah stanovený statutem, při čemž nesmí být menší než 1000 rublů. Zvláštní význam pak mělo stanovení hranice tzv. minimálního akciového kapitálu (např. při zřizování a likvidaci sydikátu). Tak pro syndikáty podřízené lidovým komisariátům SSSR byl tento minimální rozsah stanoven na 1 mil. rublů (čl. 30 Řádu), u syndikátů podřízených lidovým komisariátům RSFSR na 500 000 rublů (SU 1928, 99/628).

Obecné řízení a dozor nad činností syndikátu náleží lidovému komisariátu, pod jehož vedení syndikát patří.

Vlastními orgány správy syndikátu jsou: schůze zmocněnců, správa a revisní komise. Schůze zmocněnců se skládá ze zástupců členů syndikátu. Každý člen syndikátu má určitý počet hlasů podle počtu podílů mu náležejících. Na řádných schůzích se projednávají rozpočty, plány činnosti syndikátu pro příští rok, výroční zprávy, bilance a návrhy na rozdělení zisků, volí se správa (alespoň tříčlenná) a revisní komise (rovněž tříčlenná).

Jak již bylo uvedeno, v čele podniku stál ředitel, který měl působit jako jediný odpovědný vedoucí. Ve skutečnosti však, v důsledku toho, že nebyly jasně a přesně rozhraničeny funkce mezi ředitelem, odborovou a stranickou organisací, docházelo k porušování zásady řízení jediným odpovědným vedoucím tím, že odborové a stranické organisace přímo zasahovaly do operativně výrobní práce správy závodu. Důsledkem takovéto praxe bylo snižování odpovědnosti ředitelů, vytvoření stavu, kdy docházelo k různým škodám. O této otázce V. I. Lenin již v roce 1918 napsal:

„... je třeba říci, že každý velký strojový průmysl — to jest právě materiální, výrobní zdroj a základ socialismu — vyžaduje bezpodmínečnou a nejpřísnější *jednotu vůle,* řídící společnou práci set, tisíců a desetitisíců lidí... Jak ale může být zajištěna nejpřísnější jednota vůle? Podřízením vůle tisíců vůli jednotlivce...

Je třeba naučit se spojovat bouřlivý schůzový demokratismus pracujících mas, kypící jako jarní příval vylévající se všude z břehu, s *železnou* kázní při práci, s *bezpodmínečným podřízením se* vůli jediné osoby, sovětského vedoucího pracovníka, při práci."[21]

K odstranění těchto nedostatků přijal ÚV VKS(b) dne 5. září 1929 usnesení „O opatřeních k zavedení pořádku do řízení výroby a o ustanovení zásady vedení podniku jediným odpovědným vedoucím".[22] Ústřední výbor ve svém usnesení zdůraznil, že správa (ředitel) je přímo odpovědná za splnění výrobního plánu a všech výrobních úkolů. Této odpovědnosti odpovídá i její právo: všechna operativně hospodářská nařízení správy jsou bezpodmínečně závazná jak pro nižší správu, tak i pro dělníky bez ohledu na to, jaké postavení zaujímají ve stranických, odborových a jiných organisacích. K zvýšení technické a politické kvalifikace ředitelů ÚV VKS(b) navrhl určitá konkrétní opatření (působení na jednom místě po delší dobu, dodatečné dovolené pro zvýšení teoretické kvalifikace). V usnesení se stanoví úkoly stranických a odborových organisací a vyzdvihuje se, že „stranické a odborové organisace musí systematicky vštěpovat do vědomí dělnických mas, že opatření, prováděná ve-

[21] V. I. Lenin, „Nejbližší úkoly sovětské moci", Spisy, sv. 27, str. 264, 266—267.
[22] „Pravda" ze dne 7. září 1929, č. 206 (4340), str. 1.

doucími podniků, zaměřená k upevnění výrobní disciplíny, zvýšení produktivity práce a racionalisace výroby, jsou opatřeními vyplývajícími ze směrnic strany, sovětské moci a odborů a jsou zaměřena k zlepšení postavení dělníků a k upevnění proletářské diktatury".

Další vývoj správy sovětského průmyslu je určován potřebami socialistické rekonstrukce průmyslu, zejména nutností soustředit se na otázky technického řízení. Stále jasněji se ukazuje, že dosavadní stav, kdy podnik provádí nejrůznější operace jen v rámci své omezené autonomie, to jest jen prostřednictvím trustů, je nevyhovující, že je nutno učinit podnik základním článkem průmyslu. Další rozvoj socialistické ekonomiky, upevnění hospodářského postavení podniků a jejich technické základny v souvislosti se socialistickou rekonstrukcí národního hospodářství nutně vedlo k rozvoji, upevnění a prohloubení chozrasčotu, k tomu, aby jednotlivému podniku byla přiznána majetková samostatnost a právní subjektivita.

Těmito potřebami bylo vyvoláno usnesení ÚV VKS(b) z 5. prosince 1929 „O reorganisaci správy průmyslu".[23]

Podnik se stává základním článkem průmyslu, v rámci plánovaných úkolů je samostatný: do disposice podniku se propůjčuje určitá část prostředků, jejichž rozsah se každoročně určuje výrobně finančním plánem; podnik má samostatnou bilanci; jeho správa nese plnou odpovědnost za splnění plánu. Všechny *podniky* státního průmyslu *jsou převáděny na chozrasčot,* neboť jak se uvádí v usnesení — „chozrasčot odhaluje tvář podniku, napomáhá racionalisaci výroby, správné organisaci odbytu a zásobování a společně s tím vyvolává odpor vůči prvkům byrokratismu a protahování. Současně převedení podniků na chozrasčot napomáhá racionální evidenci výrobní činnosti podniku a seznámení mas s touto činností".[24]

Na základě tohoto usnesení byly zrušeny glavky[25] a na podkladě syndikátů vytvořen nový hospodářskoorganisační útvar — tzv. sdružení pod-

---

[23] „Pravda" ze dne 14. prosince 1929, č. 294 (4428), str. 2.

[24] Na usnesení ÚV VKS(b) z 5. prosince 1929 navazovala dvě další významná opatření, zajišťující převedení podniků na úplný chozrasčot. V r. 1931 byla provedena úvěrová reforma, jejímž cílem bylo znemožnit přímé úvěrování jednoho podniku druhým a která připouštěla jen poskytování úvěrů bankou, jak toho vyžadovaly plánovitost a chozrasčotní methoda hospodaření. Druhým důležitým normativním aktem bylo usnesení STO z 23. července 1931 o obratových prostředcích státních sdružení, trustů a jiných hospodářských organisací (SZ 1931, 46/316), které zajišťovalo podnikům stejnou materiální základnu, jakou měl doposud jen trust. Majetková samostatnost chozrasčotního podniku, které dosáhl na základě usnesení STO z 23. července 1931, měla za důsledek uznání právní subjektivity podniku.

Přechod podniků na úplný chozrasčot neprobíhal však dosti rychle. Ještě v prvé polovině r. 1931 zdaleka ne všechny podniky hospodařily podle zásad chozrasčotu.

[25] Při reorganisaci VSNCH, provedené v těchto letech, byly vytvořeny hlavní správy (glavnyje upravlenija — glavky), jimž byly přímo podřízeny některé největší podniky všesvazového významu. V souvislosti s vytvářením sdružení podniků byly však glavky zrušeny. V letech 1931—32, kdy se přistoupilo k zmenšování (rozdělování)

niků (objediněnije predprijatij, promobjediněnije). Toto opatření bylo podmíněno tím, že došlo v práci glavků a syndikátů k paralelismu. Syndikáty totiž ve svých rukou postupně soustředily faktické řízení příslušných odvětví průmyslu a většina z nich byla nucena se zabývat otázkami výrobních programů, investiční výstavby, plánování, zásobování atp. Protože glavky — při plnění v podstatě stejných funkcí — neměly takové spojení s výrobou jako syndikáty, byly zrušeny. Hlavním úkolem sdružení podniků je plánování výroby, plánování a řízení investiční výstavby, technické řízení, organisace odbytu a zásobování, řízení obchodní a finanční činnosti, příprava a rozmístění kádrů, jmenování a odvolání vedoucího personálu. *Sdružení podniků je chozrasčotním orgánem*, má svou bilanci. Zisk sdružení je určován rozdílem mezi prodejními cenami a vlastními náklady výroby. Rozlišují se tři typy sdružení podniků: A) — sdružení, zahrnující podniky a trusty jen svazového významu, B) — sdružení, zahrnující podniky a trusty jak svazového, tak i republikového a místního významu a C) — sdružení typu syndikátu, sdružující trusty a podniky jen republikového a místního významu.[26]

V souvislosti s těmito změnami se mění i postavení trustu. Zatím co dříve trust byl hlavním článkem průmyslu, nyní se stává jen zprostředkujícím článkem mezi podnikem a sdružením podniků. (Podnik totiž může vstoupit do sdružení nejenom prostřednictvím trustů, ale i přímo.) Trusty musí soustřeďovat svou práci na otázky technického řízení, racionalisace a rekonstrukce.

Rovněž se mění i funkce VSNCH, který má v poměru k nižším orgánům omezit své zásahy v operativní oblasti a soustředit se hlavně na sestavení výrobně finančních plánů rozvoje průmyslu a jeho technické rekonstrukce, na koordinaci výroby jednotlivých průmyslových odvětví, na vypracování hlavních směrnic pro běžné plánování, na kontrolu plnění těchto plánů, na upevňování a instruování hospodářských orgánů.

K zajištění co nejlepšího technického vedení nižších hospodářských orgánů se zřizuje při VSNCH SSSR technickoekonomická správa, při sdruženích podniků skupiny vysoce kvalifikovaných odborníků. V trustech a podnicích provádějí technické řízení zvlášť vyčleněné buňky vysoce kvalifikovaných odborníků, osvobozených od jakékoli jiné práce.

---

sdružení podniků, tato se změnila v operativní organisace, plánující práci jen těch podniků, které vstoupily do sdružení. Sdružení podniků ztratilo tak funkce plánování pro celá odvětví. Proto bylo nutno v soustavě VSNCH opět obnovit systém hlavních správ VSNCH (glavků) pro celé průmyslové odvětví. (Viz P. Ljaščenko, „Istorija narodnogo chozjajstva SSSR, tom III, Socializm", Gosudarstvennoje izdatělstvo političeskoj litěratury, Moskva, 1956, str. 234 a 314).

[26] Podrobnosti o jednotlivých typech sdružení podniků, jakož i o jejich dalším vývoji viz I. N. Ananov, „Razvitije organizacionnych form upravlenija promyšlennostju v SSSR", Gosjurizdat, Moskva, 1958, str. 37—38 a 40—41.

Z uvedeného přehledu vyplývá, že vývoj správy sovětského průmyslu je v tomto období charakterisován následujícími momenty:

1. Rozšiřováním a prohlubováním zásad chozrasčotu v práci podniků, trustů, sdružení podniků (příp. dříve i syndikátů). Zatím co na počátku socialistické industrialisace země byl úplný chozrasčot uplatňován jen v trustech a v podnicích existoval jen chozrasčot vnitřní, tak po úspěších, dosažených socialistickou industrialisací, které vedly k posílení podniků, se přechází k úplnému chozrasčotu v podnicích.

Projevují se v zásadě všechny hlavní podmínky chozrasčotního hospodaření: a) operativně hospodářská samostatnost chozrasčotního podniku při plnění plánu; b) materiální odpovědnost podniků za výsledky jejich hospodářské činnosti, především za zachování a rozšiřování státních prostředků jim přidělených; c) materiální zainteresovanost podniku a jeho pracovníků na splnění a překročení výrobních a finančních plánů; d) soustava smluvních vztahů mezi podniky.

2. Prostřednictvím chozrasčotu se zajišťuje spojení centralisovaného řízení hospodářství s operativně hospodářskou samostatností jednotlivých hospodářských orgánů.

Centralisované řízení se projevuje zejména při plánování, určování rozsahu a zdrojů tvoření jednotlivých fondů, při jmenování řídících orgánů trustů a podniků, atd.

Operativně hospodářská samostatnost umožňuje maximální rozvinutí a využití místní iniciativy při plnění a překročení plánovaných úkolů. Projevuje se v tom, že chozrasčotní organisaci (nejprve trustu, později i podniku) je přiznána majetková samostatnost a právní subjektivita, že má právo a povinnost vést samostatnou bilanci, mít běžný účet v bance a může získat krátkodobý úvěr (od úvěrové reformy v r. 1931 výlučně bankovní).

B) Plánování rozvoje národního hospodářství

S vzrůstem socialistického sektoru v národním hospodářství se rozšiřovala sféra působení ekonomického zákona plánovitého (proporcionálního) rozvoje národního hospodářství, umožňujícího vlastní plánovité řízení národního hospodářství. Plánování národního hospodářství muselo odpovídat požadavkům základního ekonomického zákona socialismu a zákona plánovitého (proporcionálního) rozvoje národního hospodářství, které se v socialistickém státě vždy realisují podle stupně rozvoje výrobních sil, podle existujících materiálových zdrojů a podle vnitřní a zahraniční situace. V prvních letech socialistické industrialisace v SSSR to znamenalo, že plánování — má-li odpovídat těmto konkrétním požadavkům — musí zajišťovat urychlený rozvoj těžkého průmyslu. Můžeme říci, že plánování bylo jedním z nástrojů úspěšného splnění úkolů socialistické

industrialisace, na druhé straně však současně provádění socialistické industrialisace vytvářelo možnost a nutně vedlo k zdokonalování samotného plánovitého řízení národního hospodářství.

Výrazem zvyšování úrovně plánovitého řízení národního hospodářství v této době je upevňování plánovacích orgánů, přechod od krátkodobých plánů k plánu perspektivnímu a konečně i změny v samotné metodice plánování.

Vrcholným plánovacím orgánem je Státní plánovací komise při Radě práce a obrany (Gosudarstvennaja planovaja komissija, Gosplan SSSR).[27] Podle Leninovy charakteristiky náležejí Gosplanu tyto úkoly:

„...a) Rozpracování jediného celostátního plánu, způsobů a cest jeho uskutečnění.

b) Projednání a koordinace s celostátním plánem výrobních programů a návrhů plánů různých ústředních orgánů, a rovněž oblastních (hospodářských) organisací ve všech odvětvích národního hospodářství a stanovení posloupnosti prací.

c) Vypracování opatření celostátního charakteru k rozvoji poznatků a k organisaci výzkumů, nutných pro uskutečnění plánu státního hospodářství a rovněž k využití a přípravě potřebného personálu.

d) Vypracování opatření k rozšíření znalostí o plánu národního hospodářství, o způsobech jeho provedení a formách příslušné organisace práce v širokých kruzích obyvatelstva."[28]

Gosplanu SSSR jsou podřízeny státní plánovací komise svazových republik, autonomních republik[29] a jiné plánovací orgány. Usnesením RLK SSSR z 14. června 1928 (SZ 1928, 37/342) byly zřízeny plánovací orgány lidových komisariátů SSSR, jimž bylo uloženo vypracovat generální, perspektivní plán a roční kontrolní čísla příslušného odvětví národního hospodářství, vypracovat souhrnný roční plán, řídit plánovací práce jednotlivých správ a usměrňovat plánovací orgány lidových komisariátů svazových republik aj. Tyto orgány, které je možno označit za orgány úsekového plánování, jsou podřízeny směrnicím Gosplanu v oblasti metodologie plánování a lhůtám určeným ke splnění stanovených úkolů.

K důležitým změnám však dochází v samotném plánování, v jeho metodice. Mezi významnější právní akty, upravující způsob sestavování a rozpisu plánu, náleží usnesení o kontrolních číslech průmyslu (SZ 1926, 56/422) a o sestavování každoročních výrobně finančních plánů (SZ 1926, 56/423), usnesení RLK SSSR z 5. září 1928 „O způsobu každoročního plá-

---

[27] V těchto letech řád o Gosplanu SSSR nebyl vydán.

[28] „Leninskij sbornik", sv. XX, Partizdat, 1932, str. 25.

[29] Podle usnesení RLK RSFSR „O způsobu koordinace plánování mezi autonomními republikami a ústředními orgány RSFSR" (SU 1927, 57/396) byly vztahy státní plánovací komise autonomní republiky ke Gosplanu a jiným orgánům svazové republiky obdobné vztahům v poměru: SSSR — svazová republika.

nování průmyslu SSSR" (SZ 1928, 57/508) a usnesení sovětské vlády, schvalující samotná kontrolní čísla.

Úkolem ročních kontrolních čísel bylo dávat obecnou perspektivu vývoje národního hospodářství v celku a nejdůležitější základy (číselné limity a hlavní směrnice) pro sestavení operativních hospodářských plánů podle odvětví, plánovaných z ústředí, jak pro celý Sovětský svaz, tak i pro svazové republiky.

Postup při rozpracování a schvalování kontrolních čísel byl následující: Gosplan SSSR dával úřadům SSSR a státním plánovacím komisím svazových republik k 1. červenci předběžné pokyny o rozsahu možných investic a předběžné hospodářské směrnice, vycházeje z upřesněného perspektivního plánu. Obdobně Gosplan svazové republiky určoval tyto údaje ústředním orgánům svazové republiky a oblastním plánovacím orgánům. Úřady SSSR a státní plánovací komise svazových republik do 1. srpna odevzdávají Gosplanu SSSR návrhy kontrolních čísel podle příslušných hospodářských odvětví v republikovém a oblastním průřezu. Gosplan SSSR k 1. září předkládá RLK SSSR kontrolní čísla v definitivní formulaci. Po schválení kontrolních čísel sovětskou vládou, předávají se ústředním orgánům a vládám svazových republik ty části plánu, jež obsahují číselné limity a základní směrnice. Potom se přistupuje k určení ročních výrobně finančních úkolů a ročních plánů investičních prací.[30]

Způsob stanovení těchto úkolů a jejich rozdělení je možno nejlépe ukázat v oblasti průmyslu. Na základě kontrolních čísel národního hospodářství, schválených RLK SSSR, ústřední orgán — tj. VSNCH SSSR — stanoví roční výrobně finanční úkoly a roční plány investičních prací podřízeným podnikům *všesvazového* významu a rovněž VSNCH svazových republik. VSNCH svazových republik tyto úkoly rozdělují jim podřízeným podnikům *republikového* významu a svým místním orgánům. Oblastní, krajské, gubernské, okružní a tomu odpovídající orgány VSNCH svazových republik dělí tyto úkoly mezi jim podřízené podniky (tj. mezi podniky *místního* významu) a své základní orgány. Způsob rozdělování těchto

---

[30] První kontrolní čísla byla vypracována v Gosplanu na r. 1925/26. Jejich hlavní chybou bylo, že opomíjela důležité problémy socialistické výstavby, že se omezovala na prognosu. Tyto chyby se opakovaly i v kontrolních číslech pro r. 1926/27. Proto tato kontrolní čísla nebyla přijata. Teprve kontrolní čísla pro příští rok, sestavená Gosplanem na základě směrnic plenárního zasedání ÚV a ÚKK ze dne 9. srpna 1927, přinesla zlepšení a mohla být schválena vládou. Tato čísla obsahovala směrnice a limity pro hospodářskou výstavbu a byla základem pro sestavení operativních plánů a státního rozpočtu; v podstatě zahrnovala průřezy podle jednotlivých republik. Kontrolní čísla pro r. 1928/29, pro jejichž vypracování se stala hlavní směrnicí resoluce ÚV VKS(b) ze dne 24. listopadu 1928, byla již hospodářským plánem, který obsahoval ve své první části úkoly pro celé národní hospodářství. V druhé části byla uvedena kontrolní čísla pro jednotlivé svazové republiky (RSFSR, USSR, ZSFSR, BSSR, Uzbekistan a Turkmenistan) a v jejich rámci pro jednotlivé hospodářské rajóny.

úkolů je určován Hospodářskou radou příslušné svazové republiky, případně místními výkonnými výbory. Tímto způsobem se stanovené úkoly rozdělují mezi jednotlivé podniky (všesvazového, republikového a místního významu) nejpozději do jednoho měsíce ode dne schválení kontrolních čísel RLK SSSR. Samy podniky si pak sestavují — v souladu se stanovenými úkoly — své roční výrobně finanční plány.

Veliké úkoly rozvoje výrobních sil a s tím spojené úkoly společenské přestavby v těchto letech, které nebylo možno řešit během jediného roku, nýbrž v průběhu několika let, vyžadovaly přechod od plánování ročního k plánování perspektivnímu. Nutnost přechodu k perspektivnímu plánování souvisela i s výrobním cyklem výstavby značného počtu velikých průmyslových, dopravních a jiných objektů, která rovněž vyžaduje několik let. Toto vedlo k realisaci vyššího stupně plánování, kdy roční plány vycházejí z plánu perspektivního, tj. z plánu pětiletého.

Již IV. sjezd sovětů SSSR svým usnesením z 27. dubna 1927 uložil vládě, aby v nejkratší lhůtě zajistila vypracování pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství (SZ 1927, 21/239). These o směrnicích pro sestavení pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství, navržené politbyrem ÚV projednalo a schválilo společné plenární zasedání ÚV a ÚKK VKS(b) (říjen 1927). Tyto these byly přijaty XV. sjezdem (prosinec 1927) jako směrnice k sestavení pětiletého plánu národního hospodářství. Sjezd uložil Ústřednímu výboru, aby zajistil vypracování pětiletého plánu a jeho projednání na nejbližším sjezdu sovětů a aby zajistil pečlivé a všestranné posouzení návrhu plánu ve všech místních, sovětských, odborových, stranických a jiných organisacích.

Gosplan SSSR vypracoval dvě varianty návrhu pětiletého plánu — minimální a optimální. Úkoly optimální varianty přesahovaly úkoly varianty minimální asi o 20 %. Sovětskou vládou byla usnesením z 23. dubna 1929 „O pětiletém národohospodářském plánu pro období 1928/29 — 1932/33" (SZ 1929, 29/268) schválena jako program hospodářské výstavby pro příštích pět let optimální varianta. Rovněž XVI. konference strany (duben 1929) schválila optimální variantu pětiletého plánu přijatou RLK SSSR jako plán, jenž plně odpovídá směrnicím XV. sjezdu strany. Nejvyšším státním orgánem — pátým sjezdem sovětů SSSR — byl přijat pětiletý plán dne 28. května 1929 (usnesení „O pětiletém plánu rozvoje národního hospodářství" — SZ 1929, 35/311).

K provedení plánovaných úkolů stanovil pětiletý plán pro léta 1928/32 rozsah investic v národním hospodářství na 64,6 miliardy rublů; z toho do průmyslu 16,4, v zemědělství 23,2, v dopravě 10, a v elektrifikaci 3,1 miliardy rublů. První pětiletka počítala s výstavbou 42 rajónních elektráren a 1500 nových průmyslových podniků. Přitom šlo o budování podniků

těch průmyslových odvětví, která v SSSR buď doposud vůbec neexistovala nebo jejich základna byla velmi omezená jako např. výroba turbin, traktorů, letadel, automobilů atd. Největší pozornost byla věnována rozvoji těžkého průmyslu, zahrnujícímu strojírenství, jež se stalo hlavním článkem pětiletého plánu. Při 2,8násobném zvýšení celkové produkce plánovaného průmyslu, zvětšení produkce strojírenství mělo dosáhnout 3,3násobku. Pětiletý plán počítal při celkovém vzrůstu národního hospodářství s rozhodujícím růstem socialistického sektoru ve městě i na venkově: v průmyslu z 80 % v r. 1927/28 na 92 % v r. 1932/33, v zemědělství z 2 % na 15 % a v maloobchodním obratu ze 75 % na 91 %.

Z těchto a ostatních údajů vyplývá, že pětiletý plán plně zajišťoval:

„a) maximální rozvoj výroby výrobních prostředků, jež je základem industrialisace země; b) rozhodující zesílení socialistického sektoru ve městě i na vesnici na úkor kapitalistických živlů v národním hospodářství, zapojením miliónových mas rolnictva do socialistické výstavby na podkladě družstevní pospolitosti a kolektivní práce a poskytování všemožné pomoci soukromým hospodářstvím chudých a středních rolníků v jejich boji proti kulackému vykořisťování; c) odstranění neobyčejné zaostalosti zemědělství oproti průmyslu a hlavně vyřešení otázky obilí; d) značné zvýšení materiální i kulturní úrovně dělnické třídy a pracujících mas na vesnici; e) upevnění vedoucí úlohy dělnické třídy na podkladě rozvíjení nových forem hospodářského svazku s hlavními masami rolnictva; f) upevnění hospodářských a politických posic diktatury proletariátu v jejím boji proti domácím i zahraničním třídním nepřátelům; g) hospodářský a kulturní vzestup národních republik a zaostalých krajů a oblastí; h) značné posílení obranyschopnosti země; ch) velký pokrok v uskutečňování hesla strany: dohnat a předehnat technicky a hospodářsky vyspělé kapitalistické země.“[31]

Pětiletý plán byl splněn již za 4 roky a 4 měsíce. Byly vyvráceny všechny pochybnosti nepřátel strany, buržoasních odborníků a politiků o nesplnitelnosti úkolů, stanovených pětiletým plánem, kteří psali o tom, že „cifry VSNCH stojí za hranicemi možného pro toto období pěti let“ (prof. Bogolepov), že „splnění pětiletého plánu za 50 let by bylo grandiosním dílem“ (předseda „ruského“ výboru německého hospodářství Kremer) atp.[32]

Rozhodujícím činitelem v splnění a překročení stanovených úkolů byla iniciativa pracujících mas, jež se v tomto období projevuje v přechodu k *masovému* socialistickému soutěžení. Již v letech 1926—1928 vznikají první údernické brigády (např. na moskevsko-kazaňské dráze, na textil-

[31] „KSSS v resolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV“, SNPL, 1956, sv. II, str. 470.

[32] „XVI. sjezd Vkp(b), Stěnografičeskij otčet“, Partizdat CK Vkp(b), 1935, str. 841. (Referát V. V. Kujbyševa, „O vypolněniji pjatiletněgo plana promyšlennosti.“)

ních závodech v Leningradě aj.). Počátkem roku 1929 se organisování údernických brigád začíná šířit po celé zemi. Potvrdila se Leninova slova z článku „Jak organisovat soutěžení?", uveřejněného v předvečer pátého výročí Leninova úmrtí, o tom, že

„. . . socialismus nejen netlumí soutěžení, nýbrž naopak, poprvé vytváří možnost rozvinout je opravdu *široce*, v opravdu *masovém* rozsahu, přitáhnout skutečně většinu pracujících na pole takové činnosti, kde mohou ukázat, co dovedou, kde mohou rozvinout své schopnosti a své nadání, jehož je v lidu nedotčený zdroj . . ."[33]

Velký význam pro další rozvoj socialistického soutěžení mělo dále provolání XVI. konference VKS(b) „Ke všem dělníkům a pracujícím rolníkům", vyzývající k dalšímu rozvinutí socialistického soutěžení — tohoto mohutného prostředku k probuzení a organisování iniciativy mas pro splnění pětiletého plánu.

Důležitou úlohu při plnění velkých úkolů rozvoje národního hospodářství v těchto letech sehrála organisátorská práce a konkrétní řízení nejvyšších státních orgánů. Všechny tyto orgány (sjezdy sovětů, Ústřední výkonný výbor, Rada lidových komisařů, Rada práce a obrany) soustavně projednávaly nejnaléhavější hospodářské otázky, stanovily svými usneseními hlavní úkoly.[34] Zvláště důležitá úloha zde připadala dělnicko-rolnické inspekci a ÚKK,[35] která se řídila Leninovým pokynem, že jejím hlavním úkolem je obratně a včas zjednávat nápravu.

„Abychom uměli zjednávat nápravu, k tomu je třeba, za prvé, *zkoumat* a prozkoumat způsob práce v tom či onom úřadě, podniku, oddělení apod.; za druhé včas *provést* nezbytné praktické změny, uskutečnit je v praxi."[36]

Tak např. jen v období mezi XV. a XVI. sjezdem strany provedla dělnicko-rolnická inspekce průzkum hutnictví, bavlnářského průmyslu, naftárenského průmyslu, dopravy.[37]

C) Výchova kádrů pro průmysl

Cílem socialistické industrialisace bylo nejenom zvýšit celkově průmyslovou výrobu, ale také dosáhnout kvalitativně technických zlepšení

---

[33] V. I. Lenin, „Jak organisovat soutěžení?", Spisy, sv. 26, str. 367 (rusky).

[34] Tak např. ÚVV se zabýval stavem dopravy a perspektivami jejího vývoje (SZ 1929, 12/124), RLK otázkami elektrifikace (SZ 1927, (11/108), Rada práce a obrany investiční výstavbou v papírenském průmyslu (SZ 1928, 7/62) apod.

[35] Podle Leninových pokynů (články „Raději méně, ale lépe", „Jak máme reorganisovat Dělnicko-rolnickou inspekci") byl v roce 1923 spojením lidového komisariátu dělnicko-rolnické komise a Ústřední kontrolní komise vytvořen inspekční orgán Dělnicko-rolnická inspekce — ÚKK (Raboče-krestjanskaja inspekcija, Rabkrin), jehož úkolem bylo zajistit přebudování státního aparátu a zlepšení jeho pracovních metod.

[36] V. I. Lenin, „K úkolům dělnicko-rolnické inspekce, jak je chápat a plnit", Spisy, sv. 33, str. 33.

[37] „XVI. sjezd Vkp(b), Stěnografičeskij otčet", Partizdat CK Vkp(b), 1935, str. 539 až 544. (Referát S. Ordžonikidzeho, „Otčet CKK XVI. sjezdu Vkp(b)".)

ve výrobním procesu. Proto se při obnově základních průmyslových fondů a při budování nových podniků počítá s využitím nové techniky.

Uplatňování nové techniky při budování socialistického průmyslu si vyžadovalo zvýšení počtu odborníků, zejména techniků a inženýrů. V průmyslu pracovalo neobyčejně nízké procento inženýrů a ještě nižší procento techniků. V technických funkcích bylo abnormálně vysoké procento „praktiků" (v roce 1928 39 %).

Jakost práce sovětského průmyslu trpěla nejenom nedostatkem vedoucích technických kádrů, ale vůbec nedostatkem kvalifikovaných pracovních sil. V roce 1929 byl ve veškerém průmyslu tento poměr mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky (v % k celkovému počtu dělnictva): 41,3 % kvalifikovaných a 58,7 % nekvalifikovaných dělníků.[38] Úkol masového zvyšování kvalifikace dělníků byl vyřešen teprve v následujících letech, např. organisováním kursů pro zvýšení kvalifikace, proto si podrobněji povšimneme jen otázky výchovy technickoinženýrských kádrů.

O tom, jak důležité místo zaujímala otázka výchovy kádrů, svědčí to, že jen pro první pětiletku bylo třeba podle údajů Státní plánovací komise 1 200 000 inženýrů a techniků. Bez vyřešení tohoto úkolu nebylo možno zvládnout velké úkoly socialistické výstavby.

Diferenciace v řadách starých odborníků, případy hospodářské kontrarevoluce (např. šachtinský případ) ještě ostřeji postavily otázku výchovy nových kádrů pro průmysl a dopravu. Přitom však komunistická strana varovala před dvěma extrémy: „... aby se na jedné straně slepě nedůvěřovalo zjevně nepřátelským odborníkům a aby na druhé straně nebyla šmahem projevována nedůvěra loyálním odborníkům, což v některých případech vypadá jako pronásledování odborníků."[39]

Nejdůležitějšími otázkami přípravy nových kádrů se zabývalo plenární zasedání ÚV VKS(b), které dne 12. července 1928 přijalo resoluci „O zlepšení přípravy nových odborníků". Znovu byly tyto otázky projednány na listopadovém zasedání Ústředního výboru (1929), jež přijalo resoluci „O kádrech v národním hospodářství". K provedení stranických směrnic, obsažených v resolucích, byla sovětskými státními orgány provedena řada důležitých opatření.

Přistoupilo se k připojování vysokých a středních technických škol k trustům a velkým podnikům. Tyto školy byly pod správou VSNCH a li-

---

[38] K. J. Vorošilov, „Za generální linii strany". Referát o činnosti ÚV Vks(b) na II. leningradské oblastní stranické konferenci 5. a 6. března 1929. — Ve sborníku K. J. Vorošilov, „Stati a projevy 1925—1936", Naše vojsko, Praha, 1952, str. 259.

[39] „KSSS v resolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV", SNPL, 1956, sv. II., str. 526.

dového komisariátu dopravy; lidovému komisariátu osvěty náleželo jen programově metodické vedení. Tento proces byl zahájen v roce 1928.[40]

Nešlo však jen o to, aby se školy přiblížily výrobě. Sami posluchači se měli více seznámit s výrobní praxí: proto bylo ustanoveno, aby studenti během svého studia prošli alespoň desetiměsíční praxí (SZ 1928, 58/513, čl. 14).

I do samotného studia byly vneseny vážné změny, zejména usnesením ÚVV a RLK SSSR z 29. srpna 1928 „O přípravě nových specialistů, jejich rozmístění a využití" (SZ 1928, 58/511) a usnesením RLK SSSR z 3. července 1929 „O opatřeních k zajištění kádrů inženýrů pro národní hospodářství" (SZ 1929, 43/382). Šlo o opatření směřující k budování vysokých technických škol nového typu s délkou studia po 3—4 roky (dříve 5—6 let), s prohloubenou specialisací. Proto se dává přednost organisování vysokých technických škol s více fakultami. Připravuje se rovněž revise učebních plánů a programů. Zdůrazňuje se, že je nutno omezit počet všeobecných kursů z oboru společenských věd a místo toho přednášet konkrétní ekonomiku příslušného průmyslového odvětví.

Pokud jde o rozmisťování absolventů vysokých a středních škol určitého druhu, byla pro absolventy stanovena povinnost pracovat po tři léta ve výrobě podle směrnic příslušných hospodářských orgánů (SZ 1928, 58/513, čl. 17).[41]

Značná pozornost byla věnována i otázkám finančního zabezpečení vysokých a středních technických škol, zlepšení materiálního postavení profesorů a ostatních vysokoškolských učitelů, aspirantů a studentů. Tak na základě usnesení ÚVV a RLK SSSR z 27. července 1928 „O zvýšení financování technického vzdělání a zlepšení materiálního zajištění studentů" (SZ 1928, 46/410) byla zvýšena stipendia studentů a aspirantů; podnikům bylo umožněno zřizovat vlastní stipendia jako doplněk státních; platy profesorů byly na vysokých technických školách a průmyslových středních školách zvýšeny o 30 % (příp. o 15 % na jiných vysokých a středních školách). V r. 1928/29 bylo pro potřeby vysokých škol plánováno zvýšení výdajů o 45 mil. rublů ve srovnání s předcházejícím rokem, pro rok 1929—30 byla určena celková částka 156,5 mil. rublů.

Velká pozornost byla věnována využití poznatků světové techniky. Tak např. většímu počtu mladých odborníků se umožňovalo studovat v zahra-

---

[40] Srov. usnesení ÚVV a RLK SSSR z 27. července 1928 „O převedení některých vysokých a středních technických škol do správy VSNCH a lidového komisariátu dopravy" (SZ 1928, 46/409). Příslušným orgánům bylo uloženo ukončit ho do začátku školního roku 1929/30 (SZ 1928, 43/382, čl. 2). Rovněž i tovární učednické školy (tzv. fabrično zavodskoje učeničestvo) byly v roce 1929 převedeny do správy orgánů průmyslu (SZ 1929, 24/212).

[41] Podrobnou právní úpravu obsahuje usnesení ÚVV a RLK SSSR z 18. května 1929 „O způsobu rozmisťování osob, které ukončily vysokou nebo střední technickou školu, do práce" (SZ 1929, 34/298).

ničí (v r. 1928 — 250, v r. 1929 nejméně 500), do SSSR byli zváni vynikající odborníci k přednáškám, byl vysloven požadavek vydávat překlady zahraniční technické literatury v co největším počtu. Pro posluchače vysokých technických škol se považovalo za závazné studium alespoň jednoho světového jazyka.

Díky velké organisátorské práci stranických a státních orgánů bylo v těchto letech dosaženo značných úspěchů ve výchově nových technických kádrů. O zvýšení počtu odborníků svědčí tyto údaje:[42]

	Střední techn. školy		Vysoké školy a vys. techn. školy		Dělnické fakulty	
	škol	studentů	škol	studentů	škol	studentů
1927/28	1033	188.542	109/62	159.774	147	49.233
1928/29	1054	207.828	110/62	166.824	177	56.652
1929/30	1111	235.563	132/62	191.055	239	68.185

Právě v této době byly položeny základy pro úspěchy sovětské společnosti, která dnes předstihuje nejpřednější kapitalistické země světa nejenom počtem technické inteligence, vycházející každoročně z vysokých škol, ale v mnoha směrech také úrovní sovětské techniky.

D) Úloha sovětského práva v boji za vyšší produktivitu práce, za upevnění pracovní kázně, za režim hospodárnosti

Jak již bylo řečeno (viz str. 192), tempo rozvoje výstavby socialistického průmyslu záviselo především na výši akumulace znárodněného průmyslu. Jak se uvádí v resoluci XV. konference VKS(b) „O hospodářské situaci země a úkolech strany"

„... základní podmínky zvyšování vnitroprůmyslové akumulace jsou: rozhodné snižování režijních nákladů, zrychlování obratu kapitálu, *všemožná racionalisace průmyslu, jeho vybavení nejnovějšími technickými vymoženostmi, zvyšování produktivity práce a upevňování pracovní disciplíny* ..." (podškrtnuto mnou — K. S.).[43]

Z těchto důvodů nabývá značného významu *zdokonalování techniky, racionalisace* průmyslové výroby. Prostředkem a zdrojem racionalisace výroby je objev a uplatňování nových vynálezů ve výrobě a iniciativa pracujících, projevující se v podávání zlepšovacích námětů. Rada lidových

---

[42] Tabulka sestavena podle statistického sborníku „Podgotovka kadrov v SSSR 1927—1931", Gosudarstvennoje socialno-ekonomičeskoje izdatělstvo, Moskva, 1933, str. 64—65.

[43] „KSSS v resolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV", SNPL, 1956, sv. II, str. 243.

komisařů SSSR učinila svými usneseními „O opatřeních k podpoře vynalézání" (SZ 1928, 26/235)[44] a „O využití vynálezů" (SZ 1928, 44/399) důležitá opatření k podpoře vynalézání. Především šlo o opatření organisačního rázu: u lidových komisariátů, které mají ve své správě průmyslové podniky, se zřizují orgány pro podporu vynalézání, jejichž úkolem je poskytovat vynálezcům v nutných případech vědeckou a technickou pomoc, objasnit technickou a hospodářskou hodnotu vynálezů, napomáhat realisaci vynálezů atd. Rovněž u průmyslových a dopravních podniků s více než 100 zaměstnanci se zřizovaly orgány s obdobnými úkoly, tzv. expertní komise. Mezi organisační opatření je nutno zahrnout i to, že v případech zvláště důležitých vynálezů vedoucí ústředního orgánu SSSR nebo svazové republiky jmenoval osobu odpovědnou za provedení vynálezu a za přijetí dalších opatření k jeho dalšímu zdokonalení. Vynálezy tohoto druhu oznamoval VSNCH SSSR dělnicko-rolnické inspekci, jejímž úkolem bylo sledovat jejich využití. Další opatření směřují k zvýšení materiální zainteresovanosti vynálezců a zlepšovatelů (v továrnách a závodech se zřizují zvláštní fondy k podpoře vynalézání), k usnadnění vstupu zlepšovatelů na dělnické fakulty a střední technické školy.

Iniciativa pracujících se zvláště výrazně projevovala formou tzv. výrobních porad (proizvodstvennyje sověščanija) a tzv. prozatímních kontrolních komisí (vremennyje kontrolnyje komissiji).[45]

Práce výrobních porad, které jsou „nejlepší formou pro získávání širokých dělnických mas pro praktické výstavby sovětského hospodářství, pro jejich výchovu k tomu, aby chápaly, že zájmy pracujících úzce závisí na tom, jaké hospodářské úspěchy bude mít socialistický stát, a pro výběr a výchovu nových kádrů hospodářských a administrativních pracovníků z řad dělníků",[46] po dlouhou dobu trpěla vážnými nedostatky. Základní

---

[44] K obdobné úpravě se přistoupilo i ve svazových republikách, viz např. usnesení Rady lidových komisařů RSFSR „O opatřeních k podpoře vynalézání" (SU 1928, 131/858).

[45] Výrobní porady začaly rozvíjet svou činnost již v r. 1923. Nejprve se zabývaly drobnými otázkami, později přecházejí k projednávání složitějších otázek: zajímají se o včasné dodání surovin a jejich kvalitu, o zajištění topiva pro podnik atd. V těch velkých podnicích, kde nebylo možné, aby se sešla k posouzení těchto otázek schůze všech dělníků, byla praxí vytvořena jiná forma — výrobní konference. Výrobní konference se skládá z delegátů, volených výrobními poradami jednotlivých provozů. Jako orgán, ulehčující práci výrobních porad se vytvořily prozatímní kontrolní komise (3 až 7členné) volené výrobními poradami, příp. výrobními konferencemi. Jejich úkolem bylo besedovat s dělníky, přihlížet k jejich podnětům, vyžadovat od správy podniku různé cifry, materiály a doklady pro to, aby na jejich podkladě mohly předkládat výrobním poradám dostatečně promyšlená a prověřená opatření. Koncem r. 1927 existovalo již asi 200 těchto komisí, jejich počet se postupně zvětšoval a měly být postupně organisovány na závodech s více než 300—500 zaměstnanců. (Viz N. Zorin: „Vovlečenije mas v chozjajstvennoje strojitělstvo", v sborníku „Sovetskaja děmokratija", izdanije žurnala „Sovetskoje strojitělstvo", Moskva, 1929, str. 174—175).

[46] „KSSS v resolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV", SNPL, 1956, sv. II, str. 180.

chybou bylo, že do práce výrobních porad se zapojovalo velmi málo dělníků. Předpokládá se, že v r. 1927 do výrobních porad bylo zapojeno asi 15 % všech dělníků.[47]

K obratu v práci výrobních porad dochází v r. 1929. Zvyšuje se účast dělníků na výrobních poradách (např. v Donbasu, v moskevských a leningradských podnicích se na práci výrobních porad podílelo 65 % všech dělníků), zvyšuje se počet realisovaných návrhů (v prvním pololetí r. 1928/29 bylo splněno 72,4 %, v druhém pololetí téhož roku 74,8 % všech návrhů). K tomuto obratu dochází hlavně na základě masového rozvoje socialistického soutěžení a údernictví. Působí zde i obrat odborů čelem k výrobě.

Kladný vliv zde mělo opatření, provedené na základě usnesení ÚV VKS(b) z 5. září 1929, na jehož základě byli předsedové výrobních porad jmenováni pomocníky ředitele se speciálním úkolem: realisovat rozhodnutí výrobních porad a komisí, realisovat návrhy dělníků. Dále usnesením RLK SSSR z 18. července 1929 „O opatřeních k zesílení práce výrobních porad a využití iniciativy dělníků a zaměstnanců při zlepšení výroby" (SZ 1929, 47/415) byly hospodářské orgány zavázány přijmout včasná opatření k uskutečnění všech návrhů výrobních porad a jednotlivých zaměstnanců, přijatých správou podniku, ale ještě nerealisovaných. V státních podnicích se začala vést evidence podaných návrhů, jejich plnění, evidence výdajů a úspor, spojených s jejich provedením. Usnesení zdůrazňovalo i nutnost zvýšení hmotné zainteresovanosti: podniky při přijetí návrhů, za něž se platily prémie, vyplácely okamžitě 50 % prémie a zbývající část po provedení návrhu.

Do popředí vystupovala stále více nutnost *zvýšení produktivity práce* každého jednotlivého pracovníka, neboť její zvyšování je podmínkou neustálého růstu socialistické výroby. Jako nezbytná podmínka splnění úkolů socialistické industrialisace země je v těchto letech plánováno podstatné zvýšení produktivity práce: v r. 1927/28 o 17,6 %, v r. 1928/29 o 21,4 %, v r. 1929/30 o 24,6 % (vždy ve srovnání s předcházejícím rokem), v průběhu celé pětiletky bylo plánováno zvýšení produktivity práce v průmyslu o 110 %. Plánované úkoly však nebyly zcela splněny. I když produktivita práce rostla, docházelo k nesouladu mezi růstem mezd a růstem produktivity práce. Mzdy rostly rychleji než výrobnost práce. Teprve v letech 1928—1929, jak nám ukazuje níže uvedená tabulka,[48] dochází k obratu.

---

[47] „XV. sjezd Vkp(b), Stěnografičeskij otčet", Gosudarstvnnoje izdatělstvo, Moskva-Leningrad, 1928, str. 86. (Referát J. V. Kosiora, „Organizacionnyj otčet CK XV. sjezdu Vkp(b)".).

[48] Sestaveno podle diagramu uvedeného v knize: „Kontrolnyje cifry pjatiletnego plana promyšlennosti na 1928—1929—1932—1933 gg.", Gosudarstvennoje techničeskoje izdatělstvo, Moskva, 1929, str. 48.

Růst mezd a produktivity práce v letech 1924/25 až 1929/30.
(1924/25 = 100 %)

1924/25	100	100
1925/26	125,2	111,3
1926/27	140,2	126,8
1927/28	154,5	144,4
1928/29	167,3	165,8
1929/30	174,5	190,4

Tento stav můžeme vysvětlit tím, že v tomto období (alespoň v prvních letech) zdaleka vše nebylo v pořádku se mzdovou soustavou. Na mnoha podnicích se používalo ještě časové formy mzdy nebo starých tarifních soustav. Nedostatečně se přihlíželo k hmotnému zájmu dělníků při zvyšování kvalifikace; důležitá průmyslová odvětví nebyla dostatečně preferována. Např. rozdíl mezi tarifní sazbou prvé a třetí třídy u kovodělníků činil 20,8 %, avšak při přechodu k vyšším kvalifikačním třídám se ostře snižoval; hutnictví stálo v r. 1928 na desátém místě, kamenouhelný průmysl na místě čtrnáctém.[49]

Změna se začíná projevovat v souvislosti s rozvojem socialistického soutěžení, kdy se počíná více uplatňovat zásada hmotné zainteresovanosti dělníků a zaměstnanců na výsledcích jejich práce. Podle usnesení RLK SSSR z 11. září 1929 (SZ 1929, 58/541) se zavádí prémiování dělníků a zaměstnanců za zlepšení dosažená socialistickým soutěžením. Podmínkou pro udělení prémií pracovníkům celých podniků, jednotlivých provozů, dílen a směn je překročení stanovených výrobních úkolů, avšak za předpokladu, že toto překročení není provázeno nesplněním jiných ukazatelů. Pro udílení prémií se zřizují při podnicích, trustech a průmyslových sdruženích, jakož i při lidových komisariátech SSSR, svazových republik a jejich místních orgánech, fondy pro podporu socialistického soutěžení. Z úspor dosažených přímo socialistickým soutěžením se odvádí do těchto fondů 40 %.

K zásadním změnám ve mzdové soustavě, tj. k odstranění nivelisace mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky, mezi jednotlivými průmyslovými odvětvími dochází teprve v letech 1930 až 1931.

Naléhavým úkolem se stalo *upevnění pracovní kázně*. Porušování pracovní kázně se v této době projevovalo nedostatečným využitím pracovní doby, častými absencemi (v některých podnicích až 30 %), fluktuací pracovních sil.

Oslabení pracovní kázně bylo mimo jiné podmíněno přílivem nových pracovních sil, přicházejících do průmyslu zejména z vesnice (ročně asi

[49] T. Bělova, „Sovetskije profsojuzy v period pervoj pjatiletki", Izdatělstvo VCSPS, Profizdat, 1954, str. 53.

130—140 000 nových pracovníků). Tito noví dělníci přinášeli s sebou maloburžoasní ideologii a nezřídka svými požadavky, názory, způsobem jednání ovlivňovali celé okolí. Dále zde působila i nedostatečná pozornost odborů k těmto otázkám, slabost soudů při rozhodování různých pracovních sporů, nedůslednost vedení podniků při prosazování přísné pracovní kázně.[50] Na základě tohoto stavu bylo nezbytné zesílit odpovědnost a pravomoc příslušných orgánů při upevňování pracovní kázně. Usnesením RLK SSSR „O opatřeních k upevnění pracovní disciplíny v státních podnicích" (SZ 1929, 19/167) bylo správám státních podniků (průmyslových, dopravních atp.) dáno právo ukládat samostatně za porušení pracovní disciplíny pracovníkům určité tresty. Odpovědnost správy podniků za stav výrobního režimu a pracovní kázně byla zdůrazněna dalším usnesením sovětské vlády „O opatřeních k zlepšení výrobního režimu a k upevnění pracovní disciplíny v podnicích" (SZ 1929, 46/400), jímž bylo uloženo Nejvyšší radě národního hospodářství SSSR, aby učinila příslušná opatření k zesílení odpovědnosti správy, „nezastavujíc se před sesazením pracovníků za smířlivost vůči rušitelům pracovní kázně". Toto usnesení počítalo i s opatřeními, směřujícími k snížení fluktuace: při poskytování bytů dělníkům z podnikových bytových fondů, při výběru do kursů pro zvýšení kvalifikace a při přeřazování na kvalifikovanější práci uvnitř podniku se má přihlížet k délce práce zaměstnance v podniku a k tomu, jak zachovává pracovní kázeň. Pro osoby, které prošly kursy pro zvýšení kvalifikace, se stanoví povinnost pracovat po určitou dobu v podniku.

Oběma usneseními bylo pamatováno na řadu organisačních opatření, jež by snížila absenci: zajištění služby různých institucí i v mimopracovní době, úprava dopravy zaměstnanců do podniků apod.

Brzdou pro soustavný boj s absencí — z hlediska právní úpravy — byl čl. 47, písm. e) Kodexu zákonů o práci, který vlastně legalisoval třídenní absenci. Dělník mohl být totiž propuštěn jen v tom případě, jestliže jeho absence přesahovala 3 dny. Je zřejmé, že zde pracovní zákonodárství nepřihlíželo dostatečně k potřebám výroby a socialistické výstavby.[51]

Při zvyšování množství výroby byla často — při překračování ukazatelů kvantitativních — věnována malá pozornost kvalitě výrobků, projevoval se neodpovědný poměr k jakosti vyráběné produkce. V jednotlivých průmyslových odvětvích vzrůstal počet zmetků: např. u litiny tvořil v roce 1927/28 0,25 % z celkové produkce, v r. 1929/30 0,38 %; u krycího plechu

---

[50] O nedostatečné práci soudů a orgánů lidového komisariátu práce při upevňování pracovní kázně a o jejich úkolech na tomto úseku se hovoří v dopisu ÚV VKS(b) z 21. února 1929 „O zvýšení pracovní kázně" (viz „Direktivy KPSS i sovětskogo pravitělstva po chozjajstvěnnym voprosam", Gospolitizdat, Moskva, 1957, sv. 2, str. 13 a 16.)

[51] Platnost tohoto článku kodexu zákonů o práci byla zrušena dekretem z 20. listopadu 1932 (SU 1932, 85/371).

vzrostl počet zmetků z 0,37 % v r. 1927/28 na 2,95 % v r. 1929/30.[52] Proti tomuto směřovala ustanovení o hmotné odpovědnosti dělníků a zaměstnanců za jimi způsobenou škodu (SZ 1929, 42/367) a později i ustanovení o trestní odpovědnosti.[53]

Při rozboru těchto otázek je nutno si povšimnout i soudružských soudů. Usnesením VÚVV a RLK RSFSR z 27. srpna 1928 (SU 1928, 114/707) byly opět organisovány soudružské soudy v továrnách a závodech a rovněž ve státních a společenských institucích a podnicích.[54] Organisování těchto soudů prováděly gubernské (okružní) soudy za účasti odborových svazů. Předseda a přísedící se volí celozávodní schůzí daného podniku, a to na dobu šesti měsíců. Před uplynutím této lhůty mohou být celozávodní schůzí odvoláni. Soudružský soud působí ve složení předseda a dva přísedící; zasedání jsou veřejná a konají se v mimopracovní době. Do kompetence soudružských soudů náleží projednávání ublížení a urážek mezi osobami, pracujícími v těchto podnicích a institucích.

Provedeme-li srovnání s předcházejícím stavem, vidíme, že kompetence soudružských soudů byla zúžena. Lze říci, že v tomto směru znamená takováto úprava a pojetí krok vzad. V tom se obráží postoj tehdejšího vedení všesvazového ústředí odborových svazů, které nechápalo úlohu soudružských soudů a jejich význam v boji za výrobní disciplínu. Soudružské soudy mohly používat těchto opatření: ústní výstrahy, výstrahy se zapsáním do protokolu, veřejné důtky s uveřejněním, či bez uveřejnění v tisku, pokuty do 10 rublů ve prospěch kterékoliv společenské organisace.

Podstatné změny přináší usnesení VÚVV a RLK RSFSR z 30. prosince 1929 (SU 1930, 4/52). Rozšiřuje jednak působnost soudružských soudů (čl. 4), jednak rozsah trestů jimi ukládaných (čl. 12). Co však hlavního: začíná správně orientovat práci soudružských soudů, neboť do jejich kom-

---

[52] Viz A. J. Vyšinskij, „Sudoustrojstvo v SSSR", OGZD, Gosudarstvennoje izdatělstvo „Sovětskoje zakonodatělstvo", Moskva, 1935, str. 53.

[53] Mám na mysli čl. 128 TZ RSFSR, doplněný v roce 1930. Až do této doby v trest. zák. nebylo zvláštního článku o odpovědnosti za kvalitu výroby. Protože i účinnost článku 128, který předpokládal masovost a systematičnost v produkci nekvalitních výrobků pro stanovení trestní odpovědnosti, nebyla postačující, bylo nutno přistoupit ještě k rozhodnějším opatřením. To se stalo dekretem z 8. března 1933.

[54] Jak známo, byly tyto soudy — tehdy nazývané dělnickými disciplinárními soudružskými soudy — organisovány již v r. 1919 (SU 1919, 58/537) „s cílem zvýšení pracovní disciplíny a produktivity práce do nejvyšších mezí a účelného využití pracovních sil..." Obdobný úkol byl stanoven disciplinárním soudružským soudům i novým řádem z r. 1921 (SU 1921, 23—24/142). Strana vysoce oceňovala význam soudružských soudů: „... Protože některé málo vyspělé složky pracujících si ještě neujasnily své třídní povinnosti a porušováním pracovní disciplíny často podlamovaly všechnu práci dělnické třídy na výstavbě sovětského Ruska, musily odbory vytvořit zvláštní orgány proletářského donucování. ... V celém systému těchto orgánů a opatření má zvláštní význam instituce soudružských disciplinárních soudů ..." (Z resoluce X. sjezdu KSR(b) „O úloze a úkolech odborů", „KSSS v resolucích, ...", sv. I, str. 46.) V souvislosti s přijetím kodexu zákonů o práci byly tyto soudy zrušeny.

petence nyní — vedle jiných záležitostí — náleží projednání věcí „o krádežích materiálu nebo výrobních nástrojů, náležejících podniku nebo instituci, nepřesahujících částku 15 rublů, a rovněž o porušování pracovní disciplíny (pozdní příchod do práce, absence, příchod do práce v nestřízlivém stavu, nepřesné zacházení se stroji aj.) ...“ (čl. 3, písm. d)).[55]

Prostředků, které byly získány pro splnění úkolů socialistické industrialisace — buď vnitroprůmyslovou akumulací nebo z jiných zdrojů[56] — bylo nutno využívat co nejhospodárněji.

Ve stranických dokumentech se zdůrazňovalo, že hlavní pozornost celé strany a dělnické třídy musí být soustředěna na to, aby se šetřilo s každou kopějkou a tak se shromažďovaly prostředky pro potřeby sovětského průmyslu.[57]

Hospodárnost byla prosazována již při provádění investiční výstavby, neboť právě na tomto úseku docházelo v prvních letech k velkým ztrátám. Tak např. při výstavbě továren a závodů papírenského průmyslu došlo k prodražení o 40,5 až 65,3 mil. rublů. Tato nehospodárnost byla způsobována tím, že ve VSNCH SSSR až do poloviny roku 1927 se uplatňovaly nedostatečné formy plánování investiční výstavby. Původní plány se projednávaly narychlo; nové stavby se povolovaly aniž se přihlíželo k hospodářským podmínkám rajónu; nebyla stanovena konečná hodnota nových staveb aj. Důsledkem toho bylo opožďování a neobyčejné zdražování výstavby.

---

[55] Avšak i po těchto změnách projednávaly soudružské soudy 80 % věcí, týkajících se způsobu života. Tedy jen 20 % záležitostí jimi projednávaných mělo výrobní charakter. Proto v následujících letech dochází k nové úpravě (SU 1931, 14/160), podle níž se výrobně-soudružským soudům ukládají následující úkoly: „a) boj za uskutečnění tvrdé výrobní disciplíny a za splnění výrobně-finančních plánů podniků a institucí použitím opatření preventivního a disciplinárního charakteru vůči osobám porušujícím pracovní disciplínu, pravidla vnitřního pořádku a rovněž vůči osobám, majícím nešetrný vztah k majetku podniků nebo institucí; b) boj s přežitky starého způsobu života mezi dělníky a zaměstnanci, podlamujícími pracovní disciplínu ve výrobě. ...“

[56] Vnitroprůmyslová akumulace, ať by rostla jakkoliv rychle, nemohla být jediným zdrojem prostředků pro industrialisaci země. Zvláště to platí pro tato první léta socialistické industrialisace, kdy se těžký průmysl teprve buduje a kdy prostředky, investované do jeho výstavby, nedávají ještě příjmy. Proto je třeba využívat i příjmů (zisků) ostatních odvětví národního hospodářství, jež sovětský stát přijímá ve formě daně z obratu a odvodů ze zisku a prostřednictvím státního rozpočtu rozděluje tak, aby bylo zajištěno přednostní budování těžkého průmyslu.

Jako zdroje socialistické industrialisace se používá i úspor obyvatelstva, vložených do družstev, spořitelen, vnitřních státních půjček atd. Právě v těchto letech jsou vypsány prvé tři půjčky industrialisace národního hospodářství: v roce 1927 na 200 mil. rublů (SZ 1927, 51/508), v roce 1928 na 500 mil. rublů (SZ 1928, 46/406) a v roce 1929 na 750 mil. rublů (SZ 1929, 49/442). Splnění těchto půjček bylo výrazem podpory, jakou sovětský lid poskytoval politice sovětského státu.

[57] Srov. provolání ÚV a Ústřední kontrolní komise VKS(b) z 25. dubna 1926 „O boji za režim hospodárnosti“ (viz „Direktivy KPSS i sovětskogo praviteľstva po chozjajstvěnnym voprosam“, Gospolitizdat, Moskva, 1957, sv. 1, str. 581). Průběhu kampaně za hospodárnost, zvláště rozboru některých chyb, je věnováno provolání RLK SSSR, ÚV a ÚKK VKS(b) z 16. srpna 1926 „O úspěších a nedostatcích kampaně za režim hospodárnosti (tamtéž, str. 590—596).

Proto usnesením ÚVV a RLK SSSR byl schválen „Řád o způsobu schvalování projektů průmyslové výstavby, prováděné VSNCH SSSR, VSNCH svazových republik, jejich místními orgány a jim podřízenými podniky a institucemi“ (SZ 1927, 66/672). Řád stanovil tyto hlavní podmínky: Průmyslovou výstavbu[58] lze provádět jen v případě, jestliže je zahrnuta do perspektivního a výrobně finančního plánu daného průmyslového odvětví; technické projekty — za předpokladu, že jde o výstavbu přesahující stanovené limity — vypracovávají zainteresované podniky a instituce a schvalují se VSNCH. Orgány VSNCH musí provést expertisu plánu: v technologické části ji provádí vědecko-technická správa VSNCH, ve stavební části technická rada výboru VSNCH pro stavebnictví. Vzhledem k závažnosti a nutnosti zachovávání tohoto postupu bylo později stanoveno, že vedoucí institucí a podniků provádějící průmyslovou výstavbu budou voláni za porušení stanoveného pořádku k trestní odpovědnosti (SZ 1928, 12/102).

Co nejvyšší hospodárnost byla uskutečňována i ve státním a hospodářském aparátě, zejména jeho zjednodušováním a zlevňováním. Jedním z hlavních opatření v tomto směru bylo snižování počtu zaměstnanců ve státní správě.

Již v r. 1926 ÚVV a RLK SSSR v usnesení z 11. června „O režimu hospodárnosti“ (SZ 1926, 40/291) poukazovaly na nutnost úporného boje proti nehospodárnosti, marnotratnosti a nešetrnosti ve vydávání státních a družstevních prostředků. Uvádí se zde, jakými způsoby má být hospodárnost zajištěna: zjednodušením struktury institucí a podniků, plným využíváním pracovních sil aj. Pamatuje se i na zdánlivé maličkosti, které však přece mají svůj význam: např. se vyžaduje řádné hospodaření ve skladech, uplatňování hospodárnosti v osobní dopravě, omezení výdajů na jakékoliv oslavy atd. Usnesením RLK SSSR z 15. února 1927 „O omezení administrativně hospodářských výdajů státních orgánů činných na zásadách komerčního (hospodářského) rozpočtu a akciových společností s převládající účastí státního kapitálu“ (SZ 1927, 11/106) bylo vedoucím uvedených státních orgánů (resp. vedoucím orgánům akciových společností) uloženo, aby okamžitě provedli snížení administrativně hospodářských výdajů alespoň o 15 % ve srovnání s předcházejícím rokem.

Zásada hospodárnosti byla uplatňována v celém státním aparátě, tj. i v jeho nejvyšších článcích. Jak uvedl s. Ordžonikidze na XV. sjezdu strany, racionalisací práce ústředních orgánů se podařilo snížit aparát lido-

---

[58] Podle čl. 1 tohoto řádu se za průmyslovou výstavbu považuje „budování nových výrobních podniků, ukončení zařízení a znovuzařízení existujících podniků, jejich generální oprava a rovněž stavba pomocných zařízení a bytová a komunální výstavba, jež slouží průmyslovému podniku a je prováděna na jeho území nebo na území poskytnutém podniku k tomuto cíli.“

vých komisariátů o 20—40 %. Podobná omezení byla provedena i ve svazových a autonomních republikách. Zjednodušení státního aparátu, omezení počtu jeho zaměstnanců přineslo jen za r. 1926—27 sovětskému státu úspory v rozsahu asi 80 až 100 mil. rublů. Významnou úlohu zde měla dělnicko-rolnická inspekce.

K tomu, aby dělnicko-rolnická inspekce mohla splnit tyto úkoly, bylo nutné rozšířit její pravomoc. To se stalo usnesením ÚVV a RLK SSSR z 4. května 1927 (SZ 1927, 22/247), podle něhož rozhodnutí dělnicko-rolnické inspekce byla závazná a konečná pro všechny státní instituce a podniky v řadě důležitých otázek: zjednodušení a omezení evidence a podávání zpráv, likvidace zbytečných orgánů, změna organisační výstavby jednotlivých částí institucí a podniků aj.

*

Jaké byly výsledky provádění politiky socialistické industrialisace v letech 1926—1929?

V *hospodářské* oblasti se začínají projevovat důležité přesuny v poměru průmyslu a zemědělství a vzájemného vztahu výroby výrobních prostředků (skupina A) a výroby spotřebních předmětů (skupina B).[59]

Rok	v %		průmysl plánovaný VSNCH v %	
	průmysl	zemědělství	A	B
1927/28	45,2	54,8	42,7	57,3
1928/29	48,7	51,3	44,6	55,4
1929/30	54,5	45,5	48,0	52,0

V průběhu několika let se tedy mění obraz sovětské země: zatím co dříve charakter národního hospodářství určovalo zemědělství, začíná nyní převažovat průmysl, který se stává činitelem ovlivňujícím vývoj všech ostatních odvětví národního hospodářství. Zvláště důležité bylo to, že rozvoj socialistického průmyslu vytvářel příznivé podmínky pro vyřešení existujícího rozporu mezi socialistickou průmyslovou velkovýrobou a zaostalou zemědělskou malovýrobou. Metodou vyřešení tohoto rozporu se stala v příštích letech hromadná kolektivisace zemědělství, která zajistila rozvoj a vítězství socialistického sektoru i v druhé nejdůležitější oblasti národního hospodářství SSSR.

Avšak v SSSR nešlo o jakékoli zprůmyslnění, nýbrž o industrialisaci *socialistickou*, jejímž výsledkem byl růst socialistického sektoru.[60]

Sovětský svaz se stává zemí *průmyslovou*, zemí, která prochází obdobím budování *základů socialistické společnosti*.

---

[59] Tabulka sestavena podle údajů, uvedených v politické zprávě ÚV XVI. sjezdu VKS(b). Viz J. V. Stalin, Spisy, sv. 12, str. 255—256—257.

[60] Tamtéž, strana 258—259.

Úspěchy v socialistické výstavbě umožňují postupně i zvyšování hmotné a kulturní úrovně pracujícího lidu. Průměrná nominální mzda vzrostla z 56,60 rublů v r. 1926/27 na 70,45 rublů v r. 1929/30, tj. zvýšila se o 24,5 %. Ještě výraznější byl růst reálné mzdy. Jak ve svém referátu na XVI. sjezdu strany uvedl s. Švernik, reálná mzda v prvé polovině hospodářského roku 1929/30 činila 139 % předválečné, při přihlédnutí k sociálnímu pojištění, fondu pro zlepšení životních podmínek dělníků atd. — 167 %. Významným faktem v zlepšení materiálního postavení byla likvidace nezaměstnanosti. Zatím co od roku 1924 počet nezaměstnaných dosahoval asi 1—1,3 mil. osob, v roce 1929/30 zbývá posledních sto tisíc nezaměstnaných, pro něž se vytvářejí možnosti získání kvalifikace, zapojení do práce.[61]

Důsledkem upevnění hospodářské síly sovětského státu je posílení jeho nezávislosti a samostatnosti, zvýšení jeho obranyschopnosti.

Na základě uvedených hospodářských úspěchů se upevňuje sovětská společnost i *politicky*. Diktatura proletariátu v SSSR se upevňuje růstem dělnické třídy a zvýšením její vedoucí úlohy v dělnicko-rolnickém svazku, neboť výsledky dosažené v prvních letech socialistické industrialisace umožňují provádění politiky *výrobní* pomoci rolnictvu. Sovětské společenské zřízení sílí růstem aktivity a iniciativy pracujícího lidu, projevujících se ve všech oblastech společenského života. Socialistická industrialisace vedla také k *upevnění státního zřízení* Sovětského svazu, k posílení SSSR jako svazového státu. Rozmisťování výrobních sil bylo totiž v průběhu socialistické industrialisace prováděno tak, aby byl zajištěn hospodářský rozvoj dříve zaostalých oblastí. To vedlo k postupnému odstraňování faktické nerovnosti, tehdy ještě existující mezi jednotlivými svazovými republikami.

Srovnáme-li vývoj Sovětského svazu v tomto období s vývojem v kapitalistických zemích, vidíme hluboký protiklad. Zatím co v SSSR se národní hospodářství rozvíjí bouřlivými tempy, kapitalistické země jsou zachváceny světovou hospodářskou krizí, která vede k úpadku výroby, k obrovskému ničení výrobních sil a milionové masy odsuzuje k bídnému živoření. Zatím co SSSR dále rozvíjí a upevňuje socialistickou demokracii, buržoasie v kapitalistických zemích omezuje buržoasně demokratické svobody a práva, dokonce je i likviduje a hledá záchranu k zachování své nadvlády ve fašismu.

---

[61] Pro odstranění nezaměstnanosti mělo určitý význam i postupné zavádění sedmihodinové pracovní doby, jež bylo vyhlášeno Manifestem ÚVV SSSR dne 15. října 1927 (SZ 1927, 61/613) u příležitosti desátého výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Přechod k sedmihodinové pracovní době umožňoval zapojení nových 300 000 dělníků do práce. (Viz G. M. Kržižanovskij, „Pjatiletnij plan narodno-chozjajstvennogo strojiteľstva", (Doklad i zaključitělnoje slovo na V. sjezdě sovětov SSSR), Izdatělstvo „Planovoje chozjajstvo", Gosplan SSSR, Moskva, 1929, str. 79).

Pokud jde o *vývoj sovětského práva*, z dosavadního rozboru dostatečně jasně vyplývá, že *hlavní stránky* tohoto vývoje byly *určovány* probíhajícím *procesem socialistické industrialisace* země a že sovětské právo aktivně napomáhalo zformování a upevnění nových společenských vztahů. Přitom je zcela pochopitelné, že vývoj jednotlivých odvětví sovětského práva je v těchto letech značně podmíněn tím, v jaké míře jsou tato odvětví spjata s danými hospodářskými otázkami a procesy. Proto se rozvíjí především sovětské právo občanské, pracovní, správní, jež mají prvořadý význam při řešení úkolů kladených socialistickou industrialisací země. K úspěšnému řešení těchto úkolů napomáhají — i když v menší míře — i ostatní odvětví sovětského práva (např. právo trestní).

Sovětské právo v tomto období plně *navazuje na zásady*, které již byly vytvořeny v minulých letech. V tomto směru je nejvýznamnější ta skutečnost, že pro státní průmyslové podniky zůstává zachovaná forma, vytvořená již v počátcích provádění Nové hospodářské politiky; forma, zajišťující jednotlivým hospodářskoorganisačním útvarům dostatečnou autonomii. Tato forma se osvědčila takovým způsobem, že ji nebylo nutno nějak podstatně měnit a že později se stala vzorem pro organisování národních podniků v lidově demokratických zemích.

Pokud se jednotlivé právní normy dostaly do rozporu s rychle se měnícími společenskými vztahy, musely být i v tomto poměrně krátkém časovém úseku — měly-li si zachovat svou pokrokovou úlohu — měněny, přizpůsobovány novým potřebám. Sovětské právo v těchto letech v podstatě vždy *zajišťovalo včas úkoly socialistické výstavby*. Jen v ojedinělých případech můžeme hovořit o tom, že se ta či ona právní norma stala překážkou v boji za nové.

Rovněž je nutno vyzdvihnout to, že sovětské právo *zajišťovalo* co největší *rozvoj iniciativy* pracujícího lidu, že úspěšně napomáhalo aktivní účasti pracujících při řešení důležitých otázek (např. výrobní porady, socialistické soutěžení).

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В СОВЕТСКОМ ПРАВЕ

(1926—1929 гг.)

Свобода Карел

В начале статьи характеризуется положение советской страны в конце периода восстановления народного хозяйства и указывается на противоречие между самой передовой политической властью в мире и отсталой технико-экономической базой, унаследованной от прошлого, которое продиктовало необходимость политики социалистической индустриализации в СССР. В частности, указывается на значение социалистической индустриализации для решения одной из сложнейших задач социалистического строительства, т. е. на ее роль в социалистическом преобразовании сельского хозяйства.

Далее, автор обращает главное внимание на вопросы правового регулирования тех основных процессов, которые непосредственно связаны с осуществлением социалистической индустриализации страны.

Прежде всего, характеризуется система органов управления государственной промышленностью и указывается на изменения, происшедшие в этот период. Детально анализируется Положение о государственных промышленных трестах от 29 июля 1927 г. и сравнивается с первым декретом о государственных трестах от 10 апреля 1923 г. В дальнейшем дается характеристика изменений, происшедших в правовом положении промышленных предприятий, в особенности объясняется значение постановления ЦК ВКП (б) от 5 октября 1929 г. «О мерах по упорядочению управления производством и установлению единоначалия» и постановления ЦК ВКП(б) от 5 декабря 1929 г. «О реорганизации управления промышленностью». На основе указанных и других актов даются выводы, характеризующие основные направления правового регулирования организации и положения промышленного предприятия.

В период социалистической индустриализации в СССР особую важность приобрел принцип планирования развития народного хозяйства. В статье дается характеристика органов планирования и сложившейся системы планирования в данный период, хода разработки и принятия первого пятилетнего плана и результатов его выполнения.

Автор рассматривает также мероприятия, принятые Партией и Правительством СССР по воспитанию новых технических кадров. В особенности, обращается внимание на изменения в области высшего и среднего технического образования.

В следующей части статьи объясняется роль советского права в решении некоторых важных вопросов данного периода развития страны. Автор останавливается на роли советского права в деле повышения производительности труда. В связи с этим подчеркивается значение социалистического соревнования трудящихся и рассматриваются меры его поощрения. Также обращается внимание на вопросы правового регулирования изобретательства, на значение работы производственных совещаний и т. п. Далее перечисляются меры, принятые с целью укрепления трудовой дисциплины. Наконец, автор останавливается на вопросах укрепления принципа экономичности (например, в области капитального строительства) и т. д.

В заключении подводятся итоги, характеризующие роль советского права в осуществлении важнейших задач, поставленных перед советским народом в период социалистической индустриализации страны, и также характеризуются достигнутые успехи в области экономической и политической жизни Советского Союза.

ODRAZ KONEČNÉHO PŘECHODU OD BURŽOASNĚ DEMOKRATICKÉ FORMY VLÁDY K FAŠISTICKÉ V ZÁKONODÁRSTVÍ NĚMECKA V LETECH 1933 AŽ 1935

Radim N. Foustka

Příchod fašismu k moci v určitém buržoazním státě znamená *změnu formy vlády* tohoto státu, vystřídání „jedné státní formy třídního panství buržoazie, buržoazní demokracie, jeho druhou formou — otevřenou fašistickou diktaturou".[1]

Jako každá změna formy vlády uvnitř určitého typu státu i přechod od buržoazně demokratické k fašistické formě vlády v podstatě pramení ze změny v poměru třídních sil v daném státě.

Účinky všeobecné krize kapitalismu, zesílené specifickými podmínkami vývoje Německa po první světové válce, které zde nemůžeme rozebírati, neobyčejně zostřily třídní boj mezi německými pracujícími, zejména proletariátem, na jedné a německou buržoazií, zejména monopolistickou velkoburžoazií, na druhé straně. Strašlivá hospodářská krize a stále jasněji viditelné pokusy buržoazie, převalit její důsledky na bedra pracujících stále více umožňovaly šíření třídního uvědomění v řadách pracujících, revolucionovaly je a působily tak k neustálému růstu síly a váhy proletariátu. Buržoazie, hlavně její špičky, cítily velmi dobře přibližující se revoluční krizi. K jejímu odvrácení našly prostředek ve fašismu, této „organizaci teroristického zúčtování s dělnickou třídou a revoluční částí rolnictva a inteligence".[2] Zároveň německá velkoburžoazie, zcela ve shodě s monopoly jiných imperialistických zemí a bez ohledu na to, že se jiné jejich zájmy navzájem křížily, snila o křižáckém tažení proti Sovětskému svazu, o rozdrcení tohoto centra světové revoluce proletariátu, této první socialistické země. Německý fašismus měl být a skutečně se stal údernou pěstí mezinárodní kontrarevoluce.[3]

Zároveň uvnitř německé buržoazie shledaly její monopolistické špičky, že je čas uchopit se přímo státní moci, učinit ji svým monopolem i proti jiným skupinám a vrstvám buržoazie. Byl nastolen fašismus, jejž charakterizovalo již XIII. plénum Exekutivy Komunistické Internacionály jako

---

[1] Jiří Dimitrov, „Zpráva na VII. světovém kongresu Komunistické Internacionály 2. srpna 1935", Výbor z projevů a článků, Praha, str. 52.
[2] Tamtéž, str. 52.
[3] Tamtéž, str. 51.

„otevřenou diktaturu nejreakčnějších nejšovinističtějších, nejimperialističtějších živlů finančního kapitálu“, fašismus, který je „mocí samého finančního kapitálu“.[4]

Ani v Německu, tak, jako to můžeme pozorovat ve všech ostatních zemích, v nichž fašismus zaměnil buržoazně demokratickou formu vlády, nebyla tato změna provedena jediným nárazem. Změna kvality německé buržoazní demokracie ve fašistickou diktaturu byla dlouhodobým procesem, vycházejícím z jevů, vlastních buržoaznímu státu jakožto diktatuře buržoazie vůbec, zvláště pak pokud jde o období všeobecné krize kapitalismu. I v buržoazně demokratické formě státu je vždy buržoazně demokratický (liberalistický) režim nahrazován režimem teroristickým, jakmile se panství buržoazie ocitne na delší či kratší dobu v závažném nebezpečí. Za imperialismu a hlavně za jeho všeobecné krize se toto panství stále více a více dostává do nebezpečí stálého a proto teroristický režim se v buržoazních státech stává stále více stálým. Buržoazie se při tom ovšem nijak neohlíží na ústavu státu. Ale v samých těchto buržoazně demokratických ústavách jsou často ustanovení, která umožňují buržoazii „ústavní“ cestou likvidovat buržoazní demokracii. Třicátá léta našeho století byla ve všech buržoazních zemích charakterizována reakčními opatřeními, „která potlačovala demokratické svobody pracujícího lidu, falšovala a oklešťovala práva parlamentu, zesilovala represálie proti revolučnímu hnutí“, ve všech procházely „buržoazní vlády řadou přípravných etap a uskutečňovaly řadu reakčních opatření, napomáhajících bezprostředně příchodu fašismu k moci“.[5] Taková jsou historická fakta, i když někteří socialističtí teoretikové státu a práva se brání tomu, aby tento proces zesilujících se reakčních opatření byl nazýván fašizací buržoazního státu již od svého počátku, tj. od vstupu buržoazního státu do stadia imperialistického období vývoje kapitalismu.

Také v německé výmarské republice probíhal podobný proces. Reakce se zostřovala s vývojem hospodářské a z ní narůstající politické krize. Vybočovalo by z rámce tohoto pojednání, kdybychom měli tento proces podrobně popisovat. Chtěl bych upozornit jen na nejzávažnější *ústavní* předpis výmarské ústavy, který umožňoval, aby tento proces probíhal „zákonnou“ cestou. Byl to její 48. článek, který v odstavci druhém pravil: „Říšský president může, jestliže by byly v Německé říši vážně rušeny nebo ohroženy veřejná bezpečnost a pořádek, učiniti opatření, nutná k opětnému zavedení veřejné bezpečnosti a pořádku, v nutném případě (erforderlichenfalls) zakročit ozbrojenou mocí. K tomuto cíli může přechodně zčásti anebo zcela zbaviti účinnosti základního práva, stanovená

[4] Viz citovaný Dimitrovův sborník, str. 51. a 52.
[5] Tamtéž, str. 53.

v článcích 114, 115, 117, 118, 123, 124 a 153". (Šlo o svobodu osobní, domovní, listovní tajemství, svobodu projevu, shromažďovací, organizační a o nedotknutelnost majetku.) Tohoto ustanovení bylo použito nejen např. proti revolučnímu hnutí v Sasku 1923, nýbrž v době rostoucí hospodářské krize byla na jeho základě vydána tzv. „nouzová opatření", která s obejitím parlamentu řešila na účet pracujících a ve prospěch velkoburžoazie nejdůležitější otázky hospodářské i politické. V roce 1931 bylo jich vydáno 42 vedle 35 zákonů, v roce 1932 (těsně před povoláním Hitlera k moci) již 60, kdežto zákonů jen 5. Tento příklad reakčních opatření vlád, které se ještě navenek kryly buržoazně demokratickou rouškou, je obzvláště poučný, protože další vývoj německého zákonodárství probíhal v podstatě v tomtéž směru, jen v zostřenějších formách.[6]

Vědecké zkoumání otázky fašizace buržoazního státu jakožto dlouhodobého procesu je prozatím stavěno před dvě závažné obecně teoretické otázky: 1. kdy *začíná* proces fašizace, tj. kdy se začíná měnit forma buržoazního státu, charakterizovaná buržoazně demokratickou formou vlády a buržoazně demokratickým (liberalistickým) politickým režimem, ve formu, charakterizovanou fašistickou formou vlády a trvalým teroristickým režimem, a 2. kdy tato fašizace *končí*, tj., kdy je dokonán tento proces ustavením otevřeně fašistické diktatury. Na první otázku nám bezpečně může odpovědět jen důkladný rozbor politiky, zákonodárství, vývoje státní organizace a politického režimu těch buržoazních států, v nichž v době mezi oběma světovými válkami došlo k otevřené fašistické diktatuře, v době, než se fašistická strana ujala vlády. V tomto článku nemůžeme se tímto rozborem zabývat. Odpověď na otázku druhou nutno hledat v době krátce po tomto momentě. Náš článek chce k řešení této otázky přispět rozborem toho, jak se určité změny v politickém režimu, ve formě vlády a ve formě státního zřízení, provedené po povolání Hitlera na místo říšského kancléře v lednu 1933, odrazily v německém zákonodárství. Všechny takové změny musí se totiž konec konců ve svých hlavních rysech v zákonodárství odrazit a zkoumání zákonodárství může tedy být východiskem pro bádání v této otázce, i když nemůže vyčerpat celou její

[6] Podle čl. 48 Výmarské ústavy musela být opatření presidenta, podle něho vydaná, předložena říšskému sněmu ke schválení. Praxe ukázala, že toto ustanovení jen krylo nedemokratický způsob vlády. Např. vlády Brüningovy, které všestranně připravovaly příchod otevřeného fašismu k moci, používaly „nouzových opatření" podle tohoto článku téměř běžně. Tím bylo zabráněno, aby veřejnost se seznámila s jejich obsahem *před* jejich vstoupením v platnost a dodatečné schválení ex post říšským sněmem bylo již jen přikývnutím hotové skutečnosti. Je třeba podtrhnouti, že Brüningovy vlády byly vlády *menšinové*. Výkon moci pomocí opatření podle čl. 48 na jedné straně umožňoval trvalou menšinovou (v poměru k sestavě parlamentu) — tedy všem buržoazně demokratickým zásadám se příčící — vládu, která je charakteristickým rysem fašistického režimu, jednak umožňoval pravicovým předákům sociální demokracie, kteří se vlády nezúčastnili, ale v říšském sněmu schvalovali její „nouzová opatření", podporovat Brüninga jako „menší zlo" formou méně otevřenou, než by byla účast ve vládní většině.

šíři. Přitom se v tomto článku omezíme jen na důležitější právní normy z oboru státního a správního práva, jako oborů pro tuto otázku nejdůležitějších.

V procesu fašizace buržoazního státu hraje významnou otázku *změna politického režimu.* Politický režim, jako souhrn metod a prostředků, jimiž vládnoucí třída uskutečňuje svou diktaturu, významným způsobem spoluurčuje formu daného státu. Přitom je nejhybnějším, nejelastičtějším prvkem formy státu, protože tu jde v prvé řadě a hlavně o *praxi* státních orgánů i nestátních organizací vládnoucí třídy, kterou je možno měnit daleko rychleji než strukturu státních orgánů, vztahy mezi nimi a vztahy mezi nimi a obyvatelstvem. Politický režim (a proto i jeho změny) obrážejí se jen zčásti v právních normách a jen nepatrně v normách státního práva a v základních normách práva správního. Postižitelný je hlavně jen v aktech aplikace práva a politiky vládnoucí třídy a ve svědectvích současníků. Tento obtížný úkol si naše dnešní stať nestaví.

Fašistický režim je „vládní soustava politického banditství, soustava provokací a mučení vůči dělnické třídě a revolučním živlům rolnictva, drobné buržoazie a inteligence. Je to středověké barbarství a zvířeckost, je to bezuzdná útočnost vůči jiným národům a zemím".[7] V nacistickém Německu můžeme jeho odraz najíti v normách státního práva, týkajících se rovnosti občanů před zákonem a občanských práv a svobod. Na ty poukážeme při probírání změn formy vlády, kam tyto normy, upravující vzájemný vztah státních orgánů a obyvatel státu, rovněž patří. Jinak je pro fašistický teroristický režim ještě daleko více než pro politický režim jakékoli jiné formy buržoazního státu, příznačné, že se uskutečňuje mimo právní normy a proti nim.

Je zajímavo, že v zákonodárství nacistické říše nalézáme pro toto tvrzení výslovný doklad. Je to „zákon o opatřeních nouzové obrany státu" ze 3. 7. 1934 (Reichsgesetzblatt I., str. 529), který zní: „Opatření, provedená k překažení vlastizrádných a zemězrádných útoků 30. června, 1. a 2. července 1934 odpovídají právu jakožto nouzová obrana státu".

Tímto zákonem byla legalizována protiprávní opatření proti vedení SA v čele s Röhmem. Masově provedené vraždy Röhma a jeho přívrženců (k nimž byli „připojeni" i jiní nepohodlní *buržoazní* politikové, např. generál Schleicher) nebyly v praxi nacistického politického režimu ničím neobvyklým samy o sobě. Nutnost jejich dodatečné „legalizace" vyplynula z charakteru obětí: šlo o členy — a ve většině případů „staré" členy — nacistické strany, šlo o konečný akt boje o moc uvnitř „hnutí" a tím i ve státě mezi skupinami tohoto hnutí. Byl to akt historicky nutný: Hitlerovo vedení strany, které uzavřelo ještě před povoláním Hitlera do

[7] J. Dimitrov, cit. Výbor, str. 51.

úřadu říšského kancléře dohodu s německými monopolisty a stalo se vykonavatelem jejich úzce sobeckých zájmů, muselo likvidovat skupinu, představující zájmy fašistickou demagogií svedených mas maloburžoazie a neuvědomělých elementů dělnické třídy a pracujícího rolnictva (podobný proces probíhá ve všech fašistických stranách po jejich příchodu k moci). Fašistická diktatura musí být *jedinovládou* monopolů a proto užívá teroru i vůči maloburžoazii. Dodatečná „legalizace" teroristických aktů roku 1934 vůči Röhmovi a spol. byla proto nutná z ohledu na vlastní členstvo nacistické strany a na její souběžce z řad maloburžoazie a části pracujících. Přesto je citovaný zákon nevývratným svědectvím nezákonnosti a protiprávnosti fašistického režimu (i ve vztahu k fašistickému právu).

Pokud jde o *formu vlády* Německé říše, Výmarská ústava, vyjadřující ji jako buržoazně demokratickou republiku, nebyla nikdy výslovně zrušena, jako nebyla až téměř do samého konce druhé světové války zrušena italská ústava, prohlašující Itálii za ústavní monarchii. Z tohoto faktu někteří autoři vyvozují, že fašistický stát je sice novou formou buržoazního státu, že však se od jiných jeho forem liší jen politickým režimem, takže může existovat jak při zachování ústavně monarchistické, tak i republikánské formy vlády.[8] Toto stanovisko je, podle našeho názoru, nesprávné. Je možno je vytyčit jedině tehdy, jestliže formu vlády chápu jen jako způsob organizace nejvyšších orgánů moci, způsob jejich vzniku a rozdělení kompetence mezi nimi.[9] Taková definice formy vlády však ulpívá jen na čistě formálních jevech a opomíjí jev nejdůležitější u každé formy vlády, jímž jsou vzájemné vztahy mezi vrcholnými orgány státu a občany. Tato stránka každé formy vlády je ovšem v nejužším styku s politickým režimem a změna jeho se v ní projevuje nejrychleji a nejjasněji (v otázce občanských práv a svobod např.). Kromě toho výše uvedené tvrzení Kečekjana neodpovídá skutečnosti, i když se omezíme na výše uvedený zúžený pojem formy vlády. Neboť na příklad v nacistickém Německu došlo k tak podstatným změnám obsahu jednotlivých nejvyšších orgánů státu, způsobu jejich tvoření i v rozdělení jejich kompetence, že forma vlády se proti stavu před lednem 1933 podstatně změnila.[10]

[8] Viz např. S. F. Kečekjan v učební pomůcce „Těorija gosudarstva i prava", Moskva, 1955, str. 131 až 132.

[9] Tamtéž, str. 56. Podobně učebnice „Těorija gosudarstva i prava" z r. 1949 rozeznává jen dvě formy vlády buržoazního státu, konstituční monarchii a buržoazně-demokratickou republiku a fašistický stát prohlašuje nikoli za novou formu vlády, nýbrž za „zvláštní druh buržoazního státu v období imperialismu", aniž by bylo vyloženo, v jakém poměru je pojem tohoto „druhu státu" k pojmu formy vlády, popř. k pojmu formy státu vůbec. (Str. 195 a 201.)

[10] Nedostatečné zpracování zvláštností fašistické diktatury jakožto zvláštní formy vlády buržoazního státu vede vždy ke zmatkům. Tak např. A. V. Mackevič v knížce „Buržoaznoje gosudarstvo" (Moskva, 1958) dělí rovněž buržoazní státy podle formy vlády jen na dvě základní formy, ústavní monarchii a demokratickou republiku,

Není sporu o tom, že, jako ve všech buržoazně demokratických republikách, i v německé Výmarské republice ústava přisoudila vysoce významnou roli vedle presidenta jako hlavy státu i parlamentu. Říšský kancléř, třetí z vrcholných orgánů republiky, stál svým významem na třetím místě, i když mnohé prerogativy presidenta republiky ve skutečnosti při svém výkonu spadaly na říšského kancléře. Síla a význam říšského sněmu spočívaly jednak v ustanovení ústavy, že říšská vláda potřebuje jeho důvěry (čl. 54), jednak v jeho výlučném právu vydávat říšské zákony (čl. 68). Ustanovení čl. 54 mělo ovšem význam jen tehdy, když se v říšském sněmu mohly projevit rozličné zájmy různých vrstev a tříd obyvatelstva, zastupované různými politickými stranami, takže bylo fakticky možno, aby se vláda dostala s parlamentem do rozporu. Jakmile nejprve fakticky a pak i právně (viz dále) monopol zastupovat formálně občanstvo v říšském sněmu nabyla nacistická strana, ztratil říšský sněm toto své dominující postavení proti vládě a stal se jejím pouhým přívěskem, i když čl. 54 ústavy nebyl nikdy zrušen. Pokud jde o výhradní právo říšského sněmu vydávat říšské zákony, bylo podstatně omezeno nejen fakticky, nýbrž i formálně právně.

Ukázali jsme již na to, že toto právo bylo fakticky, za formálního dodržování ústavy, podstatně omezeno již vládami, předcházejícími Hitlerovu povolání na úřad kancléře, na základě zneužívání čl. 48. ústavy a řekli jsme, že tato praxe otevřela dveře dalšímu procesu. Ten vyvrcholil brzy po nacistickém převzetí moci zákonem „k odstranění nouze lidu a říše" z 24. března 1933 (RGBl. I., str. 141). Tento zákon podstatně změnil kompetence tří nejvyšších orgánů německého státu, říšského sněmu, říšského presidenta a říšského kancléře, a to v neprospěch prvních dvou a ve prospěch třetího.

V preambuli zákona je konstatováno, že byly splněny náležitosti změny ústavy (čl. 76). Skutečně, v zasedání říšského sněmu 23. března 1933 (z něhož byli vyloučeni komunističtí poslanci) hlasovali pro tento zákon poslanci všech stran (v počtu 441) kromě sociálních demokratů (94) a říšská rada jej tentýž den schválila jednomyslně.

Snížení role parlamentu na pouhý okrasný přívěsek neomezené moci „vůdce" týkají se čl. 1, 2 a 4. cit. zákona. Čl. 1 praví: „Říšské zákony mohou být přijaty kromě postupu, určeného ústavou, také říšskou vládou.

---

které pak ještě dělí vždy na dva druhy (str. 16.). Konstatuje dále, že v imperialistických státech jsou formálně zachovávány stejné základní formy vlády, jako v předmonopolistickém období (str. 38), přechod k otevřené fašistické formě diktatury buržoasie, vidí pak v podstatě jen ve změnách politického režimu (str. 42) a snaží se najít východisko z rozpaků, do nichž nutně vede základní nesprávná teze o pouze dvou formách vlády buržoazního státu, v konstatování, že v podstatě je „fašistický stát modernizovanou formou státu policejního" (str. 43), což však zmatek ještě zvyšuje, protože Mackevič jinak o nějakém policejním státě jakožto další formě buržoazního státu nemluví a tento pojem nevykládá.

To platí i pro zákony, jmenované v čl. 85 odst. 2. a v čl. 87 ústavy" (týkaly se státního rozpočtu a výpůjček na mimořádné výdaje). Tímto ustanovením byl parlament ze zákonodárné činnosti vyřazen. Jeho výbory se nepodílely ani na přípravě těchto „zjednodušených", jak byly nazývány, zákonů a parlament neměl ani formální možnost vyslovit se k nim po jejich vydání, jak tomu bylo s nouzovými opatřeními podle čl. 48. Od schválení tohoto zákona také skutečně parlament odhlasoval až do konce „Třetí říše" celkem 6 zákonů: dvakrát prodloužil platnost citovaného zákona a v roce 1934 odhlasoval zákon „o výstavbě říše" a později tři „norimberské zákony". Zákonodárná pravomoc parlamentu přešla na říšskou vládu.

Článkem 2 bylo stanoveno, že „říšské zákony, přijaté vládou mohou se odklonit (abweichen) od ústavy", čímž byl parlament zbaven základního práva — monopolu na změnu ústavy, které přešlo rovněž na vládu. Omezení, v tomto článku obsažené, že změny ústavy nesmějí se týkat „instituce říšského sněmu a říšské rady jakožto takové", nebylo dodrženo, když říšská rada byla 14. 2. 1934 zrušena zjednodušeným zákonem. Další ustanovení čl. 2., že totiž „práva říšského presidenta zůstávají zachována", porušoval hned na to následující čl. 3 jak ještě ukážeme.

Článkem 4 byl zrušen odst. 3. čl. 45 ústavy, podle něhož smlouvy a úmluvy s cizími státy, které měly vztah k říšskému zákonodárství, potřebovaly souhlas říšského sněmu. Předpisy k provedení těchto smluv byla zmocněna vydávat říšská vláda.

Zmíněný již článek 3. vyloučil možnost, aby se ve věci těchto zákonů kvalifikovaný počet poslanců odvolal k lidovému hlasování, jak to stanovil odst. 2. § 1 zákona o lidovém hlasování z 27. června 1921.

Tentýž článek, jak jsme se již zmínili, podstatně omezil práva presidenta v zákonodárném procesu, vlastně, bereme-li v úvahu, že nadále vycházely skoro jen „zjednodušené" zákony, tuto pravomoc zrušil. Podle čl. 70. ústavy totiž říšský president „vyhotovoval" a vyhlašoval zákony, odhlasované parlamentem. Podle čl. 3. citovaného zákona přešlo toto právo, pokud šlo o „zjednodušené" zákony, na říšského kancléře. Tentýž článek vyloučil možnost, aby, pokud šlo o „zjednodušené zákony", president nařídil lidové hlasování, jak k tomu byl oprávněn podle již citovaného zákona o lidovém hlasování.

Zákon „k odstranění nouze lidu a říše" z roku 1933 zásadně tedy změnil kompetenci říšského parlamentu, říšského presidenta a říšského kancléře a to ve směru úplné centralizace zákonodárné pravomoci v rukou vlády, což znamenalo ve skutečnosti v rukou říšského kancléře i tam, kde zákon mluvil o vládě a nikoli o kancléři. Tímto zákonem byla odstraněna buržoazně demokratická zásada, že základní normotvorba má být v rukou

voleného sboru a byl v normotvorbě uplatněn fašistický princip „vůdcovství". Od tohoto okamžiku, přes to, že ještě dlouho hlavní právně normativní akty nesou název „zákonů" (i když „zjednodušených"), zákonodárství „Třetí říše" pramení z „vůle Vůdcovy". Sám zákon „k odstranění nouze lidu a říše" po svém dvojím prodloužení říšským sněmem byl nakonec prodloužen Vůdcovým výnosem z 10. května 1943 (RGBl. I. str. 295), a to bez konečné lhůty. Stalo se tak prý proto, že válečné události nedovolily včasné svolání parlamentu. Ten však nebyl k této otázce svolán do konce války, ač ve výnosu bylo mu vyhrazeno dodatečné schválení.

Domnívám se, že zákon „k odstranění nouze lidu a říše" je bezesporu výrazem základní změny ve formě vlády německého státu. Z hlediska ústavního nelze po jeho přijetí a vyhlášení pokládat německý stát za stát se stejnou vládní formou, jakou měl dosud, ani pokud jde jen o kompetenci jeho nejvyšších orgánů a o vztahy mezi nimi.

Další normativní akty, pravomoci sněmu popř. presidenta se týkající, tato základní ustanovení jen doplňují. Jde o „nařízení říšského presidenta ke zjednodušení vydávání prováděcích předpisů" z 30. března 1933 (RGBl. I., str. 147), vydaném na základě čl. 48. ústavy, jímž byla zrušena ustanovení, vyžadující souhlasu nebo jiné spolupráce výborů říšského sněmu pokud šlo a vydání prováděcích nařízení k zákonům a o „zákon o lidovém hlasování" z 14. července 1933 (RGBl. I., str. 479), jímž byla vláda zmocněna nařídit lidové hlasování (což ústava a již cit. zákon z 27. 6. 1921 svěřovaly do kompetence presidenta popř. říšského sněmu), a to podle § 2, i pokud jde o změny ústavy. Snížený význam parlamentu zrcadlí i některé jiné právně normativní akty. Tak zákon o volebním právu do říšského sněmu z 7. března 1936 (RGBl. I., str. 133) na příklad v § 3. zmocnil ministra vnitra, aby měnil předpisy o volitelnosti poslanců a předpisy o náležitostech kandidátek jakož i k tomu, aby zkracoval lhůty, stanovené volebním zákonem; novelizace volebního zákona (RGBl. I., str. 530) z července 1934 již předtím prohlásila závaznou ztrátu mandátu pro poslance, který byl vyloučen z parlamentní frakce NSDAP, a to bez ohledu na to, zda byl, jako člen NSDAP, jejím členem, nebo jako bezpartijní nuceně jejím „hostem". Také o zrušení imunity poslanců již nerozhodovalo plénum říšského nebo zemského sněmu, nýbrž zvláštní výbor a nebylo-li ho, předseda sněmu (RGBl. I., str. 341).

Dalším významným jevem ve vývoji formy vlády "Třetí říše" bylo zrušení funkce presidenta vůbec. Stalo se tak „zákonem o hlavě Německé říše" z 1. srpna 1934 (RGBl.I., str. 747). Článek 1. tohoto zákona zní: „Úřad říšského presidenta se spojuje s úřadem říšského kancléře. V důsledku toho přecházejí všechna zmocnění říšského presidenta na Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera. Ten jmenuje svého zástupce". V člán-

ku 2. bylo stanoveno, že zákon vstupuje v účinnost v den úmrtí presidenta Hindenburga, k němuž došlo den nato, 2. srpna 1934. Tím byl úřad říšského kancléře povýšen i formálně na nejvyšší státní orgán. Výrazem toho byl i zákon z 1. července 1937, jímž jen jemu bylo vyhrazeno udělovat řády a tituly (RGBl. I., str. 725). Na říšského kancléře přešlo i plné a neomezené vedení zahraniční politiky. Pro tuto oblast své pravomoci vytvořil Hitler výnosem ze 4. února 1938 (RGBl. I., str. 112) zcela nový orgán, tajnou kabinetní radu, jako orgán poradní.

Spojuje pravomoci, které výmarská ústava rozdělovala mezi říšský sněm, říšského presidenta a říšského kancléře, stal se „Vůdce" i ústavně neomezeným samovládcem. Jedině on z této své neomezené pravomoci mohl vydělit určitou část a svěřit ji jinému orgánu, který mu pak byl přímo odpovědný. To se stalo např. vůdcovým nařízením o provedení čtyřletého plánu z 18. října 1936 (RGBl. I., str. 887), jímž byl jmenován Hermann Göring zmocněncem pro tento plán, který byl zplnomocněn činit „opatření jež uzná za vhodná", vydávat předpisy a nařizovat nejvyšším říšským úřadům a všem úředním místům strany, jejích součástí i připojených svazů, pokud šlo o plnění plánu.

Převzetím pravomoci říšského presidenta stal se „Vůdce" i nejvyšším velitelem branné moci. Až do 4. února 1938 přímé řízení branné moci bylo však v rukou říšského ministra války (vůdce byl „Oberster Befehlshaber", ministr pak „Oberbefehlshaber"). Toho dne byl vydán „Výnos o vedení branné moci" (RGBl.I., str. 111), v němž se praví: „Velení nad celou brannou mocí vykonávám od nynějška bezprostředně sám. Dosavadní úřad branné moci v říšském ministerstvu války přechází jakožto »Velitelství branné moci« a jako můj vojenský štáb bezprostředně pod mé velení". Šéf tohoto úřadu vykonával podle dalšího textu zároveň úřad ministra války.

Všechna tato naposled citovaná ustanovení podstatně změnila strukturu nejvyšších orgánů německého státu, jak byly vytvořeny výmarskou ústavou, ruším jeden z nich a vytvářejíc jeden jediný, vševládný a všemocný nejvyšší orgán. Je, doufám, jasné, že za těchto skutečností nemůže být ani řeči o tom, že nacistická „Třetí říše" byla jen změnou politického režimu, která se odehrála v rámci formy vlády, existující před fašistickým pučem. Naopak, zákon „o hlavě Německé říše" je tak dalším neklamným znakem dovršené změny buržoazně demokratické formy vlády v novou, fašistickou formu vlády.

Pokud jde o jiný významný rys pojmu formy vlády, o vzájemný vztah občanů a státních orgánů, vyznačují nám proces jeho změny z rysu buržoazně demokratické v rys fašistické formy vlády jednak právní normy, týkající se politických svobod a práv občanů a jejich organizací a jed-

nak ty, které se týkají rovnosti občanů před zákonem vůbec. Již 4. února 1933 byly presidentovým nařízením (RGBl. I., str. 35) zrušeny svoboda shromáždění a tisku a 28. února, den po noci požáru říšského sněmu, presidentova nařízení „proti zradě na německém národu" (RGBl. I., str. 85) a „o obraně národa a státu" (RGBl. I., str. 83) stavilo účinnost všech článků ústavy o právech občanů a jejich svobodách. Účelem toho bylo, jak uvedeno v textu, „potlačit pro stát škodlivou komunistickou činnost". Komunističtí zástupci ve volených sborech byli zbaveni mandátů, místnosti strany přepadeny, tisíce členů protiprávně zatčeno policií nebo SA. A již 7. července 1933 následovalo „nařízení k zajištění vedení státu" (RGBl. I., str. 462), jímž byla zbavena všech drúhů mandátů sociální demokracie. Po politickém nátlaku, jímž byly donuceny jiné buržoasní strany buď ke splynutí s NSDAP nebo ke svému rozpuštění, byl proces změny poměru státu k politickým stranám od poměru buržoazně demokratického k fašistickému dovršen „zákonem o vytváření politických stran" ze 14. července 1933 (RGBl. I., str. 479), jímž byla vyhlášena za jedinou politickou stranu NSDAP a tvoření jiných politických stran nebo pokus o ně prohlášeny za trestné činy s trestem až 3 let vězení nebo 6 měsíců až 3 let žaláře.

Kromě obecného potlačení občanských práv a svobod v normativních aktech výše uvedených zvláštní „péči" věnoval nacistický stát otázce tisku a umění. Joseph Goebbels prohlásil za konec liberalistické svobody tisku „zákon o vedoucích redaktorech" ze 4. října 1933 (RGBl. I., str. 713). Tento zákon se nespokojil s výčtem toho, co nesmí být nadále obsahem periodických tiskovin. Sám tento výčet kvantitativně značně převyšuje podobná ustanovení v jiných buržoazních státech a navíc v odst. 5. § 14 uvádí vše, „co z jiných důvodů odporuje mravům", čímž otevřela se cesta libovůli příslušných orgánů. Ale v tom není jeho kvalitativní odlišnost od buržoazně demokratických úprav vydávání periodických tiskovin. Tato odlišnost je za prvé dána tím, že z postavení vedoucího redaktora se činí „veřejný úkol, upravovaný státem pokud jde o povinnosti a práva" tedy jakýsi státní úřad, což je v jasném protikladu k pojetí svobody vydávání periodického tisku v buržoazní demokracii. Za druhé stanovil tento zákon v § 5 podmínky toho, aby se kdokoli mohl stát vedoucím redaktorem, mezi nimiž, kromě rasové čistoty, jsou i „vlastnosti, kterých si žádá úkol duchovního vlivu na veřejnost", o čemž nerozhodoval majitel a vydavatel tisku, nýbrž opět orgány státu a vládní strany, i když formálně rozhodujícím orgánem byl vedoucí zemského svazu německého tisku (§ 8). Goebbels měl pravdu — tímto zákonem bylo do základů skoncováno s významnou buržoazně demokratickou svobodou — se svobodou tisku, a to nejen pokud jde o svobodu uveřejňovat mínění, nýbrž i pokud

jde o svobodu vydávat tisk a řídit jej. Pokud jde o umění, týkal se ho zákon „o stažení výrobků zvrhlého umění" z 31. května 1938 (RGBl. I., str. 612), nařizující konfiskaci bez náhrady takových výrobků, při čemž o tom, co je a co není zvrhlé, rozhodovalo presidium říšské komory pro výtvarné umění.

Základní právní normou, která skoncovala s buržoazně demokratickou rovností před zákonem, byl „zákon o říšském občanství" z 15. září 1935 (RGBl. I., str. 1146), tzv. druhý norimberský zákon, který znamenal provedení 4. až 6. bodu programu NSDAP, směřujících právě proti rovnosti před zákonem. Zákon rozlišil mezi „státními příslušníky" a „státními občany". Podle § 1 „státním příslušníkem je ten, kdo přísluší do ochranného svazku Německé říše a je jí proto zvlášť zavázán", při čemž se příslušnost nabývala narozením, legitimací, sňatkem a udělením. Podle § 2, odst. 1. „říšským občanem je jen ten státní příslušník německé nebo příbuzné krve, který svým chováním dokazuje, že chce a je schopen věrně sloužit německému lidu a říši". Tímto ustanovením bylo občanství jednak omezeno rasově, jednak jeho udělení vyhrazeno libovůli příslušných úřadů, které jedině posuzovaly příslušné chování. Státní občanství totiž se nabývalo jedině propůjčením zvláštního osvědčení (odst. 2., § 2). „Nařízení k zákonu o říšském občanství" ze 14. listopadu 1935 (RGBl. I., str. 1333) určilo v § 1, že prozatím jsou státními občany ti, kdo v době vstupu nařízení v účinnost mají volební právo do říšského sněmu, nebo ti, kterým bude uděleno ministrem vnitra v dohodě se zástupcem vůdce, kteří je mohli také odníti,[11] přičemž § 4 vyloučil z něho židy. § 5 pak specifikoval pojem žida. Byl jím: 1. ten, kdo pocházel nejméně od tří židovských prarodičů, 2. kdo pocházel od dvou takových prarodičů, jestliže a) byl při vydání nařízení členem židovské náboženské obce, b) byl při vydání takového nařízení s židem oddán, c) pocházel z manželství s židem, které bylo uzavřeno po vydání zákona o ochraně arijské krve nebo d) byl nemanželským dítětem jednoho židovského rodiče, narozeným po 31. červenci 1936. Jedině říšští státní občané byli „nositeli plných politických práv, která stanoví zákon" (§ 2 odst. 3. zákona o říšském občanství), „mohli hlasovat o politických otázkách a zastávat veřejný úřad" (§ 3 nařízení k zákonu o říšském občanství).

Ovšem vyloučení ze svazku státního občanství znamenalo pro ostatní „státní příslušníky" nerovnost nejen v právech politických, nýbrž i mnoha jiných směrech. Již samo citované nařízení v § 6 stanovilo, že „pokud budou zjištěny v říšských zákonech nebo v nařízeních NSDAP a jejích součástí požadavky na čistotu krve, které přesahují ustanovení § 5, nejsou

[11] Již zákon z 14. 7. 1933 (RGBl. I., str. 480) stanovil možnost odnětí státního občanství „nežádoucím" osobám.

tímto nařízením dotčeny" a že i jiné další požadavky v tomto směru mohou zůstat v platnosti, pokud budou potvrzeny ministrem vnitra v dohodě se zástupcem říšského kancléře. Kromě toho bylo vydáno množství právních norem, které rušily rovnost před zákonem, hlavně na podkladě rasovém. Tak jiný z norimberských zákonů, „zákon na ochranu německé krve a německé cti" z 15. 9. 1935 (RGBl. I., 1146), stanovil zákaz sňatků židů se státními příslušníky německé nebo příbuzné krve, neplatnost sňatků uzavřených proti zákazu, zákaz mimomanželského pohlavního styku těchto subjektů a zaměstnávání nežidovských žen mladších 45 let v židovských domácnostech. Nařízení k tomuto zákonu ze 14. 11. 1935 (RGBl. I., str. 1334) zakázalo i sňatky míšenců, kteří mají jen jednoho židovského předka, se státními příslušníky nežidovské krve, jakož i sňatky, z nichž by „mohlo vzejít" potomstvo „ohrožující čistotu německé krve" bez ohledu na židovskou otázku. Druhým nařízením k tomuto zákonu (RGBl. I., str. 297) byli z pojmu německé příbuzenské krve vyňati dřívější příslušníci Polska, pokud nedostali německé státní příslušenství nebo nebyli zaneseni do „Volkslisty" a třetím (RGBl. I., str. 384) byl zákon o ochraně německé krve vztažen i na území „protektorátu" s platností od 16. 3. 1939 zpětně a jeho „ochrana" rozšířena i na osoby české národnosti. Rasového útlaku židů týkala se celá řada dalších právních norem. Jmenujme na příklad nařízení ze 14. 6. 1938 (RGBl. I., str. 627), vymezující pojem židovského řemeslnického podniku, policejní nařízení ministra vnitra z 28. 11. 1938 (RGBl. I., str. 1676), jimiž byly nižší úřady zmocněny zřizovat židovská ghetta a stanovit dobu vycházek z domů, policejní nařízení o viditelném označení židů z 1. 9. 1941 (RGBl. I., str. 547) atd. Významnější je tu nařízení z 1. 7. 1943 (RGBl. I., str. 372), jímž byli židé vyňati z působnosti soudů a vydáni zcela na milost a nemilost policii (§ 1) a stanoveno, že po smrti žida celý jeho majetek propadá říši (§ 2 odst. 1.).

Tak byla buržoazně demokratická zásada rovnosti před zákonem, bez níž si nelze představit buržoazní demokracii (i když je v ní v praxi tato zásada jakkoli porušována), zcela odstraněna ve vztahu k příslušníkům německého státu (jak byli diskriminováni obyvatelé nacisty dobytých území, nespadá do rámce tohoto článku).

Buržoazní demokracii, která je vládou buržoazie jakožto celku, formou vlády, v níž se u přímého výkonu moci střídají různé skupiny buržoazie, můžeme si těžko představit bez činnosti více než jedné politické strany. Naproti tomu fašistický režim je většinou charakterizován existencí jediné, monopolní, politické strany, která srůstá se státním aparátem. Tento vývoj začal v Německu již zmíněným zákonem „o vytváření politických stran" ze 14. 7. 1933, který zakázal všechny politické strany kromě

NSDAP a vyvrcholil „zákonem o zajištění jednoty strany a státu“ z 1. prosince 1933 (RGBl. I., str. 1016). Tento zákon vyslovil „nerozlučné spojení NSDAP s nacistickým státem“ (§ 1 odst. 1.), prohlásil stranu za korporaci veřejného práva, jejíž stanovy stanoví vůdce (§ 1 odst. 2) a dal výraz spojení strany se státem ustanovením, že se stranický zástupce vůdce a šéf štábu SA stávají členy vlády (§ 2).[12] Stanovil dále, že členové strany a SA a jim podřízených složek mají zvýšené povinnosti vůči vůdci, lidu a státu a podřídil je proto zvláštní stranické justici, která mohla ukládat i tresty vazby a vězení (§§ 3 a 5). V § 6 uložil úřadům povinnost prokazovat všestrannou pomoc orgánům strany.

K těmto základním ustanovením o postavení NSDAP se druží zákon „o Hitlerově mládeži“ z 1. prosince 1936 (RGBl. I., str. 993), jímž byla veškerá německá mládež na říšském území nuceně soustředěna v Hitlerově mládeži, jejíž vedoucí se stal „Vůdcem mládeže Německé říše“. Hitlerova mládež jako celek byla „přidruženou organizací“ NSDAP, ale první prováděcí nařízení k citovanému zákonu, z 25. března 1939 (RGBl. I., str. 709) utvořilo uvnitř této organizace „elitní“ skupinu, „kmenovou Hitlerovu mládež“, která byla přímo součástí strany. Další prováděcí nařízení z téhož dne (RGBl. I., str. 710) upravilo blíže povinnou službu v Hitlerově mládeži.

Pro postavení strany v nacistickém státě jsou charakteristické ještě dva právně normativní akty: jde o „zákon o přísaze před stranickými soudy“ z 30. 9. 1936 (RGBl. I., str. 853), který přísaze před těmito soudy přiznal stejný charakter jako přísaze před státními orgány, a zákon z 1. prosince 1936 (RGBl. I., str. 994), který stanovil, že podvůdci NSDAP a vyšší její funkcionáři, straničtí soudci a členové bezpečnostní služby SS (Sicherheitsdienstu) mohou být soudy a státními orgány vůbec vyslýcháni jako svědci a znalci o věcech, v nichž mají povinnost mlčet, jen se svolením příslušného orgánu strany. Totéž platilo i o obyčejných členech strany, pokud šlo o věci, označené stranickými orgány za důvěrné.

Proces fašizace, probíhající v politickém režimu a ve vývoji formy vlády, nemohl se současně neobjevit i *ve formě státního zřízení*. Výmarská republika měla zřízení federativní, i když se silnými centralizačními znaky pokud šlo o ústřední říšské úřady. Již v roce 1933 bylo federativní zřízení Německé říše narušeno. První tzv. „usměrňovací“ zákon z 31. března 1933, zvaný „Prozatímní zákon o usměrnění (Gleichschaltungsgesetz) zemí říší“ (RGBl. I., str. 153) zavedl jen podobné „zjednodušené“ zákonodárství, jako bylo říšské (§§ 1 až 3.) a nově sestavil zemské sněmy podle

[12] Po likvidaci Röhma a jeho příslušníků byl členem vlády jen zástupce vůdce. (RGBl. I., str. 529). I tento úřad byl později zrušen vůdcovým výnosem ze 4. 2. 1938 (RGBl. I., str. 293) a změněn na „Kancelář strany“, která byla podřízena přímo vůdci. Její vedoucí měl postavení říšského ministra a byl členem vlády a ministerské rady pro obranu říše.

výsledků říšských voleb z 5. března 1933 (§§ 4 až 11). Zato druhý takový zákon ze 7. dubna 1933 (RGBl. I., str. 173), později doplněný zákony z 25. 4., 26. 4 a 14. 10. 1933, zavedl ve všech zemích kromě Pruska jako hlavu říšské místodržící, jmenované na návrh kancléře presidentem, jejichž výslovným úkolem bylo dbát, aby byly dodržovány politické směrnice říšského kancléře. Místodržící měl rozsáhlá práva: jmenovat a propouštět předsedu zemské vlády a na jeho návrh členy vlády, rozpouštět zemský sněm a určit volby, vybavovat a vyhlašovat zemské zákony, ve značné míře jmenovat a propouštět úředníky atd. (v Prusku úřad místodržícího vykonával říšský kancléř). Konec federativního zřízení však znamenal „zákon o nové výstavbě říše" z 30. ledna 1934 (RGBl. I., str. 75), který ze zemí, které formálně existovaly dále, učinil pouhé správní jednotky — říšské župy. Čl. 1. tohoto zákona zrušil volené zemské sněmy, čl. 2. přenesl svrchovaná práva zemí na říši a podřídil „zemské vlády" vládě říšské a čl. 4 zmocnil říšskou vládu ke změnám „ústav" zemí.[13] Pokles významu zemí nesl s sebou, že jejich místodržící byli nadále přímo podřízeni ministru vnitra. Postavení místodržících, kteří se stali střední instancí jednotné správy říše, upravil „zákon o říšských místodržících" z 30. 1. 1935 (RGBl. I., str. 65). Jmenoval je a odvolával říšský kancléř (§ 9). Mohl na ně přenést všechnu pravomoc zemské „vlády" (stalo se např. v Sasku, Hesensku, Hamburgu a v Anhalt-Lippe), jmenoval na návrh místodržícího „zemskou vládu", jmenoval zemské úředníky a uděloval milost. Pokud nechtěl v Prusku kancléř vykonávat úřad místodržícího sám, mohl jeho pravomoc přenést na předsedu „zemské vlády" (§ 10).

Po zrušení zemí jako jednotek federativního státu došlo ovšem ke zrušení říšské rady, která byla zastupitelským orgánem zemí v říšském parlamentě. (Zákon z 14. 2. 1934, RGBl. I., str. 89). Zákon „o sjednocení organizace úřadů" z 5. 7. 1939, (RGBl. I., str. 1197) pak úplně zrušil jakoukoli samostatnost všech ještě zůstavších zemských úřadů, prohlásiv je za úřady říšské. „Zemským úřadům" zůstalo tak jen zvláštní jméno a „zemím" ta útěcha, že náklady na udržování těchto „zemských" úřadů byly hrazeny obyvatelstvem „země".

Velkou péči věnovala fašistická vláda sjednocení policejních úřadů a sil. Kdežto policie byla ve Výmarské republice z valné části v pravomoci zemských vlád, provedla fašistická vláda důslednou její centralizaci v jediném říšském úřadě jak pokud šlo o rozdělení územní, tak o resortní. Tato centralizace však znamenala zároveň i více: „tradiční" státní policie byla současně spojena s původně elitními stranickými ozbrojenými oddíly — SS; lépe řečeno, byla jim podřízena. Došlo k tomu výnosem vůdce

[13] Názvy „země", „zemská vláda" a „ústava" patří nyní do uvozovek, protože naprosto již neodpovídaly postavení těchto jednotek, které se staly pouhými správními jednotkami přísně centralizovaného jednotného státu.

„o dosazení šéfa německé policie v říšském ministerstvu vnitra“ ze 17. června 1936 (RGBl. I., str. 487). „Völkischer Beobachter“ dne 18. 6. 1936 vyložil, že šéfem policie byl jmenován říšský vůdce SS Himmler, aby byly spojeny všechny policejní úkoly v říši. Himmler byl již předtím zástupcem šéfa pruské státní tajné policie a šéfem politické policie všech ostatních zemí, nyní se stal šéfem i uniformované, kriminální a správní policie. Sám Hitler při jmenování Himmlera prohlásil, že SS musí převzít i „veřejné“ policejní úkoly a že sjednocení policie je nutné „k boji proti bolševismu“. Výnos předal šéfovi policie všechny policejní úkoly v říši, podřídil jej osobně říšskému a pruskému ministru vnitra a zmocnil jej, aby se ve věcech svého úřadu zúčastnil schůzí říšského kabinetu. Později byl mj. oběžníkem ministra vnitra z 20. 9. 1936 pruský zemský kriminální policejní úřad oddělen od policejního presidia v Berlíně a pověřen vedením kriminální policie v celé říši, pak přejmenován (oběžník z 16. 7. 1937) na říšský kriminální policejní úřad a podřízen přímo šéfovi bezpečnostní policie (Sicherheitsdienst). Sjednocení policejní služby bylo dokončeno nařízením „o policejních nařízeních říšských ministrů“ (RGBl. I., str. 1582) ze 14. listopadu 1938, jímž byl zmocněn k samostatnému vydávání těchto předpisů jen ministr vnitra. Ostatní ministři mohli je nadále vydávat v oboru své pravomoci jen v dohodě s ním. Zároveň bylo stanoveno, že tato nařízení mohou ukládat pokuty do 150 marek, ve zvlášť těžkých případech vězení do 6 měsíců.

Centralizováno bylo výnosem vůdce a říšského kancléře ze 3. dubna 1941 (RGBl. I., str. 201) i správní soudnictví, a to jak místně (zrušení Správního soudního dvora ve Vídni) tak i věcně (sloučení Pruského vrchního soudu, Říšského disciplinárního soudu atd. s Říšským správním soudem).

Centralizace nemohla nemít vliv i na samosprávu. Již první zákon o usměrnění zemí (RGBl. I., str. 153) v §§ 12 až 17 přenesl normotvornou pravomoc v obcích na úřady starosty a jeho náměstků a nově sestavil tyto sbory podle výsledku říšských voleb z 5. března 1933. Nařízením ministrů vnitra a financí z 13. září 1934 (RGBl. I., str. 830) byly zrušeny všechny poradní sbory v jednotlivých odvětvích státní správy. S veškerou samosprávou obcí v buržoazně demokratickém smyslu skoncoval „zákon o správě obcí“ z 30. ledna 1935 (RGBl. I., str. 49), který učinil v podstatě prvním a nejdůležitějším funkcionářem v obci „zmocněnce“ NSDAP (§ 33). Jak říkal § 6 tohoto zákona, starostové a jejich náměstci byli do funkcí povoláváni nikoli občanstvem, nýbrž „důvěrou strany a státu“, což podle § 41 vypadalo tak, že na jejich místa byl vypisován konkurs, z přihlášených vybral zmocněnec NSDAP tři, z nichž pak jednoho jmenoval dohlédací úřad při místodržitelství. Členy „zastupitelstva“ povolával prostě

zmocněnec NSDAP „s vědomím" starosty (in Benehmen) nikoli s jeho souhlasem (Einvernehmen). (§ 51). Věci obce vedl vlastně starosta (§ 57), věci v nichž měl vyslechnout mínění rady byly taxativně vypočítány v § 55. Zastupitelstvo nehlasovalo, bylo jen poradním sborem starosty (§ 57 odst. 2).

Můžeme shrnout, že průzkum nacistického zákonodárství prokázal, že za trvání „Třetí říše" se dokončení fašizace státu projevilo ve všech třech prvcích formy státu: v politickém režimu, ve formě vlády i ve formě státního zřízení, a to velmi významnou měrou. Tento příklad ukazuje, že zfašizování buržoazního státu není jen změnou politického režimu, nýbrž změnou celé formy tohoto státu.

Pokud jde o dokončení procesu fašizace Německa, musí jít proto o dokončení zásadních přeměn ve všech prvcích formy státu. Jak jsme již řekli, u politického režimu nelze hledat odpověď na tuto otázku jen nebo především v právních normách. Domnívám se, že moment dovršení jeho přeměny z buržoazně demokratického ve fašistický lze vidět v tom, že teror, ať byl před tím, při zachovávání demokratického dekora, jakkoli vystupňován, se stane všeobecným vůči všem odpůrcům fašismu a stane se oficiálně přiznanou jedinou metodou vládnutí. V Německu je za tento moment podle mého mínění třeba považovat noc z 27. na 28. února 1933 (požár říšského sněmu) a po něm následující stavení účinnosti všech článků ústavy o právech a svobodách občanů, které tento teror legalizovalo.

U formy vlády a formy státního zřízení jsou pro otázku jejich změn rozhodující právně normativní akty, jimiž jsou tyto změny prováděny. Pro formy vlády v Německu považuji pro to za rozhodující „zákon k odstranění nouze lidu a říše" z 24. března 1933, který ze základů změnil charakter nejvyšších státních orgánů a vztahy mezi nimi a nařízení z 28. února 1933, které stavilo účinnost ustanovení ústavy o občanských právech a svobodách. Pokud jde o formu státního zřízení, rozhodujícím byl zákon „o nové výstavbě říše" z 30. ledna 1934.

Lze tedy uzavříti, že ukončení procesu fašizace německé říše v době mezi oběma světovými válkami proběhlo mezi 28. únorem 1933 a 30. lednem 1934. V této době byla fašizace *ve své podstatě* dokončena ve všech třech prvcích formy státu, i když v podrobnostech a jednotlivých otázkách byla i potom dokončována a zesilována.

Protože však pro otázku pojmu fašizmu jsou nejdůležitější politický režim a forma vlády, kdežto forma státního zřízení (alespoň teoreticky kromě Německa nebyla otevřená fašistická diktatura nastolena v žádném federativním buržoazním státě a není proto dostatek zkušeností v tomto směru) nesouvisí s otázkou fašizmu přímo, nýbrž jen nepřímo — není

dosud prokázáno, že by se fašizmus přes svou nutnou tendenci k tuhé centralizaci, naprosto nesnášel s federativní formou státu — možno náš úsudek o konečném skončení procesu fašizace Německa (v její podstatě) časově zpřesnit: je to časový úsek od 28. února do 24. března roku 1933.

DER REFLEX DES ENDGÜLTIGEN ÜBERGANGES VON DER BÜRGERLICH-DEMOKRATISCHEN ZUR FASCHISTISCHEN REGIERUNGSFORM IN DER GESETZGEBUNG DEUTSCHLANDS IN DEN JAHREN 1933 BIS 1935

Radim N. Foustka

Nach der Konstatierung, dass die Machtergreifung durch den Faschismus eine Änderung der Regierungsform des bürgerlichen Staates bedeutet, welche das Ergebnis des verschärften Klassenkampfes ist, führt der Verfasser aus, dass in Deutschland, so wie auch überall anderswo, diese Änderung nicht in einem einzigen Vorstoss durchgeführt wurde, sondern dass sie einen langandauerden Prozess bedeutet, welcher schon innerhalb der bürgerlich-demokratischen Regierungsform seinen Anfang nimmt. Es handelt sich anfangs um einen Prozess, welcher durch reaktionäre Massnahmen der formell noch bürgerlich-demokratischen Regierungen charakterisiert ist (der Verfasser führt als solche charakteristische Massnahmen die „Notmassnahmen" der Regierungen der Weimarer Republik nach Artikel 48 der Verfassung an).

Die wissenschaftliche Erforschung des langdauernden Faschisierungsprozesses des bürgerlichen Staates wird heute vor zwei allgemeintheoretische Fragen gestellt: wann der Faschisierungsprozess *beginnt* und wann er nach der durchgeführten Faschisierung des Staates *beendet ist*. Die erste Frage bildet nicht den Inhalt der Abhandlung. Die zweite will der Artikel durch eine Analyse dessen lösen helfen, wie sich bestimmte Änderungen im politischen Regime, in der Regierungsform und in der Form der Staatsordnung, welche nach der Berufung Hitlers zur Macht im Januar 1933 durchgeführt worden waren, in den Hauptnormen des deutschen Staats- und Verwaltungsrechtes widerspiegelten.

Der Verfasser stellt fest, dass die Änderungen des politischen Regimes sich nur selten und unvollständig in solchen Normen widerspiegeln, weil es sich mehr um Änderungen in der Praxis der Staatsorgane, in der Anwendung des Rechtes und oft um eine Praxis ausserhalb der Rechtsnormen und sogar gegen sie handelt. Zum Teil spiegelten sich in Deutschland diese Änderungen in den Verordnungen vom Februar 1933 über die Sistierung der Wirksamkeit der Artikel der Verfassung über die Freiheiten und Rechte der Staatsbürger u. ä. wider.

Im weiteren verfolgt der Verfasser die staatsrechtlichen Änderungen in der Stellung der drei höchsten Organe des Deutschen Reiches gegenüber dem durch die Weimarer Verfassung eingeführten Stand und beweist, dass durch einzelne rechtsnormative Akte die Kompetenz dieser drei Organe (des Reichstags, des Präsidenten und des Kanzlers) gänzlich geändert wurde und dass schliesslich aus dem Amte des Reichskanzlers ein Staatsorgan mit unbeschränkter Rechtsbefugnis in Gesetzgebung und Verwaltung geschaffen wurde. Er spricht die Überzeugung aus, dass es sich hier um eine tatsächliche Änderung der Regierungsform handelte, was die Unrichtigkeit der Ansichten nachweist, als ob die Änderung der Form des bürgerlichen Staates, zu der es durch seine Faschisierung kommt, nur das politische Regime beträfe. Davon zeugen auch die Veränderungen, welche im gegenseitigen Verhältnis der Staatsorgane und der Staatsbürger entstanden waren, hauptsächlich durch Unterdrückung der bürgerlichdemokratischen Staatsbürgerrechte und Freiheiten und durch die Aufhebung des Prinzips der Gleichheit vor dem Gesetze.

Ähnlich verfolgt der Verfasser auch die rechtsnormativen Akte, welche die Form der Staatsordnung betreffen, und gelangt zum Schluss, dass die Faschisierung in Deutschland auch eine Umgestaltung der föderativen Form in die Form eines zentralisierten einheitlichen Staates bedeutete.

Die Abhandlung klingt in die Konstatierung aus, dass die Faschisierung des Deutschen Reiches *ihrem Wesen nach,* wenn man alle drei Elemente der Staatsform in Betracht zieht, zwischen dem 28. Februar 1933 und dem 30. Januar 1934 zum Abschluss gebracht

worden ist. Wenn man nur die zwei für diese Frage wesentlichsten Elemente — das politische Regime und die Regierungsform — in Betracht zieht, dann kann man diese Zeitangabe noch weiter präzisieren: es handelt sich um den Zeitabschnitt vom 28. Februar bis zum 24. März 1933.

POLSKÁ LITERATURA O RODOVÉ PROBLEMATICE

Jan Adamus, O pryncypacie polskim wieku XII, Łódzkie towarzystwo naukowe, Sprawozdania z czynności i posiedzeń za rok 1950, (V), Lódź 1950, 86—97
— —, O teorii rodowej państwa Piastów, Czasopismo prawno-historyczne IV, Poznań 1952, 94—125
— —, Problemy absolutyzmu piastowskiego, Czasopismo prawno-historyczne X/2, Poznań 1958, 19—76
— —, Polska teoria rodowa, Łódź 1958, 348 s.
— —, Wzdanie i symbol „aquae abrenuntiationis", Czasopismo prawno-historyczne VII/1, Warszawa 1955, 409—419
Stanisław Arnold, Uwagi o początkach ustroju feudalnego w Polsce, Przegląd historyczny 41, Warszawa 1950, 9—20
Juliusz Bardach, Uwagi o „rodowym" ustroju społeczeństwa i prawie bliższości w Polsce średniowiecznej, Czasopismo prawno-historyczne IV, Poznań 1952, 407—465
— —, Własność niedzielna w Statutach litewskich, Studia historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego, Warszawa 1958, 219—277
Józef Bursztа, Zagadnienie „nawsia" w osadnictwie wiejskim, Lud 41, Wrocław 1954, 439—498
Jan Gerlach, „Nawsie" — wspólna własność gromadzka wsi staropolskiej, Czasopismo prawno-historyczne IV, Poznań 1952, 260—273
Kazimierz Kolańczyk, Studia nad reliktami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce, Studia nad historią prawa polskiego XX/2, Poznań 1950, 592 s.
Bogdan Lesiński, Ze studiów nad prawem bliższości w XIV i XV w., Czasopismo prawno-historyczne VII/1, Warszawa 1955, 92—110
Józef Matuszewski, Aqua abrenuntiationis, Czasopismo prawno-historyczne IV, Poznań 1952, 164—237.

1

Rodová koncepce vývoje státu a společnosti, která hlásala kontinuitu rodového zřízení od prvotně pospolné společnosti až do vrcholného středověku, kdy tyto zásady jako živé akceptovala i nová šlechta služebná, byla typicky v Polsku koncepcí tradiční (Bardach, Uwagi 410, 414, 416). Kolańczykova Studia, nejobsažnější a nejsystematičtější dílo tohoto směru v polské nauce vůbec, jaksi toto učení dovršila a zároveň zavdala podnět k rozsáhlé kritice rodové teorie, která se tak v posledních letech dostala do středu zájmu polského badatelského úsilí.

Kritisovala se pojmová neujasněnost v terminologii jak slovanské, tak západní (Matuszewski 184—5 p. 6, Adamus, Teoria 22), ale zejména se vytkla skutečnost, že tento „rod" není rodem patriarchálním, nýbrž založeným na příbuzenství jak ze strany otcovské, tak ze strany mateřské (Matuszewski 184 p. 6, Lesiński 93—94, 97, 103, Adamus, Teoria 24—25). Graduální zásada dědického

práva, kterou konstatuje sám Kolańczyk,[1] vylučuje už sama o sobě rodové pojetí (Bardach, Uwagi 414). Jinak řadou autorů konstatované některé zvláště důležité rysy středověkého rodu, např. nekonsekventní majetkové společenství, dědické právo omezující některé příslušníky, hierarchie členů rodu a pokrevní *hnízdové rody* v rámci nepokrevních *heraldických rodů*, naznačují, že tu jde o soustavu podstatně odlišnou, jinou, než jak se to dříve chápalo (Bardach, Uwagi 415).

Zásadní kritika šla proti spojování příbuzenských prvků v právu za feudalismu se zřízením prvotně pospolné společnosti. Arnold (11—14) vytkl, že původní rod nebyl založen na zemědělském hospodářství; rod feudální, který je ve skutečnosti rozšířenou rodinou, netrvá od dob prvotně pospolné společnosti a feudální pozemkové vlastnictví nesouvisí s někdejším kolektivním vlastnictvím; také tu nejde o svébytné slovanské rysy, nýbrž „nové rodové formy", které vznikly násilnou přeměnou starých vztahů.[2] Na základě obdobného chápání konstruuje Bardach (Uwagi 418—20) ve shodě s učením Kosvenovým[3] tento středověký rod jako *patronymii*, která je společenstvím příbuzných rodin a vzniká nejčastěji rozrodem malé rodiny. Charakterisuje ji hospodářská spolupráce jejích členů, společné jméno, sídlo a patronymický název sídla, právo msty a komposičního odškodnění za zabitého příslušníka, právo retraktní a předkupní, dědické nároky a právo a povinnost spolupřísežnictví. V polském středověku lze jako její jednotlivé typy (tamtéž 420—33) konstatovat *rozvětvenou malou*, resp. *rozloženou velkou rodinu* (zejm. u nešlechtického obyvatelstva), *hnízdový rod* drobné šlechty (případ nejtypičtější), Tymieniecký objasněný umělý šlechtický *rod heraldický* a konečně *rody velkošlechtické*, založené hierarchicky (Tymieniecki), později na způsob západních ministeriálů (Friedberg). Podrobnějšího zpracování si v budoucnu zaslouží různé svazky umělé, jimž vzhledem k tradičnímu už zanedbávání studia soukromého práva u Slovanů se dosud nevěnovala žádoucí pozornost (Adamus, Teoria 42—44).

Feudální charakter středověkého rodu (Lesiński 92) byl objasněn nejen co do své podstaty, nýbrž i co do svého zařazení do vývoje, jež pro dobu 12. a 13. století bylo výstižně nazváno „feudální renesancí rodovosti" (Adamus, Teoria 161).[4] Jádro věci plně vystihl Bardach (Uwagi 434—7), když pravil, že tato renesance je především důsledkem slabosti státní organisace a typicky připadá na *údobí feudální rozdrobenosti*, zatím co potomní sjednocování státu vede k omezení rodovosti; hnízdové rody pozdější doby jsou formou obrany proti vnikání jinostavovských elementů. Nelze však souhlasit s jeho thesí, že vzhledem k neexistenci původního rodu u sedláků a měšťanů se ještě méně pravděpodobně může rod uplatnit u šlechty, protože vládnoucí třída se nejvíce vzdaluje tradiční koncepci a nemohla tedy podržet archaickou instituci (416—8). Je totiž přece všeobecně známo, že právě tyto vrstvy ulpívají na starých zvyk-

[1] K. Kolańczyk, Najdawniejsze polskie prawo spadkowe, Poznań 1939, 223.

[2] Nelze ovšem souhlasit s jeho názorem (12), že by zavedení pluhu v raně feudální společnosti bylo symptomem společenství domu, nikoli půdy.

[3] M. O. Kosven, Patronimija u drevnich Germancev, Izvestija Ak. nauk, ser. ist. i fil. VI 4, Moskva 1949, 359; Severorusskoje pečišče, ukrajinskije sjabry i belorusskoje dvorišče, Sov. etnografija 2, Moskva-Leningrad 1950, 72; Programma dlja sobiranija svedenij o patronimii i strukture roda, Kratkije soobščenija Inst. etnografiji AN SSSR XIII, Moskva 1951, 20, 23.

[4] U nás tuto feudální povahu osvětlila jediná poválečná práce z tohoto oboru, V. Vaněček, La communauté de biens par indivis en ancien droit tchèque, Études d'histoire du droit privé offertes à P. Petot, Paris 1959, 591.

lostech jako svých privilegiích — srov. např. přísahu jako stavovský důkazní prostředek šlechty.

Přísnou odluku prvotně pospolného rodu od rodu doby feudalismu je třeba pokládat za velký přínos polské právně historické vědy posledních let. Problémem tu však zůstává, jak se terminologicky vyrovnat s těmito závěry. *S výrazem „rod" spojila totiž nauka instituci rodu prvotně pospolného, zatím co obecné jazykové povědomí váže toto slovo s představou rozvětvené rodiny,* několika generací ve vesnické či městské společnosti až dodnes — vedle tradiční obdobné představy rodu šlechtického od středověku. Lze si věru těžko představit, že by se kdy mluvilo třeba o „městské patronymii" 19. století. Proto asi nezbude, než termín sám zachovat a blíže jej kvalifikovat, pokud už to samo nevyplyne z kontextu, příslušnými adjektivy, takže na jedné straně se bude hovořit o *rodu prvotně pospolném* a na druhé o *rodu středověkém* či *novodobém,* příp. vytčeném i podle společenského zařazení, tedy o rodu *šlechtickém, měšťanském, selském* apod.

2

Bardach ve svém vyjasnění podstaty rodovosti raného a vrcholného feudalismu podal i stručný přehled vývoje polské rodové teorie (Uwagi 410—3). Podrobnou historii těchto názorů sepsal nyní Adamus. Ve své práci vyjasnil přesvědčivě především také prameny vzniku rodové teorie (Teoria 266—93, 307). Od 18. století se totiž v teorii státu uplatňují tři směry: patriarchální, jenž spojuje stát s právem rodinným (rodem nebo rodinou), patrimoniální, jenž je váže na právo věcné, a teorie společenské smlouvy. První dva směry se často navzájem kombinují. Patrimonialismem sensu lato je možno chápat doplnění prvků práva věcného prvky práva rodového, zatím co vlastní ryzí koncepce věcného práva je patrimonialismem stricto sensu.

Na počátku 19. století nastal boj s teoriemi, jež ve státu viděly nástroj a výtvor lidských rukou (společenská smlouva). V tomto prostředí se r. 1826 stal Ewers tvůrcem slovanské rodové teorie, která ve skutečnosti *německé politické poměry 19. století prohlásila za archaické slovanské specificum.* Kořeny této německé koncepce jsou staré (Adamus je však podrobně neprobírá a tu bude potřebí v budoucnu věnovat příslušný zájem těmto typicky konservativním a tradičně monarchistickým naukám); od 16. století po novém rozdrobení Německa, utvrzeném později navíc vestfálským mírem, jsou malé státy s lokálními dynastiemi ideálním prostředím pro vznik učení o rodové monarchické koncepci státu. Rozmáhající se věda od dob osvícenství se vydatně o tuto skutečnost opírá a vytváří z tohoto učení systém. Těsně to souvisí se zálibou německých teoretiků v soukromém právu, jehož pojmy prosakují potom do všech právních oborů. Rodová teorie u Slovanů se vděčně chápe pojmu *Geblütsrecht, ius sanguinis,* které se snaží zásady dědického práva, těsně souvisícího s právem věcným, rozšířit v „dědický pořádek", jenž přesahuje vlastní dědické právo (v původním společenství je dědění nemožné, faktická sukcese vyplývá z rodové organisace) a je institucí práva rodinného.

Výklad polské rodové teorie zasazuje Adamus do vyčerpávajícího obrazu téže teorie u ostatních slovanských národů a vedle toho si všímá i názorů historiků národů ostatních (62—79). Tak pro Německo konstatuje, že v 19. století se sice role rodiny zdůrazňovala, avšak nepokládala se za zdroj vzniku státu. Na po-

čátku 20. století podtrhl význam nejstaršího bratra *(Ältestenrecht)* E. Mayer, problémem rodového dvora v Norsku *(odal)* se zabýval Haff. Teprve nacistické teorie s heslem „Blut und Boden" znamenaly pravé orgie rodovosti. Nechybělo však uvědomělých oponentů (Voltelini). V maďarské nauce programové odlišování uherských právních dějin od všech ostatních vedlo ke koncepci rodů uherské šlechty (Timon). Nejnověji Molnár v opření výsledky bádání Eckhardtova klasifikuje renesanci pokrevnosti ve feudalismu správně. Pro Litvu už před druhou světovou válkou ve shodě se skutečností nepokládal nedíl za rod Łowmiański. Starší i soudobí ruští historici Byzance (Vasilevskij, Uspenskij, Mišulin, Lipšicová, Gorjanov) hovořili vždy toliko o územních společenstvích prostého obyvatelstva.

V Rusku (80—90) *rodovou teorii* hlásali západníci (Kavelin, Čičerin ji doplnil veřejnoprávními prvky, Solovjev hlásal rodový princip knížecího rodu a slovanskou rodovost stavěl proti západnímu feudalismu a germánské rodovosti družinného typu) na rozdíl od *občinné teorie* slavjanofilů (O teorii 99—102). *Zádružní teorii* přinesl Leontovič, učením o její přeměně v občinu se k ní přihlásil Vladimirskij-Budanov, mezi její vyznavače patřil rovněž Kovalevskij. Kosven vytvořil teorii *patronymie*, v níž rodové prvky se stávají institucí společnosti už třídní, Grekov spojuje velkou rodinu se zřízením občinno-sousedským.

V Čechách (Teoria 91—122) byla rodová teorie dlouho pod vlivem Rukopisů. Jedině Bretholz vyvozoval vše z německých vzorů. H. Jireček ji vázal s patronymickými toponomastickými názvy. Největší význam má Lippert, jenž šlechtu vyvozoval z náčelníků rodu, prohlašoval, že existovala *fratrie*, a za základ organisace společnosti pokládal *domovní společenství* v čele s *náčelníkem*. K. Jireček konstatoval jen pro Balkán soustavu *plemen, bratrstev* a domů *(kuča)*. Po pádu Rukopisů dominuje *teorie zádružná*, jejímž hlavním představitelem je Kadlec, ale která se opírá i o Maitzenovy pochybené výklady o lužických županech. Že tu jde o přenášení jihoslovanské současnosti do středověku, prokázal Pekař. Peiskerovy teorie jsou fantastické. Kapras a Peterka byli umírněnými straníky zádružné teorie. Podle Adamuse je v Čechách a Polsku jen nedíl bez starosty (119).

V Polsku hlasateli obecné platnosti rodové teorie se stali Karłowicz, Lelewel, J. Hube a Roeppel; je to pojetí hojně rozšířené v širokých vrstvách, podle něhož šlechtická a nešlechtická polská společnost je prolnuta touto zásadou (123—31). V teorii *toponomastické* (131—46) přišel s argumentací jmen vsí na *-ice* jako důkazu rodového zřízení T. Wojciechowski, zcela obdobně jako v případě germánského *-ing* Kemble, Riezler, E. Mayer. Jako však i u Germánů nakonec zvítězil pohled kritický (Kluge, Dopsch, Aubin, Kaspers, Zachrisson aj.), stejně tomu bylo i pro oblast slovanskou (Taszycki, Schwarz, Bujak). Jedině Rospond a u nás J. Svoboda zůstali víceméně na straně této teorie.

Pro Polsko je zvláště důležitá *teorie heraldicko-genealogická* (147—78). Pieskosińského učení o rozrůstání rodin v rody využil Małecki poukazem na pozdní původ erbů a starou existenci proklamací pro učení o prastaré organisaci šlechtických rodů. Vyvrcholením těchto názorů je studium rodů, jehož nejpřednějším represenantem se stal Semkowicz. K němu patří i Friedberg. Proti tomu Halecki vidí vznik této „rodovosti" až v pozdějším přijetí stejného erbu a zvolání. Teorii rodové tradice křestních jmen kritisovali Bujak, Łaguna a Dobrowolski. Adamus heraldicko-genealogickou teorii ostře odmítá (163, 172, 176—7) zdůrazněním, že tu šlo o prosté příbuzenské vztahy v rámci blízkého,

ne-li totožného osídlení, že neexistoval rodový starosta a že tu vůbec neexistovala organisace pevná, schopná vlastní soustavné politiky.

Na rodovou teorii měla mocný vliv také *koncepce sociologická* (179—98), jak o tom svědčí díla, jež napsali Bujak, Ciszewski, Semkowicz, Tymieniecki (soukromoprávní „malá skupina" a veřejnoprávní „velká skupina" — stát) a Dobrowolski. V souhlase s Brücknerem se staví Adamus kriticky k metodě srovnávací u Slovanů, pokud by chtěla mechanicky přenášet poznatky mezi jednotlivými národy (191). K tomu je třeba poznamenat, že dnes snad už ani o tento problém jít nemůže; *srovnávací metoda neznamená kumulaci poznatků z různých prostředí v jeden systém, nýbrž kritické historické zhodnocení těchto prostředí a vytčení vzájemných shod a neshod ve snaze o vytčení obecných vývojových zákonitostí.* Ostatně Adamus sám k vyvrácení these o slovanskosti rodového zřízení používá srovnávacím způsobem západoevropského materiálu (46—62) a v závěru své práce jako hlavní kladný přínos polské rodové teorie vidí to, že znamenala počátek historických srovnávacích prací o Slovanech (315). Přitom lze jistě souhlasit s jeho výrokem, že zásadní podoba nikdy nevylučuje specifičnost (48); to je ostatně totéž, co my sami jsme o srovnávací metodě právě řekli.

Vrcholem polské rodové teorie je učení Balzera (199—250), jenž v základě ovlivněn českou rodovou teorií *ztotožnil rod se zádruhou,*[5] kterou přenesl do minulosti; zásada dědičnosti v knížecím rodu tu byla spojena s představou knížete jako starosty zádruhy. Proti Peiskerovu učení o pozdním finančně právním původu zádruhy dokázali sice Novaković a Taranovskij středověký původ této pokrevné organisace, avšak jejich „zádruha" je ve skutečnosti nedílem; Žontar mluví o oživnutí této instituce v době oslabení veřejné moci za Turků. Podobnost středověkého nedílu poměrům slovanským ukázala studia, jež podnikli Lavelaye a Bloch. Pravdě nejblíže byl Bogišić svým rozborem *inokoštiny* z hlediska věcného práva (jemu přitakali J. a R. Hube) a Dopsch učením o primátu hlediska hospodářského, avšak jejich názory se kupodivu v teoriích Balzera a Kadlce neobrazily. Balzer také neodpověděl na zásadní kritiku Bujakovu, jenž jako nejvážnější kritik napadl jeho obecnou rodovou teorii (rod jako základ středověké společnosti vůbec) i rodovou teorii státu (panující dynastie se spravuje zásadami rodového práva, na jejichž základě sezdává stát). Zde sluší zejména poznamenat, že kdežto jednodvorové osady pokládal Balzer za doklad rodového vlastnictví, Bujak je naopak měl za výraz pojetí individualistického; teprve Dobrowolski ukázal, že typ vsi je závislý na terénu (jednodvorové osídlení v lesnatých prostorech). Podobná problematika se ostatně shodně traktovala i v nauce německé (Möser, Eichhorn — s kritickým pojetím Olufsen).

Na okraj úvah o rodu a zádruze řeší Adamus otázku různých typů vlastnictví (231—2). Za *kolektivní vlastnictví* (własność zbiorowa) v *širším smyslu* pokládá všechno, co nelze podřadit pod římské *condominium*, za *kolektivní vlastnictví v užším smyslu* pak takové *korporativní vlastnictví*, v němž se uplatňují práva členů na užívání určitých věcí; sem patří vlastnictví středověkých korporací. Vedle toho existuje ještě kategorie *vlastnictví k ruce společné a ne-*

---

[5] Přitom vůdčí čeští představitelé jsou sice ovlivněni pojetím zádruhy, avšak ne do té míry. Např. K. Kadlec, Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském, Praha 1898, 127, liší *zádruhu* a *pleme* a T. Saturník, O právu soukromém u Slovanů v dobách starších, Praha 1934, 15, ji nepokládá za rod, nýbrž přežitek rodu.

rozdílné. V těchto věcech není v nauce jednoty[6] a klasifikaci bude možno provést definitivně až po podrobném studiu detailním.

Po Balzerovi (237—250) pokračovali ve vědeckém traktování jeho koncepce rodové teorie Kutrzeba, Koneczny a zejména Z. Wojciechowski. Školou Wojciechowského se Adamus nezabýval. Zato však důkladně probral ten směr, jenž z rodové koncepce učinil jednak obecnou, jednak nacionálně polskou ideologii (Ochorowicz, Kochanowski) a nakonec vyústil v politický krajně pravicový směr novošlechtický (Stachniuk).

Posléze soustřeďuje Adamus pozornost na *„ród klientarny"* Tymienieckého (251—66), do něhož patřili jednak vedlejší pokrevní příslušníci menšího významu a moci, jednak osoby cizí. Náznaky takovéhoto hierarchicky chápaného rodu byly už v starší nauce (Meitzen, Lippert), jež se však této koncepci úzkostlivě vyhýbala, neboť byla v rozporu s učením o staré slovanské svobodě, které zase odporovalo učení o principátu a vývoji vnitřním násilným podmaňováním *(teoria podboju)*.

3.

Odlišením rodu prvotně pospolného od rodu středověkého vytyčuje se zároveň z vývojového hlediska důležité a přitom neobyčejně zajímavé období přeměny rodového společenství ve společenství územních formací. Je to období, kdy podle Kosvena se starý demokratický rod počal rozkládat a do popředí vystoupila silná otcovská vláda, jak pro výklad vývoje polské společnosti konstatuje Adamus (Teoria 31 p. 34). Ačkoli jde o věci těsně související s rodovou problematikou, v Polsku jim v této souvislosti potřebný zájem věnován nebyl.[7] Toliko Bardach, Uwagi 418, 420—1 p. 36 kvalifikuje po zásluze *opolí* jako útvar tohoto typu.

A přece právě v tomto směru dávalo dobré možnosti nejnovější polské studium *návsi*. Oba badatelé, kteří si tuto tematiku zvolili, však instituci rozebrali jen systematicky a nevřadili ji do dějinného vývoje. Z hlediska našeho čtenáře je pak potřebí hned říci, že polské *nawsie* kryje *vesnické kolektivní vlastnictví vůbec*, jež zahrnuje lesy, pastviny (to podle Burszty 461 je *nawsie pełne*), cesty i náměstí (polsky *plac miejski*), tj. *náves* v našem smyslu.[8] Výraz, který v Polsku označoval všechen společný majetek, se tedy u nás omezil jen na jednu jeho část. Bylo by zajímavé zjistit, zda někdy měl i u nás význam širší. V Polsku se vedle termínu *nawsie* používalo i slova *wągroda*, tedy ohrazené místo, kde se

---

[6] Tak R. Schröder, Lehrbuch d. dt. RG II[6], Berlin-Leipzig 792—3 zahrnuje všechna vlastnictví neřímského typu pod pojem *Miteigentum* a počítá sem i *vlastnictví dělené*. Podobně *spoluvlastnictví* je společným pojmem, jehož užívá T. Saturník, Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě, Praha 1945, 44—45; zvláštní kategorií v něm obsaženou je *vlastnictví společenstevní* (středověkých korporací), zatím co *dělené vlastnictví* stojí zcela mimo samostatně. Adamusovu pojetí se blíží *Gesamteigentum*, jež uvádí A. Heusler, Institutionen d. dt. Privatrechts I, Leipzig 1885, 127 ad.

[7] Jinak programově problém dobře vystihuje např. A. Gieysztor, Badania nad genezą państwa polskiego, Przegląd zachodni VI/1, Poznań 1950, 193—5. U nás tuto otázku řešili V. Vaněček, Prvních tisíc let, Praha 1949, 14—34 a Vl. Procházka, Organisace kultu a kmenové zřízení polabsko-pobaltských Slovanů, Vznik a počátky Slovanů II, Praha 1958, 145—51.

[8] J. Holub-E. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1952, 240, hovoří o „volném prostranství na vsi" a jako polský ekvivalent uvádí *plac miejski*. Termín *nawsie* vůbec nezná. V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957, 562 mluví toliko o „prostranství uprostřed vsi".

patrně shromažďoval dobytek; že by tento výraz byl starší, zatím co *nawsie* by bylo až pokolonisační (Burszta 464), lze jen těžko uvěřit; k tomu sluší ještě uvážit i to, že *wągroda* nezahrnuje patrně veškerý společný majetek (i lesy a pastviny), nýbrž jen ohrazené části uvnitř vsi.

Podle Gerlacha (268—72) byla náves v pokolonisační době společným vlastnictvím obce, obsahovala většinou půdu horší kvality, byly na ní rybníky, shromažďoval se tam dobytek a často byla dávána chudým příslušníkům obce, aby si na ní vystavěli chalupy (stejně jako naše náves); stávalo se však, že bývala převedena na rychtáře nebo *wybrańce*, naše to *nápravníky* (tento rys u nás není). Burszta správně poukázal, že Gerlachovo vylíčení návsi kryje jen její typ v lesní lánové řetězové vsi (457), pro niž a pro oválnici je nejpříznačnější (459). Proti tomu není v malých vsích, nutně nemusí být ve vsích řadových, v mnohouličných je umístěna stranou vedle vsi, jejímž středem je náměstí (446—51). Burszta také nadhazuje zajímavý problém, zda rychtáři neměli jen vrchní právo k návsi, jež by jim tak vlastnicky úplně nepatřila; skupováním fojtovství přecházelo toto právo na vrchnost (typicky v Německu *Strassengerichtsbarkeit, Auenrecht*), avšak v Polsku nikdy pán tyto pozemky na sebe zcela nepřevedl (468—72, 477).

4

Kritika rodové teorie umožnila některé důležité nové poznatky o zřízení nejdávnějšího polského státu, jak to ukázaly zejména práce Adamusovy. Právnická koncepce, typická zvláště pro Balzera, totiž ostře odlišovala princip dědičnosti a volitelnosti a nepřihlížela k jevům spojitým (Problemy 72, O teorii 119). To T. i Z. Wojciechowski a Tyc viděli už tyto principy rozporně. Balzerovská rodová teorie se takto stala základem pojetí monarchického, jež se na ní zakládalo, ač útvary starší a nepochybně tedy také rodové byly právě nemonarchické (O teorii 105, 115—7, 122). Vyloučením principu volitelnosti a práva odporu byla znevážena role šlechty a zejména všeho ostatního obyvatelstva (O teorii 113, 118, Problémy 73).[9]

Jinak se tedy dnes jeví problém *principátu*, vlády vrchního knížete. Jeho počátek je v absolutistické koncepci Hartknocha a Pyrrhyse de Varille v 17. a 18. století. Hoffman a Małecki konstruují principát na základě lenním, Smolka formou apanáží, Balzer podobně jako v Rusku Solovjev vyloučil prvky veřejnoprávní a zcela zavedl koncepci rodovou, T. Wojciechowski vytvořil koncepci jednotící koruny (O pryncipacie 87—91, O teorii 109, Teoria 300). Avšak tak jako neexistuje starosta nedílu, nemá ani kníže postavení tohoto principa, takže pro poměry panující dynastie se plně vystačí s koncepcí patrimoniální a není nutno hledat zvláštní prvky rodové; vedle toho západní historie podává data zcela analogická polským (Teoria 301—5).

Knížecí *wiec* není ve skutečnosti doložen, podobně jako v Rusku, jakožto poradní sněm příslušníků dynastie, neboť mezi nimi jde podle výzkumů Grodeckého o součinnost pouze smluvní povahy; naopak, jak ukázali rovněž Grodecki a Bardach, nehrají na něm tak výlučně roli úředníci, nýbrž stále se

[9] Roli tohoto prostého obyvatelstva podtrhuje zvláště také i J. Baszkiewicz, Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku, Warszawa 1954, 341—6. Tuto thesi nelze ovšem přeceňovat, sám její autor mluví o nemožnosti „prvků stavovské rovnováhy" (344).

projevují vlivy elementů mimoknížecích, stejně jako předtím už i družina, obdobně germánské družině podle výzkumů Kuhnových, byla jimi více či méně ovládána (Teoria 306—7, Problémy 59—72; 48—58).[10]

Tradičnímu pojetí principátu nemůže být oporou ani *teorie vnitřního dobytí* (podboju), která je mutací někdejší *teorie nájezdu;* Tymieniecki, Gieysztor, Bardach a Łowmiański po zásluze tu poukázali na vnitřní růst státu, zejména jeho hospodářských předpokladů (Problémy 23—48). K tomuto závěru sluší ovšem připojit, že platí pro rozvinutější už feudální stát. Pro období jeho původního vznikání v době rozpadu rodového zřízení a tvoření různých plemenných federací vyloučení násilných annexí není možné. Ostatně i zmíněný vnitřní růst může často mít a jistě i měl hojné formy zakrytého násilí, i když jinak poukaz na větší bohatství forem konsolidace, než jak se někdy přijímalo, je jistě velkým přínosem.

Jestliže Adamus ve věci principátu (O pryncypacie 92—7) postuluje zdůraznění veřejnoprávních prvků pro postavení hlavního knížete ve srovnání s patrimoniálnějšími úděly (věci mezinárodní, vojenské, symbol meče, zasahování do údělů), pak patrně do jisté míry činí tak právě v odporu k tradiční rodové teorii. Podle pravdy je však třeba míti na zřeteli, že ve skutečnosti v této době *veřejnoprávní vztahy (organisace státu) mívají pravidelně formu poměrů soukromoprávních.*

Velmi důležité je konstatování, že v Polsku stejně jako v Čechách a Uhrách ve srovnání se západem *privatisace veřejnoprávních poměrů byla relativně menší.* To na jedné straně už samo o sobě ukazuje na nesprávnost koncepce rodové teorie, na druhé pak objasňuje kořeny rychlejší než jinde koncepce státu, označované běžně jako *corona regni* (Teoria 279—82). Vývoj těchto zemí byl tedy ve srovnání např. s Francií podobný anglickému *the estate of the realm,* jak to ukázala H. M. Camová (Problemy 70).

Kolańczykova práce, která vlastně vyvolala onu vlnu dalšího studia rodové problematiky, rozebrala jednu z nejdůležitějších otázek vývoje společnosti ve 12.—15. století, totiž otázku svobodné dispose ce nemovitostmi. Kritika této práce poukazovala, že Kolańczyk z jedné feudality vykonstruoval tři samostatné složky (panovník, šlechta, církev), podtrhl jejich vzájemné rozpory a setřel společnou tendenci k individualisaci nemovitostí (Bardach, Uwagi 409—10). Je ovšem pravda, že systematické seřazení hledisek těchto tří činitelů do tří oddílů porušilo poněkud obraz plynulosti dějinného vývoje, avšak Kolańczykovi šlo především o vytčení zásadních hledisek (jeho zásluhou je, že ukázal jejich bohatou různost, která svědčí o intensivním politickém a myšlenkovém životě), a to ovšem nutně musí vést k méně plastičtějšímu výkladu vlastní historie. Skutečným jeho nedostatkem však je především jen nerozlišení rodu prvotně pospolného a středověkého; z toho plyne, že se připojil k Friedbergově a Z. Wojciechowského thesi o vítězném boji domácích rodových prvků s cizími vlivy (486) a nevylíčil rodovou problematiku s ohledem na celkový vývoj a

[10] Adamus v této pasáži věnuje hodně pozornosti závěrům, jež učinil V a n ě č e k, Prvních tisíc let, 92—113. Jeho *družinová knížectví* pokládá za výbornou, i když nedokazatelnou hypotezu, která však dobře zapadá do jeho vlastního obrazu nedespotičnosti feudální družiny (Problemy 54—56).

zvláště speciální povahu období feudální rozdrobenosti v tomto procesu. Podtrhování všeobecného feudálního úsilí o individualisaci, jež zdůrazňuje kritika Kolańczyka, by tu však naopak mohlo být nebezpečné pro zjištění nepochybné existence zásad neindividuálního vlastnictví zejména v období rozdrobenosti. Vždyť Bardach sám — a jistě po zásluze — upozorňuje na zvláštní funkci středověkého šlechtického rodu v Polsku, jenž sehrál větší úlohu při srovnání se západem, kde jeho funkce zčásti plnila lenní organisace (Uwagi 435).

Objemné a materiálem zcela mimořádně fundované Kolańczykovo dílo lze tedy stručně shrnout především konstatováním, že jeho autor v základě ukazuje na to, jak mylné byly názory Dąbkowského o disposiční volnosti nemovitostmi v raně středověkém polském právu a tak naopak *stará zásada kolektivního vlastnictví se udržela hluboko do vrcholného středověku*. Proti tomu však ukazuje i na to, jak v samotné společnosti *problematika individuálního a kolektivního vlastnictví se živě vyvíjela protikladným vývojem a zápasem obou hledisek*, takže postoj církve, byť i pro tuto otázku velmi důležitý, byl z hlediska vzniku individuálního vlastnictví rozhodně přeceňován. Do vývoje nemovitostního vlastnictví zasahovali zmínění tři činitelé; církev, společnost a panovník. Jejich stanovisko není však nikdy vyhraněně jednostranné, nýbrž je určováno měnlivými zájmy hospodářskými a vyvíjejícími se tendencemi politickými.

Z jednotlivých činitelů feudální společnosti církev (46—162) nejvýrazněji zastávala hledisko individualistické a liberalistické. Úsilí spojené s tendencí majetkové expanse podepřela, aby snáze dosáhla svého cíle, modifikovaným v tom smyslu křesťanským učením. Její ideový útok neznamenal však nastolení nových právních předpisů, nýbrž byl především psychickým, neprávním nátlakem na jednotlivce. Vydatně se přitom používalo vlivu mezinárodního postavení papežské stolice. Přesto i v názorech samotných representantů církve lze zřetelně rozlišit dva směry: extrémní, intensivně bojující za materiální zájmy církve, a umírněný, nevystupující ostře proti konkurujícím dědickým právům pokrevních příbuzných v sestupné linii.

Pro posouzení stanoviska světské společnosti (163—272) je mimořádné důležitosti rozlišování mezi originálním šlechtickým vlastnictvím půdy,[11] jehož vznik, jak je potřebí zdůraznit, je zcela obdobný vzniku vlastnictví knížecího, a mezi knížecími nadáními. Šlechta totiž vyvíjela sice církevní politice obdobnou snahu o prosazení principu *individuálního vlastnictví v rámci celkového procesu zániku starých kolektivit*. Zároveň však se stavěla proti individualisaci a uplatňovala *rodové zásady, zejména jejich vztažením na statky nadané panovníkem* (415—46), jež byly včleněny do sféry rodového práva a k nimž bylo vybudováno dědické právo shodné s dědickým právem k rodovému majetku, jež eliminovalo někdejší panovníkova práva k těmto výsluhám. Směr nové vlny kolektivisace se vyvíjel také jako výraz odporu proti přílišné individualisaci vůbec a proti panovníkovi a jeho snaze o rozbití rodových zásad zvláště. Zde ovšem největší roli hrálo uvolnění pevnosti státní organisace za feudální rozdrobenosti, jež vyvolalo nutnost zpevnění rodové organisace[12] — a tomu, jak už řečeno, Kolańczyk pozornost nevěnoval. Že přitom jde o problematiku badatelsky rozhodně ne jednoduchou, ukazuje např. Matuszewski 198 konstato-

---

[11] Jeho vývoj v Polsku dokonale objasnil M. Sczaniecki, Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII wieku, Poznań 1938, závěry na str. 128.

[12] Jak tento proces probíhal zcela shodně ve Francii, ukázal nyní G. Duby, La société aux XIe et XIIe s. dans la région mâconnaise, Paris 1933 (rec. M. Sczaniecki, Czasopismo prawno-historyczne IX/1, Poznań 1957, 343).

váním, že tato nová rodovost neposilila retraktní právo. Jinak ze závěrů Kolańczykových je ještě potřebí uvést, že odpor šlechty proti hlediskům církevním byl veden touhou po omezení církevní pozemkové rozpínavosti a projevoval se jednak pouhým instinktivním odporem, jednak hojným využíváním možnosti pořadu práva (soudní procesy), jednak násilným vystupováním proti církvi a zabíráním jejího majetku.

Individualistická tendence knížete (273—377) je starého data, avšak k jejímu posílení došlo zejména také i konkurencí se snahami o větší rodovou uzavřenost za feudální rozdrobenosti. Kníže se snaží získat absolutní kontrolu nad všemi disposicemi nemovitostmi; přitom důležitou úlohu hraje výlučná příslušnost jeho soudu pro nemovitostní spory.[13] Zároveň je jeho postoj spoluurčován i příliš přebujelou majetkovou expansí církve. Knížecí pojetí zásady individuálního vlastnictví a volné disposice nemovitostmi ve vztahu k církvi prodělalo tu vývoj od *koncepce absolutní svobody k poměrně strohé kontrole a omezení církve.* Panovník byl šlechtě příkladem obdarovatele církve a vydával na soudu řadu rozhodnutí v její prospěch, pokud církev sloužila zájmům státu, dary rozhojňovaly nepřímo knížecí finance, vojenská služba nebyla vázána na nemovitosti a církev zásadou volné disposice rozbíjela panovníkovi nepříjemnou soustavu vázaných šlechtických nemovitostí. Jakmile tyto podmínky přestaly být splňovány, panovničí politika se změnila a nastoupily občasné konfiskace, revise vlastnických titulů, omezování přísunu pracovníků na církevní statky a omezování nabývací schopnosti církve. Individuální vlastnické právo se pak vyvíjelo podle římského pojetí jen co do společnosti světské.

Pevný *díl, jímž bylo možno volně disponovat* (378—467), obvykle *třetina*, se v Polsku vyvíjel pozvolna a v závislosti na cizích vlivech. Třetina prorazila až koncem 14. století. Uvolnění nastalo dříve formou aliancí vnitřně rodových.

V souvislosti s otázkou cizích vlivů zdůraznil Kolańczyk zejména slabší vliv římského a církevního práva v Polsku, jenž vedl konkrétně v tomto případě k pozdějšímu vzniku dispositčně svobodné části majetku; tato skutečnost zapadá podle jeho soudu do rámce nižší myšlenkové kultury v Polsku této doby (462 až 464). V odporu proti těmto thesím ukázal Bardach, Uwagi 450—6, že polské právo má stejnou úroveň jako kterékoli soudobé právo západní. Rozpor mezi těmito dvěma badateli tkví však, jak se zdá, v něčem jiném. Nelze pochybovat o shodě celkové výše práva ve všech zemích; proti tomu však zůstává faktem, že ve slovanských zemích (podobně jako v jiných, jež jsou vzdáleny jižnějšímu centru staré antické kultury), *literární právnictví této doby bylo na rozdíl od práva samotného pozadu.* Je to otázka,[14] kterou v budoucnu bude potřebí řešit a která nebude snadná, protože v podstatě tu jde o problém kulturních dějin slovanských národů vůbec.

---

[13] Tuto otázku, zejména i co do poddanských nemovitostí, objasnil nyní průkazně J. Matuszewski, Causae hereditariae klauzul immunitetowych, Czasopismo prawno-historyczne VIII/1, Warszawa 1956, zvl. 77, 81—82, 85—86. Kritické připomínky, jež k jeho thesím podal K. Buczek, Uwagi o prawie chłopów do ziemi w Polsce Piastowskiej, Kwartalnik historyczny 64/3, Warszawa 1957, 88 ad. jdou zcela mimo jádro věci s výjimkou určení původu knížecí kompetence (přeměnou původních práv obce — str. 98).

[14] Vyvolána byla při přednášce prof. J. Matuszewského o nejstarší polské právní knize v Praze 7. listopadu 1958, kde jsem ji v této souvislosti nadhodil (srov. Právník 98, Praha 1959, 475).

6.

V souvislosti se studiem otázek středověkého rodu bylo v polské literatuře rozebíráno také právo r e t r a k t n í a p r á v o p ř e d k u p n í. Jak zaznamenal Adamus, Teoria 52—53, je zajímavé, že polská rodová teorie řešila vždy jen tuto instituci, nikoli však instituci msty, která by pro ni mohla mít stejný význam.

Pro obraz vývoje těchto institucí je však třeba zároveň na tomto místě poznamenat, že v samotné terminologii není plné jednosti. Polské *prawo bliższości* kryje v podstatě latinské *ius proximitatis, propinquitatis, consanguinitatis*, a to je dosti mlhavé, neboť označuje pouhé nějaké příbuzenské právo. Proto např. Matuszewski (188, 197) mluví o změně retraktu (tj. retraktu-záboru) v *prawo bliższości* (tedy retrakt s výkupem, jinak všeobecně nazývaný *prawo skupu*). V podstatě však toto právo vyjasnil už Kolańczyk (1756), jenž pod ně zahrnuje *souhlas příbuzných se zcizováním nemovitostí, retrakt-zábor* a pozdější *retrakt-výkup a právo předkupní*. Tomuto dělení v podstatě přitakává Bardach (Uwagi 438), ale předkupní právo pokládá za instituci samostatnou.[15] Proti tomu Matuszewski (189 p. 31) uvádí bez komentáře názor Chénona o rozdílu práva retraktního a předkupního podle toho, zda jde o věc už prodanou nebo ještě nikoli, a Namysłowského o vzájemném doplňování obou institucí. Vývojově nepřijímá Bardach (Uwagi 438—45) ani názor Veselovského o přežitku prvotně pospolné společnosti, ani Kosvenovu thesi, že jde o typickou součást patronymie, ani mínění Solncevé a Grekova o povaze ryze feudální, nýbrž správně zdůrazňuje, že jde o *instituci bytostně spojenou s rozpadem rodové soustavy* (předtím nemohla být aktuální) *na úrovni rodinné nebo vesnické;* není to relikt, nýbrž živá instituce, v Rusku ožívající i až v 16. a 17. století. K tomu všemu je třeba poznamenat, že vše se zdá nasvědčovat faktu, že *v linii vývoje těchto institucí je předkupní právo nejmladším článkem*. Je speciálním případem retraktu-výkupu: nemovitost musí být nabídnuta ke koupi určitým osobám — a to předpokládá už určitý stupeň vývoje právního řádu, pokud podmínky tohoto postupu jsou precisně formulovány. Může se ovšem stát, že současně určité právo upravuje to i ono a jen zcela podrobný historický výzkum může tyto problémy postavit najisto.

Matuszewski ve své práci (188—96) ustálil základní rysy přeměny *retraktu bez náhrady* (prosté odnětí protiprávně zcizené nemovitosti) *retraktem se zaplacením tržní ceny*. Velmi důležitý je jeho poukaz na ekonomickou situaci v době uvolnění někdejší vázanosti. Při nastolení odkoupení (a ne prostého záboru) má skutečnou možnost vykonat toto právo toliko činitel hospodářsky si dobře stojící, tedy bohatší šlechta, a to vede k případnému zvětšování pozemkového majetku v jedněch rukou, zatím co nemajetným nebo málo majetným příslušníkům někdejších pokrevních kolektivit zůstává toliko *nudum ius* bez možnosti faktické aplikace. Při uvolnění původní vázanosti se také výrazně prosadila zásada, že retrakt s výkupem se vztahuje jen na *nemovitosti zcizované úplatně*, nikoli na dary, směny, věrnou ruku a sekvestr.

Jak ukázal Lesiński (98—102), je zajímavý osud retraktního práva v souvislosti s rozšířením dědického práva žen na zlomu 13. a 14. století, když získá-

---

[15] Je zajímavé, že tuto koncepci a podobně i svůj nepochybně správný výklad o genesi těchto práv neuplatnil ve svém systému práva, kde toliko enumeruje (J. B a r d a c h, Historia państwa i prawa Polski do roku 1795, I, Warszawa 1957, 299.

valy právo držby nemovitostí. Šlo tu o *retrakt ex iure successionis*, nikoli jak se domnívala polská rodová teorie, *ex iure gentilicio*. Takový retrakt neměl ovšem povahu absolutní, byl subsidiární pro případ, že nebylo dědiců mužských. Tyto vývody dojdou jistě bližšího ještě vyjasnění dalším studiem polského dědického práva. Jinak povšechně k omezení retraktu-výkupu (107—8) dochází jednak krácením lhůt, v nichž příbuzný může právo uplatnit (šest týdnů podle lenčických zemských konstitucí z let 1418—9), jednak stanovením lhůty, do kdy musí napadenou nemovitost sám vykoupit (rovněž šest týdnů podle soudní praxe z téže doby).

Zřeknutí se práv k rodovému statku mělo v Polsku osobitý *symbol pití vody*, jež zavazovalo osobu, která tento akt provedla, nikoli však ostatní pokrevní příbuzné (Matuszewski 200—3). Šlo o specialitu ryze polskou, neboť u jiných Slovanů se praktikuje zvyk *přídavku* (chorvatské *bezvetije*, ruský *popolnok*), jakési doplňující částky k tržní ceně, obvyklý i jinde na západě; ten však je *formální součástí trhové smlouvy, nikoli symbolem zřeknutí* (227—30). Polské rekusační napití odstranily teprve *soudní knihy*, jež rovněž jako ono mají povahu *nikoli deklaratorní, nýbrž konstitutivní* (223—4). Jinou takovou formou v Polsku bylo veřejné trojnásobné vyhlášení prodeje, známé od počátku 15. století (Lesiński 105—6).

Od *litkupu* a jemu podobných *formalit zásnubních* se *aqua abrenuntiationis* liší tím, že se týká jen *nemovitostí*, a to *šlechtických*, nikoli městských a selských, a že je *aktem spojeným s investiturou*, zatím co litkup je součástí trhové smlouvy a signalisuje tak nástup úvěrných operací, konsesuálních kontraktů; není archaickým kontraktem reálným. Litkup má také navíc povahu odměny svědkům smlouvy. Pro převody *městských a selských nemovitostí* se později aplikuje *symbol hůlky*, zřejmá to výpůjčka z německého práva. K těmto vývodům (Matuszewski 205—16, 225) lze tedy závěrem jen připojit, že přes všechen kritický postoj k starším polským rodovým koncepcím je třeba konstatovat, že polské šlechtické právo opravdu uchovalo některé jinde nebývalé instituce. Přitom ovšem nejde tu o přežívání starých rodových svazků; u šlechty nakonec nejdříve dochází k individualisaci pozemkového vlastnictví, jak o tom svědčí fakt, že typicky u prostého venkovského obyvatelstva byly jako symbol vlastnických operací přijaty až formy německé, přinesené zřejmě kolonisací.

Některým náhledům Matuszewského oponoval Adamus (Wzdanie). V Matuszewského názorech však pití vody neznamená nějaký dodatečný akt, jak se domnívá Adamus, nýbrž Matuszewski odlišuje jen trhovou smlouvu (za jejíž symbol pití pokládali Dąbkowski a Abraham) a rekusaci, jejímž symbolem pití skutečně je. Otázka finanční účasti Boleslava Vysokého na prvním z dokladů nemůže mít, jak by Adams chtěl, žádný vliv na otázku vzdání; jde tu o vztah knížete a Karla, syna Beronova, patrně jeho vasala (který však pramenem není blíž osvětlen), zatím co vzdání vyplývá z rodového práva Štěpána, tedy osoby jiné. Otázku, zda čtyři doklady nasvědčují dodatečně obecnosti instituce, lze ovšem těžko řešit. Spíše bychom se přiklonili k mínění Matuszewského, že tomu tak skutečně je, ovšem na druhé straně už se asi hodně intensivně muselo projevovat zanikání tohoto postupu.

7

Úvahy nad litevským n e d í l e m dávají Bardachovi příležitost, aby přehlédl alespoň stručně názory na nedíl vůbec (Własność 220—4). Proti Kadlcově, Leon-

tovičově a Balzerově teorii, které přenášely jihoslovanskou zádruhu 19. století do slovanského středověku, přišel Bogišić s evolucionismem, který je úvodem k moderním naukám o evropské povšechnosti tohoto jevu (Dopsch, proti tomu Maitzen o slovanskosti nedílu). Základem nedílu je podle Jefimenkové společná práce, podle Vladimirského-Budanova občinné zařízení, Sergejevič se svou individualistickou teorií nedíl vůbec odmítá. Adamus klade mezi nedíl a zádruhu hranici a jihoslovanský nedíl vidí v *inokoštině*.

Na Litvě pro otázku nedílu nebylo využito litevského statutu, patrně proto, že jeho předpisy jsou procesní, ne hmotně právní (229). Ve sporu mezi Leontovičem a Bogišičem, zda psané zákoníky ustalují obyčejové právo či přinášejí nova, zdůrazňuje co do litevských statutů Bardach správně, že zákoníky, které chtějí kodifikovat veškeré právo, jasně představují eventualitu prvou (226). V nauce převládá názor, že litevský nedíl je přežitkem dávné minulosti (Lučickij, Ljubavskij, Jefimeņková, Rawita-Gawroński, Ciszewski, obščinnou mutaci tohoto pohledů má Vladimirskij-Budanov a po něm Dovnar-Zapolskij), jedině Kamieniecki vidí v něm instituci vyvolanou berní soustavou, tak jak pro ostatní Slovany to prohlašovali Novaković, Sergejevič a Peisker, Łowmiański konstatuje současnou existenci individuálního a kolektivního vlastnictví, z nichž toto se však drží vždy jen po jedno pokolení sourozenců. Bardach sám pokládá *nedíl za charakteristický pro existenci malé i velké rodiny zároveň;* jeho rozsáhlejší výskyt podporuje nové osadnictví, převaha naturálního hospodářství a malá stabilisace a bezpečnost hraničních krajů (234—5). Vedle umělých nedílů, analogických českým *spolkům* a *sstupkům* (chybně se uvádí femininum „sstupka"), vzniká nedíl s adopcí. Jeho trvalost podporují u šlechty zájmy vojenské (stavět co nejméně válečníků), u poddaných obdobné zájmy daňové. Úpadek nedílu (271—7) naznačuje nejdříve *nedíl částečný*, tj. fakt, že určitá osoba má část majetku v individuálním a část v nedílném vlastnictví. Nástup zbožně peněžního hospodářství pak vytváří předpoklady pro zcela novou organisaci vlastnických poměrů společnosti. Statuty jsou typickým výrazem rozkladu nedílného zřízení, neboť mají řadu předpisů, jež jejich rozvazování usnadňují (lehčí formality, zkrácení lhůt).

Bardach liší (219—20, 235—7) mezi *nedílem rodinným* (tj. otcovským), *bratrským* a nedílem, jenž zahrnuje *širší okruh příbuzných.*[16] V souvislosti s tímto posledním typem rozebírá důležitou otázku *sjabrů* (237—46), jak se totiž na Litvě hojně nazývají tito pokrevně vzdálenější účastníci nedílu. Grekov pokládá takto označené osoby za členy vesnické pospolitosti na rozdíl od *izgojů*, kteří jsou z ní vyděleni. Jinak v literatuře se část odborníků kloní k názoru, že to jsou už i nepokrevní účastníci společného hospodářství (Sreznevskij, Maciejowski, Lubomirski, Jefimenková, Dovnar-Zapolskij, Leontovič), část podtrhuje jejich pokrevní povahu (Lučickij, Sergejevič, Ljubavskij, Jabłonowski, Rawita-Gawroński, Ciszewski, Sierputowski, Adamus, Veselovskij). Ve skutečnosti ovšem název *sjabr* označuje jak *pokrevně spřízněné* členy nedílu, tak *osoby cizí* v něm, dále pak *volostné nedílníky-bojary* a *„mírové" sedláky, členy včelích společností a kapitálových společností* a konečně *obyvatele vesnic a měst vůbec.*

Nedíl kvalifikuje Bardach podle učení Kosvenova jako *patronymii* a jeho základ vidí ve společenství vlastnictví, hospodaření a získaných produktů; nepodstatné je proti tomu společenství obydlí (232). Důležitou roli hraje v nedílu

---

[16] U nás bývá zvykem jako zvláštní typ vydělovat i *nedíl mateřský*, nejnověji srov. Vaněček, La communauté 585.

starší, jehož postavení je obdobné postavení nejstaršího bratra ve vztahu k nepl-noletým sourozencům; zásada rovnosti při zatěžování nedílu však už naznačuje, že do nedílu počíná pronikat konstrukce spoluvlastnictví (254—7). Původně ovšem představoval nedíl *vlastnictví ke společné ruce* (257—71), které se nedělí na ideální části, v němž nelze právo patřící jedné osobě převádět na jinou a kde smrt účastníka nemění nic na poměrech nedílu. Pronikání koncepce spoluvlastnictví do nedílu nasvědčuje i to, že panovník nekonfiskuje nedíl celý, starší nedílu je značně omezen a lze vstupovat v procesní vztahy jen s částí nedílníků. Zejména bratrský nedíl nabývá povahy komplexu dílů. Při dělení nedílu se postupuje podle zásady *in stirpes*. Z úvah povšechných nelze souhlasit s Bardachovým míněním, že by při spoluvlastnictví byl vztah spoluvlastníků jen obligační (259).

8.

Výsledky polského bádání o rodových prvcích ve středověkém právu vedou k zamyšlení nad obdobnými jevy u nás[17] i u ostatních slovanských národů. Zde vedle studia poměrů u jižních Slovanů, kde je bohatý materiál pro vznik feudálních poměrů, je třeba pro stupeň kolektivního vlastnictví územních společenství rozložené rodové společnosti upozornit na Slovany polabsko-pobaltské.[18] To všechno stojí tedy jako závažný úkol před badatelskou obcí právně historickou. Polské závěry budou tu dobrým vodítkem i poskytnou bohatý srovnávací materiál.

Vladimír Procházka

---

[17] Jen přehledně a bez využití možností, které tato problematika skýtá, se věci dotkl Fr. Graus, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, Praha 1953, 141—7.

[18] Vl. Procházka, „České právo", kolonisace a „německé právo", Právněhistorické studie V, Praha 1959, 308 p. 42 — nadhození problému, s ním se nyní podrobněji vyrovnává Z. M. Černilovskij, Vozniknovenije rannefeodal'nogo gosudarstva u pribaltijskich slavjan, Moskva 1959, 37—45.

NOVÉ KNIHY O ČÍNSKÉM PRÁVU

Komentáře a vysvětlivky k pojednání o trestním právu v Nástinu dějin dynastie Čching (Čching-š' kao sing-fa č' ču-tie). Komentovala katedra studia dějin právního řádu při Úřadu práva Státní rady. Právnické nakladatelství (Fa-lü čchu-pan-še), Peking 1957, stran 122, cena 0,42 jüanu.

Stručný katalog knih k dějinám čínského právního řádu (Čung-kuo fa-č' š' cchan-kchao šu-mu tien-tie). Data jako předchozí. Stran 228, cena 0,65 jüanu. (První předběžné vydání v srpnu 1956.)

R. H. van Gulik, T'ang-Yin-Pi-Shih. „Parallel cases from under the Peartree". A 13th century manual of jurisprudence and detection. Sinica Leidensia, Vol. X. Leiden, E. J. Brill 1956, stran 198.

V minulém ročníku tohoto sborníku (str. 321) jsem se zmínil o stále rostoucí pozornosti, která je v Číně věnována dějinám domácího práva. I když se tento zájem projevoval již v předchozích letech, první větší diskuse se objevily na stránkách denního tisku až na jaře 1957 a brzy potom i první konkrétní výsledky práce v tomto oboru. Jak uvádí předmluva k první recensované práci byla katedra dějin právního řádu při Úřadu práva Státní rady zřízena již v roce 1954, aby sjednotila úsilí dosud nepočetných pracovníků. Jelikož zachovaných právních materiálů je velmi mnoho a četné z nich jsou způsobem svého podání i svým jazykem obtížně pochopitelné, musela se katedra v počátcích své činnosti soustředit především na sestavení katalogu příslušných knih a komentování některých právních pramenů. Vytvoření syntetických prací si nepochybně vyžádá ještě určité doby.

Vydání **Pojednání o trestním právu v Nástinu dějin dynastie Čching** spolu s vysvětlivkami a komentářem je užitečné ani ne tolik z hlediska poznání celého právního řádu poslední dynastie v Číně (1644 až 1911), pro který máme k disposici rozsáhlejší prameny i podrobnější studie,[1] jako spíše pro stručný přehled o vypracování zákoníků, o trestním právu, vyšetřování, vězeňském řádu a amnestiích za této dynastie.

Nástin dějin dynastie Čching (Čching š' kao) začala v roce 1914, brzy po zřízení Čínské republiky, vypracovávat komise dvorních učenců pod vedením Čao Er-suna. Toto velmi rozsáhlé dílo o 536 kapitolách bylo zpracováno zcela tradičním způsobem, považovaným v Číně po velmi dlouhou dobu za jedině možný. Je pochopitelné, že bývalí dvorští učenci — z nichž mnozí si i po roce 1911 zachovali alespoň formálně vysoké postavení u dále existujícího císařského dvora — posuzovali všechny revolucionáře jako rebely proti stávající dynastii i starobylému monarchickému systému. Vydání **Nástinu** v roce 1927 se proto setkalo s ostrou kritikou nejen pokrokových sil, ale i u tehdejší vlády. Po určitou dobu bylo zakázáno prodávat již vydaný **Nástin**. O něco později vyšlo nové vydání v tehdejším Mandžusku, stojícím v této době pod

[1] Základním pramenem jsou **Zákony a doplňky velké dynastie Čching (Ta Čching lü-li)**, vydané poprvé již 1646 a pak často doplňované. Z evropských prací je nejznámější E. Alabaster, Notes and Commentaries on Chinese Criminal Law, London 1889.

velmi silným vlivem Japonců, kteří tak mj. připravovali cestu k obnově dynastie Čching v osobě císaře Pu I alespoň na tomto omezeném území.

Je zřejmé, že tento Nástin nepodává objektivně hodnověrné údaje jak pro své celkové zaměření, tak i výběrem materiálu. Je však nicméně sbírkou ohromného množství materiálu, který může být s náležitou opatrností použit. Obsahuje 25 kapitol císařských annálů (pen-ti), 142 kapitol pojednání (č'), 53 kapitol tabulek (piao) a daleko nejvíce kapitol je věnováno biografiím významných osobností. Pojednání (č') zachycují přehledně určité oblasti společenského a kulturního života (právo, školství, úřednický systém, hudba, vojenství, doprava aj.), ovšem tradičním způsobem. Jedno z šestnácti pojednání je věnováno právu a bylo přístupno již dost dlouho i v těch sinologických knihovnách, které neměly v majetku celý nákladný a těžko dosažitelný Nástin.[2]

Pojednání o právu věnuje podle obvyklého pojetí největší pozornost trestnímu právu, i když v závěrečných partiích přináší i údaje o smluvních vztazích k evropským mocnostem a USA. Časově se neomezuje jen na období dynastie Čching, ale v úvodních úsecích tří částí podává i velmi stručný přehled předcházejícího vývoje. Tento přehled není ani tak užitečný sám o sobě, je však zajímavým dokumentem toho, nač se pozdější zákonodárství domnívalo navazovat. Obdobně lze hodnotit i ty části pojednání, které se zabývají více méně vynucenými reformami soudního systému začátkem 20. století, ještě před svržením dynastie.

Vydavatelé pojednání Li Cu-jin, Cchaj Ťü-cheng, Lu Wej-čchien a Jang Čching-jüan se museli především soustředit na vhodné komentování textu. Jejich práce je provedena velmi svědomitě, vysvětlují ve svých komentářích obtížná textová místa, citují četné narážky z původních pramenů, upozorňují na odlišné výklady a v některých případech i přímo opravují údaje pramene (např. na str. 8, pozn. 3). Teprve takovéto podání textu umožňuje náležité využití pramenných údajů.

Druhá recensovaná kniha se jistě v některém svém příštím vydání stane nezbytnou bibliografickou příručkou pro studium všech oborů čínského práva. Určité bibliografie existovaly sice již dříve, měly však omezitelnou použitelnost,[3] ať již svým rozsahem nebo zaměřením. Tuto příručkou sestavili již dříve uvedení Li Cu-jin a Jang Čching-jüan spolu s Wang Kuo-tchangem. Vybrali pro ni z knihovny Úřadu práva 932 knih o 10 607 svazcích. Většinu z nich daroval v roce 1949 učenec Ču I-nien. Úvodem ke knize je faksimile krátké, kaligrafické předmluvy z pera Tung Pi-wua, dříve předsedy Nejvyššího lidového soudu a nyní náměstka předsedy ČLR, který je sám jedním z nejstarších čínských právníků.

Příručka se dělí do deseti oddílů značně odlišného rozsahu. Pro nás jsou zajímavé zejména první dva, podávající přehled spisů legistů neboli příslušníků filosofické školy právníků a přehled materiálů k dějinám čínského práva. Za příslušníky školy právníků se zde pokládají i osobnosti mnohem pozdější než trvala sama škola právníků v 4—2. st. př. n. l. Již to činí toto rozdělení méně přehledným, protože v tomto oddílu bychom stěží hledali díla středověkých a novodobých autorů. Nejrozsáhlejší je třetí oddíl (str. 34—112), věnovaný záko-

[2] Všechna pojednání o právu v dynastických dějinách vydal Čchiou Chan-šeng v knize Li-taj sing-fa č', Šanghaj, Commercial Press 1938.

[3] Již 1909 uveřejnil P. Pelliot své Notes de bibliographie chinoise II. Le droit chinois v Bulletin de l'École française d'Extrême Orient 9, str. 123—152. Tuto studii uveřejnil česky se značnými úpravami Sie Kuang-šeng pod názvem Li-taj sing-fa šu cchun wang kchao (Studie o zachovaných nebo ztracených knihách o právu za různých dynastií).

ním a nařízením a jejich sbírkám. Začíná teprve dobou Tchang (618—906), kdy se poprvé vytvořilo klasické čínské zákonodárství, i když zákony a nařízení existovaly přirozeně již mnohem dříve.

Čtvrtý oddíl zahrnuje pravidla a směrnice, pátý sbírky údajů jak o státních a právních institucích tak i správních pravidlech, šestý se zabývá pracemi o policejním vyšetřování a zjišťování důkazů. Rozsáhlejší sedmý úsek zachycuje práce o soudním přelíčení a vynesení rozsudku, stručný osmý úsek je věnován vězením a vězeňskému systému a konečně devátý úsek uvádí sbírky oficiálních a veřejných dokumentů. Velmi rozsáhlý je poslední oddíl, kam byly odkázány všechny ostatní spisy, nehodící se svým obsahem do žádného z předcházejících oddílů.

U každého díla se uvádí jméno autora, dynastie, za níž žil, použité vydání knihy a konečně stručný přehled obsahu díla v rozsahu od jednoho do 6—7 řádků. Nezdá se, že by použité rozdělení bylo nejvhodnější, protože i dosti poučený čtenář bude často na rozpacích, v kterém oddíle má kterou knihu hledat. Uvnitř oddílů je řazení chronologické. Úvodní poznámka jen konstatuje nejasnost rozdělení, nesnaží se však definovat hranice jednotlivých oddílů. Kniha by proto nezbytně potřebovala index, který se u podobných příruček dost často zařazuje a při vhodné úpravě nemusí ani zabrat příliš mnoho místa. Odstranil by i potíže plynoucí z nejistoty o zařazení do některého z deseti úseků.

Stručné charakteristiky obsahu nejsou vždy zcela přesné. Např. u Čchiou Chan-šengova díla, citovaného v poznámce 2, o právních kapitolách v dynastických dějinách se neuvádí, z kterých dynastických dějin by bylo možné přejmout právní kapitoly přímo a kdy je bylo možné rekonstruovat jen velmi přibližně podle jiných zachovaných pramenů (např. v Dějinách Pozdních Chan není žádné právní kapitoly, ačkoliv ji Stručný katalog uvádí).

Právě tak by byl velmi užitečný přehled přesnějších údajů o autorech těchto právních kapitol, jejich obsahu, nedostatcích ap. Ten by velmi usnadnil používání těchto důležitých pramenů, zpracovaných v řadě případů i evropskými sinology. Autoři by měli uvádět i jiná vydání citovaných spisů a upozorňovat na jejich přednosti nebo chyby. Otázky spolehlivosti současné podoby starého textu jsou vždy základní důležitosti.

Musíme však zdůraznit, že sestavitelé příručky vykonali rozsáhlou a důležitou práci. Příslušné úpravy bude jistě snadné provést v příštím vydání, aby se tím usnadnilo používání knihy. Na druhé vydání nebudeme asi dlouho čekat vzhledem k důležitosti knihy.

Poslední recensovanou knihou je zajímavá studie a překlad sbírky Tchang-jin pi-š', provedený holandským sinologem a diplomatem van Gulikem. Jeho rozsáhlé a přitom hluboké znalosti mu umožnily psát fundovaně o velmi odlišných oblastech čínské kultury a dokonce i někdy psát přímo čínsky nebo japonsky. Tentokráte si vybral — podobně jako o něco dříve jeho krajan A. F. P. Hulsewé — za téma své práce právo. Zabýval se malou právní sbírkou, která byla dokončena v roce 1211 a jejíž titul by bylo možné volněji přeložit jako „Dvojice případů, vyřešených slavnými soudci", zatímco doslovný překlad zní „Paralelní případy zpod hrušně". Je to narážka na pololegendárního vévodu Sao z doby asi 1100 př. n. l., který vyřizoval důležitá úřední jednání pod hrušní tak dokonalým způsobem, že se toto místo stalo trvalým obrazným označením pro vynikající soudce.

Dvojice případů vyřešených slavnými soudci je sbírkou 72 dvojic právních případů od dob Chan (206 př. n. l. — 220 n. l.) až do doby

autorova života (asi 1170—1260). Uváděné právní případy jsou velmi rozmanité povahy — od sporu o zaběhlou krávu až po komplikované vraždy — ale všechny měly ukázat čtenářům, jak mají takové případy být řešeny. Kniha se stala velmi brzy populární mezi čínskými soudci a policejními úředníky a došla značného ocenění i v sousední Koreji a Japonsku. Čínští soudcové byli vybíráni z řad normálních úředníků, jejichž kvalifikací nebylo naprosto speciální právní vzdělání, ale jen povšechné literární zkoušky z velkého rozsahu tradičních učeneckých znalostí. I když tyto zkoušky bývaly velmi obtížné, poskytovaly jen málo předpokladů pro potřeby denního života. Takovým nově ustanoveným soudcům přišla pak ovšem Kuej Wan-žungova příručka jistě vhod. Kromě toho byla ještě navíc velmi poutavým čtením.[4]

Kuej Wan-žung byl sám dost dlouhou dobu policejním inspektorem, aby mohl správně ocenit užitečnost podobných příruček. Již dříve byla napsána obdobná díla Sbírka pochybných případů (I-jü fi) od Che Ninga a Che Menga z 10. století a Magické zrcadlo k rozhodnutí právních případů (Če-jü kuej-fien) od Čeng Kche z 12. století. První z těchto děl zachycovalo 99 případů, druhé s 395 případy bylo mnohem větší. Zajímavé je rozdělení všech případů do dvaceti kategorií: náprava křivd, rozpoznání falešných obvinění, zkoumání pocitů, rozhodování o vině, shovívavost, trestání zla; vyšetřování, důkladné vyšetřování a odhalování nemravností; vyšetřování, dokazování a vyhledávání skrytého zla; vyšetřování, vyhledávání a přilákání zlodějů; vyšetřování, vyhledávání a přilákání banditů; přitěžující a polehčující okolnosti.

Kuej Wan-žung převzal celou řadu případů z obou těchto dřívějších sbírek, doplnil je jinými a seřadil do dvojic tak, aby dvojí rozhodnutí obdobného případu vystihlo co nejlépe právní podstatu věci. Autor si nevymyslel žádný z uvedených případů, ale přejímal je často z biografií v dynastických dějinách nebo z jiných psaných pramenů. Často je přirozeně umělecky upravoval a podobně zacházeli s jeho dílem i jeho pozdější vydavatelé. Zachovaná vydání sbírky vykazují proto často podstatné rozdíly a van Gulik na ně pravidelně upozorňuje.

Řada případů není z našeho hlediska právně zvlášť významná, jiné případy jsou spíše poutavými detektivními příběhy v kostce, zatímco opět jiné zachycují zajímavé postřehy z tehdejšího života. Autor chtěl zřejmě učinit toto své dílo co nejatraktivnějším a dbal proto, aby mělo určité umělecké kvality. Je pozoruhodné, že ještě po sedmi stech letech je jeho knížka zajímavým čtením nejen pro sinology, ale pravděpodobně i pro kriminalisty a právníky.

Van Gulikův překlad sbírky, provázený důkladnými poznámkami (str. 69—192), předchází rozsáhlý úvod o třech částech. První a druhá část pojednává podrobně o autorovi, době a okolnostech napsání právní příručky a o dvou zmíněných předchozích sbírkách. S obzvláštní pečlivostí se van Gulik věnuje zkoumání složité otázky různých vydání všech tří právních sbírek a vysvětluje přednosti nebo nedostatky těchto jejich vydání. Většina čtenářů nebude asi věnovat těmto údajům velkou pozornost. Velmi zajímavá je naopak třetí část o soudním řízení ve staré Číně (str. 46—64).

Kromě technických podrobností zaujme zejména realistické vylíčení osudů obviněného, který byl předem považován za viníka, pokud se mu nepodařilo prokázat svou nevinu. Základní právní zásadou tradičního čínského soudnictví

[4] H. F. Schurmann ve své recensi van Gulikovy knihy (The Journal of Asian Studies 17, 1958, 2, str. 267—270) zdůrazňuje tuto okolnost až přílišně.

nebylo tedy, že soud musí dokázat vinu obviněného, nýbrž právě naopak ten musel prokázat nesprávnost obvinění. To bylo ovšem velmi obtížné, protože vyšetřující policisté používali zcela pravidelně k vynucení přiznání i mučení. Proti zásadě mučení se nestavěla ani právní teorie, natož pak praxe.

Nejběžnější zápletkou Kuej Wan-žungových případů je falešné přiznání vynucené mučením, které se z různých důvodů stane podezřelým novému soudci. Ten pak novým vyšetřováním napraví křivdu. I když se to pochopitelně nedá zjistit, stálo by rozhodně za úvahu, v jak velkém počtu případů se vynucená přiznání nestala podezřelými a byla pak základem zcela nesprávných rozsudků. Navíc se ještě velmi zhoršilo společenské postavení každého, kdo jen poněkud přišel do styku se soudem a není divu, že mnozí postižení dávali přednost sebevraždě před vyšetřováním. Ani postavení svědků nebylo o mnoho příznivější, protože i ti mohli být podrobeni mučení různých stupňů. Svědky určoval výhradně soud podle vlastního uvážení a obhájci obžalovaných přirozeně neexistovali.

Krutost soudního řízení i vysoké tresty měly podle teorie preventivně odstrašovat před páchání zločinů. Na druhé straně zdůrazňuje van Gulik i některé okolnosti, které mohly příznivě ovlivnit soudní projednání. Naprostá většina soudních případů měla být projednána veřejně, i včetně předběžných výslechů. Trvalá nespravedlnost soudce nebo jeho nadměrná krutost mohla vyvolat přinejmenším pasivní odpor obyvatelstva. Za druhé pak měly být protokoly závažnějších případů postoupeny nadřízeným orgánům k posouzení a nižší soudcové kromě toho ve vlastním zájmu se snažili na vyšší instanci přesunout i celé řízení. V obou těchto okolnostech vidí van Gulik záruku poměrně náležitého soudního projednání (str. 63).

Je však nepochybné, že v praxi měl místní soudce daleko větší možnosti než by se mohlo zdát jen z hlediska právního řádu. Obviněný mohl být držen ve vazbě po neomezenou dobu, mohl tam být mučen, ba i umučen „v zájmu vyšetřování", aniž by se jeho případu dostalo soudního projednání. Důležitější je však, že obě zmíněné záruky mohly mít určitý význam jen pro společensky vlivnější osoby nebo rodiny, zatímco lid mohl stěží uplatnit svůj názor bez vlivných známostí nebo i případného úplatku. Lid byl přímo vystaven celé krutosti a svévolnosti místních policejních a soudních orgánů. Spravedlivě vyřešené případy Kuaj Wan-žungovy sbírky jsou daleko spíše ideálními řešeními než skutečným obrazem právní praxe.

Lepšímu pochopení problematiky celé knihy by proto bylo velmi na prospěch souvislé, byť i stručné pojednání o zásadách sungského právního systému a zejména o jeho praxi. Pro tuto dobu máme již k disposici literární prameny, které poměrně realisticky osvětlují tehdejší společenské poměry. I když mnohé případy líčené v Dvojicích případů vyřešených slavnými soudci se odehrály dlouho před dobou Sung, jejich interpretace musela odpovídat současným právním poměrům. Čtenář by proto rád věděl, do jaké míry jsou tyto případy typické pro tehdejší právo nebo zda mu odporují, protože by pak mohl daleko lépe posoudit jejich význam.

U všech 144 případů se van Gulik snažil zjistit jejich pramen, identifikovat hlavní zmíněné osoby, podat odlišné verse, upozornit na nesrovnalosti a nešetřil ani filologickými výklady obtížných míst. Jeho překlady jsou spolehlivé a dobře čitelné. Kromě chyb, zmíněných v seznamu oprav, bychom mohli ještě uvést některé drobné nepřesnosti. (Jméno autora Shen K'uo a jeho díla Meng-hsi pi-t'an se obvykle udává jako Shen Kua a Meng-ch'i pi-t'an, str. 82; výraz

yen-hsing lu by bylo možno lépe přeložit jako Record of Words and Career než jako Record of Words and Works, str. 5; Jméno Chuang Tsun není omylem místo Yen Tsun, protože jde o tabuovaný znak, nahrazovaný v textech 1. st. druhým znakem, který již nebyl součástí jména císaře, str. 99; na str. 136 má být Chien-an místo Ch'ien-an; důvod, proč van Gulik nemohl najít bližší detaily o Su Wu-mingovi může být v tom, že „wu-ming" znamená „beze jména" a celý výraz tedy jen „nějaký Su", „jistý Su", str. 176).

Kniha D v o j i c e p ř í p a d ů v y ř e š e n ý c h s l a v n ý m i s o u d c i je tedy nejen zdrojem našich znalostí o právu a kriminalistice sungské doby, ale poskytuje i mnoho údajů o tehdejším skutečném životě. Můžeme být van Gulikovi jen vděčni za přiblížení tohoto pramene evropskému čtenáři.

Timoteus Pokora

Boris Łapicki:

ETYCZNA KULTURA STAROŻYTNEGO RZYMU A WCZESNE CHRZEŚCIJAŃSTWO

Uniwersytet Łódzki. Prace z historii myśli społecznej i z badań społecznych. Pod redakcją Józefa Chałasińskiego. Tom VII. Łódzkie Towarzystwo naukowe. Wydział II. Łódź 1958. Zakład narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Stran 322. Cena 35.— zl.

Významný polský romanista z university v Lodži, Boris Łapicki, jehož práce po druhé světové válce se vyznačují tím, že se obírají stěžejními problémy římského práva z hlediska historického materialismu, přichází opětně s pozoruhodnou prací. Jestliže jeho poslední studie „Poglądy prawne niewolników i proletariuszy rzymskich" (1955)* se zabývala základními vztahy římské společnosti v jejím historickém vývoji, pak dnešní jeho kniha se věnuje metodou historického materialismu etické kultuře antického Říma a raného křesťanství. Cílem autorových snah je v první řadě odpověď na tradiční otázku o vzájemném vlivu etiky římské a křesťanské, na niž dosud byly dávány odpovědi zcela protichůdné: kdežto jedni vycházejí z preponderance etiky křesťanské, dokládajíce ji především na zákonodárném díle Justiniánově, druzí vidí ve spisech apoštola Pavla a prvních církevních otců vliv etiky římské. Tyto zásadní rozpory tkví podle autora ve skutečnosti, že dosud nebyla věnována náležitá pozornost ani zevrubné analyse, ani hlubšímu srovnání hlavních zásad obou etik. Časově ohraničuje Łapicki tento úkol na první století našeho letopočtu, kdy etika římská a křesťanská se setkávají v plné ryzosti na dějinném kolbišti. Ovšem, aby mohl svému úkolu věrohodně dostát, považuje autor za nutné, všimnout si především antagonistických vztahů mezi dávnou a novější římskou kulturou ve 2. a 1. stol. př. n. l.

Z tohoto hlediska se autorova práce rozpadá na dvě základní části, z nichž první je věnována etické kultuře římské (str. 19—176), druhá pak etice křesťanské (str. 177—300). První část obsahuje celkem 6 kapitol, z nichž první (str. 19—24) se obírá utkáním mezi původní a pozdější římskou kulturou ve 2. a 1. stol. př. n. l., tedy v době, kdy Řím z původní selské obce, žijící teocentrickou a teistickou kulturou, vyrůstá ve středisko světového impéria, v němž tato kultura ustupuje světské, jež zcela jiným způsobem určuje postavení a úkoly římského člověka ve společnosti. Druhá kapitola (str. 25—45) je věnována militaristické i mírové ideologii vládnoucí třídy, pro niž vítězný nástup Říma neznamenal pouhou slávu, ale zejména veliký majetkový rozvoj. Ideologie této třídy („*honestiores*"), opírající se o bohatství z válečných úspěchů, vykonávala pak nesmírný vliv na společenský život této doby, ve vztazích soukromých i veřejných. Mírová ideologie, jejímž představitelem byl *diligens pater familias*, měla za úkol udržet náležitým vybudováním autority římského občana jako hlavy rodiny a správce rodového majetku stav, vybojovaný zbraněmi. Posílení vládnoucí třídy vedlo ovšem k odporu mezi utlačovanými. Těmto strohostem se pokoušela ulomit hrot vrstva římských vzdělanců, jejichž ideologii je věnována obsáhlá kapitola třetí (str. 46—155). K této vrstvě počítá autor osoby, které —

* Srv. k ní J. Klíma, IVRA 8 (1957), 444 ns.

byť patřily mezi vlastníky velkého majetku — nezasahovaly ani do hospodářské produkce, ani do řízení politických záležitostí, ale které se zabývaly tvůrčí činností intelektuální. Jejich zásluha tkvěla v odhalování stínů římského imperialismu, především přísně odsuzovali zotročování zajatců *(captivitas)* a kořistění nepřátelského majetku *(agri ex hoste capti)*. Autor si blíže všímá filosofických děl zejména Cicerona, Seneky a Marka Aurelia, v nichž se vyzvedá *honestas, dignitas, humanitas.* Pod tímto zorným úhlem se pak zkoumaly základní společenské a právní instituty, jako rodina, vlastnictví, otroctví, ústava aj. Docházelo se k závěrům, že pouze svobodné zřízení, předpokládající účast lidu na vládě, jakož i volnost v soukromých a hospodářských vztazích odpovídají nejlépe představě opravdové lidské důstojnosti. Tento vliv se prakticky uplatňoval zejména v právní tvorbě, přinesl soudní reformy, byť povýtce ve prospěch vládnoucí třídy. Avšak i pro ostatní mělo uskutečňování požadavků římské inteligence jisté výhody: zmírnění krutosti římských pánů, větší možnost propouštění otroků na svobodu, *leges agrariae* aj. Ve čtvrté kapitole (str. 156 až 161) hledá autor účast utlačovaných tříd na vytváření římské etické kultury. Příslušníci této třídy se ztotožňovali s názorem římských vzdělanců, že hlavní zásadou je úcta k důstojnosti člověka, nutnost zajistit mu vhodnou existenci, rovnost všech lidí, láska k svobodě apod. Byla-li zbraní vzdělanců pouze morální síla přesvědčování, pak příslušníci utlačované třídy mohli použíti nadto ještě donucení svým množstvím *(impetus multitudinis)*. — Pátá kapitola (str. 162—173) zkoumá humanistický charakter nové římské etické kultury, při čemž rozlišuje mezi humanismem jako principem filosofickým a humanitarismem jako projevem lásky a slitování nad nebohými lidskými bytostmi. Římská etická kultura tkví na úctě k hodnotě člověka a k svobodnému rozvoji jeho intelektuálních i morálních schopností. Proto se autorovi jeví římská etika jako humanitní kultura. Tím si lze přiblížit vztah etické kultury římské k humanismu renesančnímu, buržoasnímu (z francouzské revoluce) i socialistickému. Humanismus římský stojí na jedné straně níže než socialistický, z druhé strany však výše proti humanismu buržoasie z 18. stol., který se znevážil, poněvadž směřoval k vystřídání úcty před člověkem úctou před majetkem. — V poslední kapitole (str. 174—176) je shrnut celkový obraz etické římské kultury v posledních dvou stoletích př. n. l. a oceněn význam jejího rozšíření — romanisace tehdejšího známého světa *(orbis terrarum)*, v němž se později šířila i kultura křesťanská.

Druhá — menší — část práce, věnovaná etice křesťanské, se rozpadá na tři kapitoly, z nichž první (str. 177—196) se zabývá přeměnami hospodářsko-společenské základny Říma v době rozšiřování křesťanství. Hospodářsko-politický úpadek se podle autora připisoval bezmocnosti člověka v boji proti nadpřirozeným silám, což vedlo k posílení náboženského hnutí (*misericordia*) a k oslabení humanismu. Ideologická krize se zmocňuje určitých kruhů z vládnoucí třídy, intelektuálů, jakož i třídy utlačované. V obsažné druhé kapitole (str. 197—283) se autor jednak dotýká problému závislosti křesťanské etiky na náboženství, jednak rozebírá hlavní zásady křesťanské etiky (láska k bližnímu, milosrdenství, pokora, odpouštění, neodpírání zlu; zásada rovnosti všech lidí). V závěru kapitoly se věnuje autor problému království božího jako výrazu obecného ponížení a snahy po úniku z něj. — V třetí kapitole (str. 284—300) je podán odraz třídních představ v rané křesťanské etice: křesťanská nauka odpovídala potřebám zotročených, zmítaných beznadějí a stala se proto ideologií nejpotlačenějších z třídy utlačovaných. Křesťanství se vyrovnalo i s leckterými ná-

zory a touhami této třídy — s přesvědčením o skonání tohoto světa, s kritikou římských vládců, návratem Saturnova království, asylem v pohanských chrámech, propouštěním otroků apod.

Podstatné myšlenky, jež autor o daném tématu shrnuje v závěru své práce (str. 301—306), jsou tyto: mezi římskou etickou kulturou a křesťanstvím je zásadní rozdíl. První má charakter antropocentrický a humanitní, kdežto křesťanství je teocentrické a teistické. Je přitom i humanitární, avšak jiným způsobem než humanitarismus římský, který hlásá princip uznávání lidské důstojnosti, kdežto křesťanství se zakládá na dogmatu o lidské méněcennosti (rozpor: *humanitas - misericordia*) a jeho humanitarismus je proti římskému mnohem omezenější. Nepožaduje zrušení otroctví ani soukromého vlastnictví. Avšak i později se křesťanství lišilo od různých humanistických systémů; tyto rozdíly se zejména projevují při jeho srovnání s revolučním humanismem socialistickým našich dnů: křesťanská etika není ani humanistická, ani revoluční, ani socialistická.

Ke knize je připojeno obsažné francouzské (str. 307—314) a ruské resumé (str. 315—322). Autorova práce je závažným a podnětným příspěvkem na poli zvolené tematiky. Její obzvláštní předností je bohatá a svědomitá dokumentace původních pramenů i dosavadní bibliografie. Vedle toho skýtá vhodný podnět k dalšímu zevrubnému prozkoumání významu a postavení římských intelektuálů, v první řadě klasických římských filosofů a pracovníků na poli jurisprudence, uprostřed vládnoucí třídy římské: a to nejen v rámci autorem probírané tematiky, ale i v jiných oborech společenských a hospodářských vztahů v antickém Římě.

Josef Klíma

DAS RECHT DES ALTEN BÖHMISCHEN STAATES IM BUCHE ERNST C. HELLBLINGS

Das umfangreiche Buch des Wiener Professors Ernst C. Hellbling über die österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte* erweckt schon durch sein Thema das lebhafte Interesse der tschechoslowakischen Rechtshistoriker.

Österreich und die Länder der Böhmischen Krone lebten vom Anbeginn ihrer Geschichte in sehr lebhaften Beziehungen, bildeten während einiger Jahrhunderte einen gemeinsamen Staat und ihre historische Entwicklung ist so eng miteinander verbunden, daß auch der Rechtshistoriker stets das Rechtsleben, die Rechtsquellen und Institutionen der beiden Nachbarstaaten im Auge behalten muß. Es ist daher nicht nur ganz begreiflich, sondern sogar selbstverständlich, daß auch der Verfasser dieses wichtigen Buches in bedeutendem Maße seine Aufmerksamkeit auch der Rechtsgeschichte der Böhmischen Länder gewidmet und seine Darlegungen darüber in das System seiner Arbeit eingegliedert hat.

Vorwegnehmend kann man sagen, daß ihm dies besser in den Kapiteln über die neuere Rechtsgeschichte gelungen ist, als in den Absätzen, welche sich mit dem Recht des alten Böhmischen Staates befassen. Und gerade auf seine Darlegungen über das Recht des alten Böhmischen Staates, welche im Buche den zweiten Teil unter dem Titel „Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter" bilden, konzentrieren wir in dieser Besprechung unsere Aufmerksamkeit.

Es ist sicherlich ziemlich ungewöhnlich, die Rezension nur einem begrenzten Abschnitt eines ganzen umfangreichen Buches zu widmen, umso eher, da dieser Abschnitt nur einen verhältnismäßig geringen Teil (S. 153—182) darstellt, nichtsdestoweniger sind die Gründe für dieses Vorgehen sehr ernst. Hellblings Buch ist deutsch geschrieben, also in einer Weltsprache, und ist daher einer großen Anzahl von Lesern zugänglich, und außerdem soll es, wie sein Untertitel anführt, als Lehrbuch für Studierende dienen. Das bedeutet allerdings, daß es nicht nur für Fachleute der Rechtsgeschichte, sondern für eine sehr breite Öffentlichkeit bestimmt ist; das bedeutet, daß es auch Spezialisten aus anderen Fachgebieten der Geschichtsforschung benützen werden, welche Informationen über Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte brauchen werden. Dieses Buch wird also in die Hände eines weiten Kreises von Lesern gelangen, welche es auch für die Zusammenfassung des bisherigen Wissens halten werden, weil es sich um die neueste Bearbeitung dieses Stoffes handelt. Ein Leser, dem die Quellen des böhmischen Rechtes unbekannt sind, oder der nicht die Möglichkeit besitzt, sie eingehender zu studieren, wird von Hellblings Angaben im vollen Vertrauen auf ihre Richtigkeit Gebrauch machen, ohne die Möglichkeit einer Überprüfung, ob sie auch den Tatsachen entsprechen und ob sie auch wirklich die Zusammenfassung der heutigen Kenntnisse sind. Und das ist die eigentliche Ursache, warum wir an diesem Orte, in der tschechoslowakischen rechtshistorischen Zeitschrift, auf Mängel oder Irrtümer des Buches Hellblings, soweit sie das alte böhmische Recht betreffen, aufmerksam machen.

---

* Ernst C. Hellbling, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Ein Lehrbuch für Studierende, Wien, Springer-Verlag 1956, S. 552.

Der Verfasser beherrscht höchstwahrscheinlich nicht die tschechische Sprache. Das ist bei seiner laufenden Arbeit im österreichischen Verwaltungsrecht vielleicht kein Mangel, wenn ihm auch hier tschechisch geschriebene Arbeiten vielfach wirksame Hilfe gewähren würden, aber bei der Schilderung des Rechtslebens in den Böhmischen Ländern ist es unmöglich, ohne die wenigstens passive Kenntnis der Sprache der Quellen und der Literatur mit Hoffnung auf Erfolg zu arbeiten. Und doch wäre es in Österreich nicht schwierig, einen Mitarbeiter zu finden, der die tschechische Sprache beherrscht. Ein Beweis dafür, daß es nicht einmal bei der Korrektur jemanden gab, der tschechisch versteht, ist der Titel des bekannten Rosenberger Rechtsbuches „Kniha rožmberská", welcher hier als „kailna Roženberžka" wiedergegeben wird, und in dieser Form auch in das Sachregister gelangte.

Ohne Kenntnis der tschechischen Sprache ist dem Verfasser allerdings die umfangreiche Literatur der böhmischen Rechtsgeschichte fast vollständig entgangen. Wie das Literaturverzeichnis und auch die Fußnoten zeigen, hat der Verfasser, bis auf ganz bedeutungslose Ausnahmen, überhaupt von keiner tschechisch geschriebenen Literatur Gebrauch gemacht. So ist ihm nicht nur die neue Literatur, sondern auch die ältere entgangen. Für ihn existiert nicht ein ganzes Jahrhundert der Forschungsarbeit einiger Generationen von Wissenschaftlern. Es ist ihm die überwiegende Mehrzahl der wichtigsten Arbeiten von Jireček, Čelakovský, Rieger entgangen; die Namen Kapras, Kadlec, Čáda, Vaněček, Markov, Rauscher, Veselý existieren für ihn überhaupt nicht. Das bedeutet also, daß der Verfasser über das alte böhmische Recht, über die Staatsordnung des Königreiches Böhmen und über seine Verwaltung ohne Kenntnis der absolut überwiegenden Mehrzahl der Schriften, welche darüber geschrieben worden waren, geschrieben hat; und das nicht nur der Mehrzahl, was die Menge betrifft, sondern vor allen in bezug auf die Forschungstiefe und Gründlichkeit. — Es wäre vielleicht möglich, wenigstens teilweise diesen Vorhalt durch den Hinweis auf die benützte deutsche Literatur zu entkräften. Aber auch die ist unvollständig, auch hier fehlen die Arbeiten neuerer Autoren. Aus dem Schaffen Peterkas ist nur eine einzige Schrift aus dem Jahre 1923 angeführt, der Name Weizsäckers fehlt vollständig.

Wenn wir konstantieren müssen, daß der Verfasser mit bedenklichen Lücken der Literaturkenntnisse gearbeitet hat, interessiert uns zumindest auch die Frage, welche Quellen er benützt hat. Auch hier aber müssen wir eine ziemliche Unzufriedenheit aussprechen. Es ist kaum zu glauben, daß der Verfasser nur Editionstorsos zur Hand hatte, wo doch ohne den geringsten Zweifel in den Wiener und auch anderen österreichischen Bibliotheken dem Forscher vollständige Reihen zur Verfügung stehen. So führt er an, daß er zwei Bände von Čelakovskýs Codex iuris municipalis benützt habe; hier fehlt freilich der dritte Band und der erste Teil des vierten Bandes, welche im Jahre 1948, bezw. 1954 erschienen sind. Der letztgenannte Band konnte zwar dem ausländischen Verfasser entgehen, denn zur Zeit seines Erscheinens konnte die Arbeit an dem Buche schon beendet gewesen sein, aber warum werden auch ältere Editionen nur bruchstückweise angeführt? Die ganze Ausgabe des Codex iuris Bohemici von Jireček ist bloß durch die Zitierung von zwei Bänden vertreten. Der Codex diplomaticus Moraviae besteht nicht aus nur vier, wie der Verfasser angibt, sondern aus fünfzehn Bänden. Hellbling blieben auch neuere Bände der Regesta Bohemiae et Moraviae unbekannt, deren Edition ständig fortgesetzt wird.

Ebenfalls werden selbständige Ausgaben von Rechtsbüchern nicht angeführt, z. B. Čádas Ausgabe des Andreas von Dubá.

Unter diesen Bedingungen nimmt es freilich nicht wunder, daß auch die Ergebnisse der Arbeit allzu bedeutende Mängel aufweisen, so daß man sie nicht mit Schweigen übergehen darf. Es genügt, nur an einigen Beispielen aufzuzeigen, welche Behauptungen im Hellblings Buch vorkommen, daß es ersichtlich werde, daß seine Bearbeitung der Kapitel über das alte böhmische Recht nicht den Anforderungen entspricht, welche man an die wissenschaftliche Arbeit stellt.

Irrig ist die Erwähnung über die Entstehung des Landgerichtes (S. 175) — man kann nicht von seiner Entstehung aus der Prager cuda sprechen. Beim Rosenberger Buch wird behauptet, daß es nach der Vorlage des italienischen Ordo iudiciarius in den Jahren 1320—1330 verfaßt wurde. Bei der Darlegung über das Ius regale montanorum wird einseitig seine Abhängigkeit von der Vorlage des Iglauer Rechtes betont und überhaupt die sehr wichtige Tatsache übergangen, daß in seinem vierten Buch der römisch-kanonische Prozeß rezipiert ist. Den Höhepunkt der Irrtümer stellt allerdings die Behauptung dar (S. 182), daß der gesetzgeberische Versuch des Königs Karls IV. aus zwei Teilen bestand: aus der Maiestas Carolina, welche das materielle Recht enthielt, und aus dem Ordo iudicii terrae, welcher das Prozeßrecht enthielt. Für den Ordo iudicii terrae wird die widerlegte Behauptung wiederholt (S. 181), daß sein tschechischer Text älter sei, als der lateinische.

Solche Behauptungen, deren Zahl man vielmals vermehren könnte, entstanden entweder durch unkritische Übernahme der alten Literatur, oder — öfter — durch Unverständnis. Dazu kommt mehrmals die unklare Bestimmung der Beamtenfunktionen oder eine ungenaue Erklärung der Institutionen hinzu. Eine detaillierte Übersicht all der verschiedenen kleinen Ungenauigkeiten, veralteter Behauptungen, die schon längst durch die neue Literatur berichtigt worden sind, oder sogar der direkten Fehler, würde ein sehr umfangreiches Referat erfordern, für das es hier nicht genug Raum gibt, nichtsdestoweniger sind auch die gewählten Proben ein genügendes Beispiel.

Bei der Labilität der Grundlagen, auf denen die Kapitel über das alte böhmische Recht aufgebaut sind, ist es gänzlich evident, daß auch die Gesamtschlüsse ziemlich entstellt sind. Es hätte daher keinen Sinn, über die Richtigkeit oder Unrichtigkeit der einzelnen Thesen des Buches Hellblings zu polemisieren, daher wird es auch nicht nötig sein, die Gesamtkonzeption der Kapitel über die böhmische Rechtsgeschichte und namentlich über die Auffassung des alten Böhmischen Staates zu widerlegen. Man kann nur feststellen, daß seine Darlegung eine Reihe veralteter Schlußfolgerungen enthält, die schon durch die große Literatur widerlegt worden sind und schon als vergessen galten — hier erscheinen sie neuerlich und werden dem Leser zum Glauben vorgelegt, ob es sich nun um Fragen des staatsrechtlichen Verhältnisses Böhmens zum Reich handelt, oder um das Nachfolgerecht auf den böhmischen Thron, um die Entwicklung des Gerichtswesens oder um andere kleinere Teilprobleme, von denen die heutige Wissenschaft nicht nur mehr weiß, sondern vor allem auch besser, als es Hellbling darbringt.

Es ist gewiß nicht die Absicht dieser Besprechung, das ganze Buch Hellblings in Bausch und Bogen abzulehnen, welches in seinen Kapiteln über die österreichische Entwicklung auch für den tschechischen Forscher ein wertvolles Hilfsmittel sein wird. Es muß aber konstatiert werden, daß sein Abschnitt, der das Recht und die Staatsordnung des Böhmischen Staates im Mittelalter behan-

delt, auf keinen Fall auf der Höhe der wissenschaftlichen Anforderungen steht, voll von entweder übernommenen alten oder neuen Fehlern ist, und bei ernster wisenschaftlichen Arbeit praktisch unbrauchbar ist.

Jiří Kejř

Karol Rebro:

URBÁRSKA REGULÁCIA MÁRIE TERÉZIE A PODDANSKÉ ÚPRAVY JOZEFA II. NA SLOVENSKU

Bratislava, SAV, 1959, stran 666.

Společenskohospodářské a v důsledku toho i mocenskopolitické zpožďování komplexu zemí mladší větve habsburské v evropské velmocenské politice nutí vídeňský dvůr již od časů Leopolda I. k provádění reforem, které mají mocenský potenciál říše udržet a vystupňovat. Hlavním ručitelem mocenské váhy říše byla armáda a bylo jasné, že její vydržování a zesilování závisí především od stupňování platební schopnosti kontribuentů; kontribuční zájem zůstal po celé 18. stol. poslední příčinou všech reformních opatření státu jak v politice obchodní a průmyslové, tak i v poměrech poddanských. Jakmile se připojily k vydržování stálého císařského vojska v r. 1715 také Uhry, počíná absolutistický stát zasahovat do poddanských poměrů také tam, a v Uhrách počíná perioda osvícenských reforem, která dalekosáhle zasáhla do vývoje země v 18. stol. i v následující době.

Vycházeje z předpokladu, že selská otázka má v novodobých slovenských dějinách klíčové postavení, a že s jejím řešením nebo nedoceněním souvisely mnohé národně politické neúspěchy Slováků a relativní zaostávání země v epoše kapitalismu, soustředil se Rebro, vyzbrojen vyčerpávající znalostí uherské právnické literatury 18. stol. a opřen o bohatý, z větší části dosud nevyužitý archivní materiál z archivů slovenských i maďarských, na všestranný rozbor nejvýznamnějšího opatření v uherské poddanské politice 18. stol., tereziánského urbáře, ve kterém správně spatřuje činitele, který měl rozhodný vliv na vytvoření podmínek, z nichž vyšel vývoj zemědělství na Slovensku za kapitalistické éry. Práce si všímá i předtereziánského poddanského zákonodárství, reforem josefinských a analogických opatření v ostatních částech monarchie, přesahuje bohatstvím obsahu daleko obor dějin státu a práva, a představuje vlastně základní práci pro hospodářské a sociální dějiny Slovenska v 18. stol. a pro jeho historickou statistiku a topografii v této době.

Za vlády Karla VI. dvůr pronikavější reformy v Uhrách neprosadil (v l. 1715—29 se marně snažil o pořízení katastru), a šlechta zejména uhájila thesi, že kontribuce neváze na půdě, ale na osobách poddaných. Marie Terezie v tísni roku 1741 potvrdila nezdanitelnost uherských stavů výslovně, a zatarasila si tak trvale cestu k tomu, dosáhnout v Uhrách zvýšení kontribuce zdaněním šlechtického majetku, jak se jí to postupně podařilo v zemích ostatních. Proto mohl dvůr dosáhnout v Uhrách v dalších desetiletích vyšší kontribuce jen vyšším zatížením poddaných, jehož předpokladem bylo ovšem zlepšení jejich hospodářské situace a zejména postavení mezi jejich vykořisťování vrchnostmi. Když uherský sněm v l. 1764—5 odmítl královské proposice v tomto směru, rozhodla se panovnice, využívajíc poddanských povstání v některých stolicích, provést urbární úpravu administrativní cestou sama tam, kde nebyl poměr mezi vrchnostmi a poddanými založen na písemných smlouvách, ale pouze na obyčejích, což bylo v drtivé většině případů. Cílem urbářské regulace, jež byla pro-

vedena r. 1767 řadou královských nařízení, bylo zabránit svádění poddanské půdy a tím zmenšování kontribučního základu, přesně stanovit výši poddanských povinností vůči vrchnostem a dosáhnout proporcionality v rozvržení urbariálních a kontribučních břemen. Přes zjevný protiústavní ráz regulace šlechta její principy nakonec přijala, když se přesvědčila, že panovnice nemíní poškodit její základní zájmy, a účastnila se pak ve stoličním aparátu jejího provádění (při němž si zabezpečila řadu dalších výhod). Oceňuje tento výsledek, dochází Rebro po zvážení vzájemného poměru třídních sil k závěru, že Marie Terezie mohla se odvážit i na významnější zásahy ve prospěch poddaných než jen na ty, které v regulaci skutečně provedla (str. 523).

Turecká okupace jižních a středních Uher vytvořila zvláštní situaci nejen v oblasti záboru, ale vtiskla nepřímo mimořádný charakter i poměrům v severních stolicích; vedla tu ke koncentraci velkého počtu šlechty, uprchlé ze zabraných oblastí, na poměrně malém území, a tedy k vyššímu vykořisťování poddaných, větší expansi velkostatku, panských lesů a pastvin, což vedlo k rozkouskování poddanských usedlostí a přiostření třídního napětí. Tyto nevýhody poddaných ve slovenských stolicích, znásobené hornatým rázem země, byly jen málo vyváženy možnostmi vedlejšího výdělku v domáckém průmyslu, dřevařství, důlním a hutním podnikání; přesto platily slovenské oblasti větší část uherské kontribuce i po znovudobytí jižních stolic a po szatmárském míru r. 1711, takže poddanské obyvatelstvo bylo tu plněními jak vůči státu, tak vůči vrchnostem těžce přetíženo. Rebrovou thesí, na kterou klade velký důraz a které věnuje II. kapitolu, zabírající skoro třetinu knihy (str. 77—278), je, že ani urbářská regulace neodstranila tento nepoměr, a že přes zřejmě nižší bonitu půdy ve slovenských oblastech byla tu stanovena pro kontribuční jednotku nižší výměra usedlosti než v jižních stolicích s černozemní půdou. Rebro to dokazuje pracným a široce založeným rozborem urbáře ve slovenských i maďarských stolicích, a poněvadž urbářský předpis měl vliv nejen na určení výše kontribuce, ale i na stanovení výše feudální renty, musel se tento pro Slovensko nevýhodný výsledek projevovat v jeho dalším vývoji trvale jako brzdící faktor, a to v míře větší, než se dosud přijímalo.

Jestliže tedy urbářská regulace neodstranila, ale naopak upevnila relativně vyšší zatížení slovenských poddaných ve srovnání s poddanými jižních stolic, dochází Rebro ve IV. kapitole k závěru, že pokud jde o feudální rentu, i když zase ve srovnání s jižními stolicemi bylo zatížení slovenských poddaných nepochybně vyšší, znamenala urbářská úprava proti poměrům předurbářským vcelku jisté ulehčení. Bylo dosaženo i rovnoměrnějšího rozvržení kontribuce a přestože se nepodařilo ani úplně zamezit svádění poddanské půdy, ani zlepšit právní poměr poddaných k půdě, měla urbářská regulace jistý kontribuční a politický úspěch a celková výše z Uher odváděné kontribuce stoupla.

Poměry se již podstatně nezměnily ani za vlády Josefa II., jehož reformy klasifikuje Rebro jako do velké míry mechanické rozšíření opatření ze západních částí říše do Uher, kde v jiných podmínkách nemohla mít stejné následky. Zrušením nevolnictví (provedeným v l. 1783 a 1785) dosáhl poddaný volnosti stěhovací, které však pro nedostatek pracovních příležitostí v průmyslu nemohl prakticky využít, a svobodu uzavírat manželství, která však v jeho životě ničeho neměnila. Skepticky hodnotí pak Rebro i význam, kterého by byla mohla nabýt v Uhrách urbářská regulace Josefa II., založená na stejných zásadách jako náš berní a urbariální patent z r. 1789 a předpokládající již i zdanění šlechty, jež

tu však nebyla uvedena v život ani přechodně. Proto již ani výměra poddanských povinností k vrchnostem a dědické a dispoſiční právo poddaných k půdě na straně jedné, ani vrchnostenská oprávnění k majetku poddaných a správní a soudní pravomoc nad poddanými na straně druhé, jak byly urbářskou regulací vyměřeny, nedoznaly do konce feudalismu podstatnějších změn.

Tolik k výsledkům práce, pokud se týká čistě slovenských poměrů, ač pochopitelně přináší zde ještě daleko více, jako např. rozbor otázky sbíhání poddaných nebo organisace správy na vesnicích, a dává četné podněty dalšímu bádání, z nichž nejvýznačnějším se mi zdá poukaz na to, že opuštění trojpolního systému a přechod ke střídavému hospodářství neprobíhá na Slovensku v osmdesátých, ale již ve dvacátých letech 18. stol. (str. 29). Domnívám se, že slovenská literatura má dosud jen málo takových historických prací jako je Rebrova, jež ve vyváženém výkladu přináší zralý rozbor prameny dobře podložených nových fakt, domýšlí všechny souvislosti do důsledku a zkoumá věci ze všech stránek podle zásad historického materialismu. Z hlediska metodického možno litovat snad jen poněkud příliš úsporného způsobu citace norem jen podle data vydání (kdo pracoval s materiálem této doby ví, ke kolika záměnám a nedorozuměním může tento způsob citace přivést), při čemž čísla norem jsou citována jen zcela výjimečně a ani tam ne, kde běží o několik předpisů v tomtéž oboru vydaných téhož dne (např. tři nařízení z 15. února 1787 na str. 569). Politováníhodné jest také, že na str. 75 nejsou ani přesně citovány všechny normy, kterými byla urbářská regulace provedena, ač při tak hlubokém záběru díla bylo by si přáti, aby aspoň základní sedes materiae byla sepsána a uvedena úplně, i když by to snad nepřineslo nic nového.

Třebaže je hlavní přínos práce obsažen v těchto partiích, zasluhují bedlivé pozornosti i pasáže ostatní, kde si Rebro klade otázky, které přesahují okruh problematiky uhersko-slovenské, a přistupuje k obecnějšímu rozboru osvíceného absolutismu ve střední Evropě. Rebro konstatuje správně, že reformní poddanské zákonodárství je podmíněno jednak mocenskými zřeteli, vyplývajícími z mezinárodních vztahů, jednak vnitřním tlakem nevolnických povstání, ačkoli bezprostřední souvislost selských povstání s reformami je v Uhrách méně patrná než v zemích českých. Absolutistický stát svádí v 18. stol. boj s feudály o prioritu ve vykořisťování nevolníků a Rebro činí závěr po mém soudu správný, že osvícený panovník tu víc než v jiných zemích nebyl jen vyrovnavatelem odporujících si třídních zájmů šlechty a narůstající buržoasie, ale vystupoval se samostatnými vlastními zájmy ve společenském dění (str. 74), ač ovšem rozpory mezi panovníkem a šlechtou nebyly nakonec nepřeklenutelné. Je však otázka, zda Rebro, když líčí kontribuční zřetele prakticky jako jediné motivy poddanských reforem, nevidí tu věci příliš přímočaře a nepřeceňuje poněkud i cílevědomost dvora. I dvorské kruhy samy musely se k reformním hlediskům dlouho propracovávat a postupně překonávat vlastní feudální třídní omezenost, při čemž sehrála významnou roli osvícenská ideologie, jejíž hlavní hlediska aspoň pokud jde o poddanské poměry měla snad být také v knize dotčena. Na její přímý vliv upozorňuje Rebro na jediném místě (str. 65), ale právě pojímání poddanského poměru ne jako prekaria, ale jako nepojmenovaného kontraktu není přínosem Festeticsovým, nýbrž obecnou thesí přirozenoprávní teorie společnosti, jež má daleké filiace v literatuře. Na hranice, kterých mohl osvícený absolutismus dosáhnout, aniž opustil svou třídní feudální podstatu, dospěly až josefinské reformy právě po důkladné ideologické přípravě a rozvinutí nauky o omnipotenci panovníka, a nejsem si jist, zda aspoň v některých bodech ne-

měly v Uhrách větší význam než Rebro připouští (str. 554). Je přece příznačné, že zatím co se šlechta s tereziánským urbářem přes jeho neústavnost nakonec smířila, zničila okamžitě po Josefově smrti již shromážděné podklady pro jeho urbární reformu (str. 565). V jednotlivostech mám za to, že např. omezení svobody poddaných uzavírat manželství, odstraněné zrušením nevolnictví, nemuselo být za všech okolností bez praktického významu, jak Rebro soudí; nedostatek poddanských stížností proti odepření konsensu dokazuje tu málo. Snad v Uhrách, kde se populační přebytek vstřebával kolonisací do jižních stolic, nehrála takovou roli snaha zabránit rozmnožování počtu bezzemků, jako v českých zemích, nevylučoval bych však možnost, že také uherští feudálové využívali příležitosti snižovat nuceným celibátem existenční minimum čeledi a tím výrobní náklady svých velkostatků. Rebro se s patrnou skepsí staví k otázce, zda se politika osvíceného absolutismu snažila učinit z Uher polokoloniální zemědělský přívěsek západních částí říše nebo ne, a řeší věc spíše formulí (str. 73—5 a 532), že podpora průmyslu, obchodu a zemědělství projevovala se nestejně v různých částech říše, při čemž v Uhrách bylo preferováno zemědělství. Podotýkám, že je otázkou, zda lze připsat plánovitým záměrům dvora všechny efekty, které byly nepochybně také výsledkem rozdílného vývoje poměru třídních sil a různých státoprávních poměrů v jednotlivých zemích a domnívám se, že by bylo knize prospělo, kdyby popis politického zápasu o primát při vykořisťování poddaných mezi šlechtou a dvorem byl konkrétnější a bohatší, zejména v době Josefa II.

Rebro uznává, že jak kontribuční (str. 16), tak robotní zatížení (str. 543) českého poddaného ještě i podle patentu z r. 1775 bylo v průměru vyšší než u poddaných slovenských. Ke kapitole o českých poměrech podotkl bych jen, že snaha po proporcionálním rozvržení kontribučních i mimokontribučních břemen je v Čechách uplatňována dříve než v Uhrách, a jestliže není výše robotního zatížení v patentu z r. 1775 určována přímo podle rozsahu usedlosti, je podle něho určena nepřímo, poněvadž právě kontribuce se už od berní ruly (přibližně) podle rozsahu usedlostí rozdělovala (str. 542).

Z právně historického hlediska nepochybně nejzávažnější částí knihy je rozbor právní povahy poměru šlechty a poddaných k půdě (str. 242—277 a 442—460). Feudální hierarchie vlastnického práva, plně rozvinutá např. v západní Evropě, nevedla v Uhrách (podobně jako vůbec v střední Evropě) k vytvoření tak členitého žebříčku vlastníků a věcná práva k půdě zůstala rozdělena jednoduše mezi korunu a šlechtu, jejíž řady nebyly již dále členěny. Tripartitum, vzniklé v době převahy šlechty, přiznává plné vlastnictví k půdě feudálům. Panovníkova oprávnění k půdě byla dána jejím služebním charakterem podle donačního systému, tj. právem povolávat šlechtickou ozbrojenou hotovost a vybírat mimořádné příspěvky. Jak rostl význam stálé armády, stávaly se „mimořádné" příspěvky stále pravidelnější, až se konečně r. 1715 změnily definitivně v kontribuci. Donační charakter půdy projevoval se od té doby tak, že z výtěžků půdy vlastního velkostatku byl šlechtic povinen insurgovat (povinnost v 18. stol. již naprosto nepraktická), z výsledků hospodaření na půdě obdělávané poddanými placena kontribuce. Tereziánský urbář provedl v zájmu kontribuce evidenci půdy, svěřené kontribuentům, a zakázal pro budoucno její připojování k panskému poplužím, aby nebyl kontribuční základ zeslabován. Neznamená to však, že by šlechta pozbyla plného vlastnického práva i k půdě obdělávané poddanými: zůstala jí vyhrazena nejen všechna dispoziční práva k podstatě půdy a právo vyměnit ji kdykoli za ekvivalentní část allodu, ale i právo ke všem mimořád-

ným užitkům a zejména ke všem užitkům z podstaty (využití hlíny, kamení, písku, dřeva apod. s právem zpracovávat tyto suroviny). Šlechtické vlastnictví bylo omezeno jen služebním charakterem poddanské půdy, který se projevoval v placení kontribuce; tak chápe věc ještě v 18. stol. uherská právnická literatura. Upozorňuji však, že možno pochybovat o tom, zda lze ještě v 18. stol. vystačit s donační terminologií odpovídající ranému středověku, a zda lze povinnost platit kontribuci vykládat jen jako občanskoprávní omezení vlastnictví a panovníkovo právo kontribuci vybírat jen jako věcné právo k věci cizí. Bylo by dobře, kdyby Rebro zavedl do svým duchaplných úvah o dělení vlastnictví také pojem dominia eminens a pokusil se vést jasněji hranici mezi občanskoprávními a administrativními stránkami věci.

K rozdělení vlastnictví došlo podle Rebrovy analysy v Uhrách mezi korunou a nečetnou vrstvou svobodníků, a mezi šlechtou a přímými výrobci cum iure migrationis, pokud tito na základě tzv. věčného kontraktu užívali kontribuci podrobenou půdu, majíce k ní zhruba oprávnění emfyteutická; právo velké většiny ostatních nesvobodných výrobců (perpetuae obligationis) k půdě bylo mnohem méně hodnotné. Uherská šlechta se dokázala ubránit pokusům státní rady dosáhnout i v Uhrách v zájmu zvýšení produktivity zemědělské práce zlepšení právního poměru poddaných k půdě. Proto tereziánský urbář vcelku občanskoprávní poměr nevolníka k půdě nezměnil. Přinesl jen administrativní omezení šlechtického vlastnictví zákazem alodisace poddanské půdy, který upevňoval právo k půdě poddaných jako celku, nikoli však jednotlivého poddaného. Poddaný měl v Uhrách stejně před urbářem jako po něm právo usedlost užívat, za což nesl veřejná břemena a odváděl feudální rentu. Jeho poměr k usedlosti byl determinován účelovým určením půdu zemědělsky obhospodařovat: mohl např. volně sít, užívat úhory apod., ale nesměl již pozměňovat hospodářský charakter půdy (přeměňovat role v louky a sady apod.) a užívat ji jiným než polnohospodářským způsobem (např. využíváním podstaty). Podstatu usedlosti nesměl zcizit ani zatížit pod sankcí neplatnosti ani právními úkony mezi živými, ani na případ smrti. Po splnění renty a zaplacení kontribuce směl poddaný, při respektování vrchnostenského předkupního práva, volně disponovat se zbylým výtěžkem svého hospodaření. Nárok na něj bývá právně konstruován jako odměna za práci na usedlost vynaloženou s obligační povahou. Samostatné disposice přímého výrobce třeba chápat jen jako disposice s těmito náhradovými nároky. Dědické právo poddaných (vyjímaje movitosti a neusedlostní nemovitosti) bylo zvláštní dědické právo, plně respektující vrchnostenské vlastnictví k usedlosti, které zabezpečovalo mužským potomkům poddaného nastoupení do postavení svého otce, při čemž měla vrchnost právo výběru, bylo-li zákonných dědiců ve stejném pořadí více. Dědické právo poddaných bylo na jedné straně významně oslabeno právem vrchnosti zbavit poddaného, neschopného řádně hospodařit, půdy, což pochopitelně postihovalo i nastupující dědice (např. nezletilé sirotky), na druhé straně nebyl však v Uhrách takový nadbytek pracovních sil, aby mohla vrchnost poddaného odsazovat bez skutečně vážných důvodů. Z uvedeného je však zřejmo, že poměr uherského poddaného k půdě neměl pouze faktický charakter, ale byl poměrem právním. Poddaný nebyl držitelem, ale detentorem usedlosti, a jeho poměr k ní označuje Rebro vcelku jako užívací právo u vědomí, že se nekryje s užívacím právem z jiných společenskoekonomických formací, ale představuje specifickou právní formu uplatnění vlastnického práva k půdě, specifickou právní formu feudálního právního poměru a specifickou právní formu feudálního vykořisťování (str. 275—6).

Vytříbený, brilantní rozbor poměrů různých tříd feudální společnosti k půdě je podle našeho názoru nejzdařilejší částí knihy, jež má základní význam i pro historiografii maďarskou. Není zde bohužel místa srovnat podrobně Rebrovy závěry s poměry v českých zemích (myslím, že je na první pohled jasné, že žádnou kategorii poddaných nelze od nás bez dalšího přenášet do uherských poměrů) a řeknu přímo, že při dosavadním stavu zpracovanosti právních poměrů poddanských v českých zemích by se ani srovnání nepodařilo, poněvadž zdaleka nemáme vysledovány všechny skutečnosti relevantní pro klasifikaci práva poddaných k půdě v takové úplnosti, jak je to nyní pro slovenské poměry provedeno v práci Rebrově. Rebrovou zásluhou dostala se slovenská literatura do předstihu také z toho důvodu, že je tu rozbor otázek doveden do důsledků a že je zaujato jasné stanovisko v otázce dělení vlastnictví, kterou např. naše historickoprávní literatura dosud rozpačitě obchází. Rebro přijímá bez výhrad konstrukci vlastnického práva ve feudální společnosti od A. V. Venědiktova, a z této promyšlené posice pak vyznívá přesvědčivě jeho rozbor i polemika jak se starší literaturou uherskou, tak s novější prací Eörsiho.

Nebudu se zastavovat déle u drobných nepřesností, jež pochopitelně u tak velké práce nutně padnou pod stůl, a upozorním jen na některé závažnější: není jasné, proč se na str. 273 a v celé přilehlé pasáži mluví o užívacím právu, ač běží o právo požívací; na str. 459 v první větě posledního odstavce mluví se nedopatřením o půdě poddanské, ač běží zřejmě o půdu panskou; na str. 541 má býti, že smlouvy mezi vrchnostmi a poddanými v Čechách podléhaly schválení krajských úřadů a nikoli krajských soudů; nepřesně se praví na str. 247 pozn. 242, že koncepce děleného vlastnictví pronikala do Uher v 18. stol. pod vlivem Zeillerovým, ač se tak dálo dávno před tím; plošná jednotka míry v Dolním Rakousku „joch" uváděná na str. 541 je sotva co jiného než jitro (jutro). V seznamu literatury na konci knihy je nesprávně udán rok vydání Pekařových Katastrů (1. vyd. 1916, 2. vyd. 1932), u práce Acsádyho je citován jen slovenský překlad z r. 1955, ač by snad mělo být upozorněno, že originál je mnohem starší (alespoň na str. 8 při rozboru literatury). Z české literatury postrádáme z důležitějších děl jen Gruberovo Agrární zřízení (Praha 1914) a některé práce o raabisaci (následkem toho Rebro na str. 26 a 534 její význam snad poněkud podceňuje).

Zbývá upozornit, že resumé k Rebrově práci vysoko přesahuje úroveň, kterou obvykle resumé vědeckých prací mívají, a je vlastně samostatným essayem, který dokonale vystihuje a mnohdy i jednoznačněji formuluje závěry podané v textu. Ke knize je připojen pečlivě zpracovaný jmenný, věcný a místní rejstřík. Náklad 950 výtisků zdá se nám u díla základního významu pro historii slovenského pracujícího lidu ve feudalismu nepřiměřeně nízký. Vysoko vynikající práce Rebrova zůstane nepochybně nadlouho základem, z něhož budou vycházet nejen slovenští a maďarští, ale vůbec všichni středoevropští historikové, zabývající se poddanskými poměry.

Jiří Klabouch

František Matějek:

FEUDÁLNÍ VELKOSTATEK A PODDANÝ NA MORAVĚ S PŘIHLÉDNUTÍM K PŘILEHLÉMU ÚZEMÍ SLEZSKA A POLSKA

(Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století.)

Praha 1959 (NČSAV), 511 str.

Matějkova práce je nepochybným přínosem pro poznání hospodářských a sociálních dějin našich zemí na zlomku 15. a 16. století. Její autor má pravdu, praví-li, že rozmnožení našich poznatků přinese v budoucnu spíše nový výklad než nové nálezy materiálu (str. 453), ačkoliv ani ty nelze nijak podceňovat. Obecné závěry, zejména pro právního historika, Matějek ovšem nepřináší v nějaké větší míře, ale shromážděné doklady dovolují si učinit širší závěry, které v práci samotné nebyly vysloveny. Je tedy třeba dílo brát jako základnu, která poskytuje bohatý takový srovnávací materiál.

Diskutovat lze spíše o samotné *koncepci díla.* Matějek je spolupracovníkem Macůrkovým, a ten patří k našim nejpřednějším stoupencům *srovnávací metody.* V rozebírané knize však je srovnávací pohled, ač téma jej přímo žádá, jen formální, protože tu prostě jsou po sobě řazeny tři územní celky, Morava, Slezsko a okrajové země polské (s občasnými výhledy do velkopolských poměrů). Matějek výslovně odmítl typicky srovnávací postup *podle jednotlivých otázek na všech třech územích* vzhledem k nestejnoměrnosti rozsahu materiálu a tříštění vývojového výkladu tímto způsobem, avšak i druhý způsob, řešení *komplexů otázek,* záměrně porušil vyčleněním slezské a polské problematiky do zvláštního oddílu (24—25). Hledisko historické kontinuity územní i časové tedy u něho jako u ryzího (ne právního) historika zcela převážilo. Není to jistě postup neobvyklý. Avšak právě použití materiálů ze tří zemí, které jistě je přínosem, neboť dovoluje syntetičtější pohled (otázka Evropy na východ od Labe), by bylo dovolilo i souhrnný, široce založený a plastický výklad, který beze všech pochyb je jedině opravdovým pojetím srovnávacím. (V recensi použijeme tohoto postupu.) Celkové shrnutí (429—54) a úvod do problémů (10—16), který trochu zbytečně anticipuje další výklady, jen částečně odstraňují nedostatek zvolené metody, neboť odtrženy od vlastního materiálu znemožňují srovnání provést konkrétně a tak přímo hmatatelně na něm samotném. Jinak správný je jistě postřeh, že srovnávací pohled vytyčuje zvláštnosti ve vývoji jednotlivých zemí a ty ukazují další problematiku budoucího badatelského výzkumu (15).

V úvodu Matějek mimo jiné zajímavě podává kritický rozbor jednotlivých *pramenů* a zejména možností jejich použití (16—22). Nelze však souhlasit s jeho návrhem na terminologii jednotlivých typů patrimonií z hlediska hospodářského (23). Snaha ta je sama o sobě kladná; za ideálního stavu každý pojem má být označen jednoslovným termínem a adjektivních spojení se má užívat jen při nezbytnosti. Proto Matějek navrhuje pro velký majetek rentovního období výraz *panství,* pro malý majetek *panstvíčko,* pro šlechtický dvůr *dvorec,* pro

velký majetek robotního období *velkostatek*, pro malý *statek* nebo *stateček*, pro robotní dvůr *dvůr*. Přitom *patrimonium* pokládá za označení z hlediska právního, *dominium* za velký majetek vůbec, *latifundium* za soubor statků nebo velký majetek. Situace tu jistě není snadná. Běžná terminologie soudobá i moderní *statkem* rozumí panství i jednotlivou usedlost. Avšak rozhodující při těchto úvahách musí být skutečnost, že *panství*, *patrimonium* a *dominium* jsou z právního hlediska *ekvivalenty* pro označení *pozemkového majetku osob politicky plnoprávných jakožto nejnižšího článku správní organisace*, a to zcela bez ohledu, zda v konkrétním případě jde o komplex řady vsí či několik usedlostí, které jako pouhá část vsi tvoří samostatnou jednotku pod jedním nebohatým rytířem. Tím ovšem Matějkovy návrhy padají, neboť by přivodily terminologický zmatek.

V otázce poměrů *statků patřících zeměpánovi* podal Matějek při srovnání s dosavadními pracemi zajímavé vylíčení vývoje tohoto majetku. Jeho rozsah není totiž stálý, naopak prodělává prudce dynamický vývoj. *Odúmrti* a *dobyté nepřátelské statky* jej zvětšují, hojné *rozdávání* panovníkovým spojencům zmenšuje. Stálá finanční tíseň vede ke značným ztrátám formou *zastavování*, která v delší či kratší době znamená prakticky převod do plného vlastnictví šlechty, jak je to charakteristické zvláště pro jagiellonskou dobu. Podobné jsou poměry ve Slezsku (navíc dvojí rozdávání při konkurenčním postavení českých a uherských králů) a Polsku. Pro moravský zeměpanský majetek je doložen pěkný termín *zpupné markrabství* (30).

V *poměru šlechty k městům* se situace ve Slezsku a zejména Polsku liší od Moravy. Kdežto v těchto zemích nenastaly vážnější přesuny, na Moravě jednak pod vlivem husitství (3. artykul pražský), jednak v souvislosti s válkami a neutěšeným stavem královských financí začal panovník církevním majetkem zcela volně disponovat, takže na šlechtu přešlo z něho 11,5 % všech moravských vsí. Při zmenšení církevního majetku nešlo však jen o převody vsí. Nemalého významu byla patronátní a fojtská práva (Matějek užívá originálních termínů *podací a opravní*). Královské zásahy někdy tak hluboce porušovaly církevní hospodářství, jež beztak mělo horší předpoklady než šlechtické díky rozdrobenosti panství, že církevní instituce samy svůj majetek zčásti odprodávaly. Zároveň šlechta tlačí církev rozšiřováním výkonu *zakladatelských práv*. Vyslovení možnosti, že církevní instituce často v těchto neklidných dobách promeškaly promlčecí termín (50), je pochybné, neboť válečné události přece stavily promlčecí lhůtu. Šlechta podporovala odpor lidu proti duchovenstvu, zvláště v otázce *desátku*.

Také v otázce *postavení měst* byla situace těchto tří území velmi různá. Nejmocnější posici měla města slezská, zcela šlechtě podlehla města polská. Na Moravě bylo šest královských měst, která katolickým postojem navíc nevyužila možnosti, jíž by jim bývalo dalo husitství. Měšťané měli však právo nabývat deskových statků, a jak jednotlivci, tak města jako taková tohoto práva hojně užívali. Pokud se týče poddanských měst, lze konstatovat, že se za blahovolného postoje svých feudálních pánů rozrůstala na neprospěch především vesnického řemesla, i když zase naopak pro vesnici byla vítaným odbytištěm.

V oddílu o *výrobní činnosti šlechtického velkostatku* hovoří Matějek nejdřív o rybníkářství, potom o feudálním dvoru, dále o pivovarnictví a nakonec o mlýnech. Zdá se však, že systematičtější by bylo vyjít ze dvora jako základního typu hospodářství, k němuž se druží ostatní hospodářská accidentalia, finanč-

ně ovšem často výnosnější než zemědělské hospodářství dvora. Autor sám o tomto významu dvora hovoří (114).

Pro přeměnu *středověkého dvora rentovního v robotní dvůr 17. a 18. století* zjišťuje Matějek jako hranici dvacátá a třicátá léta 16. století. Do té doby na Moravě 400 dvorů, tj. 20 %, přešlo do rukou poddaných, resp. svobodníků a vladyků. Tato skutečnost měla jako důležitý následek omezení rozsahu roboty; že by tím došlo jen k faktickému a nikoli právnímu uvolnění poddaných (437), nelze ovšem tvrdit: faktické ulehčení bylo tu následkem změny právního poměru, pro nový poměr byly typické nové povinnosti. Při převodu feudálních dvorů do rukou poddaných Matějek nerozlišuje dodatečně mezi jednotlivými formami (145), zejména mezi prodejem způsobem *zakoupeného statku*, statkem *nezakoupeným* a pouhým *pachtem*. Také nelze hovořit o „převodu z oblasti zemského práva do oblasti zákupního práva, podobném dědičnému nájmu". I při prodeji poddanému zůstává z hlediska vrchnostenského vlastnictví (dominium directum) statek v oblasti *zemského* práva, jak se to projeví při jakékoli transakci s panstvím mezi dvěma feudály.

Problém širšího dosahu a dnes všeobecného zájmu je otázka, zda v souvislosti s prodejem dvorů je možno mluvit o *krizi vrchnostenského hospodářství*, jak se v posledních letech činí všeobecně. Avšak tato „krize" znamená patrně jen *změnu určitého druhu feudální společnosti*, nahrazení jedné její formy formou jinou. Jestliže např. vrchnost prodává dvůr a přechází k rybníkářství (135) a tak zvyšuje svůj příjem, nejde tu rozhodně o hospodářský úpadek. Podobně za určitých poměrů může být výhodnější příjem od poddaných v naturáliích nebo úkonech, za jiných však v penězích. Je přece důležité, že výnos hospodaření má v této době tendenci převážně vzestupnou.

Mimořádné důležitosti je konstatování, že *mezi rentovním a robotním dvorem* je *vývoj naprosto plynulý;* dosvědčují to doklady ze všech tří zkoumaných zemí. Zvláště slezské poměry dokládají *dvůr námezdní, dvůr zcela obhospodařovaný robotně a typ smíšený;* dvůr, jehož hospodaření se nezměnilo od dob naturálního hospodářství a jenž je dvorem robotním, se zdá v této klasifikaci být nadbytečným, neboť jej lze připojit do kategorie dvora s plnými robotami. V horské oblasti Slezska převažují malé dvory, kde vývoj je zvlášť plynulý a kde proces druhého znevolnění není markantní. V nížině jsou dvory námezdního typu. Polským specifikem je hojnost poustek a v Malopolsku hojnost dvorců početné drobné šlechty. Jiným důležitým zjištěním je, že na Moravě i ve Slezsku vyvolává tendenci k zakládání velkostatků *trh vnitřní*, nikoli zahraniční. Pro proces vytváření velkých panství je důležitá otázka zániku vladyckých panství (Matějek používá termínu *panoše*).

Rybnikářství má větší význam na Moravě než ve Slezsku a Polsku. Matějkovo studium potvrzuje závěry Míkovy z Čech o tom, že při zakládání rybníků *nedocházelo k odnímání půdy bez náhrady* (na tomto tradičním a dnes překonaném stanovisku stojí pro předhusitskou dobu ještě Graus). Pro rybaření v řekách je zajímavé vytváření *rybářských organisací* na způsob cechů.

Pivovarnictví vrchností je díky malé rozvinutosti velkostatku zatím malé, pokročilejší je vývoj v Polsku. Na Moravě se feudálové spokojují s dávkami. Vesnice, nedbajíc mílového práva, konkuruje městům.

Ve Slezsku bylo nejvíce svobodných *mlýnů*, v Polsku nejméně. Podpora mlynáře při nezaviněném neštěstí (188) je buď důsledkem jeho „nezakoupenosti" nebo jde o mlýn vrchnostenský.

Z „polosvobodného" obyvatelstva, tj. nadaného určitými privilegii, jeví na Moravě *dvořáci* (odpovídající českým svobodníkům) tendenci k přeměně ze svobodných ve vrchnostenské. Mimořádně důležité je dělení *rychet* na *svobodné dědičné* (kolonisační výsadní), *svobodné, ale omezené dědičně*, resp. *zákupní* a *nesvobodné*, jež vznikají pověřením jakéhokoli sedláka výkonem úřadu rychtáře; správně se tento typ spojuje se vsemi nekolonisačními. Rychtář první kategorie, jenž býval manem nižšího stupně, má řadu významných oprávnění: podíl na soudnictví, krčmu, mlýn, vlastní řemeslníky a poddané. Některé tyto prvky však, jak ukazuje další výklad, pronikají i do kategorie druhé, aniž je tato skutečnost blíže rozebírána. Více než pravděpodobné je tu Matějkovo vysvětlení, že jde o rychty nejstarší kolonisační vrstvy (propůjčování na jeden či více životů), kdy postavení rychtáře nebylo ještě tak samostatné jako za vrcholné kolonisační vlny. Připojování do této skupiny rychet *zakoupených* dává však tušit, že tu byla ještě jedna kategorie, nejběžnější např. v Čechách, kdy totiž tato rychta byla *statkem* zcela obdobně zakoupeným jako kterákoli jiná selská nemovitost, avšak byl na ní *radikován*, snad jako pozůstatek kolonisace, *rychtářský úřad*. Že by slezští fojtové zastávali místo moravských dvořáků (377), asi neodpovídá pravdě; jedni jsou produktem kolonisace, druzí starého osídlení, jež se nepřerušeně vyvinulo z občin. Zvláštní postavení mají *mlynáři* (často ale asi jen díky hospodářské potenci) a *půhonči*, pomocní soudní úředníci.

Vesnické nesvobodné obyvatelstvo sídlilo většinou (s výjimkou moravské nížiny, kde byly i velké vsi) ve vsích do 25 osedlých. V Polsku se nástup druhého znevolnění datuje už z doby před druhou polovinou 15. století. Ve všech třech zemích značně pokročila *diferenciace* vsi, mnohde (typicky v Polsku) však velmi různě (vsi bez *chalupníků*). Nejasnou terminologii pramenů však Matějek svým výkladem někde ještě spíše zatemnil. Není to ovšem vina jeho, ale tím více tato skutečnost volá po konečném zavedení jednotné terminologie. Co zmatku tu např. vnáší termín *podsedek*, jenž na Moravě označuje jednou českého *chalupníka* (tento výraz na Moravě není běžný), jednou se kryje se situací v Čechách!

Do otázky *platových a dávkových povinností* nevnesl Matějek nové zásadní světlo, přesně však registroval stav a zejména až šestinásobné rozdíly. Správné, i když pro badatele smutné, je konstatování, že zejména do pozdějších dohod vrchností a poddaných lze jen ztěžka vniknout. Některé Matějkovy závěry jsou však velmi zajímavé, např. zjištění, že nové vysoké platy jsou obvykle za propůjčení nových oprávnění, že platy za pronájem jsou vyšší než platy úroční a stále vzrůstají, že *poctové* dávky mají tendenci se přeměnit v stálé. Při *robotách* je třeba zaznamenat jinou důležitou jeho thesi, že totiž na malých statcích jsou patrně starými robotami z doby před polovinou 15. století. Celkově se vývoj pohybuje nikoli vzestupně, nýbrž po linii vlnovky; v pohusitské době a snad těsně před ní je zřetelný jejich pokles. Hojné jsou převody robot na plat. Existují i roboty k starým hradům a na prospěch cizích vrchností (např. za pastvu). V Polsku je růst robot daleko intensivnější; existuje tam i mimořádná robota *powaba*.

Z drobných nedostatků právní terminologie je třeba poukázat na to, že Matějek *darování* nepokládá za jeden z případů zcizení (33), pro vykonavatele soudní činnosti používá termínu *rozsudí* (74), tedy *arbiter* a nikoli *soudce*, *dědický podíl* označuje jako *odkaz* (336) atd.

Vladimír Procházka

KRONIKA

Třebaže od poslední naší zprávy o rozvoji právní historie v Československu neuplynul ani celý rok,[1] přece jen můžeme i v této krátké době znovu konstatovat nové rychlé pokroky jak v samé práci vědecké tak i v prohlubování její organisace a v dalším rozšíření mezinárodních vědeckých styků.

Mezinárodní vědecká veřejnost byla o stavu a úkolech naší právní historie nejnověji seznámena v závažném článku člena-korespondenta ČSAV Václava Vaněčka, uveřejněném v odborném časopisu francouzském,[2] ve kterém byly podány základní údaje o československém právně historickém bádání za období posledních dvou desítek let. Autor tak navázal na svou zprávu předcházející, jež shrnovala výsledky dosažené zhruba do vzniku druhé světové války,[3] i na podobné zprávy uveřejněné v době nedávné v Polsku i u nás,[4] a seznámil čtenáře s hlavními principy organisace naší právně historické práce, s ústavy, které mají ve svých pracovních plánech právně historická themata, s hlavními úkoly, které před naší právní historií stojí, a s nejvýznamnějšími výsledky v různých oborech bádání o dějinách státu a práva, při čemž uvedl i bibliografické údaje o důležitých spisech.

Činnost našich právně historických pracovišť se neustále stupňuje a zintensivňuje. Kromě soustavné práce na vlastních plánovaných thematech, přednášek, účasti na konferencích, pořádaných různými vědeckými institucemi historickými a jazykovědnými, a podávání posudků, připomínek a konsultací jest možno zvláště vyzvednout účast právních historiků na konferenci pořádané dne 16. I. 1959 k 550. výročí Dekretu kutnohorského. Jeden ze tří hlavních referátů podal prof. dr. Vaněček, obsáhlými diskusními projevy přispěli dr. Kejř a dr. Doležal a písemné příspěvky postoupili pořadatelstvu konference dr. Klabouch a dr. Malý.[5]

Z další činnosti právních historiků je možno zmínit se ještě o jejich spolupráci při vypracování právně historických hesel pro Repertorium mittelalterlicher Geschichtsquellen (nové vydání Potthasta), přípravu právně historických hesel pro malou encyklopedii, kterou vydá Nakladatelství ČSAV, a spoluúčast při uspořádání Celostátní archivní výstavy v r. 1958 (prof. Vaněček, dr. Kejř).

V uplynulém období byla obhájena jen jediná kandidátská disertační práce. Hodnosti kandidáta právních věd dosáhl dne 4. listopadu 1958 dr. Vladimír Procházka na základě spisu Přísaha a svědectví v právu slovanských národů do 15. stol.[6] Oponentské posudky podali prof. dr. Józef Matuszewski z university

---

[1] Kronika, Právněhistorické studie V (1959), 333—337.

[2] Václav Vaněček, Les travaux d'histoire du droit en Tchécoslovaque de 1938 a 1958, Revue historique de droit français et étranger 1959, 62—87.

[3] Václav Vaněček, Les études d'historie de droit tchécoslovaque, problèmes à resoudre et résultats acquis, tamtéž 1938, 47—70.

[4] Údaje o nich v minulém ročníku PHS, str. 333, pozn. 1—2.

[5] Zpráva v Právníku 98 (1959), 475—477.

[6] Celé dílo sestává ze tří částí: 1. Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů, PHS 4 (1958), 51—126; 2. Przysięga w prawu dowodowym narodów słowiańskich do 15. stólecia, Czasopismo prawno-historyczne XII/1, 1960 (v tisku); 3. „Posluch" et „vidok" dans le droit slave, Byzantinoslavica 20/2, (1959), 231—251.

A. Mickiewicze v Poznani a člen-korespondent ČSAV prof. dr. František Štajgr.[7] Touto obhajobou dosáhli již všichni vědečtí pracovníci oddělení (Kabinetu) dějin státu a práva v ČSR Ústavu práva ČSAV kandidátské hodnosti.

I v roce 1958—1959 se dále rozvíjely mezinárodní styky československých právních historiků s institucemi i jednotlivými vědci ze zahraničí.[8] Na prvním místě je třeba jmenovat další rozšíření přátelské spolupráce s vědci ze Sovětského svazu, s nimiž pokračovala čilá výměna publikací a informací o vědeckém životě obou států, ve vědecké korespondenci jsou řešeny ideologické i věcné otázky společné práce a vzájemné konsultace přispívají k prohloubení badatelských metod. V rámci spolupráce byl zejména posouzen překlad vybraných partií z právní knihy Ondřeje z Dubé, pořízený A. S. Mylnikovem, a podány připomínky k práci Z. Černilovského o polabsko-pobaltských Slovanech.

Ze zahraničních vědců navštívili Československo v uplynulém období profesor dějin kanonického práva na právnické fakultě pařížské university Gabriel Le Bras, který vešel ve styk s našimi pracovníky a informoval se o československém právně historickém bádání; profesor university A. Mickiewicza v Poznani Józef Matuszewski, který se jako oponent zúčastnil obhajoby kandidátské práce dr. Vladimíra Procházky a pronesl přednášku o nejstarší polské právní knize,[8] a profesor varšavské university Juliusz Bardach, který uskutečnil studijní pobyt v Bratislavě, kde pronesl dvě přednášky, a v Praze na společné schůzce s pracovníky Kabinetu dějin státu a práva i Katedry dějin státu a práva na právnické fakultě podal zevrubné informace o organisaci i stavu právně historické práce v Polsku.[9]

Z československých právních historiků podnikli studijní cesty do zahraničí dr. Klabouch a dr. Doležal (Polsko). Z mezinárodních vědeckých kongresů byl československou účastí obeslán Kongres na paměť 600. výročí smrti Bartola ze Sassoferata, konaný v dubnu 1959 v Perugii, kde prof. Vaněček[10] přednesl referát na thema Bartolus ze Sassoferata — legendární postava české právní historie.[11] Na kongresu o humanismu a renesanci, pořádaném v červenci 1959 ve Wittenbergu v Německé demokratické republice zastupoval čs. právní historii dr. Klabouch.[12]

---

[7] Zpráva o obhajobě v Právníku 98 (1959), 471—474.

[8] Právník 98 (1959), 475.

[9] Zpráva o jeho cestě v Czasopismo prawno-historyczne XI (1959).

[10] Věstník ČSAV, 68 (1959), 411—413.

[11] Jeho rozšířené znění otiskujeme v tomto sborníku na str. 17—38.

[12] Ve dnech 3.—8. července 1959 konala se v místnostech Lutherova domu ve Wittenbergu (NDR) mezinárodní vědecká konference s tématem „Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa", kterou uspořádal za vedení prof. Irmschera Institut für griechisch-römische Altertumskunde Německé akademie věd v Berlíně. Zasedání se účastnili vědečtí pracovníci z oboru všeobecné historie, historie literatury, výtvarných umění, jazyka a práva ze všech lidově demokratických zemí, ze západního Německa a z Belgie.

V řadě zásadních referátů byly osvětleny jednak všeobecně specifické rysy humanismu v jednotlivých středo- a východoevropských zemích, jednak hlavní úkoly současného studia této epochy (akademik Salač pro Československo, prof. Kumaniecki a Lepszy pro Polsko, prof. Vianu pro Rumunsko, prof. Burmov a Gandev pro Bulharsko, T. Klaniczay a E. Angyal pro Maďarsko) a byly podány i přehledné rekapitulace o vývoji renesančního výtvarného umění v této oblasti (prof. Oprescu pro Rumunsko, prof. Berevich pro Maďarsko, prof. Burmov pro Bulharsko, dr. Nickel pro sasko-duryňskou oblast). Všeobecná diskuse vyústila v závěr, který formuloval jenský slavista prof. Becker tak, že latinský humanismus v ně-

Významným podnikem mezinárodní spolupráce vědecké je i československá účast při přípravě Slovníku slovanských starožitností, připravovaném v Polsku. Na mezinárodní poradě, která se o problémech díla konala v květnu 1959 v Poznani, podal řadu podnětných připomínek prof. Vaněček,[13] který tlumočil i četné poznámky vypracované dr. Vlad. Procházkou k ukázkovému diskusnímu sešitu slovníku. Bylo dohodnuto, že Kabinet dějin státu a práva se stane konsultačním místem Slovníku, a v rámci této spolupráce byly vypracovány připomínky a doplňky údajů literatury celkem k 51 heslům prvního svazku Slovníku.

Znakem rozšiřující se mezinárodní spolupráce je i československá účast ve Sborníku k poctě 70. narozenin vynikajícího francouzského právního historika Pierre Petota, do kterého přispěl Václav Vaněček článkem o českém nedílu.[14]

Stále se rozšiřující vědecká produkce právně historických pracovišť si vyžádala již určité zajištění publikačních možností. Kromě periodického sborníku Právněhistorické studie, který tímto svazkem dosáhl již šesti ročníků, byla založena samostatná řada Právněhistorická knižnice, která je určena pro uveřejňování větších monografií. Až dosud v ní vyšlo pět prací a další jsou připravovány. Přesto však stále právně historičtí pracovníci zápasí s nedostatkem publikačních možností a bude proto třeba v blízké době velmi vážně uvažovat o jejich dalším rozšíření.

Jiří Kejř

---

kterých zemích (Rumunsko, Polsko, Uhry) lze pokládat za integrální součást národní kultury, v jiných zemích (Anglie, Německo) nikoli.

Řada dalších referátů, věnovaných detailním otázkám vývoje humanismu v jednotlivých zemích, přinesla cenné nové poznatky (akademik S a l a č o stavební činnosti Karla IV. na Pražském hradě, dr. M a d y d a z Krakova o závislosti některých míst Dlugoszovy kroniky na Liviovi apod.).

Vývoj práva v době humanismu byl na konferenci zastoupen přednáškou prof. dr. H. H e r z e (universita Rostock), který v referátu Die Rezeption des römischen Rechtes im Lichte des historischen Materialismus rozebral z tohoto hlediska celý proces recepce a zdůraznil její v podstatě progresívní charakter, a referátem dr. K l a b o u c h a, který promluvil o humanistické jurisprudenci a její úloze v právním vývoji českých zemí.

Konference ve Wittenbergu ukázala přesvědčivě, že studium humanistické právní školy nelze odtrhovat od studia projevů humanismu v ostatních oblastech společenského života, a že studium humanismu nelze pokládat pouze za záležitost filologů a literárních historiků. Konference učinila přesto, že v některých delegacích (zejm. polské) nebylo poměrně rozvinuté tamní bádání o vývoji humanistické jurisprudence zastoupeno, velký krok kupředu ve spolupráci odborníků různých oborů při studiu humanismu a renesance a zdůraznila závěrem význam upevnění humanistických tradic v životě současné společnosti. *-kla-*

[13] Věstník ČSAV, 68 (1959), 547—549.

[14] Václav V a n ě č e k, La communauté de biens par indivis en ancien droit tchèque, Études d'histoire du droit privé offertes à Pierre Petot, Paris 1959.

OBSAH

Timoteus Pokora, Prameny starého čínského práva 5

Václav Vaněček, Bartolovská pověst v Čechách 17

Valentin Urfus, K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. století a k jejím ideovým zdrojům 39

Jiří Klabouch, Manželství vojenských osob v právu kapitalistické společnosti na území ČSR 67

Václav Pokorný, Volební zákonodárství v Čechách v letech 1848—1849 95

Vladimír Růžička, Význam Vočadlova „Českého právníka" pro tvorbu právnické češtiny 111

Jaroslav Houser, Statutární předpisy odborových organisací před první světovou válkou 125

Jaroslav Houser, Pracovní poměry mládeže za předmnichovské republiky . . . 149

Karel Svoboda, Socialistická industrialisace a její odraz v sovětském právu (1926—1929) 189

Radim N. Foustka, Odraz konečného přechodu od buržoasně demokratické formy vlády k fašistické v zákonodárství Německa v letech 1933 až 1935 223

DISKUSE — RECENSE — ZPRÁVY

Polská literatura o rodové problematice *(Vladimír Procházka)* 243

Nové knihy o čínském právu *(Timoteus Pokora)* 257

Boris Łapicki, Etyczna kultura starożytnego Rzymu a wczesne chrześcijaństwo *(Josef Klíma)* 263

Das Recht des alten Böhmischen Staates im Buche C. Hellblings *(Jiří Kejř)* . . 266

Karol Rebro, Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku *(Jiří Klabouch)* 270

František Matějek, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska *(Vladimír Procházka)* 276

Kronika *(Jiří Kejř)* 281

ČSAV

PRÁVNĚHISTORICKÉ
STUDIE
VI.

Obálku navrhla Jaroslava Běhounková
Redaktor publikace dr. Martin Quotidian
Graficky upravil Jindřich Řehák
Překlady resumé do němčiny Josefa Šelepová

Vytiskl Mír, nov. závody, n. p., závod 3, provozovna 31,
Václavská ul. č. 12, Praha 2.
22,82 AA — 23,16 VA — 7041 — D 607358

Cena brožovaného výtisku 23,20 Kčs.

Náklad 800 výtisků — 02/63 — I. vydání.
56/I-9.